

MOC VERZUS OBČAN

Úloha represie a politického násilia
v komunizme

Zborník z medzinárodného seminára

MOC VERZUS OBČAN

**Úloha represie a politického násilia
v komunizme**

Zborník z medzinárodného seminára

**Ústav pamäti národa
Bratislava 2005**

Zostavili: Pavel Žáček
Patrik Košický
Eva Guldánová

Preklady: Alexandra Šimanská – anglický jazyk
Peter Balún – poľský jazyk

Jazyková korektúra:
Eva Sitárová – slovenský jazyk
Maia Troxel – anglický jazyk

© Ústav pamäti národa 2005
Tlač: Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov

ISBN: 80-969296-1-5

OBSAH

Úvodné slovo	5
<i>Ján Langoš</i>	
Politická represe v komunistickém Československu 1948 – 1989	8
<i>Petr Blažek</i>	
Trestné právo a komunistická represia (pohľad z roku 2005)	23
<i>Miroslav Lehký</i>	
Politická „totalita“ a „totalitarizmus“ ako organizátor násilia v teórii ...	30
<i>Ján Hlavinka</i>	
Represie v období stanného práva v Poľsku	37
<i>Grzegorz Majchrzak</i>	
Odbojová tradice rodiny Mašínovy	52
<i>Euard Stehlík</i>	
Ozbrojený odpor proti komunizmu v Poľsku	58
<i>Łukasz Kamiński</i>	
Právní pohled na násilný odpor vůči komunistickému režimu v 50. letech	69
<i>Milan Hulík</i>	
Akce „Bratří“	77
<i>Pavel Žáček</i>	
Osobné spomienky	97
<i>Josefa a Zdena Mašínovi, Milan Paumer, Milan Píka</i>	
11. brigáda Pohraničnej stráže v systéme ochrany hranice	113
<i>Lubomír Morbacher</i>	
Trestní postih příslušníků Pohraniční stráže v České republice	124
<i>Miroslav Černý</i>	
Cesta za svobodou	135
<i>Tomáš Vilímek</i>	
Konstrukce monstrarprocesů Státní bezpečnosti	150
<i>Helena Karasová</i>	

Americký pohľad na politické procesy v Československu	155
<i>Slavomír Michálek</i>	
Využitie „ľudácej karty“ v politických procesoch	171
<i>Matej Medvecký</i>	
Represie voči cirkvám 1948 – 1951	181
<i>Norbert Kmet'</i>	
K osudom slovenských dôstojníkov po februári 1948	195
<i>Alex Maskalik</i>	
Obete okupácie 1968	209
<i>Patrik Košický</i>	
Sviečková demonštrácia v Bratislave.....	219
<i>Patrik Dubovský</i>	
Záverečné slovo	232
<i>Ján Langoš</i>	
An Account of the Nation's Memory Institute International Colloquium	236
Program seminára	239
Colloquium programme	241

Úvodné slovo

*Ing. Ján Langoš
predseda Správnej rady
Ústavu pamäti národa*

Dámy a páni!

Srdečne vás vítam na slobodnej a nestrannej pôde Ústavu pamäti národa – na odbornom seminári s medzinárodnou účasťou, s kolegami z Českej, Poľskej a Slovenskej republiky. Cieľom nášho verejného seminára je otvoriť diskusiu o dvoch klúčových veciach – o dvoch fažkých problémoch, ktoré sme zdelení z obdobia spred roka 1989 a ktoré vytvárajú hrubú čiaru za komunizmom. Ide o problém naplnenia právneho štátu, tak ako to deklarujú obe naše ústavy – Ústava Slovenskej republiky a Ústava Českej republiky – problém charakteru komunistického režimu z pohľadu trestného práva. Druhý problém, ktorý chceme otvoriť, je problém legitimity ozbrojeného odporu (voči komunistickému režimu), ktorý je prevzatý z Listiny základných ľudských práv a slobôd. Listinu ratifikovali štáty po druhej svetovej vojne ako reakciu na hrôzy nacistického režimu a z nej sme ustanovenie o legitimite práva na ozbrojený odpor prevzali do našich ústav. Listina platila počas celého obdobia komunistického režimu a zločineckého komunistického štátu. Dnes, pätnásť rokov po páde komunizmu, je stále tento problém prázdný, nie je naplnený obsahom. Vidíme to aj na skutočnosti, ako sa verejnosť a politici správajú voči našim hostom – pani Zdene Mašílovej, pánom Josefovi Mašínovi, Milanovi Paumerovi, pani Barbare Mašílovej. Srdečne ich tu vítam. Rovnako vítam aj podpredsedu senátu Českej republiky, pána senátora Jiřího Lišku, ktorý je predstaviteľom ústavnej moci Českej republiky. Je to pre nás osobitná česť ho privítať na tomto podujatí. Vítam aj zástupcu riaditeľa Nadácie

Konrada Adenauera, pani Ing. Agátu Peškovú – ich láskavá podpora umožnila zorganizovať dnes a zajtra náš medzinárodný seminár.

Hrubá čiara je čiarou, ktorá zostala po roku 1989 a ktorá predhodila verejnosti agentov štátnej bezpečnosti, ale nad tou čiarou už nepri-pustila nič. Nad touto čiarou je totiž už trestno-právna zodpovednosť predstaviteľov štátneho komunistického režimu. Spomeniem prvý príklad prelomenia tejto hrubej čiary na Slovensku z tohto roka (2005 – pozn. ed.). Za túto čiaru sa nedostal ani III. odboj, pretože jeho existencia voči komunistickému režimu môže byť legitimizovaná až vtedy, keď bude tento režim odsúdený a keď bude demokratická spoločnosť trestno-právne vyrovnaná s osobami zodpovednými za zločiny. Dnes, na rozdiel od vyrovnania sa s nacizmom, prebehli rehabilitácie, prebehli náhrady majetkových újm, ale neuroobili sme to, čo urobili európske krajiny v roku 1945 – nepotrestali sme vinníkov. Nevyrovnali sme sa s trestno-právnou zodpovednosťou za zločiny, ktorých sa evidentne dopustili predstavitelia štátu pod komunistickou ideológiou. K týmto dvom tématam chceme začať verejnú diskusiu. Ako som už povedal, v Nemecku prebieha súdny spor s jedným bývalým slovenským občanom, ktorý je podozrivý, že bol príslušníkom protipartizánskej jednotky Edelweiss, ktorá na Slovensku počas 2. svetovej vojny páchala vojnové zločiny. Opíšem príklad, ktorý je nádejný pre našu budúcnosť, a to je uznesenie vyšetrovateľa policajného zboru z tohto roka, ktorý sa uzniesol, že komisár tretej roty 8. oddielu prvej československej partizánskej brigády J. V. Stalina Leonid Nikolajevič Slavkin, narodený 16. apríla 1916, vydal ústny rozkaz, na základe ktorého dňa 21. septembra 1944 počas Slovenského národného povstania, v terajšej obci Sklené okres Turčianske Teplice, partizáni tretej roty 8. oddielu prvej československej partizánskej brigády J. V. Stalina sa dopustili zločinu proti ľudskosti tým, že spáchali trestný čin vraždy voči civilnému obyvateľstvu. 187 civilných osôb usmrtili, pričom vyšetrovateľ stotožnil 143 obetí. Vyšetrovateľ zastavil trestné stíhanie, pretože nikto z páchateľov už nežije. Vyšetrovateľ sa oprel o skutkovú podstatu medzinárodného trestného práva, o skutkovú podstatu zločinu proti ľudskosti a píše: „*Základná motivácia zločinov proti ľudskosti je vždy politická, rasová, národnostná alebo náboženská nenávist, aj keď motívy jednotlivých páchateľov môžu byť iné.*“ Podľa názoru vyšetrovateľa možno hodnotiť predmetné konanie ako trestný čin vraždy podľa § 219, ods. 1 a ods. 2, písm.a, písm. f trestného zákona v znení zákona č. 175/1990, ktorý

vzhľadom na vyššie citované skutočnosti nie je premlčaný. Uvedené uznesenie vyšetrovateľa, ktoré je právne záväzné, považujeme za prvý prielom trestnej zodpovednosti predstaviteľov už nastupujúceho komunistického režimu. Už to nie je zločin nacizmu, už je to zločin, ktorého sa dopustili príslušníci partizánskej vojenskej jednotky. Našou ambíciou je sústrediť dokumentáciu o zločinoch proti ľudskosti podľa medzinárodného trestného práva s označením osôb zodpovedných za vraždy na hraniciach, za deportácie civilného obyvateľstva, za väznenie civilného obyvateľstva v koncentračných táboroch, ktorými de facto aj de iure boli tábory nútenej práce, za zločiny proti ľudskosti voči civilnému obyvateľstvu, ktoré bolo väznené za svoje politické a náboženské presvedčenie. Uviedol som dve hlavné témy nášho seminára, ktorý týmto otváram.

Politická represe v komunistickém Československu 1948 – 1989

PhDr. Petr Blažek (1973), historik, vyštudoval Filozofickú fakultu Univerzity Karlovej v Prahe. Zaoberá sa dejinami komunistického režimu v Československu, predovšetkým tématami protirežimového odporu a opozície, činnosťou Štátnej bezpečnosti a československo-poľskými vzťahmi. Pracuje v Ústave pre súčasné dejiny AV ČR.

Dovolím si začít úvahou o počtech osob, které byly ve vymezeném období na území bývalého Československa zasaženy politickou represí. Sice do značné míry souhlasím s první částí výroku francouzské historičky Françoise Mayer, že se jedná o „*morbidní účetnictví*, které v žádném případě neprináší nic, co by pomohlo identifikovat komunistické a nekomunistické oběti“¹, na druhou stranu se však domnívám, že bez uvedení konkrétních čísel můžeme jen obtížně srovnávat jednotlivé etapy komunistického režimu a přiblížit proměnu forem politické represe. Rozbor této otázky navíc umožňuje shrnout dosavadní diskusi, komentovat zkreslující pohledy a vyvrátit některé omyly.²

Na počátku devadesátých let soudy rehabilitovaly na základě zákona č. 119/1990 Sb. přibližně 260 000 osob, které byly v komunistickém Česko-

1 Výrok Françoise Mayer je pochopitelný, protože se ve své studii zabývala pamětí „nekomunistických“ politických vězňů „padesátých let“. Srov. MAYER, Françoise: Vězení jako minulost, odboj jako paměť. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 45. K literatuře BLAŽEK, Petr – ZÁČEK, Pavel: Czechoslovakia, In: PERSAK, Krystof – KAMIŃSKI, Łukasz (eds.): *Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944/45 – 1989*. Varšava 2005, s. 87 – 161.

2 Snahy českých historiků o přesnější vyčíslení rozsahu represe nebyly z různých důvodů doposud příliš úspěšné. Dokládá to studie francouzské historičky Muriel Blaive, která podrobila kritice často velmi odlišné statistické přehledy uváděné různými autory pro „padesátá léta“: „Válná většina autorů odhaduje počet mezi 100 000 až 150 000, ale charakteristiky jsou mnohoznačné: buď chybí časové rozmezí, nebo definice oběti.“ BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha 2001, s. 187.

slovensku odsouzeny za trestné činy politické povahy. Na rozdíl od konce šedesátých let, kdy soudy měly podle zákona č. 82/1968 Sb. projednávat individuální žádosti bývalých politických vězňů o rehabilitaci,³ zvolili polistopadoví zákonodárci plošný postup, který umožňoval vyhnout se zdlouhavému projednávání jednotlivých soudních případů. To však mělo současně několik zásadních a do velké míry nepříznivých důsledků. Za prvé byly rehabilitované osoby většinou společností vnímány takřka výhradně jako oběti režimu, přestože mezi nimi byla řada jeho aktivních odpůrců. K smazání rozdílů přispěla i skutečnost, že mezi rehabilitovanými paradoxně nechyběly dokonce ani někdejší opory Státní bezpečnosti, které komunistický režim rozdrtil v rámci stranických čistek.⁴ Druhý závažný důsledek plošných rehabilitací vyplýval ze zvoleného výběru trestních činů, který *de facto* přejímal – byť na ruby obracený – pohled komunistického práva. Pro řadu bývalých politických vězňů přinesly rehabilitace minimálně do roku 1992, kdy byla schválena jeho druhá novela (zákon

-
- 3 První zprávy o „porušování socialistické zákonnénosti“ se na veřejnosti objevily již od poloviny padesátých let; stejně jako revize rozsudků z politických procesů se však až do roku 1968 týkaly pouze odsouzených bývalých členů KSC. Stranické komise, ustavené v letech 1957 a 1962, totiž (částečně) rehabilitovaly takřka výhradně oběti vnitrostranických čistek. Teprve 22. 5. 1968 přijala vláda návrh zákona o soudních rehabilitacích, který se měl (po úpravě) vztahovat také na nekomunistických politických vězňů, odsouzených v období 1948 – 1965. Rozsudky neměly být rušeny plošně. Podle odhadů se měl přijatý zákon č. 82/1968 Sb. týkat okolo 220 000 osob (původní, zmíněný vládní návrh počítal přibližně s 30 000 osobami), měly jím být také dotčeny i některé formy mimosoudní represe, například zařazení do tábora nucených prací. Velký vliv na rozšíření povědomí o politické represi a tlaku na provedení rehabilitací měl Klub 231, který sdružoval bývalé politické vězňe. Zákon o soudních rehabilitacích však Federální shromáždění 8. 7. 1970 novelizovalo, období bylo zúženo na období 1948 – 1956 a podstatně byla ztížena možnost dosáhnout zrušení rozsudku. Rehabilitační řízení sice pokračovala v omezeném rozsahu do poloviny sedmdesátých let, ale v naprosté většině byly někdejší političtí vězni úspěšní pouze částečně, nebo byly jejich žádosti zamítnuty. HALLA, Josef: Průběh a podmínky rehabilitací a odškodnění v českých zemích. In: FAJMON, Hynek (ed.): Sovětská okupace Československa a její oběti. Brno 2005, s. 85 – 93. K ústavním otázkám srov. kol. autorů: Vyrovnávání se s komunistickou minulostí ve státech střední Evropy. Sborník příspěvků z Konference středoevropských ústavních soudů. Praha 2003.
- 4 Například Miroslav Pich-Tůma, který v červnu 1948 zastřelil u Bánské Bystrice střelou do týlu nepohodlného svědka Petra Konečného. Srov. KAP-LAN, Karel: Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948 – 1956. Brno 1999, s. 244.

č. 633/1992 Sb.), pouze částečnou satisfakci, neboť jim zůstaly tzv. zbytkové tresty za „spáchání“ trestných činů, které původně nebyly do rehabilitací zahrnuty.⁵

Uvedený počet okolo 260 000 rehabilitovaných osob sice svědčí o přítomnosti širšího dobového protirežimního odporu, o jeho konkrétních formách a významu však – jak ostatně bylo řečeno v citátu Françoise Mayer – mnoho nevypovídá.⁶ Značná část rehabilitovaných osob byla například odsouzena za ilegální emigraci, aniž by se před svým odchodem dostala s komunistickým režimem do viditelného konfliktu. Jiným problémem je skutečnost, že především v prvních dvaceti letech komunistického režimu nebyla dělící čára mezi politickými a ostatními procesy někdy zcela jednoznačná, soudy mnohé politické oponenty záměrně kriminalizovaly údajnými hospodářskými delikty. V jiných procesech se naopak vyskytovaly skutečně spáchané trestné činy, které by se patrně trestaly v každé demokratické společnosti. Rozsudky soudů ovšem byly zcela nepřiměřeně drastické – například nelegální přechod státních hranic byl před únorem 1948 souzen jako přestupek a o pár měsíců později, kdy se počty uprchlíků

- 5 Před několika dny poukázal právník Lubomír Müller na skutečnost, že nebyl plně rehabilitován někdejší hrdina z letecké bitvy o Velkou Británii plk. in memoriam Josef Bryks, který v roce 1957 zemřel jako vězeň uranového lágru „Rovnost“. Dopsud totiž nebyl zrušen rozsudek za jeho zběhnutí z komunistické armády. NAVARA, Luděk: Letec Bryks: hrdina, či kriminálník? In: *MF Dnes*, 6. 11. 2005. Samostatnou kapitolou je potom téma mimosoudní rehabilitace, resp. postupného prosazení často alespoň symbolického odškodnění pro vybrané skupiny postižených osob. Srov. HALLA, Josef: Průběh a podmínky rehabilitací a odškodnění v českých zemích. In: FAJMON, Hynek (ed.): *Sovětská okupace Československa a její oběti*. Brno 2005, s. 95 – 97; GADOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Zalářovaní, pronásledování a zneuznaní. Svědecí ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*. Brno 1997, s. 43 – 55.
- 6 Typologiemi odporu a opozičního jednání proti komunistickému režimu se zabývají četné polské a německé práce. Srov. BLAŽEK, Petr: Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu. Přehled koncepcí a limity bádání. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *Odpor a opozice proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. UČD FF – Dokořán, Praha 2005, s. 10 – 24, poznámky s. 307 – 314.

z komunistického Československa masivně zvýšily, se v souvislosti s tímto činem vynášely dlouholeté tresty odnětí svobody.⁷

Tab. 1 – Počet odsouzených osob rehabilitovaných podle zákona č. 119/1990 Sb.⁸

Rok	Kraje												S	Č	ČS
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
1948	70	182	95	158	221	130	202	195	49	178	97	65	389	1 253	1 642
1949	1 370	767	548	1 499	1 019	1 044	1 395	1 379	461	615	632	445	2 153	8 991	11 144
1950	1 427	926	921	1 970	1 477	1 778	2 038	1 724	458	1 048	1 250	765	3 512	12 2261	15 774
1951	966	741	632	1 433	1 188	1 201	2 157	1 569	311	935	992	750	2 988	9 887	12 875
1952	794	996	856	1 354	1 594	1 695	2 094	3 026	497	1 429	1 807	1 479	5 212	12 409	17 621
1953	578	1 183	1 085	1 374	1 982	1 556	2 003	3 440	125	1 272	2 210	1 504	5 111	13 201	18 312
1954	590	855	713	1 045	1 380	945	7 398	2 073	67	1 024	892	1 484	3 467	8 999	12 466
1955	400	743	535	689	1 161	954	944	1 613	61	862	948	887	2 758	7 039	9 797
1956	285	613	331	600	1 163	637	715	1 167	67	790	962	615	2 434	5 511	7 945
1957	380	699	234	429	850	498	537	1 171	44	857	722	369	1 992	4 798	6 790
1958	467	729	248	570	945	575	638	1 913	30	896	578	465	1 969	6 085	8 054
1959	374	497	221	473	718	509	478	1 624	18	587	391	376	1 372	4 894	6 266
1960	292	271	116	303	336	304	232	1 580	34	121	107	144	406	3 434	3 840
1961	446	456	200	451	862	426	318	2 098	50	119	237	270	676	5 257	5 933
1962	191	81	70	109	139	202	142	278	27	80	62	94	263	1 212	1 475

- 7 VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol.: *Československá justice v letech 1948 – 1953*, díl 1, Praha 2003, s. 15 – 19. Podle údajů vedení ministerstva vnitra, předložených v roce 1988 předsednictvu ÚV KSC, „emigrovalo“ v letech 1945 – 1947 pouze 1 721 osob a naopak v období 1948 – 1951 odešlo z Československa již 25 350 osob. HANZLÍK, Jan: Československá emigrace očima tajných materiálů. In: *Securitas Imperii*, č. 9, Praha 2002, s. 305. Historik Bořivoj Čelovský doložil na základě seznamu 9 277 uprchlíků z komunistického Československa, pobývajících od března do prosince 1948 v záchytném táboře v západoněmeckém Regensburgu, že většina těchto uprchlíků (67,9 %) byla paradoxně dělníky. Obdobné složení ovšem měly také tábory nucených prací či pomocné technické prapory v Československu, ačkoliv podle původních představ jejich zřizovatelů měly sloužit především pro převýchovu „třídních neprátele“. CELOVSKÝ, Bořivoj: *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*. Šenov u Ostravy 2003, s. 23. Velký zájem projevovala StB o představitele exilových skupin, některé dokonce neváhala unést do Československa. Blíže ŽÁČEK, Pavel: *Odluky osob v padesátých letech* (únosy v režii československé Státní bezpečnosti), In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (ed.): *Za svobodu a demokracii. Třetí (protikomunistický) odboj*. díl 3., Hradec Králové 2002, s. 117 – 141.
- 8 Uvedené údaje nezahrnují osoby rehabilitované na počátku devadesátých let vojenskými soudy, do vydání publikace ÚSD jich bylo celkem 4 819. KOUDELKA, František – KAPLAN, Karel – GEBAUER, František – VYHNÁLEK, Rudolf: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu v letech 1948 – 1989. Statistické údaje*. Praha 1993, s. 64.

Rok	Kraje												S	Č	ČS
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
1963	108	52	30	65	95	90	85	223	22	37	34	34	127	748	875
1964	152	38	31	50	98	86	62	145	19	23	29	24	95	662	757
1965	396	67	53	146	158	69	129	267	143	52	30	42	267	1 285	1 552
1966	491	122	47	427	293	103	192	269	215	49	29	84	377	1 944	2 321
1967	542	88	39	231	294	65	162	249	218	61	72	83	434	1 670	2 104
1968	103	32	42	111	96	33	67	97	64	7	29	31	131	581	712
1969	74	88	73	154	306	170	270	322	24	39	99	102	264	1 457	1 721
1970	623	719	554	1 289	3 052	1 632	2 108	2 116	881	231	680	500	2 292	12 093	14 835
1971	2 106	1 320	614	2 571	3 266	639	2 508	2 323	2 359	997	1 086	1 228	5 670	15 347	21 017
1972	2 992	727	244	1 402	613	165	1 765	775	2 061	746	181	1 059	4 047	8 683	12 730
1973	228	73	49	209	103	55	153	162	104	62	53	76	295	1 032	1 327
1974	2 685	231	82	238	191	142	323	583	394	100	102	130	726	4 475	5 201
1975	2 506	76	55	116	85	75	223	257	567	79	68	64	778	3 393	4 171
1976	1 277	67	32	76	88	63	103	185	269	60	65	50	444	1 891	2 335
1977	755	35	24	88	80	37	137	102	228	80	68	65	441	1 258	1 699
1978	427	37	52	78	114	88	170	151	132	135	55	44	366	1 117	1 483
1979	498	72	55	144	148	80	234	213	165	78	61	85	389	1 444	1 833
1980	1 066	138	103	325	331	143	558	231	384	166	159	165	874	2 895	3 769
1981	1 277	244	116	384	491	259	1 874	834	527	181	171	203	1 082	4 479	5 561
1982	1 771	287	120	456	491	297	689	665	699	420	184	181	1 484	4 776	6 260
1983	1 465	269	111	443	470	258	532	582	598	234	159	151	1 142	4 130	5 272
1984	979	161	99	371	330	169	373	669	415	219	171	126	931	3 151	4 082
1985	988	195	49	484	330	198	456	478	484	185	210	221	1 100	3 178	4 278
1986	791	139	113	356	333	202	522	467	560	261	177	190	1 188	2 923	4 111
1987	645	156	38	362	292	226	477	503	385	278	197	287	1 147	2 699	3 846
1988	587	133	71	221	332	126	206	369	424	169	196	179	968	2 045	3 013
1989	201	59	42	180	135	101	169	168	164	89	119	88	460	1 055	1 515
Celkem	3 433	15364	9 743	23 434	27 650	18 025	28 838	38 255	14 804	15 843	16 371	15 204	62 222	19 5642	257 864

Politicky motivovaná represe byla nejmasovější v prvních letech po uchopení moci KSČ, kdy také bylo v politických procesech vyneseno nejvíce rozsudků trestu smrti – do roku 1960 bylo popraveno okolo 240 obětí justičních vražd. O povaze komunistického režimu výmluvně vypovídá skutečnost, že mezi popravenými bylo několik desítek osob, které rozhodně nepatřily mezi skutečné odpůrce režimu: obětovaní agenti–provokatéři, důstojníci tajné policie či bývalí vysoci komunisté, včetně někdejšího generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského, kteří byli na pokyn sovětských poradců rozdrceni v soukolí proslulých stalinistických procesů.⁹ Ve

9 LIŠKA, Otakar a kol.: *Výkonané tresty smrti Československo 1918 – 1989*. Praha 2000. Přehled bohužel není úplný a navíc obsahuje věcné chyby a omyly; v současnosti ÚDV připravuje druhé, revidované vydání. Srov. přesnější seznamy popravených z politických důvodů, publikované prozatím na interneto-

státě s 12,6 miliony obyvatel existovalo na počátku padesátých let 422 táborek a vězení, v nichž žily v otřesných podmínkách nejen osoby souzené a odšouzené, ale také uvězněné bez soudu a internované v pracovních táborech pouze na základě svévolného rozhodnutí úřadů.¹⁰ Bezohledná exploatace pracovních a surovinových zdrojů, která byla jedním z hlavních motivů plošné represe, dosáhla svého vrcholu obdobně jako v dalších státech vnějšího impéria Sovětského svazu právě v tomto historickém období.¹¹

Tab. 2 – Počet vězňů v uranových dolech (1950 – 1956)¹²

období	počet vězňů
březen 1950	4 925
červenec 1950	6 100
leden 1951	8 561
duben 1951	9 524
březen 1952	12 768
září 1952	14 138
leden 1953	14.115
prosinec 1953	16 100
1955	11 101
1956	6 795

-
- vých stránkách ÚDV <http://www.mvcr.cz/policie/udv/popraveni/index.html>.
- 10 COURTOIS, Stéphane – WERTH, Nicolas – PANNÉ, Jean-Louis – PACZKOWSKI, Andrzej – BARTOŠEK, Karel – MARGOLIN, Jean-Louis: *Černá kniha komunismu. Zločiny, teror, represe*, díl I., Praha – Litomyšl 1999, s. 370.
- 11 Na okraj poznámka k rozdlnému vnímání komunistické a nacistické represi. Na místě někdejšího uranového lágru „Svatopluk“ u Horního Slavkova je dnes kravín a hřebčinec (sympatický majitel zde provozuje agroturistiku a uvažuje o zřízení malého muzea) – je to obdobná situace jako u internačního tábora Lety nedaleko Písku z protektorátního období, s jediným rozdílem – doposud se ani jeden komentátor, oprávněně se rozhořující nad kauzou „Lety“, neozval u druhého případu. Táborem „Svatopluk“ prošlo od roku 1951 několik tisíc vězňů (například k 1. březnu 1952 zde bylo vězněno celkem 1 584 osob). Značnou část přitom z nich tvořili političtí vězni, odsouzení po únoru 1948. TOMÍČEK, Rudolf: *Těžba uranu v Horním Slavkově*. Sokolov 2000, s. 230 – 232.
- 12 KAPLAN, Karel – PACL, Vladimír: *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice 1993, s. 39. Blíže k jáchymovskému „gulagu“ PETRAŠKOVÁ, Ludmila: Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949 – 1961, In: *Sborník archivních prací*, roč. 44, č. 2 (1994), s. 335 – 447.

Jak připomněla již jednou citovaná historička Françoise Mayer, bylo možné zejména podle proslulého zákona č. 231 z 6. října 1948, kterým se „legalizoval“ nastoupený brutální teror proti skutečným i domnělým odpůrcům režimu (který přijatou „právní“ normou v této rovině *de facto* otevřeně vyhlašoval části společnosti občanskou války), v první vlně represe stíhat tisíce osob z různých sociálních vrstev z celé řady „trestních činů“. Obviněni mohli být například z velezrady, sdružování proti státu, hanobení republiky, vyzvědačství, spolčování k útokům na ústavní činitele, sabotáže či ohrožování jednotného hospodářského plánu z nedbalosti: „*Tito obžalovaní, kteří se jako první ocitli za mřížemi, se dostali do světa věznic a táborů z velice rozličných důvodů.*“¹³ Obdobná byla situace také v táborech nucených prací, které vznikly na základě zákona č. 245 Sb., přijatého 25. října 1948, a existovaly až do roku 1954. Celkem se v nich podle odhadu Karla Kaplana vystřídalo přibližně okolo 22 – 23 tisíc osob, kteří zde byli umístěni bez právoplatného odsouzení na základě rozhodnutí trestních komisí okresních národních výborů.¹⁴ O vzpomínáné represivní povaze počátečního období komunistického režimu svědčí také již pouhá okolnost, že se od počátku šedesátých let, kdy byla převážná většina tehdejších politických vězňů na základě tzv. amnestie propuštěna, až do konce osmdesátých let již počet jejich následovníků nikdy nedostal na předchozí úroveň. V zakladatelském období komunistického režimu také zemřelo ve výkonu trestu nejvíce osob.¹⁵

13 MAYER, Françoise: Vězení jako minulost, odboj jako paměť. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 44.

14 Blíže BORÁK, Mečislav – JANÁK, Dušan: *Tábory nucené práce v ČSR 1948 – 1954. Opava 1996.*

15 Podle dobového přehledu z roku 1968 zemřelo v období od 1. 1. 1948 do 31. 12. 1956 ve výkonu trestu celkem 1 157 osob, z toho odsouzených pro trestné činy podle „retribučního dekretu“ 584, podle „hlavy I. tr. zákona“ (politické činy po roce 1948) 322 a za „ostatní kriminální trestné činy“ 251 osob. KAPLÁN, Karel (ed.): *Zemřelí ve věznicích a tresty smrti 1948 – 1956. Seznamy*. Praha 1992.

Tab. 3 – *Stav a rozdělení vězňů podle pohlaví v ČSR (k 15. květnu 1950)*¹⁶

Dobové rozdělení vězňů	Počet	%	Muži dospělí	Muži mladiství	Ženy dospělé	Ženy mladistvé
protistátní	11 026	34	9 349	499	1 129	19
černý obchod	1 357	4	1 270	1	84	2
retribuční	10 621	32	8 971	1	1 647	2
ostatní	9 634	30	8 306	347	936	45
celkem	32 638	100	27 926	848	3 796	68

O charakteru komunistického režimu svědčí ostatně skutečnost, že řadu případů (a nejen v padesátých letech) vyprovokovaly bezpečnostní složky – u některých je dokonce těžké říci, nakolik byly odsouzené osoby skutečně aktivními odpůrci režimu a nakolik „pouhou“ obětí vykonstruovaných procesů.¹⁷ Provokace, na nichž se podíleli především příslušníci OBZ (vojenské kontrarozvědky) a StB, byly typické zejména pro zakladatelské období režimu. Měly nejrůznější podobu, patřilo mezi ně například fingované zaslání dopisů ze zahraničí, či podvržení „protistátních tiskoven“ při domovních prohlídkách nebo nasazování agentů-provokatérů a budování „volavých sítí“ (uvedené metody příznačně používala také tajná policie v protektorátním období). Represivní aparát podnítil vznik či posílení řady odbojových skupin, například stovky osob byly na Moravě

-
- 16 KÝR, Aleš: Některé sociologické aspekty zacházení s vězni v ČSR v letech 1945 – 1955, In: JANÁK, Dušan (ed.): *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945 – 1955*. Opava 2001, s. 34. Charakter pouñorové represe výrazně ovlivnily zkušenosti z období okupace a poválečného období. Mezi tehdejší oběti patřili také českoslovenští občané odvlečení na konci války nebo těsně po ní sovětskou kontrarozvědkou Smerš do SSSR. Odhaduje se, že z území dnešní České republiky bylo celkem násilně odvlečeno okolo 500 osob (okolo 300 zahynulo), především z prostředí bývalé ruské a ukrajinské emigrace. Počet osob odvlečených ze Slovenska je nepoměrně vyšší (celkem okolo 6 000 osob, z toho 2 500 Slováků, přibližně 2 000 zahynulo). Pro Podkarpatskou Rus, která byla v tomto období přičleněna k Sovětskému svazu, se uvádí počet 40 000 osob odvlečených na konci války. Mimo uvedená čísla bylo do SSSR přesunuto 70 000 válečných zajatců (z nich zahynulo přibližně 4 500 zajatců). BORÁK, Mečislav a kol.: *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník příspěvků*. Praha 2003, s. 125.
- 17 V tomto kontextu je výjimečná odbojová skupina okolo bratrů Mašínových, zvláště uvědomíme-li si převážně nízký věk jejich členů a skutečnost, že působila až do podzimu 1953. Srov. NĚMEČEK, Jan: *Mašínové – zpráva o dvou generacích*. Praha 1998.

zatčeny z prostředí bývalých partyzánských skupin Světlana a Hory Hostýnské. Jinou provokací byla rozsáhlá akce „Skaut“, v jejímž rámci StB pomocí agenta Vlastislava Chalupy iniciovala na konci čtyřicátých let vznik „ilegální“ Strany práce a založila několik desítek „protistátních skupin“. Po zatčení skončilo podle výzkumu historika Jiřího Málka svůj život na šibenici čtrnáct lidí. Také na Slovensku používali příslušníci tajné police provokace jako běžnou metodu své práce, například v případu „Turiec“ vykonstruovali „ilegální protistátní organizaci“ okolo partyzánského velitele Viliama Žingora; spolu s ním byli popraveni dva zatčení, dalších pět osob bylo odsouzeno k vysokým trestům vězení.¹⁸

Tab. 4 – Početní stavy Táborů nucených prací (k 8. říjnu 1952)¹⁹

České země				Slovensko				Československo						
Σ	Muži	Ženy	Σ	Muži	Ženy	Σ	Muži	Ženy	Σ	Muži	Ženy			
Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%			
546	387	70,9	159	29,1	186	186	100	0	0	732	573	78,3	159	21,7

Velmi obtížná je také otázka, jaká byla role jednotlivých složek represivního aparátu. Naznačuje je to již neúplný výčet: masivní stranický aparát ovládající od počátku padesátých let společnost prostřednictvím masově uplatňovaného nomenklaturního principu obsazování funkcí, armáda (činnost OBZ, vojenské rozvědky, vytvoření vojenských pracovních jednotek, vojenských báňských oddílů, pomocných technických praporů, zásahy proti demonstracím v srpnu 1969 či postihy odpíračů vojenské služby), Lidové milice, soudní aparát (včetně proslulého Státního soudu), vězeňská zařízení všech druhu, internační kláštery či instituce zúčastněné

18 Uvedené příklady (polo)vyprovokovaných kauz ovšem nesnižuje odhodlání tisíců osob, které se rozhodly různým způsobem aktivně projevit svůj vnitřní odpor proti komunistickému režimu a často ani po svém odsouzení netušily, že se staly obětí vykonstruované provokace. Navíc provokace byly usnadněny tím, že si většina postižených nedovedla představit, jak brutální metody je represivní aparát ochoten při potlačování projevů odporu a potencionálních protivníků používat. VALIŠ, Zdeněk: Třetí vojenský odboj. In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (eds.): *Třetí (protikomunistický) odboj*, s. 29 – 31; POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny v akci*. Vizovice 2003, s. 269 – 440; HANZLÍK, František: *Vojenské bezpečnostní zpravodajství v zápasu o politickou moc*. Praha 2003, s. 219 – 235; PEŠEK, Jan: *Státní Bezpečnost na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava 1999, s. 59 – 60; JABLONICKÝ, Jozef: *Podoby násilia*. Bratislava 2000.

19 BÍLEK, Jiří: *Pomocné technické prapory*. Praha 1992, s. 247.

na čistkách po roce 1948 a 1968. S otevřenými represivními zásahy proti skutečným i domnělým odpůrcům režimu je nejvíce spojena činnost tajné politické policie, která ve všech svých organizačních složkách byla nositelem kontinuity represivní podstaty totalitního systému sovětského typu. Pro komunistické vedení zajišťovala mocenskou stabilitu pomocí permanentní (snad až na krátké období roku 1968, kdy ovšem nepřestala například sledovat vybrané skupiny osob) represe proti různým skupinám obyvatelstva a hrála klíčovou roli při koordinaci represivních akcí (postihy vybraných skupin obyvatel rovněž prováděla pomocí celé řady dalších, převážně státních institucí).²⁰

Tab. 5 – Početní stavy Pomocných technických praporů (k 1. prosinci 1950)²¹

Útvar PTP	Posádka	Celkově	Nespolehliví vojáci základní služby	Z toho	
				duchovní	řeholníci
51.	Mimoň	1 081	949	150	128
52.	Sv. Dobrotivá	950	842	1	120
53.	Libavá	1 326	1 203	70	322
54.	Komárno	988	860	121	79
Lehké PTP celkem		4 345	3 854	342	649
55.	Ostrava	1 731	992	—	—
56.	Ostrava	1 505	1 002	—	—
57.	Kladno	1 202	958	—	—
58.	Most	1 207	974	—	—
Těžké PTP celkem		5 645	3 926	—	—
PTP celkem		9 990	7 780	342	649

Také pro úplné vymezení všech společenských skupin postižených represí na tomto místě není dostatek prostoru – zmíněny proto budou pouze nejvíce perzekuované sociální vrstvy. Již od února 1948 byly různým formám represe vystaveni tisíce členů nekomunistických politických stran a postupně v rámci opakovávaných vnitrostranických čistek také řada členů KSČ (někteří ovšem byli, jak již bylo výše uvedeno, ve skutečnosti přímými spoluviníky předchozích politických postihů). Početně velkou skupinou postižených představovali po celé trvání komunistického režimu členové církví a náboženských společností, nejtvrďší represi byla zejména vystave-

20 ŽÁČEK, Pavel: *Boje o minulost. Deset let vyrovnávání se s komunistickou minulostí – pokus o předběžnou bilanci*. Brno 2000, s. 15 – 16.

21 BÍLEK, Jiří: c.d., s. 55.

na katolická církve (na Slovensku byla dokonce řeckokatolické církvi zakázána činnost). Poměrně širokou skupinu pronásledovaných tvořily zejména v padesátých letech osoby, souhrnně označované pomocí dobového slovníku jako „třídní nepřátelé“. Patřili mezi ně nejen bývalí majitelé velkých podniků a polností, bývalí majitelé činžovních domů, advokátních kanceláří či vyšší státní úředníci, ale postupně také sociální vrstvy, o nichž představitelé KSC nejdříve prohlašovali, že jsou oporou nového režimu (drobní a střední rolníci, živnostníci a maloobchodníci).²²

Jistou představu o charakteristice postižených osob umožňují evidence tajné politické policie. V roce 1958 se v nich nacházelo téměř sto tisíc „třídních nepřátel“, které příslušníci StB v tomto období označovali cynicky jako „bývalé lidé“. Rozkazem ministra vnitra Lubomíra Štrougala byla v roce 1964 dosavadní evidence přepracována a zavedeny byly čtyři hlavní kategorie „nepřátelských osob“: 1. nepřátelsky zaměřené osoby, pracující dlouhodobě proti režimu; 2. osoby kolísavé, které se aktivizují za určitých podmínek; 3. osoby, které mají pasivní postoj k režimu; 4. osoby, z bývalých lidí, kteří našli loajální nebo dobrý vztah k režimu. Evidenci měly podléhat první dvě skupiny obyvatel, jejichž počet v následujících několika letech postupně klesal (v roce 1967 bylo evidováno okolo pěti tisíc „nepřátelských osob“ – uvedený „nízký“ stav vedení StB na počátku sedmdesátých let interpretovalo jako jeden z důvodů „Pražského jara“).²³

Tab. 6 – *Přehled o hlášených případech protiprávního jednání vojsk VS od 21. 8 do 17. 12. 1968*²⁴

Číslo	Protiprávní jednání	ČSSR	Z toho	
			České země	Slovensko
1	Usmrcení čs. občanů střelnou zbraní	53	37	16
2	Usmrcení čs. občanů dopravními prostředky	38	24	14
3	Usmrcení čs. občanů jinak	3	2	1

-
- 22 PEŠEK, Jan (ed.): *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava 1996, s. 6 – 9.
- 23 GEBAUER, František – KAPLAN, Karel – KOUDELKA, František – VYHNÁLEK, Rudolf: c. d., s. 23. K evidovaniu „nepřátelských osob“ v dalším období blíže GRUNTORÁD, Jiří: Akce NORBERT, In: *Securitas Imperii*, č. 2, Praha 1994, s. 5 – 45.
- 24 PECKA, Jindřich a kol.: *Sovětská armáda v Československu 1968 – 1991. Chronologický přehled*. Praha 1996, s. 190.

Číslo	Protiprávní jednání	ČSSR	Z toho	
			České země	Slovensko
4	Těžká zranění čs. občanů střelnou zbraní	208	140	16
5	Těžká zranění čs. občanů dopravními prostředky	119	88	31
6	Těžká zranění čs. občanů jinak	18	14	4
7	Zasahování do pravomoci veřejných činitelů	69	43	26
8	Maření výkonu funkce	15	11	4
9	Nebezpečné vyhrožování	42	36	6
10	Zadržení čs. orgánů	9	4	5
11	Zadržení čs. občanů	251	238	13
12	Zadržení cizinců	5	3	2
13	Protiprávní rozšiřování tiskovin	23	17	6
14	Omezování osobní svobody	184	171	13
15	Prohlídka osob a objektů	9	5	4
16	Násilná jednání	16	11	5
17	Loupeže	14	13	1
18	Pohlavní zneužití	4	3	1
19	Znásilnění	13	13	–
20	Krádeže vloupáním	78	43	35
21	Krádeže	69	62	7
22	Ostatní majetkové trestné činy	25	24	1
23	Střelba proti osobám	49	39	10
24	Střelba proti objektům	175	127	48
25	Ostatní protiprávní jednání	15	9	6
26	Dopravní nehody	558	479	109
Celkem		2 092	1 656	436

Výrazné změny ve struktuře a počtu postižených společenských skupin nastaly až na počátku sedmdesátých let, kdy byla po invazi armád pěti států Varšavské smlouvy postupně opět „znormalizována“ československá společnost. V druhé vlně masové politické perzekuce byl z veřejného života vyřazen tentokrát téměř stejný počet nekomunistů a komunistů. Okolo 700 000 členů a funkcionářů politických stran, mocenských institucí a spo-

lečenských organizací bylo zbaveno funkcí. Podle odhadu Karla Kaplana bylo existenčně nebo sociálně (t. j. propuštěno ze zaměstnání nebo přeřazeno na méně kvalifikovanou práci) postiženo 300 – 350 tisíc občanů. Po odezvě masových čistek začalo od roku 1977 pronásledování několika tisíc signatářů Charty 77 a dalších opozičně orientovaných skupin, které pokračovalo až do listopadu 1989. Politická perzekuce již většinou neměla otevřenou a brutální povahu, StB se v tomto období vedle plošné kontroly společnosti, „prevence“ a cenzury zaměřovala na „rozklad“ vybraných oponentů režimu, kteří byli vystaveni různým nátlakovým opatřením (výslechy, krátkodobá zadržení a různé další formy šikany v každodenním životě, mezi nimiž nechyběly v některých případech ani různé formy fyzického násilí) k jejich profesní a osobní diskreditaci a kompromitaci.²⁵⁾

Tab. 7 – Počet členů KSČ v letech 1966 – 1970 podle hlášení základních organizací²⁶⁾

Změny	1966	1967	1968	1969	1970	1966 – 1970
Počet členů a kandidátů k 1. lednu	1 698 002	1 689 207	1 690 977	1 671 637	1 535 537	
V ZO bylo přijato nových kandidátů	33 769	40 837	36 640	10 106	9 068	130 420
Zrušeno členství a vyloučeno	14 892	14 642	22 046	96 823	334 086	482 489
Zemřelo	17 248	17 181	17 296	19 223	20 922	91 870
Rozdíl při změnách pracoviště	-10 424	-7 244	-16 638	-30 160	+4 594	-59 872
Počet členů a kandidátů k 1. prosinci	1 689 207	1 690 977	1 671 637	1 535 537	1 194 191	

Na konci osmdesátých let se represivní aparát se značnou námahou snažil zamezit otevřeným protirežimním vystoupením, která se od roku 1987 pravidelně opakovala v Praze, Bratislavě a postupně také v jiných městech v Československu. Významnou roli při zákrocích proti demonstrantům sehráli především příslušníci pohotovostních oddílů, kteří byli na

25) VILÍMEK, Tomáš: Mezi námi čekisty: Spolupráce politické policie ČSSR a NDR v letech 1970 – 1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 4 (2001), s. 534 – 537; GEBAUER, František – KAPLAN, Karel – KOUDELKA, František – VYHNÁLEK, Rudolf: c. d., s. 25.

26) HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969 – 1974*. Sešity ÚSD č. 31, Praha 1998, s. 226.

ně cvičení již od konce šedesátých let. Proti účastníkům pouličních demonstrací na konci šedesátých a osmdesátých let byl často používán paragraf 202 („o výtržnictví“) trestního zákona č. 140/1961 Sb., který umožňoval v masovém měřítku účelovou kriminalizaci vybraných osob. Obdobným způsobem příslušné úřady proti politickým oponentům využívaly další „gumové“ paragrafy, které visely jako hrozba nad potencionálními kritiky režimu. Patřily mezi ně například paragrafy 203 („o příživnictví“) a 178 („o maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi“), jejichž skryté politické zneužívání bylo typické právě pro sedmdesátá a osmdesátá léta.²⁷

Politická represe byla jedním z hlavních zdrojů atmosféry strachu, který většině nespokojených obyvatel zabraňoval otevřeně kritizovat komunistický režim po celé jeho období, ačkoliv se používané metody donucení proměňovaly. Italský politolog Giovanni Sartori hovoří příznačně o dvou základních stádiích prosazování totalitarismu. V prvním období, které nazývá „prosazováním“, používá režim razantních represivních metod, napak ve fázi určité „stabilizace“ se prostředky ovládnutí mocenské sféry a společnosti stávají rutinou: „*Bezohledný teror, permanentní čistky, koncentrační a vyhlazovací tábory, to vše jsou zjevné předrutiinní charakteristiky.*“²⁸ Takřka stejně, ale daleko výmluvněji vykreslil rozšířený strach ve společnosti signatář Charty 77 Milan Šimečka. V „orwellovském roce“ 1984 napsal o tajné policii: „*Strach je iracionální a tajná policie, vědoma si toho, pracuje iracionálními prostředky, vynakládá peníze a čas jen na to, aby šířila strach. Sleduje vyhlídknuté oběti bez zřejmého důvodu, jen aby je poplašila. Oklikou naznačuje předvolancům co všechno o nich ví. Dovoluje, aby se šeptalo o jejích aktivitách a možnostech, nikoho nezavazuje mlčením a když, tak jen proto, aby se zvýšil účinek toho, co lidé stejně vyzvoní. Nerada předvolává ty, o které má zájem, do svých úřadoven, sjednává si schůzky v kavárnách, neříká nic najednou, ale po kouskách, aby se nevědělo, za čím jde. Registruje dlouho hříchy, o kterých si lidé myslí, že o nich ví jen jejich zpovědník. Pak se o nich lehce zmíní hříšníkům a už je má, už jsou vydíratelní. Není*

²⁷ CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969 – 1972*. Sešity ÚSD č. 29, Praha 1997, s. 7 – 9. Největšími demonstracemi proti komunistickému režimu až do listopadu 1989 byly pouliční nepokoje při příležitosti prvního výročí okupace, při nichž v srpnu 1969 zahynulo pět mladých lidí. Vedení KSC tehdy neváhalo proti převážně mladým demonstrantům využít poprvé a naposledy armádu (do ulic vyjely tanky). TÚMA, Oldřich (ed.): *Srpen '69. Edice dokumentů*. Praha 1996.

²⁸ Citace ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2000, s. 234 – 235.

*to všechno velká věda ani velká psychologie, spíše rutina a empirie, není na to třeba velké inteligence, jen vytrvalosti a času.*²⁹

Závěrem lze shrnout, že politická represe představovala jeden z hlavních nosných sloupů komunistického režimu v Československu. Dlouhodobá stabilita tohoto sovětského satelitu byla především podmíněná trvalým porušováním základních lidských a občanských práv a svobod. Kořeny politicky motivovaného násilí ovšem sahají hluboko před únor 1948, výrazně je ovlivnila zejména zkušenosť z období nacistické okupace a slovenského státu, která měla navíc v řadě případů jasnou personální kontinuitu. Co však obě období na první pohled výrazně odlišuje, je následné potrestání úniků. V druhém případě spíše můžeme z řady různých důvodů, o nichž jsem se alespoň částečně zmínil, mluvit o absenci spravedlnosti. Doufejme, že se historikům podaří alespoň konkrétně pojmenovat většiny zločinů.

Studie vznikla v rámci projektu GA AV ČR č. 68378114.

---

29 ŠIMEČKA, Milan: *Kruhová obrana*. Bratislava 1992, s. 235 – 236.

Trestné právo a komunistická represia (pohľad z roku 2005)

Miroslav Lehký (1947), v roku 1990 – hovorca Charty 77, od roku 1995 pracoval v Úrade pre dokumentáciu a vyšetrovanie zločinov komunizmu v Prahe. Zaberá sa dokumentáciou prípadov usmrtených na hranici v rokoch 1948 – 1989 a rekonštrukciou monstrprocesov. V súčasnosti je riaditeľom Sekcie právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov Ústavu pamäti národa.

Vážené dámy a páni,

v polovici roku 2004 obletela celým svetom správa a fotografie, ako americkí vojaci vo vojenskej väznici v Abú Ghraib mučili zadržaných Iračanov. Bezprostredne potom americký velyyslanec USA v Prahe William Cabaniss sa vyjadril nasledovne: „*To čo vidíme, je nezlučiteľné s hodnotami, ktoré uznávame, sú to činy v priamom rozpore so základnými normami nášho správania... uvedené fotografie sú svedectvom o správaní, ktoré nie je možné ani ospravedlňovať, ani ignorovať. Je potrebné reagovať tak, aby sme naplnili spravodlivosť a boli potrestaní ti, ktorí sú za toto správanie zodpovední. Našou úlohou je napraviť naše zlyhanie tak, aby sme zadostučinili normám spravodlivosti, čestnosti a zodpovednosti.*“

My máme z rokov 1948 – 1989 stovky nevinných ľudí popravených, umučených, zavraždených a viac ako 220 000 nevinne odsúdených. Ako sa k tomuto faktu vyjadrili alebo vyslovujú dnes v ČR a v SR bývalí vysokí činitelia komunistického štátu a režimu v Československu, bývalí funkcionári KSČ a KSS? Na túto otázku, si myslím, netreba odpovedať, odpoveď je zrejmá každému jednému z nás.

Ak sa chceme skutočne vyrovnať s komunistickou minulosťou, nie je možné preskočiť toto vyrovnanie v právnej rovine. Treba si uviedomiť, že keď vo februári 1948 prevzali moc v ČSR komunisti, ČSR sa stala komunistickou diktatúrou prerastajúcou v totalitný systém, ktorý zničil podstatu demokratických slobôd. Formálne ponechal niektoré tradičné ústavné inštitúcie a organizácie ako fasádu na oklamanie domácej verejnosti a okolitého sveta. Nastolený režim namiesto vlády zákona nastolil

totálny teror a pozitívny zákon, pokiaľ ho vôbec rešpektoval, si mení tak, aby vyhovoval cieľu totalitného systému. Od februára 1948 začal postupne, ale systematicky ničiť právnu a politickú tradíciu ČSR. Komunistický totalitný systém chce mať všetko pod kontrolou, všetko ovládať a preto rozbija aj právo, aj keď je to pre nás ľažšie rozoznať a ešte ľažšie napraviť. Ako hovorí známy britský profesor, filozof a publicista Roger Scruton, „komunisti zákon nenávidia jednak preto, že obmedzuje ich moc, a jednak preto, že ich nútí, aby sa z neho sami zodpovedali. Ale súčasne, a to je paradox, túzia po legitimite a po všetkom, čo ju poskytuje a to je práve zákon, ktorý aj ospravedlňuje. Preto zháňajú všetko, čo poskytuje zdanie úzkostlivej legality a zakrýva ich svojvoľné konanie. V skutočnosti vymysleli zvláštny druh práva – potemkinovskú tzv. socialistickú zákonnosť, čo bol zvláštny druh manipulatívnej politiky skrývajúci sa za zákon a vyjadrujúci vôľu komunistickej strany“.

Aká je však cesta ku skutočnému právu, zákonnosti a cesta k spravodlivosti?

Skutočná zákonnosť vyžaduje to, čomu sa hovorí rule of law – rechtsstaat – právny štát. Dá sa to veľmi ľažko krátko a stručne opísť. Ale v podstate ide o to, že zákon, aj keď ho môžeme použiť ako nástroj na uskutočnenie politického rozhodnutia, stojí nad politikou ako ochranca celej spoločnosti proti jej nepriateľom a proti tým, ktorí sa ju snažia riadiť, predstierajúc, že sú jej priatelia. Znamená to, že všetky sily vrátane tých, čo ho tvoria, aplikujú a interpretujú, zákonu podliehajú a zodpovedajú sa z neho a ďalej, že každý občan sa môže na svoju obranu odvolať na štát – dokonca aj proti nemu samotnému.

Toto všetko je možné ľahko stratiť, ale ľažko získať. Aké sú podmienky právneho štátu, aspoň tie najpodstatnejšie:

1. ZÁKONY musia byť skutočnými zákonmi – „všeobecné, bez svojvoľných výnimiek, dvojznačnosti, nejasností, neodvolateľné, verejnené“. Vágnosť znenia československých zákonov bola všeobecne známa. Tento stav vágnosti vlastne vyhovoval vládnucnej strane, pretože bolo možné s týmito zákonmi podľa okolností rôzne manipulovať. Prostriedkom, akým sa odstraňuje vágnosť zákona, je argumentácia sudcu a precedens, o ktorých sa vedú systematicky spoločlivé záznamy. Práve tieto záznamy v ČSSR prakticky neexistovali, alebo boli nedostupné. Trestný zákon bol súčasne doplnený komentárom ako určitým výsledkom súdnej praxe a mal byť vodidlom interpretácie zákona, ale tieto komentáre často vágnosť zákona neodstraňovali, ale naopak ešte ho zväčšovali. Ešte po roku 1990 často aplikovaný § 158 odst. 2 písm. c) trestného zákona, zneužitie právomoci ve-

rejného činiteľa, ktorým sa kvalifikovali zločiny alebo trestné činy, napr. vražda funkcionárov komunistického štátu, kde trest odňatia slobody bol nad 10 rokov, nikde nebolo komentované znenie pojmov „značná škoda a zvlášť závažný následok“, ktoré mali obvinení, resp. obžalovaní úmyselne spôsobiť. Ďalej taktiež neexistoval nijaký mechanizmus na odstránenie rozporných rozhodnutí československých súdov. S právom sa zaobchádzalo ako s nástrojom spoločenskej kontroly z pozície KSČ a nie ako s autonómnym systémom pravidiel záväzným pre všetkých bez výnimky.

2. SUDCOVIA musia byť nezávislí, a to nielen od štátu a jeho aparátu, ale od všetkých účastníkov sporu. Jediný záujem súdu musí byť spravodlivosť a právo – dodržanie a aplikácia zákona. Súd nesmie konať podľa nijakých inštrukcií a pod. Rozhodovanie súdu musí byť skutočná právna úvaha a nie utilitárny akt. Absenciu nezávislosti sudcov a súdov netreba zvlášť dokladátať, pretože nemožnosť nezávislosti bola daná už ústavou ČSSR a to ústavným článkom o vedúcej úlohe komunistickej strany. Sudcovia, najmä sudcovia vyšších inštancií, boli nielen členovia KSČ, ale patrili medzi tzv. nomenklatúrne kádre, čo ich zavázovalo plniť bezvýhradne vôľu KSČ. V rozsudkoch a obžalobách komunistickej justície, ale aj v právnickej literatúre, nájdeme nezriedka výrazy ako „triedna spravodlivosť“ alebo „rozhodovanie v záujme pracujúcich“, „vôle pracujúcej triedy“ atď.

3. Zákon sa musí dodržovať voči všetkým jeho porušovateľom (trestné i občianske právo).

Vinníci, všetky morálne osoby – musia byť aj právnickými osobami – či už jedinci, štát, politické strany, spolky, cirkvi atď. V právnom štáte musí existovať reálna možnosť, aby všetci porušovatelia zákona sa za svoje činy zodpovedali pred nestranným súdom. Proti komunistickej strane a jej predstaviteľom nebolo možné nikdy použiť, či už trestné alebo občianske právo, aj keď v skutočnosti ona bola najväčším porušovateľom práva a zákona, skrytá v anonymite za fasádou inštitúcií, najmä štátnej bezpečnosti, ktorú riadila.

4. Zákon musí mať všeobecnú platnosť – musí zasahovať do všetkých oblastí, kde poslušnosť zákonom je jediný garant poriadku. Musí stanoviť tresty, v prípadoch, keď to normálne svedomie vyžaduje. Musí stanoviť kompenzácie za spáchané krivdy a bezprávie. Vo všetkých právnych systémoch sa zákon šíri na základe svojej vnútornej logiky do každej novej alebo vznikajúcej oblasti ľudských konfliktov. Tzv. socialistická zákonnosť bola riadená mimoprávnymi imperatívmi stranami.

5. Zákon musí rešpektovať zásady právnej argumentácie, ktoré vznikajú prirodzene tam, kde ľudia v snahe vyriešiť svoj spor sa obrátiť na ne-

stranného suds. V komunistickom režime dochádzalo k flagrantnému porušovaniu tých princípov argumentácie, ktoré sú všeobecne známe ako prirodzené právo napr. *pacta sunt servanda* (zmluvy sa musia dodržovať), *nulla poena sine crimine* (niet trestu bez zločinu), kto sa previnil, má povinnosť urobiť nápravu atď. Komunistická justícia kriminalizovala často prirodzené vzťahy a aktivity, ak to nebolo v záujme strany.

Či prirodzené právo existuje alebo nie, je zakorenennou ľudskou dispozíciou mu veriť. Jeho základom je oná tisícročná všeobecná skúsenosť ľudstva, *sensus iuris*. To znamená, že kriminalizoval činnosť, ktorú normálne svedomie považuje za prirodzenú a nevinnú, vedie k strate autority zákona, v právnom systéme k chaotickému právnemu prostrediu – k vytváraniu nejasných zákonov a protirečiacich si právnych predpisov, k spoločenskej a politickej destabilite, ktorú možno udržať len násilím a terorom.

Komunistický totalitný režim porušoval, nespĺňal ani jednu z podmienok právneho štátu. ČSSR nebola právnym štátom.

Je to možné doložiť existujúcimi písomnými dokladmi z obdobia 1948 – 1989 z archívov ministerstva vnútra, najmä materiálmi inšpekcie ministra vnútra, z archívu ÚV KSČ, prokuratúry a súdov.

Pre krátkosť času uvediem len niekoľko príkladov:

V októbri 1948 bol zriadený v Prahe Štátny súd a Štátnej prokuratúry s pobočkami v Brne a v Bratislave. Dôvodom ich založenia bolo „stíhanie protištátnej trestnej činnosti a zaistenie jednotného postupu v boji proti reakčným elementom“.

Dňa 22. decembra 1948 bol prijatý ústavný zákon „o zlidovění soudnicství“. Už samotný názov nepotrebuje komentár. V apríli 1949 bola nariadením ministra spravodlivosti zrušená inštitúcia vyšetrovujúcich suds, ktorá okrem iného dohliadala na zákonnosť, spôsob a metódy vyšetrovania. Ako argument sa uvádzá, že vyšetrovajúci sudca vyšetrovanie spravidla zdržoval a zbytočne znova robil úkony, ktoré už urobila ŠtB.

V decembri 1948 boli zrušené advokátske komory a bolo zriadené ústredné a krajské združenie advokátov pod vedením ministra spravodlivosti. V praxi to znamenalo, že boli hrubo narušené práva obhajoby, a že obhajca sa často správal ako akýsi druhý prokurátor. Napriek tomu boli však aj výnimky. Dňa 12. júna 1950 námestník ministra spravodlivosti Herraď na porade suds a prokurátorov v Piešťanoch povedal: „...my sledujeme veci advokátov, vieme o ich neplechách, netrpte ich plamenné reči a aby napadali orgány ZNB (pozn. rozumej ŠtB) a kvalitu ich administratívnych protokolov“.

Výsledkom činnosti štátneho súdu a prokuratúry bolo, že v rokoch 1948 – 1952 štátne súdy odsúdili za protištátnu trestnú činnosť takmer 27 000 nevinných ľudí.

Ako sa už s týmto faktom sám komunistický režim vyrovnával?

V polovici 50-tych rokov na základe dokumentov získaných z archívu ministerstva spravodlivosti, osobného archívu Dr. Klosa, generálnej prokuratúry a materiálov štátneho súdu a štátnej prokuratúry, bola pre ÚV KSČ vypracovaná „Správa o činnosti justičných orgánov v období politických procesov“. Toto obdobie tu bolo nazvané ako obdobie tzv. kabinetnej justície a celá zodpovednosť sa presunula na ministra spravodlivosti Čepičku, jeho námestníka Klosa, a jeho nástupcu Dr. Raisa, štátneho prokurátora Zieglera a predsedu Najvyššieho súdu Dr. Richtra a jeho námestníka Bartoša. O náprave krívdu v prípade tisícov odsúdených sa nehovorí nič. Takisto sa mlčí o úlohe jednotlivých členov politbyra ÚV KSČ. Hoci v závere správy sa uvádzá: „*justícia sa stala poslušným nástrojom vyšetrujúcich orgánov (pozn. teda ŠTB). V neskoršom období minister spravodlivosti predkladal najzávažnejšie veci komisii, ktorej predsedal minister národnej bezpečnosti...*“ O zodpovednosti ŠTB, ktorá v tom období podliehala ministriovi národnej bezpečnosti, ten bol aj členom politbyra ÚV KSČ, kde sa tieto veci prerokúvali, sa nehovorí nič. V správe, ktorá mala opísať stav v justícii a následne zabezpečiť nápravu, sa paradoxne vytýka Čepičkovi, že v direktívach o výške trestov nebola triedna diferenciácia a protizákonými pokynmi znížoval vedúcu úlohu strany.

Napriek tomu sú v tejto správe obsiahnuté závažné fakty o trestnej činnosti konkrétnych príslušníkov ŠTB, o tom, že vyšetrovanie viedla ŠTB nezákonnými metódami, vyšetrovanie bolo mimo kontroly justičných orgánov, obžaloba a návrh trestu prokurátora boli pre senát záväzné, súdy neoverovali, či bola naplnená skutková podstata trestného činu, stačilo len priznanie obžalovaného na základe tzv. súdnych otázkových protokolov, ktoré vyprodukovala ŠTB.

V polovici 50-tych rokov prebieha rozsiahle vyšetrovanie príslušníkov ŠTB vedené inšpekciami ministra vnútra týkajúce sa politických procesov a nezákonných metód, ktoré ŠTB používala pri vyšetrovaní. V rozsiahnej správe, na základe výpovedí samotných príslušníkov ŠTB, sa v závere správy konštatuje používanie hrubého psychického a fyzického násilia voči vyšetrovaným, ale náčelník inšpekcie ministra vnútra Šlechta odporúča, že nie je politicky účelné vyvodzovať voči príslušníkom Štb trestnoprávnu

zodpovednosť, ale že je treba súdruhov len poučiť, prípadne niektorých prepustiť zo služieb ministerstva vnútra.

Zvláštnu pozornosť z hľadiska právneho štátu si vyžadujú amnestie, ktoré udeliли komunistickí prezidenti ČSSR. Tieto amnestie boli udeľované na návrh predsedníctva ÚV KSČ a vlády a z ich obsahu je možné hovoriť o ich politických zámeroch. Obsah a rozsah amnestie schvaľovalo politbyro. Amnestie z rokov 1953, 1955 a 1957 sa na politických väzňov nevzťahovali, amnestia z roku 1960 týmto úplne nevinným ľuďom iba znižuje tresty. Čo je však dôležité, práve táto amnestia znemožňuje zavedenie trestného stíhania proti tým, ktorí sú za zločiny komunizmu zodpovední. Konečným cieľom amnestií bolo upevnenie moci KSČ, resp. minimalizovať jej ohrozenie na základe možnej destabilizácie vznikajúcej odhalením bezprávia, ktoré už nebolo možné zakryť.

Absencia právneho štátu, deformácia práva a absencia smerovania ku skutočnej spravodlivosti bola daná zakotvením vedúcej úlohy KSČ v ústave a trvala až do konca komunistického režimu. Preto aj destrukcia práva trvala až do konca, aj keď jej prostriedky, formy a metódy sa menili a nemuseli byť také evidentné. O tom, že ŠtB, opora totalitného režimu sa vo svojej podstate a jej cieľoch nikdy nezmenila, svedčia diplomové práce týkajúce sa vyšetrovania protištátnych trestných činov absolventov VŠ ZNB, fakulty ŠtB, zo 70-tych a 80-tych rokov. Dodnes sa títo absolventi honosia titulom JUDr.

Prečo po 15 rokoch väčšina zločinov v SR aj ČR zostáva nepotrestaných?

V prvom rade je to neochota, milčanie, našich ponovembrových politickej elft vrátane justície deklarovat zločiny komunizmu, objasniť ich povahu, príčiny a rozsah. Je to vlastne neúcta voči obetiam komunizmu a voči tým, ktorí proti nemu aktívne bojovali.

V oblasti trestnoprávnej nie je problém dokázať a doložiť, že pokiaľ ide o trestné činy a zločiny komunizmu, nejde o ojedinelé, výnimkočné alebo náhodné excesy jednotlivých funkcionárov štátu, ale ide o organizovaný zločin, páchaný dlhodobo, systematicky a vo veľkom rozsahu na nevinnych občanoch z dôvodu ich politického alebo náboženského presvedčenia, ktoré nebolo v súlade s oficiálnou totalitnou ideológiou. Pri rešpektovaní princípu osobnej zodpovednosti, deklarovat takéto zločiny ako napr. trestné činy zneužívania právomoci verejného činiteľa nie je na mieste. Zločinom proti ľudskosti sa podstúvajú skutkové podstaty trestných činov, ktoré tieto zločiny iba dehonestujú.

Ústavné hodnoty, na ktorých stojí nová ústava, neprijali, aspoň nie vnútorne, tí, ktorí zákony tvoria a aplikujú. Prednovembrové zákony, po kiaľ neboli zrušené, nie sú interpretované a aplikované v duchu hodnotového systému novej ústavy, nerozvijajú a nenaplňujú sa ústavné princípy, ale tieto sa často obchádzajú alebo ignorujú.

Treba si uvedomiť, že tu ide o ohrozovanie právnej istoty, ktorá je základnou požiadavkou demokratického právneho štátu, lebo ona je a musí byť istotou hodnôt, na ktorých právo stojí.

Nezanedbateľným faktom napriek všetkým zmenám po novembri 1989 je personálne obsadenie justície. Nedá sa očakávať, že kto celý život vyznával a uskutočňoval stranický pozitivismus, sa obratom zmení na zástancu zásad prirodzeného alebo normatívneho práva, teda práva, ktoré smeruje k spravodlivosti.

Obnova právneho štátu je dlhodobý proces, nie jednorázový akt. Právo, ako to povedal bývalý predseda najvyššieho súdu USA Oliver Holmes, nie je vecou logiky (táto môže byť brilantná, ale súčasne aj zvrátená), ale vecou skúsenosti. Právo je predovšetkým vecou dejinnej tradície, genetickej pamäti národa, mentality, ktorá bola u nás takmer päťdesiat rokov devastovaná.

Obnova právneho štátu je našou povinnosťou nielen vzhľadom na našu prítomnosť a budúcnosť, ale vážnym záväzkom voči obetiam komunizmu, najmä tým, ktorým nebolo dovolené prežiť.

Ďakujem za vašu pozornosť.

Politická „totalita“ a „totalitarizmus“ ako organizátor násilia v teórii

Pôvod a vývoj pojmu „totalita“ v politickom kontexte

Mgr. Ján Hlavinka (1979), absolvent FiF UK v Prešove, Katedra politológie, Katedra slovenských dejín a archívnictva, Katedra všeobecných dejín (2002). Pracuje na bádateľskom oddelení Ústavu pamäti národa. Zaoberá sa dejinami totalitných režimov na Slovensku s dôrazom na skúmanie represií voči Židom na Slovensku v období rokov 1939 – 1989.

Pravdepodobne prvýkrát sa oficiálne použilo adjektívum „totalitný“ v politickom význame vo fašistickom Taliansku v marci 1925, keď taliansky fašistický filozof Giovanni Gentile nazval fašizmus „totalitným poňatím života“. O niečo neskôr sám vodca talianskych fašistov Benito Mussolini vo svojom prejave prednesenom 22. júna 1925, keď útočil na zvyšky opozície, hovoril o „*la nostra feroce volontà totalitaria*“ (naša neľútostná totalitná vôľa).¹

Talianski fašisti chápali jedinca ako spoločenského živočícha. Giovanni Gentile, teoretik talianskeho fašizmu tvrdil, že pokiaľ sa človek nachádza vnútri organizácie spoločnosti s jej systémom vzájomných pravidiel a záväzkov, nemá nijakú skutočnú slobodu. U Gentileho nachádzame chápanie človeka ako politického živočícha, ktorý nemôže plnohodnotne existovať bez spoločnosti. Mussolini formuloval niektoré tézy talianskeho fašizmu o štáte, ktorému vládol. Povedal: „*Sme jednoducho štát, ktorý kontroluje všetky podstatné sily. Kontrolujeme politické sily, kontrolujeme morálne sily, kontrolujeme ekonomicke sily...*“² Od Mussoliniho pochádza aj výrok „*všetko v štáte, nič proti štátu, nič mimo štátu*“³.

1 SHAPIRO, Leonard: *Totalitarianism*. London 1972, s. 13.

2 MILLER, Paul a kol.: *Blackwellova encyklopédia politického myšlenia*. Brno 1995, s. 115.

3 Tamtiež, s. 115.

Podľa Mussoliniho štát mal mať všemožný vplyv a dosah. Takýto štát nazval vodca talianskych fašistov „lo stato totalitario“, teda totalitný štát. Adjektívum „totalitný“ bolo oblúbeným a frekventovaným výrazom v Mussoliniho slovníku.

Práve ideológovia talianskeho fašizmu majú zásluhu na rozšírení pojmu politickej totality aj do iných krajín a jazykov. Po prvýkrát bol v angličtine tento pojem použitý v roku 1926, keď vo Veľkej Británii vyšiel anglický preklad knihy Luigiho Sturza *Italy and Fascismo*. V roku 1928 už spomenutý Giovanni Gentile použil pojem „totalitný“ v článku amerického časopisu Foreign Affairs v dvoch významoch: v širšom zmysle ako „všemožný“ a v užšom zmysle na vyjadrenie fašistickej doktríny.⁴ Už o rok na to, v roku 1929, sa pojem „totalitný“ objavil v článku amerických novín The Times ako typologický (rozlišujúci) pojem. The Times týmto pojmom označili Sovietsky zväz na odlišenie od parlamentných vlád. Američania potom, ešte do druhej svetovej vojny, pojmom „totalitný“ označili politické režimy fašistického Talianska, nacistického Nemecka a Sovietskeho zväzu. Takéto chápanie pojmu bolo prenesené aj do vedy.

Je zaujímavé, ako sa na adjektívum „totalitný“ dívali tí, ktorí ním boli označení. V Nemecku Hitlerovi nacionálni socialisti používali pojem „total“ alebo „totalitär“ pomerne krátko. Po prvýkrát ho v roku 1930 použil Ernst Juenger v spojení s „totálnou mobilizáciou“ vo vojenskom zmysle slova. O rok neskôr Carl Schmidt, právnik, ktorý sa mal zakrátko stať jedným z ideológov nacionálneho socializmu, rozoberal nacionálne-socialistickú ideu „totalitného“ štátu. Naproti tomu však Hitler zriedka používal tento pojem. Ak ho aj použil, tak v spojení s výrazom „takzvaný“, lebo jeho oblúbeným pojmom bolo slovo „autoritär“, ktoré používal mimoriadne často. Možno teda konštatovať, že v rokoch nacistickej vlády upadol pojem „totalitär“ do nemilosťi takmer okamžite po svojom prvom použití. Leonard Shapiro sa domnieva, že sa tak stalo preto, lebo tento pojem nepoužíval samotný vodca nacistov, ktorý práve týmto postojom k danému pojmu nechcel vyjadriť ideologickú účasť Mussoliniho na nemeckom nacionálnom socializme.⁵

V Sovietskom zväze bolo adjektívum „totalitný“ použité v roku 1940 a v nasledujúcich rokoch iba v súvislosti s „fašistickými“ režimami. Oficiálne sovietske miesta a sovietski autori počas celej existencie Sovietskeho zväzu odmietali použitie označenia „totalitný“ pre politický režim

4 Tamtiež, s. 14.

5 Tamtiež, s. 14.

ZSSR. V období studenej vojny takéto označenie chápali ako jeden z jej aspektov na poli protisovietskej propagandy.⁶

Pojem politickej totality v teórii

Pojem politickej totality, ako už sme povedali, sa začal v politickej vede aplikovať v 30. rokoch 20. storočia. Od samého začiatku však bola táto problematika poznamenaná nejednoznačnými prístupmi a názormi na to, čo je vôbec možné slovom „totalitný“ označiť.

V roku 1934 boli v článku „The State“ v Encyklopedia of the Social Sciences za totalitné označenie štátu s jednou vládnucou politickej stranou, vrátane ZSSR.⁷ Chýbalo však presné vymedzenie obsahu pojmu „totalitarizmus“, resp. to bolo dosť nejasné.

Niektoří autori označovali za „totalitné“ fašistické Taliansko, nacistické Nemecko a Sovietsky zväz, iní tvrdili, že je zjavný rozdiel medzi sovietskym a fašistickým *typom vlády* a ešte v roku 1939 považovali za totalitný len fašistický režim.⁸ Pojem politickej totality sa napriek týmto rozporom a nedoriešeným teoretickým otázkam ešte do druhej svetovej vojny stal široko používaným.⁹

Po druhej svetovej vojne, aj pod vplyvom množstva informácií, ktoré sa po vojne dostali na svetlo sveta, sa rozprúdila o „totalitarizme“ široká vedecká diskusia. Pravdepodobne najvýznamnejším príspevkom o nej bola práca profesora Carla J. Friedricha,¹⁰ ktorý v roku 1954 v práci *The Unique Character in Totalitarian Society* predložil dve základné tézy:

1. totalitarizmus je novou a unikátnou formou vlády,
2. jeho charakteristiky sú spoločné pre fašistický i komunistický typ.

6 Tamtiež.

7 Tamtiež.

8 Tamtiež.

9 Pojem sa objavil dokonca aj vo filmoch. Vo filmovej verzii Shawovho Major Barbara od Gabriela Pascala alebo vo filme Mimo podozrenia, kde Joan Crawford hovorí o nacistickom mučení ako o „totalitnej manikúre“. MILLER, P. a kol.: *Blackwellova encyklopédie politickeho myšlení*. Brno 1995, s. 530.

10 Profesor Carl J. Friedrich spracovával problematiku totalitarizmu už koncom tridsiatych rokov. Jeho prvé rukopisy boli hotové už v tomto období. Po vypuknutí vojny sa rozhodol, že ich nevydá. V nasledujúcich rokoch učil o totalitnej diktatúre na Civil Affairs Training School na Harvarde a pokračoval v práci na výskume. FRIEDRICH, Carl J.-BRZEZINSKI, Z. K.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Second edition. New York, Washington, London 1966, s. 12.

V roku 1956 vyšla Carloví J. Friedrichovi jeho najznámejšia práca *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (*Totalitná diktatúra a autokracia*), ktorú napísal v spolupráci so Zbigniewom K. Brzezinskym.¹¹ Doplnil v nej svoju definíciu šiestich základných charakteristík, spoločných všetkým totalitným režimom:

1. oficiálna ideológia – cielená na „dokonalý konečný stav ľudstva“ – má byť každým indoktrinovaná,
2. jedna hierarchicky organizovaná strana, zvyčajne vedená jediným človekom,
3. technicky podmienený a úplný monopol kontroly strany a jej podriadenej byrokracie nad efektívnym použitím všetkých zbraní a ozbrojených síl,
4. úplný monopol kontroly strany a jej podriadenej byrokracie nad všetkými druhmi efektívnej masovej komunikácie,
5. systém fyzicky a psychicky terorizujúcej policajnej kontroly,
6. centrálna kontrola a riadenie celej ekonomiky.¹²

Týchto šesť bodov sa zapísalo do dejín politickej teórie ako „Friedrichov syndróm šiestich bodov totalitarizmu“ (v angl. jazyku: „six-point syndrome“), pretože totalitný systém, ktorý charakterizujú, je výsledkom ich prepojenia.

Friedrichova teoretická koncepcia bola podrobenná kritike z viacerých strán (napr. šiesty bod – centrálna kontrola a riadenie celej ekonomiky) a autor bol nútenský reagovať aj na určité zmeny, ktoré sa udiali v komunistických štátach po roku 1953. Friedrich napriek niekoľkým úpravám v druhom, revidovanom vydaní práce *Totalitná diktatúra a autokracia* z roku 1969 viac-menej zotrval na predchádzajúcich pozíciách, keď precízoval a doplnil pôvodnú verziu základných charakteristík totalitaristických režimov takto:

1. Prepracovaná ideológia, pozostávajúca z oficiálnej doktríny zahŕňajúcej všetky dôležité aspekty života ľudskej existencie, ktorú by mal každý človek žijúci v spoločnosti aspoň pasívne prijať. Pre túto ideológiu je charakteristické, že je zacielená a namierená smerom na dokonalý konečný stav ľudstva – to znamená, že obsahuje chiliastické tvrdenie založené na radikálnom odmietnutí existujúcej spoločnosti s dobytím sveta pre novú spoločnosť.

11 Zbigniew K. Brzezinski sa k prof. Friedrichovi pripojil v roku 1951. Výsledkom ich spolupráce sa stala uvedená kniha. Tamtiež, s. 12.

12 Prevzaté z SHAPIRO, L.: C. d., s. 18.

2. Jedna masová strana obyčajne vedená jediným človekom „diktátorom“ a zahrňajúca relatívne malé percento z celej populácie mužov a žien (do 10 %), ktorého jadro je bezvýhradne oddané ideológii a pripravené za každých okolností presadzovať všeobecnú priateľnosť strany. Táto strana je hierarchická a oligarchicky organizovaná a vo väčšine prípadov nadradená vláde alebo úplne prepojená s vládnou byrokraciou.

3. Systém teroru, či už psychického alebo fyzického charakteru, vykonávaného cez stranícku kontrolu a kontrolu politickej polície, ktorá stranu podporuje, no zároveň ju pre vodcovu potrebu aj kontrolouje. Teror je charakteristicky namierený nielen proti zjavným „nepriateľom“ režimu, ale taktiež aj proti náhodne vyberaným vrstvám spoločnosti. Tento teror, či už teror tajnej polície alebo riadený sociálny nátlak strany, systematicky využíva modernú vedu a najmä vedeckú psychológiu.

4. Technologicky podmienený a takmer úplný monopol strany a vlády nad kontrolou prostriedkov masovej komunikácie všetkých typov, akými sú tlač, rozhlas a film.

5. Technologicky podmienený takmer úplný monopol efektívneho využitia všetkých zbraní a ozbrojených zložiek.

6. Centrálna kontrola a riadenie úplne celého hospodárstva cez byrokratickú koordináciu predtým nezávislých korporatívnych zložiek, typicky v sebe zahrňajúcich väčšinu asociácií a skupinových aktivít.¹³

Friedrich a Brzezinski reagovali svojím fenomenologickým prístupom na diskutovanú otázku svojich čias, či pojem „totalitarizmus“ má označovať vlastnosť, ktorá sa vyskytuje v rôznych formách štátnych spoločností, alebo či má označovať špeciálny typ politického systému.

Ako hovorí o tejto otázke Giovanni Sartori: „*Mal by sa pojeme totalitarizmus používať pre všetky epochy vrátane staroveku alebo by mal byť rezervovaný len pre súčasnosť, aby označoval skúsenosť, ktorej novosť chceme zdôrazniť?*“¹⁴

Na túto otázku môžeme nájsť v práci Friedricha a Brzezinského jasné odpoved' v konštatovaní: „*Moderná technológia sa považuje za signifikantnú podmienku vzniku totalitarizmu. Tento aspekt totalitarizmu je zvlášť výrazný v otázke zbraní a komunikačných prostriedkov, ale je zahrnutý aj v terore tajnej polície, ktorý závisí od technicky vyspelých možností kontroly hnutí a osôb.*“¹⁵

13 FRIEDRICH, C. J. – BRZEZINSKI, Z. K.: c. d., s. 22.

14 Tamtiež, s. 195.

15 FRIEDRICH, C. J. – BRZEZINSKI, Z. K.: c. d., s. 24.

Aj keď totalitné režimy sú autokratické a to naozaj dáva možnosť viďieť aj isté formy tyranskej vlády v klasickej antike ako totalitné, „*to, čo je skutočne špecifickou odlišnosťou, inováciou totalitných režimov, je organizácia a metódy vyvinuté a uplatnené v súčinnosti s modernými technickými zariadeniami, v snahu dosiahnuť totálnu kontrolu...*“¹⁶

Friedrich a Brzezinski dali seriózny politologicko-štrukturálny základ na vedecké rozpracovanie teórie totalitarizmu, ako teórie politického režimu špecifických kvalít. Ich konцепcia tvorí do dnešných dní základ akejkoľvek diskusie o tomto probléme.

Niektoří autori tvrdia, že sa teória totalitarizmu nevyhla neblahému spolitizovaniu a ideologizácii. Benjamin R. Barber, autor riadkov rozoberajúcich pojem totalitarizmus v Blackwellovej encyklopédii politického myšlenia dokonca tvrdí, že z pojmu „totalitarizmus“ sa v období studenej vojny stala dôležitá koncepcne-ideologická zbraň.¹⁷

Je pravdou, že od polovice 60. rokov minulého storočia boli mnohé hľasy za úplné odmietnutie teórie totalitarizmu. Okrem toho, že bola považovaná za nástroj studenej vojny, boli tiež výhrady k jej celkovej vedeckej hodnote. Vytýkal sa jej celý rad nedostatkov od neaktuálnosti (napr. tvrdenia, že komunistické režimy sa navzájom diferencujú a odlišujú od toho, čím boli v päťdesiatych rokoch minulého storočia, nacistický režim bol „mrívty“ už v čase vzniku koncepcie a pod.) po prognostickú slabosť. Tieto výčítky však možno podľa nášho názoru celkom dostatočne vyvrátiť poukázaním na správnu volbu prístupu a cieľov výskumu totalitných režimov.

Samotná kritika koncepcie totalitarizmu nahromadila za desaťročia existencie desiatky prác. Dá sa však len súhlašiť s ruským politológom Alexandrom Kustarcevom v tvrdení, že do dnešných dní existuje len konceptia totalitarizmu a jej kritika, ale žiadna alternatívna teória, ktorá by úplne po novom skúmala autokratické politické režimy 20. storočia.¹⁸

Stotožňovanie charakteristík režimov, ktoré vznikli a pôsobili v rôznych kultúrno-historických podmienkach, najmä pokial sa uskutočňuje s prílišným dôrazom na hľadanie spoločných bodov, môže byť podľa nášho názoru skutočne skôr na škodu a môže viesť k skresleniu poznavacieho procesu. O to viac, že po páde sovietskeho systému a jeho satelitov sa zdalo, že koncept totalitarizmu sa definitívne preniesol z poľa politologické-

16 Tamtiež, s. 17.

17 MILLER, P.: *Blackwellova encyklopédie politického myšlení*. Brno 1995, s. 531.

18 Pozri predhovor v KUSTARCEV, A. (zost): *Političeskaja nauka. Stalinizm i nacionál-socializm*. Sravniteľnej analiz. Moskva 2000.

ho výskumu zacieleného na súčasnosť do sféry politologicko-historickej analýzy. Jej dominantnou úlohou je, ako sa domnievam, odhalovanie mechanizmov pôsobiacich v minulosti na lepšie pochopenie ich reziduí v súčasných systémoch.¹⁹ No stále na svete existujú totalitné režimy, ktoré sa nevychýľajú z konceptu teórie totalitarizmu (napr. režim Severnej Kórey).

Plne súhlasím s Giovannim Sartorim v jeho tvrdení, že existujú dôvody, ktoré nás stavajú pred otázky charakteru a správneho používania typologickej konštrukcií; vyžadujú si tiež prehodnotenie pôvodných formulácií, ale nemôžu potvrdiť odmietanie pojmu.²⁰

-
- 19 Pozri napríklad štúdiu HOLZER, J. – ŠMÍD, T.: *Dezorientace z nostalgie. Stalinismus a současná ruská stranicko-politická scéna*. <http://iips.cz/cisla/clanky/dezor401.htm> (2002-03-25).
- 20 SARTORI, Giovanni: c. d., s. 197 – 198.

Represie v období stanného práva v Poľsku

Mgr. Grzegorz Majchrzak (1969) historik v Ústave pamäti národa, v sekcií verejného vzdelávania (Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej). Zoberá sa skúmaním dejín represívneho aparátu (obzvlášť bezpečnostných orgánov) a demokratickej opozície v PLR (hlavne dejiny nezávislého odborového zväzu Solidarita). Je autorom niekoľkých desiatok vedeckých aj populárno-vedeckých publikácií na danú tému.

Prvý tajomník Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany (KC PZPR) Wojciech Jaruzelski počas výkonu riadenia aktív rezortu vnútra dňa 7. júna 1982, necelých sedem mesiacov po zavedení stanného práva, konštatoval: „Boli zničené plány kontrarevolúcie, ktoré sa týkali nielen našej krajiny, ale zároveň celého socialistického spoločenstva, úderné plány na ZSSR.“¹ Kedže ľudový štát bojoval s kontrarevolúciou, muselo dôjsť k represáliam. Tisíce ľudí bolo internovaných alebo zatknutých, ďalšie tisíce boli prepustené zo zamestnania a podrobene ďalšiemu šikanovaniu. Preto nie je zvláštne, že obdobie stanného práva (13. decembra 1981 – 22. júla 1983) patrilo okrem stalinskej éry v Ľudovom Poľsku k obdobiu, v ktorom represie voči neposlušnej spoločnosti mali najväčší rozsah.

1. Internovania

Na jeseň roku 1983 v jednom z vnútrerezortných dokladov istý, určite hodnosťou vyšší, funkcionár MSW (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – ministerstvo vnútra) konštatoval: „Internovania sú po prvýkrát nami použitou

1 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (ďalej: AIPN), IPN BU MSW II 258. Materiály zo štátneho vykonávania riadenia aktív rezortu vnútra dňa 7. júna 1982. Prejav I. tajomníka KC PZPR (Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej), Predsedu ministerskej rady, súdruga gen. W. Jaruzelského, k. 68.

formou boja s protivníkom a pritom v takom veľkom rozsahu.^{“²}

A samozrejme v rámci operácie s krycím názvom „Jedla“ už počas prvej noci z 12. na 13. decembra 1981 bolo internovaných 3 173 ľudí, vrátane takmer všetkých členov Štátnej komisie nezávislého samosprávneho podnikového odboru „Solidarita“.³ Podarilo sa uniknúť iba niektorým predstaviteľom „Solidarity“ (boli to okrem iného Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, Bogdan Lis, Mieczysław Gil).

Odňatím slobody boli potrestaní nielen predstaviteľia a poradcovia NSZZ „Solidarita“, ale aj aktivisti ďalších nezávislých sociálno-politickej organizácií (Nezávislého spolku študentov, NSZZ Individuálnych polnohospodárov, Klubov katolíckej inteligencie, Konfederácie nezávislého Poľska, Hnutia na obranu práv človeka a občana, Hnutia mladého Poľska a ďalších), ako aj niektorých členov PZPR (ktorí podporovali demokratizáciu štátu a boli zaangažovaní do „vodorovných štruktúr“). Internovaní boli aj bývalí vedúci predstaviteľia strany a štátu na čele s bývalým I. tajomníkom KC PZPR Edwardom Gierkom. Celkovo bolo v období stanného práva vydaných 10 132 rozhodnutí o internovaní, ktoré sa týkali 9 736 ľudí (396 rozhodnutí sa internovaných ľudí týkalo opakovane). Medzi nimi sa nachádzalo 8 728 mužov a 1 008 žien.⁴

Na tomto mieste treba doplniť a pripomenúť, že voči 424 osobám sa kvôli ich vtedajšiemu zatknutiu rozhodnutie o internovaní zamietlo, a ďalších 116 osôb spomedzi prepustených z internovania bolo dočasne zatknutých kvôli začiatiu vykonávania činnosti v rozpore so zákonom (stanného práva).⁵

Vo vrcholovom období sa v ústavoch „odosobnenia“ nachádzalo 5 128 internovaných ľudí, vrátane 313 žien.⁶ Na tomto mieste je potrebné pripo-

2 MAJCHRZAK, Grzegorz.: *Przywracanie „normalności“*, Rzeczpospolita, č. 290 z 13 – 14. 12. 2003, s. A8.

3 *Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980 – 1983)*, vyprac. Boguslaw Kopka, Grzegorz Majchrzak, Warszawa 2001, s. 67. Spomedzi internovaných v prvom období stanného práva sa nachádzalo: 88 bývalých členov a spolupracovníkov Výboru na obranu robotníkov, 78 členov KPN, 135 aktivistov štátnych vlád „Solidarity“, 403 členov predstavenstiev odborov v regiónoch, ako aj 1 051 aktivistov podnikových komisií NSZZ „Solidarita“ (Niezależny Samorządny Związek Zawodów).

4 *Stan wojenny...*, s. 381.

5 Tamtiež.

6 *Główne kierunki działania resortu sprawiedliwości w 1982 r.* Warszawa 1983, s. 71.

menút, že niekedy internovali celé rodiny.⁷ Stávalo sa, že skupina, ktorá išla po manžela sa na schodišti stretávala s funkcionármi, ktorí išli po manželku. Doplňujúcim šikanovaním voči zatknutým osobám bolo, že deti neumiestňovali do najbližej rodiny, ale do detských domovov.

Spolu so zmiernením následkov stanného práva sa počet ústavov pre odosobnenie taktiež zmenšíl. Väčšina osôb, vrátane všetkých žien, bola prepustená v júli a auguste roku 1982. V tom období sa počet internovaných znížil na 561 osôb a počet ústavov na internovanie sa zmenšíl na 14.⁸ Internovaní sa museli podrobif „prevýchove“. Najväčších odporcov držali v „izolácii“ až do decembra roku 1982.

2. Procesy pred súdmi, pojednávania pred komisiemi pre priestupky

V súvislosti so zavedením stanného práva nastalo množstvo zmien vo fungovaní a činnosti rezortu spravodlivosti. Zaviedli sa Dekréty štátnej rady zo dňa 12. decembra 1981: dekrét o výnimcoch pojednávaniach vo veciach trestných činov a priestupkov v období platnosti stanného práva, taktiež dekrét o odovzdaní právomocí vojenských súdov pre záležitosti týkajúce sa niektorých trestných činov, ako aj o zmene zriadenia vojenských súdov a vojenských organizačných jednotiek Prokuratúry Poľskej republiky v období platnosti stanného práva.⁹

Prvý z dekrétov zaviedol pred vojenskými a všeobecnými súdmi počas platnosti stanného práva provizórne pojednávanie. Najnižší základný trest pri tomto pojednávaní bol tri roky odňatia slobody. Okrem neho bol v provizórnom pojednávaní predpokladaný doplňujúci trest – odňatie verejných práv. Súd takisto mohol rozhodnúť o úplnom alebo čiastočnom zhabaní majetku, a taktiež rozsudok zverejniť ako verejnú informáciu. Zároveň sa zaviedlo aj zrýchlené pojednávanie s trestom odňatia slobody do dvoch rokov a peňažným trestom do 100 000 zlotých.

Druhý dekrét rozširoval kompetencie vojenských súdov o záležitosti, ktoré boli pred stanným právom v kompetencii všeobecných súdov. Pod vojenskú jurisdikciu podliehali „najťažšie“ trestné činy, do ktorých sa okrem iného započítavali trestné činy proti základným politickým a hospo-

7 Asi celkovo najznámejším príkladom je rodina Kuroniovcov. Okrem Jacka Kuronia, bol internovaný aj jeho syn a manželka. Gaja Kuroň krátko po prepustení zomrela.

8 Tamtiež.

9 Pozri Zbierku zákonov 1981, č. 29, ods.155 – 156.

dárskym záujmom PLR, ako aj niektoré trestné činy proti verejnemu poriadku. Vojenské súdy okrem iného rozhodovali aj o prípadoch týkajúcich sa činností smerujúcich k oslabeniu obranyschopnosti PLR alebo rozširovania správ, ktoré by mohli oslabiť obranyschopnosť štátu. Okrem toho sa do kompetencie prokuratúr a všeobecných súdov započítávali aj prípady týkajúce sa pokračovania činnosti zakázaného odboru, združenia alebo organizácie, organizovanie alebo riadenie štrajku či protestnej akcie, ako aj nútenia ďalšej osoby na účasť v štrajku alebo protestnej akcii.

V období stanného práva všeobecné a vojenské prokuratúry začali provizórnym spôsobom 10 774 vyšetrovaní proti 13 634 osobám, z toho voči 2 594 osobám na základe dekrétu o stannom práve.¹⁰ Treba zdôrazniť, že v prvom období stanného práva prokurátori prísne dodržiavali pravidlá, ktoré sa týkali zvláštnych pojednávaní, pričom do nich zahrňali všetky trestné činy obsiahnuté v dekréte o stannom práve. Malo to za úlohu presvedčiť spoločnosť o tom, že činnosť prokuratúry bude prísná a rozhodná. Spolu s oslabovaním spoločenského odporu sa začal vykonávať ešte väčší selektívny výber prípadov na vykonávanie provizórnym spôsobom.

V období od 13. decembra 1981 do 21. júla 1983 za činnosti z politickej odporov všeobecné súdy odsúdili 1 685 osôb, z čoho 979 osôb na základe zákonodarstva stanného práva. V tom istom období vojenské súdy odsúdili 10 191 osôb, z čoho 5 681 za trestné činy na základe dekrétu o stannom práve.¹¹ Najviac rozsudkov v provizórnom pojednávaní bolo vyňesených na vojvodských súdoch v Lodži, Varšave a Katowiciach, a najmenej v Płocku, Konine a Przemyślu. Najčastejšie súdy odsudzovali na trest odňatia slobody do 3 rokov.

Najprísnejšie rozsudky boli určené osobám, ktoré po zavedení stanného práva neukončili odborovú činnosť, organizovali štrajky a protestné akcie na území veľkých podnikov. Napríklad do 12. marca 1982 sa na súdy

10 *Stan wojenny...,* s. 376

11 *Tamtiež*, s. 377 – 378. Medzi tými, ktorí boli odsúdení súdmi počas stanného práva, sa nachádzali predstaviteľia rezortu spravodlivosti. Napríklad sudca Hubert Błaszczyk, zástupca Obvodného súdu v Swiebodzinie, za pôsobenie v ilegálnych štruktúrach „Solidarity“ bol odsúdený na 4 roky odňatia slobody a 3 roky odňatia verejných práv. Okrem toho „prílišný liberalizmus“ bol dôvodom na pozastavenie disciplinárnych postihov voči súdom. Tak bolo napríklad aj v prípade súdca Mikołaja Kwiatkowského z Varšavy. Veľkú odzuvu mala v septembri 1982 záležitosť s odvolaním súdca Krzysztofa Kauby z Varšavy a list 40 varšavských súdcov na jeho obranu. Jediným výsledkom tohto listu boli upozornenia pre signatárov listu a odvolanie vedúcich z pobočiek varšavských súdov, ktorí podpísali protest.

dostalo 191 záležitostí týkajúcich sa týchto „trestných činov“ voči 390 osobám, z čoho súdy určili 141 pojednávaní voči 301 osobám. V skupine odsúdených osôb za organizovanie a riadenie štrajku bolo odsúdených 85 osôb trestom odňatia slobody do 3 rokov, 50 osôb trestom na 3 roky, 32 osôb trestom vyšším ako 3 roky.¹² Najvyššie rozsudky počas stanného práva boli vynesené v gdyňskom procese Ewy Kubasiewicz, Jerzego Kowalczyka, Władysława Trzcińskiego, Wiesławy Kwiatkowskiej, Cezarego Godziuka, Jarosława Skowronka, Sławomira Sadowskiego, Krzysztofa Jankowskiego a Marka Czachora. Za organizovanie štrajkov, roznášanie letákov, ktoré by mohli oslabiť obrannú pohotovosť PLR a vytvolať verejné nepokoje alebo rozruch Súd vojenského námorníctva v Gdyni odsúdil Ewu Kubasiewicz, hlavnú organizátorku štrajku na Vysokej námorenej škole, na trest 10 rokov odňatia slobody, Jankowskiego, Kowalczyka a Trzcińskiego na 9 rokov odňatia slobody, Godziuka na 6 rokov, Skowronka a Sadowskiego na 5 rokov, Kwiatkowskú na 4 roky, Czachora na 3 roky.¹³

„Najmiernejsie“ sa zaobchádzalo s radosťmi „Solidarity“, ktorí boli súdení za neorganizovanú, krátkodobú činnosť proti ľudovej vláde, napríklad prostredníctvom vyvesenia štátnej vlajky (!), alebo pokusov o zvolanie odborovej schôdze.

Pred súdy v období stanného práva boli postavení najmä mladí ľudia, občas aj neplnoletí. Od 13. decembra 1981 do 31. decembra 1982 bolo pred súdy postavených 315 neplnoletých osôb, ktorých obvinili z porušenia zákonov stanného práva. Musíme pripustiť, že s maloletými osobami sa zaobchádzalo miernejsie (kvôli veku im nehrozilo provizórne pojednávanie). Najčastejšie vyneseným rozsudkom bol dozor súdneho kurátora (90 prípadov) a ústav pre mladistvých (69 prípadov), pričom iba v piatich prípadoch nasledovalo nevyhnutné umiestnenie do ústavov pre mládež, a v zvyšných prípadoch tresty boli podmienečne zrušené (32 prípadov) a maloleté osoby odovzdali pod tzv. „zodpovedný dozor rodičov“.¹⁴

12 Archív ministerstva spravodlivosti (ďalej AMS), kancelária ministra spravodlivosti (ďalej. GMS), 29/1318, Úlohy súdnictva v aktuálnej spoločensko-politickej situácii v štáte. Referát ministra spravodlivosti S. Zawadzkiego na konferencii riaditeľov vojvodských súdov, ako aj obvodných súdov práce a sociálneho poistenia s účasťou I. tajomníkov POP v Popowie. 12. – 13. 3. 1982, s. 12.

13 CENKIEWICZ, Sławomir: Pomorze Gdańskie i Kujawy, In: *Stan wojenny w Polsce 1981 – 1983*, hlavný redaktor Antonii Dudek, Warszawa 2003, s. 542 – 543.

14 AMS, GMS, 29/1329, Informácia o trestných činoch neplnoletých, spojených s porušovaním predpisov platných v období trvania stanného práva. b. d., s. 2.

Je zaujímavé, že obzvlášť veľkým „liberalizmom“ sa vyznačovali vojenské súdy, v ktorých pojednávania prebiehali oveľa pokojnejšie a rozsudky boli omnoho miernejšie.

Zároveň je ale potrebné pamätať na to, že práve na vojenských súdoch bolo počas stanného práva vynesených šesť trestov smrti. Na takýto trest boli odsúdení: Zdzisław Najder, Zdzisław Rurarz a Romuald Spasowski, Waldemar Mazurkiewicz¹⁵, Jerzy Sumiński¹⁶ a Henryk Bogulak¹⁷. Všetky rozsudky boli vynesené počas ich neprítomnosti v krajinе. Prvé tri prípady mali predovšetkým (ak nie výlučne) politický charakter. Najder bol opozičným aktivistom (okrem iného aj spoluzačladačom Poľského národného porozumenia, člen a poradca NSSZ „Solidarita“) a od apríla 1982 riaditeľom poľskej sekcie Rádia Slobodná Európa). Rurarz a Spasowski boli poľskími diplomatmi. Spájalo ich jedno, všetci po zavedení stanného práva v Poľsku požiadali na Západe o azyl.¹⁸

V zlom svetle sa ukázali komisie pre priestupky. Anekdotický sa stal názor, že na odsúdenie účastníkov pouličných manifestácií stačí jeden kamien a jeden príslušník verejnej bezpečnosti. Obzvlášť citlivou praxou bolo rozhodnutie o zhabaní vozidla, ktoré slúžilo na prevoz ilegálnych tlačív. Do 1. novembra 1982 komisie potrestali zrýchleným spôsobom 176 757 osôb, z toho trestom zatknutia 6 384 osôb a peňažným trestom 169 524 osôb. Spomedzi nich 78,8 % potrestaných nedodržalo policajnú hodinu,

15 Waldemar Mazurkiewicz bol nielen zamestnancom stáleho zastupiteľstva PLR pri Organizácii Spojených národov v New Yorku, ale aj mnohoročným funkcionárom SB (zamestnancom Vyšetrovacej kancelárie a Šifrovacej kancelárie MSW), ktorý bol na Západe využívaný na šifrovacie účely. Jeho zrada spôsobila nevyhnutnosť zmeny šifrovacieho systému PLR pri spojení s cudzinou. Na trest smrti bol odsúdený v roku 1982. O rozsudku informovala tlač v krátkej správe dňa 12. mája 1982.

16 Jerzy Sumiński – dôstojník vojenskej kontrarozviedky, dezertoval v júni 1981. Američanom odovzdal veľa cenných údajov (okrem iného na tému polkej rozviedky v Nemecku). Bol odsúdený dňa 7. februára 1982 prostredníctvom Vojenskej komory Najvyššieho súdu. Pozri *Informator o osobach skazanych za szpiegostwo w latach 1944 – 1984*. Lublin 1994, s. 124.

17 Henryk Bogulak – vodič na MSW, rozviedka ho využívala počas zahraničných akcií. Odsúdený Súdom varšavského vojenského obvodu dňa 10. marca 1983 na 25 rokov väzenia. 10. mája 1983 Vojenská komora Najvyššieho súdu zmenila rozsudok na trest smrti (pozri *Informator o osobach...*, s. 351), Bogulak a Mazurkiewicz „predali“ západnej rozviedke asi 100 zamestnancov poľskej rozviedky a kontrarozviedky.

18 Viacero pozri Majchrzak, G.: Wyroki śmierci w stanie wojennym. In: *Bulletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 2002, č. 11 (22), s. 61 – 64.

11,3 % nedodržalo povinnosť mať pri sebe občiansky preukaz, a 3,2 % bolo potrestaných za účasť na štrajku alebo protestnej akcii.¹⁹ Okrem toho od mája do novembra 1982 bolo potrestaných 6 147 osôb, ktoré boli zadržané kvôli nepokojom a pouličným demonštráciám. Trestalo sa predovšetkým za „neopustenie miesta nepokoju“ – 604 osôb trestom zatknutia od 1 do 3 mesiacov, ako aj 5 034 osôb peňažným trestom od 1 500 do 20 000 zł.²⁰ Komisie pre priestupky celkovo v období od 13. decembra 1981 do 21. júla 1983 potrestali za priestupky vyplývajúce z dekrétu o stannom práve 207 477 osôb, v tom trestom zatknutia 4 273 osôb.²¹ Vynesenie rozsudkov sa najčastejšie vykonávalo zrýchleným spôsobom.

3. Preverovanie

Jednou zo základných činností orgánov po zavedení stanného práva sa stalo preverovanie riadiacich zamestnancov. De facto to znamenalo kádrové čistky. Ich výsledkom bolo zbavovanie sa najmenej pohodlných osôb, v drivej väčšine to boli ľudia zapojení do nezávislej činnosti, najmä v NSZZ „Solidarita“. Dotkli sa prakticky všetkých úrovní spoločnosti, prostredia a profesijných skupín, ale najväčšie rozmery dosiahli v novinárskom prostredí (predovšetkým na ne upriamim svoju pozornosť).

Do preverovacích komisií patrili okrem iných aj predstaviteľia Oddelenia tlače, rozhlasu a televízie KC PZPR, funkcionári MSW a dôstojníci WP (Wojsko Polskie). Podľa údajov Helsinského výboru sa vykonávala na dve etapy – najprv ňou prešli novinári vo funkciách (šéfredaktori, ich zástupcovia, ako aj vedúci jednotlivých redakcií), v druhej etape boli preverovaní zvyšní novinári (s účasťou pozitívne preverených „vo funkciách“). Preverovanie spočívalo na individuálnych pohovoroch, ktoré mali za úlohu sondovanie stanoviska jednotlivých zamestnancov voči „Solidarite“ a Združeniu polských novinárov, stannému právu ako aj modelom masovokomunikačných prostriedkov. Podľa opozície tieto pohovory o charaktere výsluchu nemali nijaký vplyv na rozhodnutia o osude jednotlivých

19 Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, Administratívne oddelenie, 628, Informácia ministerstva vnútra o prispôsobovaní práva v období stanného práva na posilnenie bezpečnosti a verejného poriadku, ako aj spoločenskej disciplíny. (1982), s. 5.

20 Tamtiež.

21 Stan wojenny..., s. 379

osôb, pretože tie už boli vydané predtým.²² Nie je preto ničím nezvyčajným, že komisie disponovali detailnými spismi, ktoré sa týkali preverovaných osôb. Členom komisií poskytovali poznatky nielen o verejnom pôsobení týchto ľudí, ale aj o ich súkromnom živote. Bol to samozrejme výsledok činnosti SB (Służba Bezpieczeństwa – ŠtB) v prostredí tlače, rozhlasu a televízie (od februára 1981 toto prostredie spadalo pod kontrarozviedku), ktorá zhromažďovala materiály týkajúce sa „operačne chráneného“ prostredia, vrátane výkazov „dobrých a zlých“ novinárov, ktoré striktne využívala do 13. decembra. Atmosféru preverovania dobre vystihujú slová rozhlasovej žurnalistky Janiny Jankowskej: „*Vznikol strach, rozdelenie prostredia, nedôstojnosť. V komisiách sa vedľa 'funkčných' a funkcionárov ocitli aj bývalí kolegovia.*“²³ Preverovaní boli tlačoví, rozhlasoví a televízni žurnalisti, ako aj zamestnanci administratívnej a správy, vydavateľstiev, tlačiarň, distribúcii a techniky PR a TVP. V tomto prostredí sa preverovanie prejavilo ako obzvlášť citlivé. Vykonalo sa vyše 10 tisíc pohovorov. V ich dôsledku bolo podľa oficiálnych údajov negatívne prevereného 10 % žurnalistického prostredia. Z funkcií bolo odvolaných 60 šéfredaktorov, 78 zástupcov šéfredaktorov a 57 tajomníkov redakcie.²⁴ O tom, že preverovanie malo čiste politický charakter, svedčia aj odôvodnenia vtedy prijatých rozhodnutí voči zamestnancom rozhlasu a televízie – od jednoduchých (internovaný/á), až po obšírnejšie – (pôsobenie na území podnikovej komisie „Solidarity“, ktorá smerovala k zmene postavenia Vý-

-
- 22 Úplne inak sa na túto záležitosť pozerala druhá strana. Hovorí o tom aj výpoved vojenského komisára v rozhlase a televízii plk. Wiślického počas stretnutia so straníckym aktivistom z druhej polovice februára 1982: „*Vykonalarmie preverovanie všade, kde to je možné. No a čo z toho? Preveríme si nejakého člena „S(olidarity)“, že nie je spôsobilý profesie, alebo si ho preveríme politicky. Po prvej, nemáme také právo, aby sme ho preverovali, lebo existuje dekrét o udelení milosti. On mohol byť aj v KPN. A príde na pohovor a hovorí, že sa zriecka KPN a vtedy ho nemôžete priamo politicky obviníť. No jednoducho nemôžete! Nemôžete mu povedať: ty si bol aktivista „Solidarity“, preto von z roboty! To isté je aj vo vedeckom svete. Preverovať? No a čo z toho? Treba pouvažovať nad tým, aké to prinesie výsledky. Preverovanie veľmi hnevá prostredie.*“ Pozri Zwierzenia komisarza, „Wiadomości. Biuletyn Informacyjny NSZZ Solidarność Region Mazowsze“, č. 24 z 30. 03. 1982, s. 1 – 8.
- 23 JANKOWSKA, Janina: „Solidarność“ w Polskim Radiu, In: *70 lat Polskiego Radia 1925 – 1995*, Warszawa 1995, s. 160.
- 24 *Stan wojenny...,* s. 271 – 272. Podľa údajov Helsinského výboru zamestnanie stratilo asi 1 200 žurnalistov a ďalších tisíc bolo degradovaných alebo potrestaných inými trestami.

boru pre rozhlas a televíziu) alebo (vzhľadom na politický postoj nemôže pracovať v rozhlasovom výbore).

Podobné čistky, hoci v menšej mieri, sa diali aj v mnohých iných prostrediac, vrátane štátnej správy a školstva, najmä vyššom (do konca roku 1982 bolo odvolaných 20 rektorov).²⁵ Preverovanie sa zároveň vykonávalo aj v rezorte spravodlivosti. Za pôsobenie v odborovej činnosti na žiadosť ministra spravodlivosti Rada štátu do konca roka 1982 odvolala 25 súdcov (okrem iného aj súdcu Najvyššieho súdu Adama Strzembosza).²⁶

4. Špeciálne činnosti SB

Jedným z represijných prvkov boli aj špeciálne činnosti, ktoré vykonávala SB, vrátane týrania. Obsahovali veľmi veľkú škálu metód, vrátane únosov a fyzických útokov. V skutočnosti však výber použitého spôsobu týrania najpravdepodobnejšie závisel od zásahu príslušného príslušníka SB.²⁷ Najčastejšie sa používala operácia „list“ a „telefonát“ (listy s hrozbami, upozorneniami na adresu figuranta²⁸ a jeho rodiny, ako aj anonymné telefonáty od „prajných“ osôb). Je potrebné poznamenať, že SB sama nevykonávala činnosti tohto typu. Mohla sa totiž spoliehať na pomoc ďalších štátnych orgánov (armády, rezortu spravodlivosti, daňového aparátu), vedenia podnikov, riaditeľstiev vysokých škôl.

V období stanného práva bolo populárne povolávať osoby spojené s opozíciou na vojenské preškolenia v špeciálnych skupinách, aby sa im znemožnila účasť na pripravovaných demonštráciach (3. mája, 31. augusta) alebo počas druhej návštevy Jána Pavla II. v Poľsku. Zaangažovanie ďalších orgánov okrem SB si taktiež vyžadovalo týranie Walęsy prostredníctvom finančných postihov.²⁹

O tom, že činnosti tohto druhu sa po 13. decembri 1981 vykonávali vo veľkom rozsahu, svedčí aj skutočnosť, že v polovici roku 1982 tri oddelenia jedného z operačných departementov, ktoré sa zaoberali opozíciou (De-

25 *Prawa człowieka i obywatela w PRL. 13 XII 1981-31 XII 1982*, Paris 1983, s. 204, Hlasnú odozvu malo najmä odvolanie prof. Henryka Samsonowicza z postu rektora Varšavskej univerzity dňa 7. apríla 1982.

26 Główne kierunki..., s. 2.

27 Hoci vo svetle zákonodarstva PLR väčšina činností tohto typu mala protiprávny charakter, doteraz sa nepodarilo nájsť žiadne normatívne doklady, ktoré upravovali tieto praktiky. Najpravdepodobnejšie rozkazy tohto druhu sa vydávali ústne.

28 Čiže osoby, ktorú spracovávala SB.

29 MAJCHRZAK, G.: *Przywracanie „normalności“...*, s. A8.

partementu II MSW), vykonávali špeciálne činnosti voči najmenej 39 „zverencom“. Medzi nimi boli aj čelní predstaviteľia vedeckého a umeleckého prostredia. Do činností tohto druhu boli zapojené určite aj iné oddelenia tohto departementu, väčšina zvyšných jednotiek na ústredí MSW, ako aj ich územné ekvivalenty v 49 vojvodských veliteľstvach MO.³⁰

Herca varšavského Nového divadla Zygmunta Listkiewicza listom vyzvali do poradne „V“ (čiže venerologickej) so zámienkou, že dievča choré na syfilis ho označilo ako zdroj svojej nákazy a jeho manželke poslali list „v mene“ údajnej manželovej milenky. Ďalšej známej herečke Mai Komorowskej poškodili zámok na dverách a zničili pneumatiky na aute. V tom istom čase Stanisławovi Brejdygantovi telefonovali akože z anarchistickej organizácie a vyhrážali sa mu smrťou, ak v najbližšej dobe neuhradí 100 tisíc zlotých na účet Centra zdravia dieťaťa.³¹

V oveľa horšej situácii boli menej známi opoziční aktivisti, najmä tí, ktorí pôsobili na vidieku. Napríklad v januári 1983 funkcionári SB uniesli vo Varšave Janusza Krupského (jeden zo zakladateľov podzemného štvrtročníka „Spotkania“), odviezli ho do Kampinoského pralesa a poliali žieravou tekutinou.³²

5. Bitie, vraždy

Zavedenie stanného práva sprevádzali vedľajšie účinky: nárast brutality „ozbrojeného ramena strany“, čiže rezortu vnútra, a predovšetkým Zmotorizovaných oddielov Verejnej bezpečnosti (ZOMO – Zmotoryzowane

-
- 30 Najviac sa vie o činnostiach tohto druhu vykonávaných Samostatnou skupinou „D“, neskôr Oddelením VI Departementu IV MSW a ich územnými ekvivalentmi (pozri LASOTA, Marek: O raporcie sejmowej komisji śledczej poświęconym samodzielnej Grupie „D“ w MSW. Informacja o działalności komórek „D“ pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa. In: *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 2003, č. 1 (24), s. 27 – 56).
- 31 Pozri MAJCHRZAK, G.: Nękanie Holoubka. In: *Rzeczpospolita*, č. 168 z 17.7.2003, s. A1, A4.
- 32 Viac o špeciálnych činnostiach SB v 80. rokoch, pozri NARBUTT, Maja: Musimy kończyć, kop sobie grób. In: *Rzeczpospolita*, č. 30 z 5. – 6. februára 2005, s. A8, A9.

Odwody Milicji Obywatelskiej).³³ Po 13. decembri 1981 pri pacifikácii niektorých štrajkujúcich podnikov³⁴ pripravovali robotníkom pravidelné „cestičky zdravia“. Výnimočne tragický priebeh mala akcia v bani „Wujek“, kde zasahujúci fukncionári použili zbrane, výsledkom čoho zahynulo 9 baníkov a niekoľko desiatok ďalších bolo ranených. Brutálne rozoháňali aj pouličné manifestácie, ktoré organizovala opozícia. Ich účastníkov bili a zatvárali. Najväčší rozsah a najtragickejší priebeh mali demonštrácie dňa 31. augusta 1982 pri príležitosti druhého výročia podpisania augustových dohôd. Najkrvavejší priebeh mali udalosti v Lubinie (tri smrteľné obete), Wroclawí a Gdaňsku (po jednej smrteľnej obeti).

Práve po 13. decembri 1981 vznikla inštitúcia „neznámeho páchatela“. V tzv. Rokitovej správe (od prieziska Jana Rokitu, vedúceho Parlamentnej mimoriadnej komisie na vyšetrenie činnosti MSW, založenej v roku 1989), ktorá zisťovala, akú úlohu zohrali fucionári rezortu vnútra pri úmrtí³⁵ 122 osôb v období od zavedenia stanného práva do ukončenia PLR, sa píše, že 88 prešetrovaných prípadov sa dá bez pochybností kvalifi-

---

33 V tom čase si v Poľsku veľmi rýchlo získalo popularitu nasledovné rozvinutie skratiek MO (Milicia Obywatelska – Verejná bezpečnosť), ORMO (Ochotnícka Rezerva Milicji Obywatelskiej – Dobrovoľnícka rezerva Verejnej bezpečnosti) a ZOMO – „môžu zbiť“, „oni tiež môžu zbiť“, ako aj „najmä oni môžu ubiť“ – význam preložený z poľštiny, ktorý znamená prvé slová skratiek – pozn. prekl. K najznámejším patrila rýmovačka, ktorá sa odvolávala na v tých časoch populárne prášky na pranie: Ani IXI, ani OMO nevyperie (nezbije) ako ZOMO.

34 Podľa údajov MSW pri použití sily v decembri 1981 sa ukončil štrajk v 40 spomedzi 199 štrajkujúcich podnikov. Najväčšie rozmery mali akcie poriadkových služieb v takých podnikoch ako: Huta Lenina, lodenice v Gдаňsku a Štetíne, Huta Warszawa, Ursus, Závod na výrobu komunikačných zariadení vo Świdniku, bane „Wujek“, „Borynia“ a „Staszic“.

35 Vyšetrovali sa prípady vrážd v čase pouličných demonštrácií, vraždy spôsobené strelnou zbraňou, nevysvetlené úmrtia vo väzniciach, bitia s následkom smrti a ďalšie.

kovať na začatie alebo obnovenie trestného stíhania.³⁶ V sledovanom období prevládal medzi funkcionármi MSW pocit beztrestnosti, preto sa množili napríklad ubitia, aj so smrteľnými následkami. Najznámejším prípadom tohto druhu bolo ubitetie varšavského maturanta Grzegorza Przemyka v máji 1983. Neexistujú žiadne dôkazy na to, že to bola pomsta za jeho matku, Barbaru Sadowskú, poetku spojenú s opozíciou. Treba však pripomenúť, že funkcionári SB sa jej niekolkokrát vyhrážali, že jej syna môže postihnuť nešťastie, ak nezanechá svoje pôsobenie. Poslednýkrát sa jej dostali takéto vyhrážky jedenásť dní pred smrteľným zbitím syna na komisiáriate na Jezuitskej ulici. Došlo k tomu za veľmi zvláštnych okolností – počas razie špeciálnej operačnej skupiny MSW na sídlo Primaciálneho výboru pre pomoc osobám pozbavených slobody a ich rodinám v kostole sv. Martina (zamestnancov zbili a Sadowskej zlomili prst na ruke).³⁷

Stávali sa aj prípady zbitia internovaných. Otrasným a veľmi znáym prípadom je zbitie umiestnených v Ústave odosobnenia v Kwidzyne dňa 14. augusta 1982. Podľa údajov väzenskej stráže v dôsledku zásahu

36 Pozri *Raport Rokity. Sprawozdanie Sejmowej Komisji Nadzwyczajnej do Zbadania Działalności MSW*. Kraków 2005. V záverečnom konštatovaní sa okrem iného zistilo: „Hlavnou úlohou činnosti ministerstva vnútoru bolo zabezpečiť pre vlastný aparát moc nad občanmi, ktorú nemohli kontrolovať žiadne vládne štruktúry, aj – čo vypĺýva z výsledkov vyšetrovania Komisie – nad ich životom a zdravím. Na dosiahnutie tohto cieľa sa vytvoril mechanizmus, ktorý nielen toleroval v oblasti štátnej správy trestné inštitúcie (ako oddelenie „D“), ale úplne slúžil – bez ohľadu na zámery osôb pracujúcich v jeho pôsobnosti – na vyvolávanie a ochranovanie trestnej činnosti jednotlivých orgánov MSW, ako aj jednotlivých funkcionárov. Prítomnosť takejto štruktúry vo fungovaní Štátneho zriadenia dokazovala, že toto zriadenie sa skutočne opieralo o vládu bezprávia.“

37 Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že procesy vo veci páchateľov napadnutia sídla Výboru pre pomoc osobám pozbavených slobody a ich rodinám, ako aj funkcionárov MO, ktorí zaútočili na Grzegorza Przemyka nadalej trvajú. V tomto druhom prípade vedie Komisia na stíhanie zločinov proti polskému národu samostatné vyšetrovanie činností, ktorých úlohou bolo zabezpečiť nepotrestanie vinníkov tohto ohavného činu. Spôsob manipulácie, na základe ktorej sa mala zhodiť zodpovednosť za smrť varšavského maturanta na posádku sanitky, opísal jej vodič. Pozri WYSOCKI, Michał.: *Osaczony. W sprawie śmierci Grzegorza Przemyka*. Warszawa 1997, ako aj WYSOCKI, M.: *Osaczony zdem*. Warszawa 2000 (táto druhá publikácia obsahuje veľa dokumentov orgánov, vrátane MSW, ilustrujúcich túto komplikovanú operáciu, na ktorej sa zúčastnila aj rozhovorka a kontrarozviedka).

ZOMO bolo 41 osôb zranených, z čoho 8 bolo hospitalizovaných.³⁸ Je zaujímavé, že obeťami politických represí v období stanného práva sa stali aj fanúšikovia Lechie Gdańsk. Počas futbalových zápasov, ale aj mimo štadióna manifestovali na podporu „Solidarity“ a jej predstaviteľa Lecha Wałęsa. Príslušníci ZOMO ich bili. Stalo sa, že zastavili vlak, v ktorom cestovali na výjazdový zápas svojho mužstva len kvôli tomu, aby ich mohli prepustiť cez „cestičku zdravia“.³⁹

6. Represívna funkcia propagandy

Počas stanného práva sa propaganda stala jedným z najdôležitejších nástrojov na spacificovanie neposlušnej spoločnosti. Vedenie propagandistickej kampane bolo o to ľahšie, že spolu so zavedením stanného práva sa prestali vydávať všetky tlačové tituly, ako aj program rádia a televízie, okrem dvoch ústredných novín („Trybuny Ludu“ a „Żołnierza Wolności“), 16 straníckych novín vo vojvodstvách a prvý program PR a TVP. Budovy rozhlasových staníc a televíznych štúdií a staníc obsadila armáda. V činných redakciach mohli pracovať iba vtipovani „dôveryhodní“ žurnalisti, zvyšní boli na dovolenke. Poľské rádio a televízia sa ocitli na zozname zmilatizovaných podnikov.⁴⁰

Ako vo svojej správe potvrdil Helsinský výbor, propaganda počas stanného práva plnila priam represívnu funkciu. Podľa pravidla „obhádž blatom, vždy sa niečo prilepi“, podkopávala dôveru voči vodcom politickej

38 CENKIEWICZ, S.: *Pomorze Gdańskie...*, s. 541. V texte Sławomira Cenkiewicza je pripojený úryvok z práce Małgorzaty Sarnowskej, ktorú poslala na súťaž gdaňského IPN: „V centre sa vykonávalo triedenie. Vyberali sa internovaní, pričom sa im prikázalo prechádzať po „cestičke zdravia“ na druhú stranu. Tu bolo bitie oveľa horšie a vytriedené obeťe zadržiavalí a mlátili po hlave, chrbte, obličkách, kopali ich aj do genitálií, hoci už dobití ležali na podlahe. Funkcionári kričali: „To je za uja Reagana. Uvidíme, či vám pomôže.“ V celách zároveň bili internovaných, pričom im kázali ničiť plagáty, náboženské a odborové symboly. Všetci boli hrozne bití. Vela ciel niekolkokrát (...) V jednej z ciel, keď sa po štvrtýkrát otvorili dvere, internovaný, ktorý bol už trikrát zbitý, diktoval testament. Hovoril, že už nevydrží štvrté mlátenie, aby ho teraz zabili.“ Pozri tiež GOŁĄB, B. K. – KAŁUDZIŃSKI, W.: *Kwidzyn. W niewoli brata mego... Stan wojenny. Wspomnienia, refleksje, oceny.* vyprac. Olsztyn 2005.

39 Pozri DUDAŁA, Jerzy: Solidarność Lechia Gdańsk. In: *Gazeta Polska* č. 35 z 31. 8. 2005, s. 16 – 17.

40 Podľa zákona z 21. novembra 1967 o všeobecnej brannej povinnosti osoby pracujúcej v militarizovanej jednotke boli trestne zodpovedné podľa predpisov, ktoré sa vzťahovali na vojakov v službe počas mobilizácie alebo vojny.

opozície. Charakteristickou povinnosťou „stannej“ reality boli prezentátori vo vojenských uniformách, ktorí čítali tendenčné informácie na tému situácie v štáte a obviňovali slobody pozbavených aktivistov NSZZ „Solidarita“, ako aj aktivistov opozície. Vedúci predstaviteľia „Solidarity“ boli obviňovaní z terorizmu a životnej anarchie, a dokonca aj z prípravy občianskej vojny a krviprelievania. Výbor na obranu robotníkov bol obviňovaný, že je mafiou, Konfederácia nezávislého Poľska bola obviňovaná nielen zo šovinizmu, ale aj z prípravy teroristických ozbrojených činností. Vo vzťahu k opozičným aktivistom, ktorých chceli orgány očierniť pred spoločnosťou, sa používali ohovárania a klamstvá, pomiešané s normálnymi urážkami. Boli dovolené všetky údery ať fahy. Napríklad v „Gazecie Współczesnej“ v reportáži z ústavu pre internovaných v Gołdapi (2. – 4. apríla 1982) je napísané, že sú tam umiestnené škaredé a staré osoby, ktoré sú okrem toho aj chamtivé, agresívne a neslušné. Na kompromitáciu autorov rôznych petícii a apelov namierených proti činnosti orgánov sa využívali výstražné pohovory, ktoré vykonávali funkcionári SB. Časti týchto pohovorov (samozrejme predtým dobre pripravené) sa uverejňovali v masovokomunikačných prostriedkoch.

7. Ďalšie šikanovania

Samozrejme, že orgány PRL disponovali oveľa širšou paletou represálií proti neposlušným osobám a prostrediam. Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že od chvíle zavedenia stanného práva vláda rázne zrušila činnosť podnikových odborov a väčšinu spoločenských a sociálnych organizácií. Zrušené a následne rozpustené bolo napríklad Združenie poľských novinárov. Podobne aj Nezávislý spolok študentov a mnoho ďalších organizácií. Samozrejme, že činnosť neobnovila ani NSZZ „Solidarita“, ktorá bola po 13. decembri 1981 „iba“ zrušená.

Po manifestáciách pri priležitosti druhého výročia podpisania augustovej dohody (31. 8. 1980) v septembri 1982 sa zaviedla možnosť vyčiarknutia zo zoznamu študentov ľudí, ktorí boli odsúdení na základe rozsudku súdu alebo komisie pre priestupky. Relegovaní mohli byť aj študenti stredných škôl. Podľa Helsinského výboru sa stávali aj prípady zatvárania a rušenia fakúlt na vysokých školách.

Ľudí nielen prepúšťali zo zamestnania, ale taktiež sa rušili ich pracovné miesta. Po zavedení stanného práva sa zrušilo 21 redakcií (zrušili sa také noviny ako „Kultura“, „Trybuna Mazowiecka“ alebo „Gazeta Handlowa“). V prípade lekárky Zofie Kuratowskej spojenej s opozíciou sa dokonca nezaváhalo pred zatvorením nemocničného oddelenia, kto-

ré viedla. Ublížiť neposlušnej žene bolo dôležitejšie ako starostlivosť o pacientov. Ďalším prípadom bola gdaňská vodička električky Henryka Krzywonos. Bola jednou z osôb, ktoré v auguste 1980 zachránili štrajk v Gdaňskej lodenici a preto dostala zákaz pracovať v gdaňskom vojvodstve. Toto však pre ňu nebolo najbolestivejšie šikanovanie, keďže v dôsledku bitky potratila. Treba si uvedomiť, že problémy so zamestnaním malo veľa ľudí spojených s opozíciou.

Počet osôb, ktorých sa bezprostredne dotkli represie počas stanného práva, sa všeobecne odhaduje na niekoľko desiatok tisíc.

Odbojová tradice rodiny Mašínovy

Pplk. PhDr. Eduard Stehlík (1965), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Karlove v Prahe, vojenský historik. Zástupca riaditeľa Vojenského historickeho ústavu Českej republiky v Prahe a prezident Českej komisie pre vojenské dejiny zapojené v CIHM, spoluautor Vojenského historickeho ústavu Ministerstva obrany Slovenskej republiky v Bratislave. Autor alebo spoluautor dvoch desiatok monografií venovaných najnovším vojenským dejinám.

Vážené dámy, vážení pánové,

hovořit o odbojové tradici rodiny Mašínovy je úkol zavazující a o to těžší, jestliže jsou tomuto líčení přítomni přímo její příslušníci: paní Zdenu a Josef. Pokusím se tohoto úkolu zhodit jak nejlépe dovedu. Pro pochopení odbojových činů Ctirada a Josefa Mašínových je klíčové poznat rodinné prostředí, ze kterého vzešli. Prostředí, které je formovalo tak, že byli takovými, jakými se stali. Bylo to zázemí láskyplné, prodchnuté vlastenectvím, které jim vytvářeli oba rodiče, jak jejich maminka Zdena, tak především jejich otec Josef Mašín. Tatínek obou hochů, k nimž později přibyla mladší sestra Zdena, byl mimořádnou osobností. V letech první světové války se stal příslušníkem našich legií v Rusku, byl důstojnškem československé armády, hrdinou prvního i druhého československého odboje. Byl však především vlastencem a demokratem, člověkem, který byl morální autoritou nejen pro své nejbližší, ale i pro své spolupracovníky. Člověkem v lásce k vlasti naprostě nekompromisním, připraveným jít při její obraně až k sebeobětování.

Josef Mašín pocházel ze selských poměrů. Narodil se jako jediný syn sedláka Aloise Mašína a manželky Marie rozené Zourkové v Lošanech u Kolína. Kdyby bývalo nedošlo k první světové válce, pravděpodobně by i nadále hospodařil na svém rodném statku a s výjimkou povinné vojenské prezenční služby by s armádou neměl nikdy nic společného. Jenže přišel rok 1914, vypuknutí světové války, a namísto životní cesty sedláka čekala na mladého Josefa Mašína kariéra vojáka. Nejprve vojáka rakousko-uherské armády, do níž musel po složení tzv. válečné maturity v dubnu 1915 narukovat. Příslušníkem c. a k. pěšího pluku 36 však příliš dlouho ne-

zůstal. Císaři pánu totiž sloužil jen necelých pět měsíců. Již 2. září 1915 zběhl. Poté co se dozvěděl, že se v Rusku organizují naše legie, vstoupil do nich, a stal se příslušníkem 2. roty 1. čs. střeleckého pluku „Mistra Jana Husi“, nejstaršího útvaru naší armády. Díky svým schopnostem a statečnosti se postupně vypracoval z obyčejného střelce (vojína) až na velitele roty. Zúčastnil se jak památné bitvy u Zborova v červenci 1917, tak i bojů u Bachmače v březnu 1918 a celé řady dalších krvavých srážek s bolševiky v letech následujících. Často býval vysílan na nebezpečné průzkumné hlídky do bolševického týlu a patřil k vojákům, jejichž statečnost se stala legendární již za jejich života. V případě Josefa Mašína to bylo bezesporu oprávněné, neboť jeho odvaha dle svědectví jeho spolubojovníků v mnoha případech hraničila s hazardéristvím.

Když se v roce 1920 vrátil kapitán ruských legií Josef Mašín zpět ze Sibiře do svobodné republiky, za kterou dlouhé čtyři roky bojoval, musel vyřešit zásadní životní otázku: zda se vrátit ke svému původnímu povolání, což by si pravděpodobně jeho tatínek nejvíce přál, anebo zůstat v armádě, jejíž život mu učaroval. O tom, že nešlo o rozhodování jednoduché, dozajista svědčí fakt, že se Josef Mašín zpočátku vrátil na rodný statek. Nevydržel zde však dlouho. Táhlo ho to zpátky do uniformy, za kamarády, jejichž vzájemné přátelství zpečetily boje v daleké cizině. Nastoupil proto opět ke svému pluku dislokovanému nyní v Českých Budějovicích a stal se vojákem z povolání. Svou lásku k pěchotě – oné „králově zbraně“ vyměnil v roce 1924 za lásku k dělostřelectvu, které mu přišlo jako zbraň zajímavější, u níž mohl plně uspokojit svůj zájem o techniku a matematiku. Po celou dobu své prvorepublikové vojenské kariéry byl důstojníkem, o kterém se říká, že se s ním nejhůr slouží jeho nadřízeným. Byl člověkem, který přicházel s netradičními řešeními a postupy, jejichž realizaci pak prosazoval za každou cenu. Byl jedním z těch důstojníků, jejichž hrdinství a schopnost okamžitě reagovat i v těch nejsložitějších situacích bývají vynikající kvalifikací ve válečných poměrech, důstojníkem, který si vždy se vším poradí, všechno rychle zvládne, sežene pro své vojáky vše co potřebují a neohlíží se přitom na existující předpisy a nařízení. Takoví velitelé jsou sice svými podřízenými milováni, ale v mírových poměrech způsobují svým představeným většinou hodně těžkou hlavu.

Kromě kariéry důstojníka dělostřelectva se Josef Mašín věnoval především své rodině – manželce a třem dětem. Děti Mašínovy vyrůstaly na jedné straně v nesmírně harmonickém prostředí, ale zároveň měli za tatínka vojáka. A on také k výchově svých potomků jako voják přistupoval. Vychovával je k vlastenectví, k lásce k vlasti a vštěpoval jim, že za svobodu vlasti a demokracii se musí bojovat, pokud je to potřeba. O povaze Josefa

Mašína myslím mnohé vypovídá krátká historka, k níž došlo bezprostředně po narození jeho prvního syna Radka. Tuto šťastnou novinu byl slavnostně ohlásit svému veliteli pluku, tehdejšímu plukovníkovi generálního štábku Václavu Šárovi, svému příteli z ruských legií. Neoznámil mu však obyčejně, že má syna, jak by se snad dalo v podobné situaci očekávat, ale postavil se do pozoru, srazil paty ve vysokých botách a pronesl: „*Braťo plukovníku, hlásím narození dělovoda.*“ Z této drobnosti vyplývá, jakým způsobem se asi na své kluky díval. Jako každý tátá byl samozřejmě rád, že má i syny a předpokládal, že jejich kariéra může jednou vést podobnou cestou, jako byla ta jeho. Jen mimochodem, bych měl uvést, že onen zmíněný plukovník Václav Šára se v letech okupace, tehdy již v hodnosti brigádního generála, stal jedním z nejvýznamnějších představitelů vojenské odbojové organizace Obrana národa a byl popraven nacisty 1. října 1941.

Tragický zlom v životě Josefa Mašína představoval Mnichov, kdy k boji připravená československá armáda složila zbraně bez boje. Zde je potřeba zdůraznit, že ona ostudná kapitulace nebyla rozhodnutím velení armády, ale rozhodnutím politiků. Československá armáda byla až do roku 1939 armádou demokratického státu, armádou apolitickou a jako taková se řídila tím, co jí politici nakázali. Když politici řekli, že se do boje nepůjde, tak někteří vojáci páchali sebevraždy, jiní brečeli, ale se skřípěním Zubů uposlechli. V březnu roku 1939, když začali Němci obsazovat zbytek českých zemí, byl podplukovník Mašíň jedním z mála, kdo se na vzniklou situaci pokusil reagovat odporem. Odmítl uposlechnout rozkaz, že se má po druhé v krátké době vzdát bez boje a začal se tehdy, jako zatímní velitel dělostřeleckého pluku 1 v Ruzyni, se svým plukem připravovat k obraně kasáren. Mimochodem právě těch kasáren, která nacisté později přeměnili na jedno ze svých prvních popravišť, na místo, kde byli vražděni ti nejlepší z nejlepších.

Podplukovník Mašíň připravoval i provedení destrukce municiálních skladů svého útvaru, ale bylo mu v tom zabráněno. Nakonec byl z kasáren vyveden a byl mu do nich zakázán vstup. Prý aby nezpůsobil něco „nepředloženého.“ Tehdy se pevně rozhodl, že už nebude poslouchat rozkazy svých nadřízených a začal důsledně konat sám podle svého nejlepšího vědomí a svědomí. A to velice důkladně. Zatímco ostatní se po okupaci teprve vzpamatovávali, on již začal shánět zbraně pro budoucí odboj proti nacistům. Všichni ze zúčastněných, kteří přežili léta okupace, se shodují na tom, že pokud československý vojenský odboj a Obrana národa měli na počátku války vůbec nějaké zbraně, bylo to právě a jen díky Mašínovi. Společně se svými přáteli, mezi které patřili například tehdejší plukovník generálního štábku Josef Churavý nebo podplukovník dělostřelectva Jan

Studlar a celá řada dalších, objížděl vojenské sklady a továrny, z nichž pak odvážel zásoby zbraní a munice, které ještě neměli Němci zaevidované, sháněl doslova, co se dalo. Později navázal kontakt i s podplukovníkem dělostřelectva Josefem Balabánem a štábním kapitánem dělostřelectva Václavem Morávkem, s nimiž vytvořil legendární trojici „Tří králů“ českého odboje. Společně budovali ilegální muniční sklady, rozjížděli zpravidelskou činnost proti Německu a zapojili se i do tzv. „cukrářství.“ To patřilo mezi Mašínovy speciality. Ono „cukrářství“ totiž neznamenalo něco si pocukrovat, naopak. Pod pojmem „cukrářství“ se ukryvaly bombové útoky na nepřátelské úřady, ale i atentáty proti konkrétním lidem. Jednou z věcí, které už v té době Josef Mašín připravoval, byla totiž i likvidace kolaborantů. Fyzická likvidace osob, které se zpronevěřily národu, které donášely nacistům a působily tak domácímu odboji těžké lidské ztráty. V těchto úvahách došel vůbec nejdál ze všech. Svoji odbojovou činnost neomezoval podplukovník Mašín se svými spolupracovníky jen na území Protektorátu. Celá řada jimi připravených akcí proběhla i přímo na území Říše. Němci se snažili z pochopitelných důvodů jejich dopad utajovat. Šlo především o bombové útoky na Anhaltské nádraží v Berlíně, na policejní ředitelství v Berlíně i na tamní budovu ministerstva letectví. Byly to akce, o nichž se dodnes v širších kruzích ví jen málo, a přitom je naprosto úžasné, co všechno se tehdy jemu a jeho přátelům podařilo dokázat.

Nakonec padl podplukovník Josef Mašín nešťastnou shodou náhod 13. května 1941 nacistům do rukou. I poté prokázal svoji obrovskou vnitřní sílu. Všichni ti kdo padli do spárů gestapa a přežili bestiální týrání, kterému byli vystaveni, vám řeknou, že každý řekl alespoň něco. V případě Josefa Mašína tomu bylo jinak. Přes mnohaměsíční mučení z něj nacisté nedostali prakticky žádné relevantní informace. I ve vězení se nevzdával. Pokusil se několikrát o sebevraždu, připravoval útěk, ale bezúspěšně. Nakonec skončil svoji životní pouť jako jedna z nejvýznamnějších postav dějin našeho domácího odboje 30. června 1942 na popravišti v Praze-Kobylisích. Byl skutečným hrdinou celým svým životem a zůstal jím až do úplného konce.

Když skončila válka, byli bývalí důstojníci čs. armády, kteří položili své životy v boji s okupanty, posmrtně vyznamenáni Československými válečnými kříži 1939 a zároveň povyšováni za svou odbojovou činnost do vyšších hodností in memoriam. U vyšších důstojníků bylo pravidlem, že byli zpravidla povyšováni jen o jednu hodnost. V případě podplukovníka Josefa Mašína však došlo nejen k jeho povýšení na plukovníka, ale až na brigádního generála, čímž byl oceněn naprostě mimořádný rozsah jeho odbojové činnosti. Vyznamenán však nebyl z Mašínovy rodiny jenom on, ale

i jeho manželka Zdena, která byla sama zapojena v odboji a vězněna nacisty, a rovněž tak i oba hoši. Ctiad s Josefem se totiž, věrní otcově památce, zapojili do odboje proti nacismu, proti těm, kdo přinesli porobu a vraždili nejlepší syny a dcery našeho národa.

Po únoru 1948 se všechno změnilo. Všichni hrdinové se stali nepohodlnými. A to jak hrdinové živí, tak i ti mrtví. Každý hrdina totiž dává svými činy příklad hodný následování. Z pohledu komunistů však příklad nezádoucí. Hrdina svým jednáním ukazuje, že není možné jen tak sedět mlčet a trpně čekat, že je třeba bojovat, že je třeba se vzepřít! Právě proto živé hrdiny vyhodili z armády, pozavírali do vězení, anebo popravili a ty mrtvé vymazali z dějin a zesměšňovali. Obětí tohoto bezpráví se stali i rodinní příslušníci hrdinů, a to nejen těch, kteří přicházeli ze Západu nebo Východu, ale také těch našich vojáků, kteří bojovali na domácí frontě. Byli vystěhováváni z bytů, zbavováni penzí, děti nemohly jít do škol, ty které již studovaly, byly ze škol vyhazovány. Držel jsem v ruce dekret, jímž byla v roce 1953 odňata penze vdově po bývalém veliteli Vojenské akademie v Hranicích brigádním generálovi Otakaru Zahálkovi, kterého nacisté popravili v červnu 1942 v Brně. Penze byla této vdově po národním hrdinovi odebrána se zdůvodněním, že „*prověrkou případu důchodového zabezpečení bylo prokázáno, že jste vdovou po horlivém přísluhovateli dřívějšího kapitalistického zřízení*“. Co k tomu dodat...

Všechny výše zmíněné zásahy byly směřovány i proti lidem, které Ctiad a Josef Mašínové velice dobře znali. Setkávali se s urázením otcovy památky, se znevažováním jeho nesporných odbojových zásluh, ale i se zatýkáním a vězněním lidí, kteří s nimi do té doby často přicházeli do styku, které znali jako statečné odbojové spolupracovníky svého otce (jako příklad je možné uvést brig. gen. Jana Studlara, jenž byl uvězněn, degradován a nakonec se mu po propuštění podařilo uprchnout za hranice). Znali i případy desítek jiných slušných lidí, kteří byli vražděni, zavíráni, anebo zkrátka jednoho dne bez stopy zmizeli a každý si mohl domyslet, kde se asi ocitli. Není proto divu, že se rozhodli jednat a jako správní Mašínové vést odboj proti totalitě, která se v Československu dostala k moci. Přitom bylo pramálo důležité, jakou měla barvu. Rozdíl mezi totalitou ruskou a totalitou hnědou totiž neexistuje. Je to jedno a totéž. Komunistický režim v Československu, který uchvátil moc v únoru 1948, okamžitě poté zahájil a po dlouhá desetiletí vedl občanskou válku proti většině vlastního národa. Nevinné lidi mučil, věznil a popravoval. Odboj proti takovému zločinnému režimu, a to i odboj se zbraní v ruce, je proto odboj legitimní a oprávněný. A zároveň je to i odboj obdivu a chvályhodný. Na jako takový je třeba pohlížet i na odboj bratří Mašínů a jejich spolupracovníků.

Závěrem svého vystoupení si dovolím položit hypotetickou otázku, co by se asi stalo s tatínkem Ctirada a Josefa, brigádním generálem Josefem Mašínem, kdyby býval přežil druhou světovou válku. Samozřejmě to nevíme. Nabízejí se však určité paralely. Dne 21. června 1942 byl nacisty popraven brigádní generál Otakar Zahálka. Dne 21. června 1949 byl komunisty popraven divizní generál Heliodor Píka. Stejné datum s odstupem pouhých sedmi let. Jen vrazi byli oblečeni do jiného hávu. Historik nemá používat kdyby a řešit hypotézy, přesto si to dovolím. Jsem totiž vnitřně přesvědčen o tom, že kdyby se generál Josef Mašín býval dožil konce války a neskončil na komunistickém popravišti, nehovořili bychom dnes o „Skupině bratří Mašínů“, ale o skupině „Mašín a synové.“

Ozbrojený odpor proti komunizmu v Poľsku

Dr. Łukasz Kamiński (1973), absolvent Vratislavskej univerzity, zástupca riaditeľa vzdelávacieho oddelenia Ústavu národnej pamäti (Instytut Pamięci Narodowej – IPN) vo Varšave a asistent na Historickom ústavе Vratislavskej univerzity.

„Chceme, aby v Poľsku vládli Poliaci oddaní veci a vybraní celým národom (...) Aj preto sme vypovedali vojnu na život a na smrť tým, ktorí za peniaze, vyznamenania alebo stanoviská zo sovietskych rúk vraždia najlepších Poliakov žiadajúcich slobodu a spravodlivosť.“

*mjr. Zygmunt Szendzielarz,
pseudonym „Łupaszka“, marec 1946*

Tradície antikomunistického odporu v Poľsku siahajú do obdobia prvých rokov po Veľkej októbrevej socialistickej revolúcii,¹ keď v Rusku zasiahnutom chaosom pôsobilo niekolko polských ozbrojených skupín, rovnako aj vo forme regulárnych vojenských oddielov, ale aj partizánskych skupín.² Po vzniku sa polský štát ocitol vo vojnoveom stave s bolševickým Ruskom. Skončil sa v roku 1920 víťaznou bitkou pri Varšave.³

Sovietska invázia do Poľska zo 17. septembra 1939, ako dôsledok paktu Ribbentrop – Molotov, otvorila novú kapitolu poľského ozbrojeného odporu voči komunizmu. Na území okupovanom ZSSR prakticky hneď začali vznikať konšpiračné štruktúry a partizánske oddiely. Tie zo začiatku

1 Kvôli spravodlivosti treba priznať, že aj na bolševickej strane existovali málopočetné poľské ozbrojené formácie.

2 Pozri napr. BESCH – KRUK: *Bolszewicy. Pamiętnik dowódcy partyzanów*. Bydgoszcz 1973; W. LIPIŃSKI: *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905 – 1918*. Warszawa 1935, s. 360 – 403.

3 DAVIES, N.: *Orzeł biały, czerwona gwiazda: wojna polsko-bolszewicka 1919 – 1920*. Kraków 1997; ODZIEMKOWSKI, J.: *Bitwa warszawska 1920 roku*. Warszawa 1990.

tvorili vojaci Poľskej armády (Wojsko Polskie – WP), ktorí chceli uniknúť pred sovietskou porobou, neskôr aj osoby, ktorým hrozilo väzenie alebo deportácia. Postupne sa začali vytvárať štruktúry Spolku ozbrojenej vojny (Związku Walki Zbrojnej – ZWZ), do ktorých však rýchlo preniklo NKVD, a výsledkom bolo veľké zatýkanie paralizujúce prácu organizácie. Pôsobnosť poľského podzemia sa obmedzovala predovšetkým na sebaobranu, mälokedy sa podujala na činy ofenzívneho charakteru. Jednou z najokázalejších akcií bolo tzv. čortkovské povstanie z 21. januára 1940. Niekolko stovák (väčšinou slabo ozbrojených) povstalcov napadlo väzenie, sídlo NKVD a iné vládne centrá. Cieľom účastníkov akcie bolo zmocniť sa vlaku a dostať sa do Rumunska, odkiaľ chceli ďať do Francúzska a tam vstúpiť do poľskej armády. Akcia sa nepodarila. Príčinou bol malý počet zbraní v rukách povstalcov. Padlo niekoľko desiatok osôb a začali sa masové represálie.⁴

Ďalšie stretnutie poľského podzemia so Sovietskym zväzom sa začalo začiatkom januára 1944 po vkročení Červenej armády na územie II. poľskej republiky. V súlade s plánom „Búrka“, ktorý bol prijatý niekoľko mesiacov predtým, sa poľské vojenské aj civilné konšpiračné štruktúry ukázali pred Sovietmi ako správcovia územia. Prvé skúsenosti neboli jednoznačné. Aj keď sovietska vláda neužnávala poľské nároky na územie na východ od línie Bugu, predsa len súhlasila so spoluprácou s jednotkami Národnej armády (Armii Krajowej – AK) zoskupenými v 27. volyňskej divízii pechoty AK. Nádeje spojené s tou udalosťou však rýchlo vyhasli, keď sa namiesto slúbených zbraní a zásob Soveti sami nečakane stiahli a jednotky AK nechali ako korisť nemeckým vojskám. Nadalej sa však pokračovalo podľa plánu „Búrka“ a formácie AK sa zúčastnili bojov o Vilnius a Lvov. O pár dní však boli vďaka zrade uväznení velitelia a vojaci sa museli včleniť do Berlingovho vojska.⁵ Podobné akcie pokračovali aj na území, ktoré Moskva uznávala za rýdzo poľské. Na východ bolo deportovaných

4 MŁOTECKI, P.: *Powstanie w Czortkowie*, „Karta“ 1991, č. 5, s. 28 – 42; TUCHOLSKI, J.: *Powstanie w Czortkowie – wersja NKWD*, „Karta“ 2000, č. 31, s. 92 – 110; WNUK, R.: *Powstanie czortkowskie 21. 1. 1940.* „Zeszyty Historyczne“ 2004, zv. 149, s. 23 – 43.

5 Boli to jednotky podriadené Zväzku poľských vlastencov v Moskve, krátko potom (po vytvorení Poľského výboru národného oslobodenia) pretransformované na 1. armádu Poľského vojska.

okolo 27 000 vojakov AK, mnohí boli postavení pred vojenské súdy a popravení.⁶

V takejto situácii sa AK vrátila do konšpirácie, obzvlášť preto, že vojna so stále silnejšou sovietskou prevahou nemala šancu na úspech. Ako sa ukázalo, sovietske NKVD a SMERŠ (Sovietska vojenská kontrarozviedka) mali dobré poznatky o poľskom podzemí (okrem iného aj zásluhou informáciám poľských komunistov), takže zatýkanie neprestávalo.⁷

Vytvorenie zárodkov komunistickej moci v podobe Poľského výboru národného oslobodenia (21. júla 1944), potom jeho pretransformovanie sa do dočasnej vlády (1. januára 1945) a akceptovanie zabratia takmer polovice poľského územia počas konferencie v Jalte postavili poľské podzemie do dvoch rozdielných situácií. Prvú skupinu tvorili štruktúry, ktoré zostali na území okupovanom Sovietskimi Časťami. Časť vojakov prešla na územie nového Poľska, časť pokračovala vo vojne vo svojej rodnej zemi. Posledné neveľké poľské oddiely prežili na území okolo Vilniusu do roku 1952 a okolo Novogrudku (Bielorusko) do roku 1953.⁸

Vedúci predstaviteľ AK gen. Leopold Okulicki, pseudonym „Niedźwiadek“, vydal 19. januára 1945 pod hrozbou ďalšej sovietskej ofenzívy smerom na západ rozkaz o rozpustení organizácie, aby sa tak vyhol ďalším represáliám. V dlhšej perspektive, po zlikvidovaní štruktúr AK, mala existovať iba kádrová sieť organizácie „Ne“ (od slova „Nezávislosť“), zostave-

6 KERSTEN, K.: *Narodziny systemu władzy. Polska 1943 – 1948*. Poznań 1990, s. 42 – 65; PACZKOWSKU, A.: *Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów*. Warszawa 1995, s. 6 – 11; KIELASIŃSKI, M.: *Raport o zabijaniu. Zbrodnie sądów wojskowych na Zamku w Lublinie*. Lublin 1997.

7 Porov. CARIEWSKAJA, Tatiana a kol: *Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 194 – 1946*. Warszawa 1998; ŁOPUSKI, J.: *Losy Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie sierpień – grudzień 1944*. Warszawa 1990.

8 *Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku*. Warszawa 2002, s. 56, 75, 77.

9 Leopold Okulicki, pseudonym „Niedźwiadek“ („Medvedík“), (1898 – 1946) – profesionálny dôstojník. Od roku 1913 v Streleckom zväzku, počas 1. svetovej vojny v Poľskej legii. V roku 1939 sa zúčastnil septembrových vojenských operácií, spoluútváral prvé konšpiračné štruktúry. 1940 – 1941 veliteľ Spolku ozbrojenej vojny (ZWZ) na území okupovanom Sovietskimi Časťami, 1941 zatknutý NKVD. Po podpísaní poľsko – sovietskeho porozumenia prepustený, šéf štátu Poľskej armády v ZSSR. Po evakuácii vojsk pracoval na generálnom štábe, v roku 1944 preradený do vlasti, od októbra 1944 veliteľ AK. Po rozpustení AK ho zatkli Sovietsi spolu s inými vedúcimi predstaviteľmi Poľského podzemného štátu, súdený v Moskve v júni 1945, odsúdený na 10 rokov väzenia, kde aj zomrel.

nej v hlbokej konšpirácii ešte na jeseň 1944 (jej veliteľom bol generál plukovník Emil Fieldorf, pseudonym „Nil“¹⁰). Predsa len kvôli infiltrovaniu sovietskou agentúrou bola 9. mája 1945 rozpustená, opäť však na riadenie bývalých štruktúr AK ustanovil gen. Władysław Anders Zastúpenie ozbrojených sôl vo vlasti (Delegatura Sił Zbrojnych – DSZ) na čele s plk. Janom Rzepeckim, pseudonym „Ozóg“¹¹.

Na jar 1945 sa začala masová partizánska akcia. Z jednej strany bola výsledkom odchodu väčšiny sovietskych jednotiek na východ a z druhej strany dôsledkom neprestajných represálií a rastúceho počtu „spálených“ osôb, pre ktoré bol jediným východiskom útek „do lesa“. Partizánske oddiely počtom posilňovali aj dezertéri z Poľského vojska, ktorí nechceli slúžiť pod sovietskym velením.¹² Pokusy vedenia DSZ uvoľniť situáciu a preorganizať partizánske oddiely sa skončili neúspešne. Nazmar vyšla aj amnestia z 2. augusta 1945. Na jej základe sa prihlásilo okolo 20 tisíc vojakov AK, ale väčšinou išlo o osoby, ktoré neboli aktuálne zapojené do konšpiračnej činnosti.¹³

Vznikli aj väčšie konšpiračné štruktúry, využívajúce sieť AK. Najznámejšie z nich boli Občianska zemská armáda (Armia Krajowa Obywatelska) fungujúca na báze Białystockého oddielu AK, Samostatná operačná

10 Emil Fieldorf, pseudonym „Nil“ (1895 – 1953) – profesionálny dôstojník. Od roku 1912 v Streleckom zväze, počas 1. svetovej vojny v Poľskej légii. V roku 1939 sa zúčastnil septembrových vojenských operácií, dostał sa do Francúzska, odkiaľ sa v roku 1940 vrátil do vlasti, od roku 1942 pôsobil ako organizátor a veliteľ diverzívnych oddielov AK. Od júla 1944 bol veliteľom organizácie „Ne“. V marci 1945 ho zatkli Sovietski a neidentifikovaného poslali do tábora. Do vlasti sa vrátil v novembri 1947. V roku 1950 bol zatknutý, v roku 1952 ho na základe vykonštruovaných obvinení odsúdili na trest smrti, v roku 1953 bol popravený.

11 Jan Rzepecki, pseudonym „Prezes“ („Predseda“), „Ślusarczyk“ („Klíčiar“), „Ozóg“ („Chlebová lopata“), (1899 – 1983) – profesionálny dôstojník. Počas 1. svetovej vojny v Poľskej légii, neskôr vo WP. V roku 1939 sa zúčastnil septembrových vojenských operácií, od októbra 1939 v konšpirácii. V rokoch 1940 – 1944 vedúci Úradu informácií a propagandy Hlavného veliteľstva ZWZ/AK. Po porážke Varšavského povstania v nemeckom zajatí. Od mája 1945 veliteľ Zastúpenia ozbrojených sôl vo vlasti (DSZ), od septembra do novembra 1945, keď bol zatknutý, predseda Ústredného riaditeľstva Únie „Sloboda a Nezávislosť“ (WiN). V roku 1947 odsúdený na 8 rokov väzenia, omilostený. Opäťovne väznený bez rozsudku v rokoch 1949 – 1955.

12 V 2. armáde Poľského vojska tvorili sovietski dôstojníci viac ako polovicu kádrov. Porov. NALEPA, T.: *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polski 1943 – 1968*. Warszawa 1995.

13 KERSTEN, K.: c. d., s. 200 – 202.

skupina „Warta“ pracujúca vo Veľkopoľsku, ktorá povstala z Poznaňského oddielu AK (obe štruktúry potom vstúpili do Únie Sloboda a Nezávislosť), a Konšpiračná Poľská armáda (Konspiracyjne Wojsko Polskie – KWP) fungujúce na území niekoľkých vojvodstiev stredného a západného Poľska. KWP vzniklo v apríli 1945, jeho prvým veliteľom bol kpt. Stanisław Sojczyński, pseudonym „Warszyc“¹⁴. Organizácia mala niekoľko partizánskych oddielov a dobre fungujúcu konšpiračnú sieť. Rozložená bola až v júni 1946, zrekonštruované štruktúry pôsobili do roku 1948, posledné oddiely do roku 1954.¹⁵

V túžbe obmedziť ozbrojenú vojnu a zároveň pokračovať zápas o nezávislosť rozhodlo vedenie DSZ o rozpustení svojich štruktúr (uskutočnilo sa to 6. augusta 1945) a o vytvoreniu novej organizácií – Únia „Sloboda a nezávislosť“ (Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość“ – WiN), dňa 2. septembra 1945. Stala sa najväčším zoskupením poľského povojsnového podzemia. Predpokladalo sa, že WiN bude viesť vojnu politickými metódami a obmedzenými ozbrojenými spôsobmi iba v prípade sebaobrany. Symbolizovala to aj civilná nomenklatura – namiesto veliteľstva sa vytvorila správa jednotlivých územných jednotiek, namiesto veliteľov fungovali predsedovia, namiesto štábov rady atď. Veľký dôraz sa kládol na otázky propagandy a sprostredkovania pravdivých informácií spoločnosti. Udržiaval sa kontakt s emigrantskými štruktúrami, v krátkom čase sa vytvorila vlastná Zahraňčná delegácia. Skutočnosť však prinútila WiN udržiavať vlastné veľké ozbrojené skupiny. Vyplývalo to z dvoch okolností – chuti ovládnuť situáciu „dole“ a prevziať kontrolu nad početnými oddielmi vychádzajúcimi z AK, ako aj nevyhnutnosti širšie naplánovaných ozbrojených akcií s cieľom obrany pred represáliami či ochrany činností politického charakteru.

14 Stanisław Sojczyński, pseudonym „Warszyc“ (1910 – 1947) – učiteľ. Účastník septembrových vojenských operácií v roku 1939, ešte v tom istom roku zložil prísluhu v SWZ, neskôr v ZWZ/AK. V auguste 1943 viedol akciu na oslobodenie väzňov a väzenia v Radome. Na jar 1945 sa zapojil do vytvárania novej organizácie – KWP a stal sa jej veliteľom. Zatkli ho v roku 1946 a v decembri toho istého roku ho odsúdili na trest smrti. Rozsudok bol vykonaný vo februári 1947, niekoľko dní pred plánovanou amnestiou.

15 KRAJEWSKI, K. – ŁABUSZEWSKI, T.: *Białostocki Okręg AK-AKO VII 1944 – VIII 1945*. Warszawa 1997; Żołnierze..., c. d., s. 323 – 350; ŁUCZAK, A.: Rozpracowanie Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochotniczej „Warta“ przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu. In: *Pamięć i Sprawiedliwość* 2004, č. 1, s. 61 – 80; TOBOREK, T.: Likwidacja Konspiracyjnego Wojska Polskiego w Łódzkiem w latach 1945 – 1951. In: *Pamięć i Sprawiedliwość* 2004, č. 1, s. 81 – 106.

Hlavnou oblasťou uskutočňovaných aktivít boli propaganda a rozviedka v prospech exilovej poľskej vlády. Štruktúry WiN zahŕňali takmer celé územie štátu. Ďalšími predstaviteľmi Ústredného riaditeľstva WiN boli plk. Jan Rzepecki, plk. Franciszek Niepokólczycki¹⁶, plk. Wincenty Kwieciński¹⁷, ppplk. Łukasz Ciepliński.¹⁸ V Únii sa zhromaždilo naraz okolo 20 – 30 tisíc konšpirantov.¹⁹

Ako už bolo spomenuté, v činnosti pokračovali aj štruktúry evakuované z územia okupovaných ZSSR. Najväčším z nich bol Vilnusský oddiel AK

16 Franciszek Niepokólczycki, pseudonym „Franek“, „Halny“, „Marek“ a iné (1901 – 1974) – profesionálny dôstojník. 1918 – 1919 v Poľskej vojenskej organizácii, od roku 1920 v Poľskom vojsku. Účastník septembrových vojenských operácií v roku 1939, od októbra toho istého roku bol v Službe poľského výfarzstva. Od roku 1940 v Hlavnom veliteľstve ZWZ/AK. Po porážke Varšavského povstania v nemeckom zajatí. Od novembra 1945 predseda Južného obvodu WiN, potom predseda Ústredného riaditeľstva WiN. Zatknutý v septembri 1946, v roku 1947 trojnásobne odsúdený na trest smrti. Rozsudok sa zmenil na doživotie, väzenie opustil v decembri 1956.

17 Wincenty Kwieciński, pseudonym „Głóg“, „Lotny“, „V-T“ (1916 – 1984) – profesionálny dôstojník. Účastník septembrových vojenských operácií v roku 1939, od októbra toho istého roku v konšpirácii SWZ/ZWZ/AK. Šéf kontrarozviedky Varšavského oddielu AK, účastník Varšavského povstania. Od decembra 1945 predseda Centrálneho obvodu WiN. Od októbra 1946 predseda Ústredného riaditeľstva WiN. Zatknutý v januári 1947, odsúdený na doživotie. Prepustený v apríli 1957.

18 Łukasz Ciepliński, pseudonym „Antek“, „Apk“, „Bogdan“ i iné (1913 – 1952) – profesionálny dôstojník. Účastník septembrových vojenských operácií v roku 1939, dostal sa do Maďarska. Po preškolení sa vrátil do vlasti, vojak ZWZ/AK v okolí Rzeszova. V októbri viedol neúspešnú akciu o dobytie väzenia NKVD na hrade v Rzeszove. Od januára 1945 šef štábua Krakovského oddielu „Ne“ a potom DSZ. Od konca roku 1945 do decembra 1946 predseda Južného obvodu WiN. Od januára do novembra 1947 predseda Ústredného riaditeľstva WiN. Zatknutý a v decembri 1952 odsúdený na trest smrti na základe falošných obvinení. Rozsudok bol vykonaný.

19 Żołnierze..., c. d., s. 95 – 212; KLUZ, S.: *W potrzasku dziejowym. WiN na szlaku AK. Rozważania i dokumentacja*. London 1978; WOŹNICZKA, Z.: *Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość*, Warszawa 1992; ZBLEWSKI, Z.: *Okręg Krakowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość“ 1945 – 1948. Geneza struktury, działalność*. Kraków 2005; BALBUS, T.: *O Polskie wolnej i niezawisłej 1945 – 1948. WiN w południowo-zachodniej Polsce (geneza, struktury, działalność, likwidacja, represje)*. Kraków – Wrocław 2004; WNUK, R.: *Łubelski okręg AK, DSZ i WiN 1944 – 1947*. Warszawa 2000; POLESZAK, S.: *Podziemie antykomunistyczne w łomżyńskim i grajewskim (1944 – 1957)*. Warszawa 2004, s. 173 – 246.

a exteritoriálny Tarnopoľský oddiel AK-WiN. Obzvlášť ten prvý vykazoval aktívnu činnosť, ktorá sa týkala otázok svojpomoci alebo legalizácie vojakov a dôstojníkov v nových podmienkach. V prospech exilovej poľskej vlády sa robila aj špionážna, ale aj pomerne široko siahajúca ozbrojená činnosť. Do roku 1948 mal oddiel dobre zorganizované partizánske skupiny, ktoré viedol mjr. Zygmunt Szendzielarz, pseudonym „Łupaszka“²⁰. Boli to 5. a 4. vilňusská brigáda AK, ktoré uskutočnili celý rad akcií: likvidácia staníc UB (Urzęd Bezpieczeństwa – Štátnej bezpečnosti) a MO (Milicja Obywatelska – Verejná bezpečnosť), vykonávanie trestu smrti na agentoch Bezpečnosti, vyvolávanie šarvátok s funkcionármi bezpečnostného aparátu, ale aj poľských a sovietskych vojenských jednotiek.²¹ Vilňusský oddiel bol rozložený v júni 1948 počas operácie „X“. Oveľa skromnejšia sieť Tarnopoľského oddielu bola zlikvidovaná už na jeseň 1946.²²

Nie všetky podzemné štruktúry vychádzajúce z AK sa podriadili WiN. Popri desiatkach menších oddielov existovali aj silné partizánske skupiny, ako napríklad na Podhalí operujúce (aj prakticky kontrolujúce to územie) niekolko stočlenné oddiely pod vedením Józefa Kurasia, pseudonym „Oheň“ – Partizánska skupina „Blesk“²³. Z nej pochádzajúce skupiny bojovali do roku 1949.²⁴

20 Zygmunt Szendzielarz, pseudonym „Łupaszko“ (1910 – 1951) – profesionálny dôstojník, jazdec. Zúčastnil sa bojov v septembri 1939, od roku 1940 v ZWZ/AK.

21 Napríklad v roku 1946 jednotky V. a VI. brigády uskutočnili 233 bojových operácií.

22 NIWIŃSKI, P.: *Okręg Wileński AK w latach 1944 – 1948*. Warszawa 1999; KOZŁOWSKI, P.: *Jeden z wykłetych. Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko“ 1910 – 1951*. Warszawa 2004; BALBUS, T.: *Konspiracja Dolnośląska AK-WiN (1945 – 1948)*. Wrocław 2000, s. 131 – 135; KRAJEWSKI, K. – ŁABUSZEWSKI, T.: „Łupaszka“, „Młot“, „Huzar“. *Działalność 5 i 6 Brygady Wileńskiej AK (1944 – 1952)*. Warszawa 2002.

23 Józef Kuraś, pseudonym „Ogień“ („Oheň“), „Orzeł“ („Orol“), (1915 – 1947) – poddôstojník v zálohe. Účastník septembrových vojenských operácií v roku 1939, od roku 1940 v konspírácií ZWZ/AK. Po obsadení Podhalia sovietskymi vojskami organizoval stanice milície aj UB, v marci 1945 bol vymenovaný za veliteľa Okresného úradu Verejnej bezpečnosti v Novom Targu. V apríli sa vrátil k partizánskej činnosti. Obklúčený vo februári 1947 spáchal samovraždu.

24 *Żołnierze..., c. d., s. 419 – 480*; DEREŃ, B.: *Józef Kuraś „Ogień“ partyzant Podhala*. Warszawa 2000; KORKUĆ, M.: *Niepodległościowe oddziały partyzanckie w Krakowskiem (1944 – 1947)*. Kraków 2002.

Okrem oddielov vychádzajúcich z AK mali významnú úlohu v povojskom podzemí (v niektorých oblastiach dokonca dominovali) štruktúry zviazané s národným táborom. Najväčšími z nich, aj v celopoľskom meradle, boli Národné ozbrojené sily (Narodowe Siły Zbrojne – NSZ) a Národné vojenské združenie (Narodowe Zjednoczenie Wojskowe – NZW). Prvá z nich, vytvorená z tej časti národného podzemia, ktorá v roku 1944 odmietla združenie s AK, prestala existovať už v roku 1945. Jej krytie meno sa stalo symbolom celej národnej konšpirácie, o čo sa vo veľkej miere pričinila aj komunistická propaganda, pre ktorú boli NSZ celé desiatky rokov vtelením zla. NZW sa vytvorilo po rozpustení AK. Jeho celopoľské štruktúry (Hlavné veliteľstvo) pretrvali do začiatku roku 1948. NZW disponovalo partizánskymi oddielmi operujúcimi pod názvom Špeciálna photovostná jednotka. Zo začiatku mal každý niekolko sto vojakov a viedol skutočné boje s jednotkami NKVD, KBW (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzne – Zbor vnútornej bezpečnosti), MO a UB. Jednou z najväčších akcií bola zrážka oddielov vedených Franciszkem Przysiężniakom, pseudonym „Ojciec Jan“ (Otec Ján)²⁵, ktoré porazili v máji 1945 pri obci Kuryłówka niekolkonásobne silnejšie oddiely NKVD a zabili pritom minimálne 65 Sovietov. Posledné lokálne štruktúry a oddiely NZW existovali do roku 1956.²⁶

Ozbrojené podzemie kontrolovalo v období medzi jarou 1945 a jeseňou nasledujúceho roka, teda v období svojho vrcholu, mnohé oblasti štátu. V niektorých regiónoch (Białystok, Podhalie, časť okolo Lublina) sa komunistická moc obmedzila iba na okresné mestá. Uskutočnili sa stovky pozoruhodných akcií, ničili sa väzenia a tábory, obsadzovali sa celé mestá (medzi nimi aj vojvodské – Kielce obsadené Antonym Hebdym, pseudonym „Szary – „Sivý“). Dodnes neboli spočítané všetky potýčky a bitky,

25 Franciszek Przysiężniak, pseudonym „Ojciec Jan“ (1909 – 1975) – účastník septembrových vojenských operácií v roku 1939, utiekol z nemeckého zajaťia. Od roku 1943 veliteľ partizánskeho oddielu NOW, potom NOW-AK. Od apríla 1945 opäť veliteľ partizánskeho oddielu. Veliteľ 5. obvodu NZW, zahŕňajúceho aj pomorské vojvodstvo. Uvádzaný v máji 1946, prepustený v roku 1947 na amnestiu. Opäť zatknutý v septembri 1948, väznený do konca roka 1954.

26 Żołnierze..., c. d., s. 213 – 322; *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944 – 1952*, red. Bechta, M. a Żebrowski, L. Siedlce 1998; POLESZAK, S.: c. d., s. 135 – 174, 247 – 332.

ktoré sa odohrali medzi jednotkami NKVD, UB, MO, KBW a vojenskými oddielmi.²⁷

Povšimnutiahodná je aj skutočnosť, že štruktúry povoju novej ozbrojenej konšpirácie sa okrem vojenských akcií vo veľkej mieri zaoberali aj propagandou a informačnými akciami. Vydávali sa stovky titulov podzemnej tlače a tisíce letákov. Speciálne skupiny sa zaobrali maľovaním nápisov na muroch, ničením prvkov komunistickej propagandy.

Zlomovým bodom vo fungovaní ozbrojeného podzemia bol rok 1947. Po zmanipulovaných volbách, ktoré sa uskutočnili v januári toho istého roku, nastalo sklamanie v spoločnosti, vytratila sa nádej na rýchlu nápravu situácie v Poľsku.²⁸ V dôsledku amnestie, ktorú vyhlásil nový snem vo februári 1947, sa prihlásilo takmer 55 tisíc vojakov podzemia. Akciami bezpečnostného aparátu sa čoraz efektívnejšie likvidovali jednotlivé partizánske oddiely.²⁹ V novembri 1947 bolo rozložené posledné, IV. ústredné riaditeľstvo Únie „Sloboda a Nezávislosť“ (WiN)³⁰. Udalosti z rokov 1947 – 1948 prežili iba fragmenty konšpiračných sietí a málopočetné partizánske skupiny.

Po roku 1948 v činnosti nadalej pokračovali zvyšky rozložených oddielov. Tieto skupiny, zo začiatku mali aj niekoľko desiatok ľudí, však rýchlo zanikali. Po 2 – 3 rokoch mali prevažne už len niekoľko vojakov. Vyplývalo to aj z faktu, že menšie jednotky sa mohli ľahšie skrývať, ale bolo to aj dôsledkom osobných strát, ktoré vyplývali z ustanovenia prenasledovania jednotkami Bezpečnosti. Príkladom ohromnej disproporcie sú môžete byť bitka dňa 5. júla 1953, ktorej sa zúčastnila sedemčlenná skupina vedená por. Wacławom Grabowskim, pseudonym „Puszczysty“. Výsledkom vojny s 1 300 člennou operačnou skupinou bola smrť všetkých partizánov.³¹

27 Treba zdôrazniť, že vojenské oddiely zložené z odvedencov sa nechceli zúčastňovať na protipartizánskych akciách, niekedy ich skôr otvorené podporovali. Na jar 1946 ich preto stiahli z týchto akcií. Porov. KAMIŃSKI, Ł.: *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944 – 1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*. Toruń 2000, s. 238 – 240.

28 Tamtiež, s. 249 – 250.

29 Napr. až počas 160-tej (!) akcie „bezpečnosti“ bol zničený „Ogniov“ oddiel a jeho veliteľa zabili.

30 V. Ústredné riaditeľstvo WiN bolo už len prvkom provokácie, ktorú viedlo Ministerstvo bezpečnosti pod krycím menom „Cezary“ („Cézar“). Jej cieľom bolo okrem iného preniknúť do štruktúr západných rozhoviek.

31 Ostatni leśni 1948 – 1953, red. Łabuszewski, T. Warszawa 2003; PASIUK, K.: *Ostatni „leśni“ Suwalszczyzny. Oddział „Bladego“ – Burdyna*. Sejny 2002; PAJĄK, H.: *Oni się nigdy nie oddali*. Lublin 1997.

Novým fenoménom, ktorý sa objavil v rokoch 1949 – 1950, bolo masové vytváranie mládežníckych konšpiračných skupín. Okrem iného to bolo aj dôsledkom násilného zjednotenia mládežníckych organizácií v roku 1948 a vytvorenia Zväzu polskej mládeže, ale aj rozpustenia skautingu a včlenenia jeho zvyškov do Zväzu. Niektoré spomedzi novovzniknutých organizácií zhromažďovali zbrane a podujímal sa na ozbrojenú vojnu, vytvárali partizánske oddiely. Tieto akcie však boli v čase stalinského teroru odsúdené na neúspech. Najväčšou akciou týchto skupín bolo zastrelenie Stefana Martyku v roku 1951, hlásateľa významnej rozhlasovej relácie komunistickej propagandy „Vlna 49“ členmi organizácie „Kraj“. Stupeň mládežníckeho odporu bol taký vysoký, že vláda sa v roku 1951 rozhodla vytvoriť špeciálne väzenie („progresívne“) v Javorine pre mladistvých politických väzňov.³²

Dňa 3. marca 1957 zahynul v boji s funkcionármi Služby Bezpieczeństwa – SB (ŠtB) ppor. Stanisław Marchewka, pseudonym „Ryba“, veliteľ poslednej niekoľkočlennej ozbrojenej skupiny. V takej situácii „bezpečnosť“ stíhala už len posledných skrývajúcich sa členov z rozložených oddielov. Posledným partizánom, ktorý zahynul v boji zbraňou Bezpečnosti, bol od roku 1944 skrývajúci sa Józef Franczak, pseudonym Lalek. Padol 21. októbra 1963 v dôsledku zrády jedného zo svojich spolupracovníkov.³³

V 60-tych rokoch stále existovali rozptýlené konšpiračné skupiny. Tvorila ich zväčša mládež. Členovia niektorých skupín zhromažďovali zbrane a pripravovali sa na ozbrojené boje v prípade novej vojny. Žiadne vážnejšie operácie sa však neuskutočnili.³⁴

Posledné pokusy o ozbrojenú vojnu sú zaznamenané po vyhlásení výnimočného stavu (13. decembra 1981). Najznámejšou bola činnosť mlá-

32 ŻYCHOWSKA, M.: *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Tarnowskiem 1945 – 1956*. Tarnów 2001; Druga konspiracja młodzieżowa. Tajne organizacje młodzieży szkolnej Lublina i Lubelszczyzny w latach 1945 – 1956; CHANKO, J., ONUFRZAK, Z.: *Z dziejów konspiracji młodzieżowych w Łodzi 1948 – 1953*. Łódź 2005.

33 Treba zdôrazniť, že v rôznych časových úsekoch ukryvania mu pomáhalo okolo 200 ľudí, z ktorých ho nikto počas dĺhych rokov nevydal, napriek tlakom a represáliám bezpečnostného aparátu. Bez podpory ľudu by nebola možná ozbrojená činnosť v takom širokom meradle, ako sa to diaло v Poľsku po skončení 2. svetovej vojny.

34 Výskumy v tejto problematike sú len v počiatocnej fáze. Jedinou konšpiračnou štruktúrou z tohto obdobia, ktorá sa dočkala širšieho opisu, je „Ruch“ (Hnutie). Porov. OSTROŁĘCKA, E. [vlastným menom S. Niesiołowski]: „Ruch“ przeciw totalizmowi. Warszawa 1989.

dežníckej konšpiračnej skupiny z Grodziska Mazowieckeho. Jej členovia odzbrojovali vo Varšave príslušníkov polície a vojakov „v mene Podzemného Poľska“. Počas jedného takého pokusu bol zastrelený seržant MO Zdzisław Karos. Členovia skupiny boli odsúdení na dlhoročné väzenie, kňaz Sylwester Zych, ktorý ich podporoval, bol na jar 1989 zavraždený (najpravdepodobnejšie SB).³⁵

Ozbrojené podzemie zaplatilo za svoju činnosť neobyčajne vysokú cenu – niekoľko desiatok tisícov zabitych, niekoľko tisíc popravených na základe rozhodnutia komunistických súdov, desiatky tisícov vo väzení. Tí, ktorí prežili represálie, boli ešte desiatky rokov pod stálym dozorom.³⁶ V tejto situácii si môžeme položiť otázku, či malo zmysel viesť takú vojnu. Už v marci 1945 na ňu odpovedal kpt. Stanisław Sojczyński, pseudonym „Warszyc“, veliteľ Konšpiračnej poľskej armády: „Dokial' existuje čo len najmenšia nádej a možnosť ukázať Rusku, že jeho politika je podlá, hnusná a lípežná, treba bojovať proti jeho imperializmu a získať späť ním zbraté východné územia Poľska. Našou povinnosťou je dovtedy vytrvať v tej vojne – aj za cenu veľkých obetí.“

(Preklad: Mgr. Peter Balun)

35 *Droga do niepodległości. Solidarność 1980 – 2005*. Warszawa 2005, s. 168, 265.

36 Pozri MARSZALEC, J.: Na „spotkanie“ ludziom z AK. Służba Bezpieczeństwa wobec środowisk akowskich po 1956 roku na Wybrzeżu Gdańskim. In: *Pamięć i sprawiedliwość* 2005, č. 1, 271 – 316.

Právny pohled na násilný odpor vůči komunistickému režimu v 50. letech

JUDr. Milan Hulík (22. 3. 1946 v Kolíně), advokát a publicista, obhajca disidentov za komunistického režimu, po prevrate člen oboch Parlamentných vyšetrovacích komisií pre udalosti 17. novembra, neskôr námestník generálneho riaditeľa Väzeniskej služby, námestník generálneho prokurátora Českej republiky, člen Výboru na obranu nespravodlivostíhaných, člen francúzskej humanitnej organizácie ACATu (Acton des Chrétien pour Abolition de la Torture) – Hnutia kresťanov za odstránenie mučenia.

Právní otázka týkající se možnosti násilného odporu vůči komunistickému režimu v 50. letech je otázka nejen historická, ale i velice aktuální, neboť se jí zabýváme v době, kdy se znova (a po kolikáte již od r. 1989) otevřel spor o zákaz komunistické strany v ČR. Přispívá k tomu i dosud od převratu v r. 1989 nejžhavěji diskutovaná otázka o možnosti KSČM dostat se do vlády, nebo aspoň učinit vládu závislou na jí podpoře. Můžeme dokonce tvrdit, že historie se odehrává v přítomnosti, protože vedoucí představitelé KSČM, např. její nový předseda, nejsou ochotni uznat žádný zločin své předchůdkyně, naopak je zlehčují a relativizují natolik, že se dostávají až do rozporu se zákonem a provokují některé politiky a občany k tomu, aby dosavadní protikomunistická legislativa byla zpřísňena.

To samozřejmě ztěžuje i objektivní posuzování našeho tématu, jelikož formální časový odstup nutný pro zkoumání historie v určité časové perio- dě je natolik zaktualizován, že současnost se blíží historii.

Než se pokusíme odpovědět, zda-li se bylo možno pomocí násilí legitimně bránit násilí totalitní moci, zamysleme se nad tím, s jakým programem se tehdy komunismus dostal k moci, o co usiloval – co pro občany ČSR tehdy znamenal, jak je rozdělil a jak toto hodnocení rozděluje občany ČR dodnes. Výstižně to nedávno charakterizoval publicista Vladimír Bystrov v LN, když napsal: „je to spor o to, zda-li úsilí komunistického režimu pod záminkou budování nového společenského řádu, údajně spravedlivějšího než byly všechny předcházející, zbavit občany individuálního roz-

hodování, majetku, volby víry a dalších svobod bylo ospravedlnitelné, nebo zda šlo o zásadní destrukci integrity dosavadní československé demokracie.“

Z toho vyplývá i to, jestli bylo správné politicky, společensky, pracovně a trestně postihovat ty spoluobčany, kteří s novým režimem jen nesouhlasili, aniž proti němu zdvihli ruku a jako překážku zamýšlených sociálních změn je perzekvovat a fyzicky likvidovat? Zda-li to vše bylo oprávněnou obranou nové moci ve smyslu hesla, když se kácí les, lítají třísky, nebo zda šlo o programové úsilí zastrášit a zotročit československou společnost a dosud svobodné spoluobčany učinit závislými na komunistické straně a její nomenklatuře? A s tím pochopitelně souvisí otázka, nakolik bylo legální a legitimní se této praxi bránit. A protože v bývalé ČSR, a stejně tak dnes ve státě českém, byli uctíváni spíše lidé s mučednickou aureolou, než bojovníci – zabývejme se otázkou kardinální, zda-li bylo přípustné proti takovému režimu zvednout zbraň a pro obranu těch základních demokratických svobod zabít některé své spoluobčany – reprezentanty totalitního režimu, či jeho pretoriány. Zda obránci starého řádu demokratických a mravních hodnot a individuálních svobod, kteří odporovali nově se vytvářejícím mechanismům totalitní moci, mohli čelit masově hlásanému programu o likvidaci třídních nepřátel a všech, kteří byli novým režimem prohlášeni za škůdce, kteří musí být odstraněni. Je nutno připomenout, že teprve zákon č. 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu konstatoval, že „*odpor občanů proti němu, který ať již jednotlivě, či ve skupině na základě demokratického přesvědčení politického, náboženského či mravního, projevovali odbojem nebo jinou činností nebo vědomě a veřejně vyjadřovali, na území státu i v zahraničí, a to i ve spojení s cizí demokratickou mocností, byl legitimní, spravedlivý, morálně oprávněný a je hodný úcty.*“

Tehdy tento zákon, ani jiný podobný, neexistoval. Nešlo samozřejmě jen o program, o militantně hlásanou ideologii, která již ve své mateřské zemi měla za sebou miliony mrtvých, ale i o faktický teror vykonávaný prostřednictvím justičních vražd, mučením politických odpůrců a příslušníků elity národa a střelbou na hranicích na ty spoluobčany, kteří se necháeli účastnit experimentu s tzv. budováním komunismu a chtěli nést vlastní odpovědnost za svůj život. Při posuzování právní oprávněnosti odporu vůči komunistickému režimu musíme mít na paměti, že tento režim vyloučil jakýkoli legální politický odpor, t. j. mechanismy parlamentní demokracie a svobodné volby, když svoji totalitní moc vykonával brutálním a násilným způsobem a jakoukoli demokratickou resistenci kriminalizoval v kategorii nejtěžších trestních činů.

Vedle těch, kteří ideologii totalitního režimu uvěřili a stali se jeho nadšenými stoupenci a těmi, kteří ho jen pasivně přijali a rozhodli se mu neod-

porovat, byli tisíce jiných, kteří se mu rozhodli různým způsobem čelit. Mezi nimi i ti, kteří použili stejných nebo podobných prostředků, kterými tento režim v první polovině 50. let uplatňoval svoji moc. Je ovšem otázkou, nakolik lze klást rovnítko mezi státním terorem projevovaným ozebračováním majetných a zbavování existence schopných vyhazováním ze zaměstnání a vyháněním z vlasti, mučením, vězněním, týráním vše-možnými formami a popravami a antiterorem individuálním těch nejdůslednějších odpůrců komunistického režimu. Zda-li tento obranný protiteror, kterého označení s sebou nese samozřejmě svoji pejorativní příchuť, je analogický s terorem vykonávaným totalitním režimem.

To vše jsou otázky, na které neexistuje jednoduchá odpověď.

Odpůrci komunistického režimu a stejně tak odpůrci mašínovského typu obrany vůči němu poukazují na režim nacistický a odboj vůči němu. Obě skupiny odpůrců však s opačným znaménkem. Bylo možno se proti komunistickému režimu, aspoň v první polovině 50. let, bránit stejným způsobem jako proti nacistickému? Je možno válku a okupaci země nacisty srovnávat se studenou válkou komunisty vyhlášeným třídním bojem a nepřímým obsazením země Sovětským svazem?

Odpověď – máme-li mluvit o právním posouzení možnosti násilného odporu vůči této druhé diktatuře, hledejme v pojmech legální a legitimní, jak to ostatně činí i již citovaný zákon o odporu vůči komunistickému režimu. Pojmy legální a legitimní, jakkoli jsou často směšovány a spojovány do stejného významu „zákonní“, mají různý význam. Pojem „legitimní“ znamená zákonem, obyčejem nebo tradicí uznáný a oprávněný, zatímco pojem „legální“ se může s adjektivem „legitimní“ krýt, ale také nemusí a dokonce s ním může být v protikladu. Tak disent 70. a 80. let byl v ČSSR legitimní, protože vycházel z nadřazeného, mezinárodně uznávaného pojetí lidských práv a přitom byl z hlediska státní moci nelegální. Naopak nelegitimní byla totalitní moc, protože se k moci dostala a udržovala při ní protiústavními prostředky a byla v rozporu s oněmi zmíněnými lidskými právy, ale přitom byla podle svých měřítek legální, stejně tak ovšem proto, že byla, přinejmenším formálně, uznávána i západními demokratickými státy.

O nelegálnosti a nelegitimnosti nacistického režimu nikdo nepochybuje, tento režim po násilném uchvacení země s porušením všeho mezinárodního práva vytvořil loutkový státní útvar – protektorát s loutkovou vládou a vykonával svoji moc krvavým způsobem založeným na vytváření strachu a hrůzy z této své moci. A to nemluvíme o tom nejděsivějším jevu – holocaustu, který pohltil statisíce židovských spoluobčanů. Proto nikdo

nepochybuje ani o oprávněnosti odboje, ať již ve formě „legitimní“, či „legální“. Nazývá-li se protinacistický odboj také odbojem ilegálním, je to jen proto, že i nacistická moc se dobově „legalizovala“ tím, že své vnučené zákony včetně zákonů norimberských vyhlásila za legální a jako nová státní moc se také institucionalizovala. Ke skutečné legalitě ji však chybělo jakékoli mezinárodní uznání, pomineme-li quasilegální Mnichovskou dohodu.

Komunistický režim byl od okamžiku svého uchopení k moci nelegitimní a jeho nelegitimita trvala až do jeho konce v r. 1989. Argumenty jeho zastánců, že Únor 1948 byl ústavní, je nutno odmítnout již s poukazem na Akční výbory a Lidové milice. Postupem doby se však legalizoval, udržoval diplomatické styky se všemi západními státy a jeho existence se v hluboké totalitě i jeho odpůrci odhadovala do vzdáleného historického a zcela neurčitého horizontu. I zde to ovšem byla legalita vynucená a nepřirozená, ostrůvky té skutečné legality zůstávaly: Československá stanice rozhlasu Svobodná Evropa a Týden porobených národů konaný každoročně v USA. Dostáváme se tedy k hlavnímu tématu této úvahy. Jak to bylo s odbojem vůči tomuto pouñorovému totalitnímu režimu, zejména v jeho nejhrůznější podobě 50. let? A s jakým odbojem? O legitimnosti pasivního odporu bude také málodo, s výjimkou stoupenců tohoto režimu, pochybovat. A pokud jde o aktivní odpor? Nebo dokonce o odpor se zbraní? A v té nejvyšší míře – když na straně totalitní moci dojde k usmrcení jejích represivních orgánů nebo jenom horlivých stoupenců? Tato diskuse se vede v ČR již od převratu. Je personifikována bratry Mašíny, o které se s pravidelností mořského přílivu a odlivu vede neustálý spor. A protože v právu, aspoň v trestním, platí zásada nepřípustnosti retroaktivity, nic nám při hodnocení právních aspektů aktivního odporu vůči komunistickému režimu v 50. letech nepomůže zákon č. 198/1993 Sb., který tento odpor považuje za úctyhodný.

Je samozřejmé, že při posuzování oprávněnosti protikomunistického odboje a jeho nejradikálnejších forem se můžeme odvolávat na přirozené právo, které po staletí dovolovalo odpor vůči tyranovi a dějině lidské civilizace jsou plné příkladů tohoto uznávaného odporu. V moderních českých dějinách jsou toho legendárním příkladem čeští a slovenští legionáři, kteří v Rusku, Francii a Itálii bojovali proti německému a rakousko-uherskému císařství a svému nejmilostivějšímu panovníkovi, autokratickému císaři z boží milosti. A z doby nacistické okupace se stačí zmínit o slavných Třech králech – důstojnících čs. armády Balabánovi, Mašínovi a Morávkovi. Hrdinů bylo však mnohem více. Ti všichni se nezabývali filosofováním o lid-

ských právech a úvahami, co jim právo dovoluje. Stačilo jim vědomí, že bojují za obnovení samostatného státu nebo za jeho svobodu.

V české literatuře a kinematografii se zachoval ojedinělý příklad logické a mravní úvahy o možnosti násilného odporu vůči totalitní moci vycházející právě z přirozeného práva. Je to scéna z Krejčkova filmu „Vyšší princip“, ve které herec František Smolík v roli středoškolského profesora je pověřen odsoudit jednání několika žáků své třídy popravených za schvalování atentátu na Reinharda Heydricha. Před celou třídou prohlásí. „*z hlediska vyššího principu mravního není vražda tyranu zločinem.*“

Jestliže byly oba režimy – nacistický a komunistický, režimy tyranskými (o komunistickém mluvíme stále v kontextu 50. let minulého století), pak máme jednotící kritérium pro posuzování násilného odporu vůči oběma režímům. Jsme však stále na půdě práva přirozeného, t. j. souboru obyčeji, tradice, morálky, etiky a historických zvyklostí, jak se zformovaly za tisíciletého vývoje křesťanské kultury.

Odpůrci srovnávání komunistického režimu s nacistickým se však s přirozenoprávní argumentací nespokojí. Namítají, že v době protektorátu byla válka, že ač se nevedla na našem území, byli jsme na straně Spojenců, měli jsme v zahraničí regulérní vojenské jednotky a legitimní vládu a nacistická moc byla cizí mocí okupující protiprávně naši zem. Navíc se v případě Německa jednalo o tradičního nepřítele, který svoji moc na obsazeném území vykonával brutálním a teroristickým způsobem. Je jistě možné polemizovat s tím, že za komunistického režimu to bylo jinak. Vždyť komunistický totalitní režim se rovněž opíral o zahraniční moc, ve světě probíhala studená válka, a na různých válčících, kde se demokratické režimy postavily vojenskou silou pronikajícímu komunismu, i horká válka a způsob výkonu moci vůči části národa, byl obdobný jako u moci nacistické. Jednalo se tedy o atributy velmi podobné, ne-li stejné. Snad jen míra „legality“ se zdůrazněním uvozovek v tomto slově byla u komunistického režimu větší. A ještě jeden rozdíl zde byl. Střetnutí mezi nacistickou mocí a protinacistickým odbojem bylo bojem s historickým cizáckým nepřítelem, zatímco protikomunistický odboj měl rysy občanské války. To však těžko mohlo měnit charakter totalitní moci, která se i ve své domácí podobě představila jako moc destruující do komunistického převratu existující demokracii, parlamentní pluralistický systém a občanská a politická práva.

Jistě, nacistický režim neměl tolík jásajících stoupenců, kolik jich v bývalém režimu, a to i v 50. letech minulého století pochodovalo v májových průvodech. Neměl na své straně tolík českých a slovenských spisovatelů,

umělců, herců, intelektuálů a jiných osobností, jako měl komunistický režim. Jinou otázkou je, kolik z nich se s komunistickým režimem nakonec rozešlo, ale to není tématem této úvahy. Tato převaha elitních vyznavačů komunistického režimu, včetně částečné lidové podpory, kterou měl, vede řadu odpůrců práva na aktivní odpor vůči komunistickému režimu k odmítání přirozenoprávního zdůvodnění tohoto odporu vůči tomuto režimu. Nezabývejme se otázkou, kolik z nich bylo dříve spolutvůrci tohoto režimu. Ani jejich preferencí nenásilného odporu vůči němu, jak jej praktikoval např. disent v 70. a 80. letech minulého století, v této době ovšem již komunismu zbaveného jeho nejbrutálnějších forem.

Zabývejme se raději tím, zda-li vedle přirozeného práva, které svojí neurčitostí neposkytovalo nenapadnutelný základ pro zdůvodnění aktivního odporu vůči komunistickému režimu, existovalo i právo pozitivní, které by tento odboj zdůvodnilo.

Dne 10. prosince 1948 přijalo Valné shromáždění OSN Všeobecnou deklaraci lidských práv, která se pak stala základem pro vyhlašování dalších deklarací a paktů garantujících práva, která začala být označována za základní lidská a občanská práva, z nichž např. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech transformovaný do socialistického právního řádu v r.1976, se stal příčinou vzniku Charty 77. Není snad jediného z 30 článků této deklarace, který by neprotiřečil praxi komunistického režimu, který odporoval jeho ústavě, která „taková nějaká“ lidská a občanská práva zaručovala. Samozřejmě v socialistické podobě „jako“, neboť tato práva byla nejen nevykonatelná, ale i nedovolatelná.

Vždyť např. článek 3 této deklarace: „*Každý má právo na život, svobodu a osobní bezpečnost*“, byl soubojovou rukavicí hozenou do tváře komunistického režimu.

Článek 5 – „*Nikdo nesmí být podrobován mučení nebo krutému, nelidskému či ponížujícímu zacházení nebo trestu.*“

Článek 6. – „*Každý má právo, aby byla všude uznávána jeho právní osobnost.*“

Článek 7 – „*Všichni jsou před zákonem rovni a mají právo na stejnou zákonou ochranu bez jakékoli diskriminace.*“

Článek 8 – „*Každý má právo na účinnou ochranu proti činům, které poškozují základní práva, jež jsou mu přiznána ústavou nebo zákonem, před vnitrostátními soudy.*“

Článek 9 – „*Nikdo nesmí být svévolně zatčen, zadržen nebo vyhoštěn.*“

Článek 10 – „*Každý má stejné právo být řádně a veřejně vyslechnut nezávislým a nestraným soudem, pokud jde o určení jeho práv a povinností, nebo o jakékoliv trestní obvinění proti němu.*“

Článek 13 – „*Každý má právo opustit kteroukoli zemi, i svou vlastní, a vrátit se do své země.*“

Nemá smysl citovat další články. Zaručovaly práva, která v komunistickém režimu neexistovala, a když, tak jen formálně, protože v tomto smyslu platila zásada „JAKO“. Jakoby platila, ale v ČSR neplatila, protože jím chyběl správný třídní obsah. Vztahovala se totiž na všechny občany, které ale komunistická strana rozdělila do několika tříd, od těch „plnoprávných“ k „neplnoprávným“, zcela ve stylu Orwellovy „Farmy zvířat“, z nichž některá byla rovnější než ostatní.

Pro naši úvahu je důležité, že ČSR tuto dohodu podepsala, i když po uchopení moci KSČ ji již neratifikovala (až v r. 1968) – důležité bylo, že v evropském prostoru se objevily přesně definovaná lidská a občanská práva, konfrontovatelná s praxí totalitních režimů. Odpůrci totalitní moci tak již nebyli odkázáni jen na přirozené právo, a i když většinou ani obsah této deklarace neznali, tak jejich boj proti totalitní moci byl pod ochranou této deklarace. Deklarace samozřejmě výslovně neregulovala možnosti takového boje, ale zákonitě vyvolávala otázku, jak se bránit režimu, který tato práva nedodržuje. Částečnou odpověď dával poslední článek této deklarace, podle kterého: „*nic v této deklaraci nemůže být vykládáno tak, aby dávalo kterémukoli státu, kterékoli skupině nebo osobě jakékoli právo vyvíjet činnost nebo dopouštět se činů, které by směřovaly k potlačení některého z práv nebo některé ze svobod v této deklaraci uvedených.*“

Soudím, že tato deklarace zcela legitimizovala aktivní odpor proti totalitním režimům, a to i jeho ozbrojené formě. Mimo jiné i proto, že mezi základním lidským právem a jeho potlačováním platí podle mne přímá úměra – čím tvrdší je jeho potlačování, tím větší míru odporu je tomu možno klást. Další vývoj právní úpravy tomu dal za pravdu – u nás po změně režimu tak učinil i zmíněný zákon o protiprávnosti komunistického režimu, který připustil a ocenil i násilný odpor vůči represivnímu totalitnímu režimu. Ve své provádějící formě tak učinil i zákon o soudních rehabilitacích č. 119/1990 Sb. byť se svými nešťastnými zbytkovými tresty.

Na závěr bych možná trochu paradoxně použil výroku jedné oběti totalitního režimu a zároveň jeho strůjce – Gustáva Husáka. Ten hlasoval v SRN pro zamítnutí žádosti o milost pro prezidenta slovenského státu Jo-

sefa Tisa se slovy: „*Nezáleží na tom, kdo tehdy jak daleko viděl a jaké měl úmysly. Pro historickou pravdu je důležitější jen to, jaké byly objektivní následky takového počinání.*“

Ti, co totalitní režim vytvořili a obhajovali, skončili na smetišti dějin (ach, jak rádi sami tento termín používali) a těm, kteří proti němu bojovali, dala budoucnost za pravdu. A zákon č. 198/1993 Sb. uznal i pravdu těch, kteří proti němu pozvedli zbraň.

Akce „Bratří“ Přípravy únosu a vraždy Ctirada a Josefa Mašínových, 1957 – 1968

PhDr. Pavel Žáček, PhD. (1969), absolvent FSV UK Praha, 1995 – 1996 absolvoval študijný pobyt na Stanford University, CA, USA. V rokoch 1994 – 1999 bol editorom zborníkov Securitas Imperii. Autor viacerých publikácií, o. i. „Menší sestra. Vznik a vývoj I. správy ministerstva vnitra, 1953 – 1959“, „ŠtB na Slovensku za normalizácie“, „Nástroj triedeneho štátu“ a i. Bývalý námestník riaditeľa Úradu pre dokumentáciu vyšetrovania zločinov komunizmu v Prahe, od roku 1999 pracuje v Ústave pre súčasné dejiny AV ČR, v súčasnosti pôsobí aj v Ústave pamäti národa.

Nemálo literatury se v poslední době objevilo o činnosti ozbrojené skupiny bratří Ctirada a Josefa Mašínových, která se před říjnem 1953 postavila v Československu a východním Německu komunistické moci.¹ Totalitní režim neukojený krví popravených členů skupiny se snažil lapit iniciátory, kteří po svém úniku na Západ mezitím vstoupili do speciálních jednotek americké armády. Očekávali, že nejlepší cestou domů je napomoci armádám demokratického světa, osvobodit střední a východní Evropu ze sovětského područí. Třetí světová válka však nevypukla. Namísto toho aparát čs. tajné policie v průběhu studené války připravoval jejich únos a posléze je i zařadil do seznamu adeptů k fyzické likvidaci.

Dne 19. června 1957 vyplnil náčelník oddělení 351 z 5. odboru politické kontrarozvědky por. Karel Tůma dožádání k pátrání po Josefу Mašínovi, schválené náčelníkem III. správy MV mjr. Jaroslavem Bartoňem, které

1 Srov. např. NĚMEČEK, Jan: *Mašínové. Zpráva o dvou generacích*. Praha 1998; MAŠÍNOVÁ, Zdena – MARTIN, Rudolf: *Čtyři české osudy. Tragický úder rodiny Mašínových*. Praha – Litomyšl 2001, s. 247 – 303; KALOUS, Jan: Mašínové. In: *Za svobodu a demokracii. III*. Hradec Králové 2002, s. 90 – 116; MASIN, Barbara: *Odkaz. Pravdivý příběh bratří Mašínů*. Praha 2005.

zdůvodnil zavedením agenturně-pátracího svazku.² Pátrání se vyhlašovalo s odkazem na zjištění z poslední doby, že bratři Mašínové „navštěvují záp. Německo“. U Josefa Mašína konkrétně stálo, že „se nachází v USA, ale v poslední době podniká časté cesty do záp. Německa... Při případném návratu by se mohl pohybovat hlavně na Poděbradsku, kde má nejvíce známých, a lze předpokládat, že bude ozbrojen, neboť se jedná o několikanásobného vraha.“ Posledním požadavkem politické kontrarozvědky bylo: „zadržet + předat III. správě“.³

Až do poloviny dubna 1959 se III. správa MV domnívala, že po Ctiradovi a Josefу Mašínovým je vyhlášeno celostátní pátrání. Zástupce náčelníka správy mjr. Josef Beneš, jemuž podřízený 5. odbor se mj. zabýval odhalováním tzv. teroru souvisejícího s představitelem předchozího „buržoazního režimu“, požádal I. zvláštní odbor ministerstva vnitra o změnu adres, na nichž by se „uprchlí teroristé“ mohli zdržovat: „V případě ilegálního návratu Mašínu do ČSR, budou se tito pohybovat hlavně na okr. Kolín, kde mají nejvíce vzdálenějších příbuzných.“ Překvapivě se spolu se svými podřízenými dozvěděl, že žádné pátrání není zavedeno, ba dokonce požadované údaje ani nelze nikam doplnit, neboť uvedené osoby „ani nejsou vedeny jako styky v oper. svazcích...“⁴

Dne 17. dubna 1959 mjr. Beneš doplnil formulář o požadavek vyhlášení celostátního pátrání oběžníkem; stalo se tak 4. května pátracím oběžníkem č. 4/1959.⁵ Krátce nato byl pplk. Bedřich Radoň opětovně upozorněn, že jeho I. zvláštní odbor MV při vyhlášení celostátního pátrání uvedl nesprávné adresy babičky Emu Novákové a sestry Zdeny Mašínové, resp. nedoplnil chybějící adresy dalších příbuzných. „Z těchto důvodů žádáme o vydání doplňku k pátracímu oběžníku, v němž provedete změnu adres u jejich babičky a sestry... Nynější bydlisko obou jmenovaných je v Praze 6 – Dejvicích, Ždanova ul. čp. 726/9... Dále doplňte pátrací oběžník o adresy osob, u kterých by se Mašínové nebo jejich společník Paumer z Poděbrad mohli

2 K registraci agenturně-pátracího svazku č. 292 k J. Mašínovi (1932) ovšem u I. zvláštního odboru MV došlo až 11. 6. 1958.

3 Archiv Ministerstva vnitra ČR (AMV), H-698, rozhodnutí – dozadání (k pátrání) z 19. 6. 1957.

4 Tamtéž, žádost III. správy MV z 10. 4. 1959, odpověď 2. oddělení I. zvláštního odboru MV z 15. 4. 1959.

5 Na formuláři je razítko „PŘEREGISTRACE 1958“, dále rukou psané poznámky: „Žádám o přeregistrování na pozorovací svazek a převést na odd. 312. 14. 9. 61 kpt. Tůma. Souhlasím: mjr. Zalabík“, „Cel. pátrání zastaveno v červnu 1963“ a „Nevztahuje se amnestie vyhlášená v r. 1965. Steký 24. 5. 1965.“

v případě ilegálního návratu do ČSR, zdržovat.“⁶ Zvýšená aktivita 5. odboru III. správy MV se jednoznačně odvozovala od získaných informací o ukončení aktivní vojenské služby bratrů Mašínových i Milana Paumera.

Akce „Bratří“

V listopadu 1959 shrnul kpt. Antonín Brabec aktuální pohled III. správy MV na akci „Bratří“: „V roce 1950 byla založena na území ČSR protistátní organizace, jejímiž členy byli Josef a Ctirad Mašínové, Milan Paumer, Václav Švéda a Zbyněk Janata, za účelem provádění politicky zaměřených teroristických a diverzních akcí.“ Skupina dle výčtu tajné policie v letech 1951 – 1953 spáchala následující „teroristické“ akce: „1) Přepadení stanice SNB v Čelakovicích, při kterém zavraždili příslušníka SNB Honzátku a odcizili všechny střelné zbraně na stanici se nacházející. 2) Přepadení stanice SNB v Chlumci n/Cidl., na které zavraždili příslušníka SNB Kašíka... 3) V srpnu uvedeného roku [1952] provedla skupina přepadení osádky auta patřící np. Kovolisi v Hedvиковě, zavraždění pokladního tohoto podniku Rošického a odcizení 380.000,- Kčs, které autem vezl Rošický ze závodu... 4) V září [1953] odcizili členové teroristické skupiny z dolu „Kaink“ 100 kg donaritu, kterého chtěli použít při provádění destrukčních činů... 5) Členy skupiny bylo také zapáleno 11 stohů slámy a při této činnosti byl postřelen člen PS VB Lecián.“

Snad nejpodstatnější informaci obsahoval následující odstavec: „Kromě již uvedené činnosti připravovali členové této protistátní organizace další teroristické a diverzní akce jako zničení vlaku vedoucí vládní delegaci, únosy některých vládních činitelů, vraždy členů KSC apod.“ Podle příslušníků Státní bezpečnosti však členové skupiny „realizaci“ (t. j. zatčení) unikli v říjnu 1953 přechodem hranic do Německé demokratické republiky, s cílem dostat se na Západ za železnou oponu. „Na území NDR uskutečnili další teroristické akce, při kterých byli Václav Švéda a Zbyněk Janata dopadeni. Bří Mašínum a Milau Paumerovi se podařilo do západního Berlína uprchnout.“

Více než pět let Státní bezpečnost nebyla schopna soustřeďovat jiné než druhotné informace. III. správa MV věděla o jejich společném vstupu do americké armády. „Sledováním písemné korespondence Mašíňů i Paumera s příbuznými v ČSR bylo zjištěno, že navštívili Belgii, Francii, Itálii, Švýcarsko a hlavně pak západní Německo.“ Pozorně byla extrahována vzájemná korespondence, z níž se podařilo zjistit údaje o Ctiradově svatbě; přes rodiče manželky viděli příslušníci politické policie možnost dostat se

---

6 Tamtéž, přípis mjr. Beneše ze III. správy MV, 21. 5. 1959.

k nim co nejbližše. „Podle poznatků z korespondence jest zřejmě i to, že bř. Mašínové společně s Paumerem hodlají si na Floridě, kde nyní žijí, založit obchod se dřívím.“⁷

Zpráva npor. Jana Antoše z konce února 1960 konstatovala, že i nadále jsou informace získávány pouze prostřednictvím kontroly poštovního styku. „Dle našeho zjištění v současné době žije Citrad Mašín se svou manželkou a Milanem Paumerem na Floridě [v] USA... Josef Mašín je v současné době... v NSR a se svým bratrem udržuje písemný styk přes rodiče jeho manželky[...] kteří žijí v NSR.“⁸

V listopadu 1959 byl zřejmě náhodně do akce zapojen agent s krycím jménem „Tomáš“, kterého již rok řídilo okresní oddělení ministerstva vnitra Olomouc.⁹ „V listopadu loňského roku se Zdenka Mašínová při návštěvě Olomouce na uvedeného spolupracovníka napojila a zvala jej až pojede do Prahy, aby jí a babičku navštívil.“ III. správa MV kontrolou pošty získala jistotu, že Josef Mašín žije ve Spolkové republice Německo; vyjádřila dokonce „podezření, že pracuje pro některou kapitalistickou rozvědku proti ČSR“. Tím zdůvodnila vyslání tajného spolupracovníka „Tomáše“ do Německa (pod legendou vyřízení pozůstalosti). „Z důvodu, že spolupracovník TOMÁŠ svým buržoasným původem má velmi blízko k Novákovi a Mašínové, bylo dohodnuto jeho využití k jmenovaným.“ Za důležité npor. Jan Antoš považoval, že agent v předchozím roce soukromně navštívil západní Německo a další výjezd plánoval. „Spolupracovníkovi se již při cestě do Prahy podařilo získat důvěru obou jmenovaných. Je předpoklad, že při dalších návštěvách které mu budou umožněny, požádají TOMÁŠE, aby Josefa Mašína v NSR vyhledal, případně mu předal nějaké zprávy. Celé řízení a úkolování bude prováděno, dle reakce Novákové a Mašínové.“

5. odbor III. správy MV se vážně zabýval možností provedení úkonu 103 (instalace dlouhodobého odposlechu) v bydlišti Emilie Novákové v Praze 6, Ždanova 9. „Zamontování uvedeného úkonu bylo by velkou pomocí pro kontrolu agentury a hlavně by jsme měli pod stálou kontrolou Nová-

7 Tamtéž, zpráva kpt. Brabce, 20. 11. 1959.

8 Tamtéž, zpráva do akce: MAŠÍNOVÉ: a úkoly na I. pololetí 1960, 29. 2. 1960.

9 Bezpartijní lékař KÚNZ Olomouc MUDr. Oskar Černý (1935) byl OO-MV Olomouc získán ke spolupráci 8. 11. 1958 na základě kompromatateriálu. „Od počátku spolupráce podává poznatky charakteru státněbezpečnostního k reakčnímu studentstvu a olomoucké buržoazii. Na základě jeho zpráv byli někteří studenti jako Strohovský a další vyloučeni ze studií...“ Archiv Úřadu pro zahraniční styky a informace (AÚZSI), 20781-AS 08895. Návrh na využití spolupracovníka „Tomáše“ při jeho cestě do NSR, 5. odbor III. správa MV, 10. 11. 1960.

kovou a Mašínovou, které jsou ve stálém písemném styku s bří Mašíny a Paumerem.“ Dalším úkolem se stalo rozpracování nejblížší přítelkyně Zdeny Mašínové s cílem její verbovky (získání k tajné spolupráci). Jako podmínu úspěšného agenturně operativního postupu III. správa MV považovala průběžné odhalování veškerých styků a tzv. přepážek korespondence Mašínů i Paumera, „*abychom byli včas o jejich činnosti informováni.*“ Agenturní síť zapojená do akce měla být neustále vytěžována a „*zjištěné signály*“ ihned prověrovány.¹⁰

V březnu a dubnu 1960 se o zjištění adresy rodičů manželky Ctirada Mašína v Kolíně n/Rýnem neúspěšně snažil pramen správy zahraničně politické rozvědky (I. správa MV) s krycím jménem „Havran“; centrála v Praze obdržela tři alternativní adresy.¹¹

V polovině roku 1960 shrnul npor. Antoš v přehledném hlášení vývoj akce. „*Spolupracovník TOMÁŠ byl pod vhodnou legendou napojen na Novákovou a Mašínovou. Podařilo se mu plně získat jejich důvěru[,] což bylo prověřeno jak PK [prověrkou korespondence], tak i úkonem 103.*“ Z pohledu 5. odboru III. správy MV bylo výhodně, že agent „Tomáš“ tehdy vykonával vojenskou prezenční službu v Komorním Hrádku u Chocerad. Po dohodě s náčelníkem okresního oddělení MV Olomouc i náčelníkem příslušného útvaru vojenské kontrarozvědky nebyl omezován v možnosti návštěvovat Prahu. „*Spolupracovník TOMÁŠ končí vojenskou službu v srpnu 1960 a po jejím ukončení bude rozhodnuto příslušnými náčelníky, zda bude předán k dalšímu řízení OO MV Olomouc neb zda si jej nepřevezmou k vlastnímu řízení.*“

Npor. Antoš si také pochvaloval, že 20. května instalovaný odposlech v bytě E. Novákové umožnil nejenom kontrolu agenta „Tomáše“, ale také „Ekonomu“ a „Pepy“.¹² „*U EKONOMA a PEPY byla zjištěna jejich neseroznost vůči řídícímu pracovníkovi.*“ Příslušník Státní bezpečnosti poněkud překvapivě komentoval, že se podařilo odhalit „pravy“ postoj sestry Mašínových ke komunistickému režimu. „*Též jsme zjistili[,] jaký je skutečný stav (postoj) Zdeny Mašínové k dnešnímu zřízení a její názor na teroristickou činnost jejich bratří.*“ Operativní orgán byl konfrontován i s faktem, že se „zájmové osobě“ podařilo odhalit jednu tajnou spolupracovnici. „*Odkud se uvedené poznatky dověděla[,] se nepodařilo zjistit.*“ Celkově hodnotil

10 AMV, f. H-698, Zpráva do akce: MAŠÍNOVÉ: a úkoly na I. pololetí 1960, 29. 2. 1960.

11 AÚZSI, 20781, výpis z HAVRANA, zásilka 151, 8. 3. 1960.

12 K identifikaci agentů srov. MAŠÍNOVÁ, Z. – MARTIN, R.: *Čtyři osudy*, s. 269 ad.

5. odbor III. správy MV uplynulé období poměrně úspěšně. „*Hlavním úkolem na II. pololetí 1960 je příprava spolupracovníka TOMÁŠE pro vyslání do NSR a napojení na Josefa Mašína.*“¹³

Další hlášení náčelníka 5. odboru mjr. Antonína Brabce z 30. srpna 1960 s výhledem do budoucna prošlo nejenom rukama náčelníka III. správy MV mjr. Bartoně, ale bylo odsouhlaseno ministrem vnitra Rudolfem Barákem. Člen komunistické věrchušky se mj. dozvěděl: „*Josef Mašín žil krátkou dobu se Ctiradem Mašínem a Milanem Paumerem na Floridě a přibližně v druhé polovině roku 1959 odjel do NSR. Podle našich, dosud ne-prověřených poznatků je podezření, že v NSR pracuje rozvědně proti ČSR. Udržuje písemný styk se svým bratrem na Floridě přes rodiče jeho manželky v Kolíně n. Rýnem, které také, jak máme z dopisů zjištěno, navštěvuje. Pro písemný styk se svou sestrou a babičkou v ČSSR užívá v Praze přepážky, která je námi kontrolována...*“

Zpráva také obsahovala důvod zvýšeného zájmu Státní bezpečnosti o Josefa Mašína. S odkazem na svědecví tajného spolupracovníka – akademického malíře¹⁴ – správy sledování (VII. správa MV) z 30. listopadu 1959, podpořené jeho vyobrazením tajemného muže z bydliště E. Novákové, bylo prověřováno, zda se zde Mašín neobjevil. „*Na základě toho bylo ihned provedeno střežení bytu Novákové a další opatření, avšak bez kladného výsledku.*“ Dalším signálem byla nepříliš šťastná informace Věry Kučíkové, která se pochlubila npor. Cochlarovi, příslušníkovi správy ochrany stranických a státních činitelů (VIII. správa MV), že před čtvrt rokem prý u ní Mašín přespal; zároveň Státní bezpečnost zjistila, že přes ní jde část korespondence ze zahraničí.

Nejvyšší funkcionář resortu bylu ujištěni, že úkolování agenta „Tomáše“ bylo realizováno „*s cílem, aby byl Novákovou požádán o návštěvu rodičů manželky Ctirada Mašína v Kolíně n. Rýnem, případně o přímé napojení se na Josefa Mašína.*“

Dne 5. srpna 1960 byl tajný spolupracovník skutečně na návštěvě v pražském bytě obou žen. „*Při této příležitosti se jej Nováková vyptávala, kdy uskuteční cestu do NSR a zda by mohl vzít s sebou nějaké peníze, případně zlato pro její vnučky. Spolupracovník přislíbil, že by toto mohl provést, ale uvedl, že ještě neví přesně, kdy cestu uskuteční. Tímto jsou dány předpoklady,*“ konstatoval mjr. Brabec, „*že k napojení spolupracovníka na Josefa Mašína dojde. Celá návštěva byla kontrolována úkonem 103.*“

13 AMV, H-698. Zpráva do akce: MAŠÍNOVÉ: za I. pololetí 1960, 24. 6. 1960.

14 K jeho identifikaci srov. MAŠÍNOVÁ, Z. – MARTIN, R.: *Čtyři osudy*, s. 270.

Nově získané poznatky v akci „Bratří“ umožnily zpracovat plán agenturně operativního rozpracování, jehož cíl byl formulován: rozpracovat zájmové osoby na čs. území „do té míry, abychom znali jejich záměry, [získat] kontakt na uprchlé Mašiny, Paumera“ a vytvořit takové podmínky, „abychom byli včas informováni o případném návratu některého z uvedených uprchlíků a mohli tak připravit podmínky pro jejich realizaci.“ Stanovenými úkoly byla stále sledována i možnost „napojení vlastní agentury“ na rodiče Ctiradovy manželky v SRN, případně na samotného Josefa Mašína.

I přes zapojení rozhledky, kontrarozvědné II. správy MV i krajských součástí, zůstala klíčová úloha v rukou agenta „Tomáše“. I nadále byl „podle svých možností... využíván k obsazení Novákové a Zdeny Mašínové z Prahy, případně k dalším osobám s nimiž bude prostřednictvím jmenovaných seznámen. Půjde hlavně o to, aby od nich získával veškeré poznatky o činnosti i pohybu bří MAŠÍNů v zahraničí...“ Státní bezpečnost již byla přesvědčena, že se jí napojení „Tomáše“ v Německu podaří. 5. odbor III. správy MV však nechtěl nechat nic náhodě. Ve spolupráci s krajskými správami ministerstva vnitra Praha, Brno a Ostrava měla být získána nová vhodná agentura, „zvláště k těm osobám [mimo Prahu], které dosud nejsou obsazeny...“

Dne 27. srpna 1960 byla projednána spolupráce s náčelníkem 4. odboru I. správy MV mjr. Milanem Michelem – „Mozrem“. Rozhledka byla požádána o prověření poznatků z kontroly korespondence, včetně zjištění „možností pohybu Josefa MAŠÍNA v NSR, případně prověření jeho činnosti proti ČSSR.“ S ohledem na svůj trvalý charakter nebyly úkoly termínovány. Odhadem do dvou měsíců, „po dosažení hlavního cíle, t. j. možnosti přímého kontaktu naší agentury alespoň na rodiče manželky Ctirada Mašína v NSR“, měl být předložen konkrétní plán dalšího postupu.¹⁵

Podle předpokladu byl 20. září 1960 na 1. oddělení 5. odboru III. správy npor. Jaroslava Kaudera zpracován návrh převzít agenta „Tomáše“ do vlastního řízení. Náčelník odboru mjr. Brabec o tři dny později odsouhlasil výjezd na krajskou správu ministerstva vnitra v Ostravě, nadřízené složce okresního oddělení Olomouc. „Po převzetí spolupracovníka ,TOMÁŠE‘ pokračovat v jeho úkolování k Novákové a Mašínové v Praze a na základě výsledku připravit jeho výjezd do NSR.“¹⁶

15 AÚZSI, 20781, zpráva o současném stavu šetření a plán dalšího opatření do akce „Bratří“, 30. 8. 1960.

16 AMV, H-698, akce BRATŘI – operativní plán, 20. 9. 1960. Agenturní sva-zek byl na III. správu MV administrativně přeregistrován až 29. 11. 1960 (reg. č. 11777).

Již 28. října 1960 agenta zaúkolovali, aby si začal vyřizovat žádost pro návštěvu SRN. Okresní oddělení MV Olomouc bylo instruováno, aby mu při podávání žádosti nečinilo žádné potíže. V návrhu 5. odboru III. správy MV, který ovšem signovali i náčelníci krajské a okresní úrovně, z 10. listopadu 1960, bylo definitivně potvrzeno dočasné převzetí „Tomáše“ do řízení s vyloučením vzájemného styku v Olomouci. Funkcionáři Státní bezpečnosti konstatovali, že jeho spolehlivost zaručovala částečná kompromitace „mezi zdejší buržoasií a studentstvem, dále jeho vztah ke svým rodičům, na kterých jako jediný syn doslova lplí a v poslední řadě jeho kladným poměrem k socialistickému zřízení, což dosvědčuje na pracovišti jeho kladné hodnocení a také to, že mu závodní organizace KSČ, ROH a závodní rada cestu do zahraničí doporučují“. Vedení III. správy MV ještě kromě speciální instruktáže za účasti příslušníka I. správy požadovalo zpracování podrobného společného plánu. „Není vyloučena ani ta okolnost, že u TOMÁŠE dojde v NSR k verbovce ze strany západoněmecké rozvědky, neboť jako lékař se svým třídním původem je pro západoněmeckou rozvědku zajímavý.“¹⁷

Počátkem roku 1961 vyslala I. správa MV svého rozvědčíka z rezidenčního bytu Frankfurta prověřit adresu v Gelsenkirchenu. Při obhlídce jednoho domu byl zastaven neznámým mužem, který observanta po určité době sledoval. „Rezident, aby nevzbudil jeho pozornost, odešel i do sousedních domů, přičemž zjistil, že muž se za ním stále dívá... Rezidentu byla předložena fotografie Josefa Mašína, za účelem zjištění, zda uvedený muž není s tímto totožný. Totožnost nepotvrdil, neboť v průjezdě bylo šero a mimo toho muž měl klobouk stažený do čela.“¹⁸

V březnu 1961 zpracoval starší referent 4. odboru I. správy MV npor. Aleš Nádvorník – „Netuka“ návrh na provedení kontaktu Josefa Mašína schválený zástupcem náčelníka rozvědky ppplk. Bohumírem Molnárem – „Drábkem“ a náčelníkem plk. Jaroslavem Millerem: „V prosinci 1960 vyzrozuměly ZDENKA a bába JOSEFA, že ho v NSR navštíví jejich dobrý známý. JOSEF se stykem souhlasil a uvedl, že si s ním rád popovídá, podotkl však, že ho musí TOMÁŠ sám vyhledat. K tomu účelu mu předá ZDENKA adresu na JOSEFA (pravděpodobně adresu na rodiče manželky Ctirada MAŠÍNa v Köln /R., s kterými dle PK je JOSEF ve styku) a svou fotografií s věnováním, aby JOSEF TOMÁŠovi věřil. Adresu i toto mu však předá až těsně před odjezdem do NSR, rovněž tak i vzkazy pro JOSEFA.“

17 Tamtéž, návrh na využití spolupracovníka „TOMÁŠE“ při jeho cestě do NSR, 5. odbor III. správa MV, 10. 11. 1960.

18 Tamtéž, akce „BRATŘI“ – poznatky, npor. Karel Tůma, 7. 3. 1961.

Během třídyenního pobytu v SRN měl agent vlastním pozorováním zejména zjistit „*přesný popis JOSEFa, jeho oblečení, chůzi, účes, zvláštní znamení, jeho způsob jednání, vystupování, co pije a v jakém množství, jaké kouří cigarety...*“, včetně jeho bydliště, telefonního čísla a značky s číslem vozu. Státní bezpečnost pochopitelně zajímaly i Mašínovy plány do budoucna. „*Hovor s JOSEFem i zjišťování výše uvedených požadavků bude TOMÁŠ provádět nenásilným způsobem, v průběhu rozhovoru a nebo, aby jeho dotazy byly logické a odůvodněny jeho pověřením příbuznými v ČSSR. Bude uvádět jen skutečnosti, které zná od ZDENKY a báby a pravdivě bude líčit svůj styk s nimi. Poměry v ČSSR bude líčit s měšťáckého hlediska, v žádném případě je však nebude přehánět, protože JOSEF, pracuje-li špiónažně, jistě bude mít dobrý přehled.*“¹⁹

Agent byl instruován průběžně zasílat smluvená hesla na krycí adresu. „*TOMÁŠ při tom změní svůj rukopis a před vložením lístku provede procházku po městě sebekontrolu.*“ Veškeré výdaje mu měly být hrazeny zpětně.²⁰

Npor. Tůma z 1. odboru III. správy MV zachytily „Tomášovo“ hlášení, které podal na půlnoční schůzce ihned po svém návratu do Prahy, s jehož obsahem bylo seznámeno vedení I. správy MV i ministr Barák. Dne 8. května 1961 se agent s Josefem Mašinem konečně sešli v Oettingenu. „*Mašín se ke spolupracovníkovi při tomto jednání a všech dalších schůzkách, které následovaly a byly uskutečněny po předchozím ujednání neb za pomoci telefonu[,] choval přátelsky a snažil se získat jeho plnou důvěru... Spolupracovníkovi vyprávěl minulost svého života, ve které popisoval útěk do zahraničí přes NDR a službu v USA armádě... Vychvaloval způsob života v USA a kriticky hovořil o Němcích. Mašín nejprve před spolupracovníkem hovořil o tom, že by se do ČSSR nechtěl již vrátit i když by měl k tomu možnosti. Později, pod vlivem menšího množství alkoholu uváděl, že by se přece jen rád do ČSSR podíval.*“²¹

Státní bezpečnost, která mj. obdržela aktuální Mašínovy fotografie, zhodnotila „Tomášův“ výjezd navýsost pozitivně. Ještě koncem května 1961 zpracovalo 2. oddělení 4. odboru I. správy MV nové pokyny pro rezidenturu, které měly vést k identifikaci Mašínova bydliště.²²

Dne 9. prosince 1961 vyvolal spolupracovník horečnou aktivitu bezpečnostního aparátu. „Tomáš“ totiž oznámil, že v Olomouci zahlédl muže, nápadně podobného Josefu Mašinovi. Okresní oddělení ministerstva vnitra Olomouc obratem prostřednictvím krajské správy MV Ostrava informo-

19 AÚZSI, 20781, věc: MAŠÍN Josef – návrh na kontakt, 22. 3. 1961.

20 Tamtéž, napojení spolupracovníka 1. odboru III. správy MV na teroristu Josefa MAŠINA v NSR – zpráva, 19. 5. 1961.

21 Tamtéž, záznam npor. Netuky, 30. 5. 1961.

valo III. správu MV; krajská správa na podřízených okresních odděleních v Olomouci, Přerově, Šternberku a Litovli aktivizovala agenturní síť, které byl předán Mašínův popis, s úkolem provádět kontrolu v hotelích, resp. v místech jeho případného výskytu. Okresní oddělení MV Olomouc zahájilo sledování bydliště manželky a dětí popraveného Ctibora Nováka. „*Sledování bylo prováděno pracovníky sledovačky, pomocí členů PS VB a byl využit aktiv v zaměstnání a místě bydliště.*“ Zpohotovení olomoučtí příslušníci Veřejné bezpečnosti kontrolovali auta, která projízděla městem. „*Namáikové prohlídky občanských průkazů byly prováděny na nádraží v Olomouci u osob, na které se hodil popis J. Mašína.*“

Pražská centrála politické kontrarozvědky instruovala příslušníky Státní bezpečnosti na okresních odděleních MV Šumperk, Prostějov, Břeclav, Nymburk, Kolín a na 3. odborech krajských správ MV Praha a Brno. V Šumperku hlídal aktiv i členové pomocné stráže VB bydliště a zaměstnání Vladimíra Šupy, v Prostějově, resp. Pivně, bylo příslušníky III. správy MV projednáno agenturní obsazení rodičů a příbuzných popraveného Václava Švédy. „*Za tím účelem vešel orgán Drešl ve styk s bývalou spolupracovnicí „BARUNKOU“ v Pivně (švagrová Švédy), kterou úkoloval k výskytu J. Mašína. Současně provedl úkolování veškeré agentury a aktifu z Pivna a přes OZ VB byli úkolováni všichni členové PS VB. Dále byla úkolována manželka býv. spolupracovníka (zemřel) Stránská ke každodenní návštěvě Lidie Špačkové (tety Josefa Mašína) v Prostějově, se kterou bydlí v jednom domě.*“

Obdobná opatření realizovala okresní oddělení MV Břeclav (kontrolovala v Novosedlích Marii Šafránkovou), Kolín a Nymburk u Jarmily Třeštíkové a Marie Paumerové. „*Dále bylo dohodnuto instruovat spolupracovníky VLADIMÍRA (Kolín) a KOVÁČE (Nymburk), kteří byli s bratry Mašínovými ve styku, na případný výskyt J. Mašína. Plnění úkolů bylo zajištěno přes 3. odbor KS MV Praha.*“ Aktivizace se týkala i agentů kontrolujících bydliště E. Novákové a Z. Mašínové v Praze, t. j. „Marie II“ řízené VII. správou MV a „Ekonomu“ spolupracujícího s obvodním oddělením MV Praha 6. Situace byla považována za natolik vážnou, že do hlavního města zamířil i „Tomáš“. „*Se všemi zainteresovanými součástmi MV bylo dohodnuto, aby příslušná opatření prováděly po dobu 7 – 10 dnů. Zároveň bylo dohodnuto, že tatáž opatření se budou provádět u těchto osob i v budoucnu, zjistí-li se, že některý z Mašínů má být v ČSSR.*“ Celá akce byla dle záznamu kpt. Tůmy z 1. odboru III. správy MV zakončena opět agentem z Olomouce: „*Agenturně operativní kombinací spoluprac. Tomášem byl signál o výskytu J. Mašína prověřován u Novákové a Mašínové. Bylo zjištěno, že se v daném*

případě nejednalo o Mašína, což později Tomáš opět potvrdil, neboť znovu vيدل onoho muže v Olomouci.“²²

Politická kontrarozvědka počátkem roku 1962 zjistila, že Josef Mašíň několikrát navštívil Západní Berlín. „Této skutečnosti hodláme využít k agenturně operativní kombinaci, jejímž cílem je, aby spolupracovník „TOMÁŠ“, vešel znovu ve styk s Josefem Mašíinem a doplnil předchozí zjištěné údaje, nutné pro konečné opatření proti Josefmu Mašínovi.“ Zbytek už bylo pro kpt. Tůmu pouze hledání vhodné formy k naplnění stanoveného plánu.²³

Koncem května 1962 převzal plánování „konečného opatření“ 1. odbor II. správy MV. Cíl byl formulován naprostoto otevřeně: „Zjistit podmínky pro provedení tajné odluky Josefa Mašína na naše území a jeho realizaci. Podle zjištěných podmínek na základě rozpracování jmenovaného v zahraničí bude předložen vlastní návrh na provedení akce.“ Motivy byly i nadále vedeny:

- „1) Možností politicky tento případ využít k zostření nenávisti vůči americkému imperialismu. (Několikanásobný vrah – pak důstojník US armády – nyní chycen na našem území jako agent americké rozvědky.)
- 2) Zpravodajským přínosem, neboť podle našich neprověřených poznatků Josef Mašíň nadále zpravodajsky pracuje proti ČSSR.
- 3) V neposlední míře naši morální povinností učinit vše, aby byl vynesen a vykonán rozsudek nad jedním z členů teroristické skupiny, která má na svědomí celkem 7 životů (z toho 4 příslušníci lidové policie NDR, 2 příslušníci SNB a jedna civilní osoba) a která prováděla a připravovala činnost nesmírné společenské nebezpečnosti.“

Analýza opětně uváděla, že Josef Mašíň měl podle neprověřených poznatků rozvědně pracovat proti ČSSR. „Tento závěr je dělán na základě toho, že několik roků sloužil v americké armádě, kde dosáhl hodnosti kapitána a podle jeho prohlášení prodělal speciální výcvik, kterého se zúčastnila pouze omezená část lidí. Rovněž při styku s agentem „TOMÁŠEM“ (agent III. správy MV) projevoval rozvědný zájem... soustředěný na orgány min. vnitra a armádu.“ Pasáž končila nepříliš jasnou formulací: „Otázka nespolehlivosti, kvůli které byla většina uprchlíků od rozvědky propuštěna, nepřipadá u Mašína v úvahu, neboť s kapitalismem stojí a padá v pravém slova smyslu.“

Pátrání mjr. Jiří Mašát, autor elaborátu z 1. oddělení 1. odboru II. správy MV, navrhoval obnovit na adrese v Kolíně nad Rýnem, dále pak v Gelsenkirchenu a na konec ve Stuttgartu. „V první fázi půjde o ustanovení jeho skutečné adresy, místa zaměstnání a zjištění jeho celodenního režimu.

22 Tamtéž, akce „BRATŘI“ – zpráva, 14. 2. 1962.

23 AMV, H-698. Akce „BRATŘI“ – návrh dalšího opatření, III-1, 12. 2. 1962.

Na základě zjištění těchto poznaček bude s konečnou platností předložen návrh vedení ministerstva na provedení tajné odluky.“

Konkrétní rozpracování schválené náčelníkem 1. odboru mjr. Milanem Makovým bylo svěřeno osvědčenému zahraničnímu spolupracovníkovi „LEO“, jehož řídil náčelník 1. oddělení 1. odboru II. správy MV pplk. Jan Peřina.²⁴ K instruktáži tajného spolupracovníka došlo na čs. území počátkem června 1962.²⁵ Jako forma jeho seznámení s „objektem“ byla plánována kontrola schůzky „Tomáše“ s Mašínem, jejíž průběh se předpokládal v červenci.²⁶ Zprvu bylo v rámci plánu „tajné odluky“ počítáno s variantou, že by do Vídni jela s „Tomášem“ E. Nováková. Nakonec do Rakouska zamířil pouze spolupracovník „Tomáš“, který Mašína po schůzce 25. července 1962 popsal slovy: „Nezměnil se, že jen poněkud delší vlasy, než dříve, opět na pěšinku, první dolní rezák je zlatý.“²⁷ Agent „LEO“ zůstal ze zdravotních důvodů doma. Zpráva 1. odboru III. správy končila: „Mašín po TOMÁŠOVÍ poslal běžné vzkazy a různé dárky jako např. čokoládu svým příbuzným, a fotografie, které TOMÁŠ zhотовil, protože Mašín měl porouchaný fotoaparát. V akci bude dále postupováno dle vypracovaného plánu ve spolupráci s 1. odborem II. správy MV.“²⁸

Koncem ledna 1963 zjevně vedení Státní bezpečnosti chtělo až dosud neúspěšnou akci zastavit. 4. odbor III. správy MV zpracoval novou zprávu, v níž znova zopakoval veškeré argumenty. „Akce „Bratří“ je zpracovávána společně s II. správou MV a jejím cílem je tajná odluka MAŠÍNA a převezení do ČSSR...“ Jako poslední argument byla použita sovětská karta: „Odluka bude i zpravodajským přínosem, neboť podle neprověřených poznatků, má Josef Mašín zpravodajsky pracovat. Tomu nasvědčuje... v neposlední řadě [jeho] zájem o osobní poznání čs. státních hranic a zájem navštívit SSSR.“ A proto: „Před zakončením akce je nutnost prověřit, zda nyní MAŠÍN zpra-

24 Agenturní svazek „Arno“, „Leo“ a nakonec „Karl“ s reg. 5151 byl veden na špičkového agenta II. správy MV Huberta Schiestla (1928 – 1991), který v roce 1957 unesl Jozefa Vicena a o rok později Nikifora Horbanjuka; na přípravě dalších odluk se podílel. ŽÁČEK, Pavel: Odluky v padesátych letech. (Únosy v režii československé Státní bezpečnosti). In: *Za svobodu a demokracii*, s. 128 – 130.

25 Podle vyhodnocení agentova svazku byl instruován mezi 7. – 13. 6. 1962, kdy na falešný pas přiletěl z Paříže; charakteristika jeho úkolu charakterizována: „V akci BRATŘI ustanovení a pozorování MAŠÍNA.“ AMV, f. A 34, inv. j. 992.

26 AMV, H-698. Návrh na rozpracování akce „BRATŘI“ v zahraničí, 30. 5. 1962.

27 Tamtéž, agenturní záznam „TOMÁŠ“, 26. 7. 1962.

28 Tamtéž. Akce BRATŘI – napojení agentury na objekta v zahraničí, 28. 7. 1962.

vodajsky pracuje a zda jeho zájem o návštěvu SSSR má souvislost s jeho even-tuální zpravodajskou činností. V tomto směru by nám velmi pomohlo, kdyby byly využity i agenturní možnosti sovětských bezpečnostní orgánů.“²⁹

Zdálo by se, že rozpracování akce je u konce. Náčelník 4. odboru III. správy MV pplk. Alois Zalabák totiž 28. března 1963 požádal I. zvláštní odbor o zrušení celostátního pátrání jako po bratřech Mašínových, tak i M. Paumerovi.³⁰ Koncem října 1963 však 3. oddělení 4. odboru III. správy MV kpt. Karla Vodrážky předalo pozorovací svazek č. 292 kontrarozvěděné správě MV se zdůvodněním, že 3. oddělení 1. odboru II. správy MV „má lepší možnosti k dalšímu rozpracování případu v zahraničí a k prověření, zda Josef Mašín pracuje zpravodajsky proti ČSSR...“³¹

Nový operativní orgán kpt. Jindřich Steklý sepsal 11. prosince 1963 stručné vyhodnocení všech čtyřech pozorovacích svazků (sv. č. 292 k J. Mašínovi, sv. č. 293 k C. Mašínovi, sv. č. 735 k Z. Mašínové, sv. č. 2048, M. Paumerovi), vedených v rámci akce „Bratří“. Z jeho závěru je zřejmé, že akce ani zdaleka zrušena nebyla: „*S Josefem Mašínem, se kterým se již dvakrát setkal náš spol. ,TOMAŠ' v zahraničí, připravujeme agenturně opera-tivní kombinaci na rok 1964, jejímž cílem je jeho zatčení. V případě, že některý z předu uvedených se kdykoliv vyskytne na našem území, navrhoji zatčení a předání soudu k potrestání. V případě mimořádných událostí Zdenku Ma-šínovou izolovat od veřejného života.*“³²

V květnu 1964 opravdu 1. odbor II. správy MV zorganizoval další návštěvu agenta „Tomáše“ v SRN s cílem sejít se osobně Mašínem a projednat „*s ním další styk v Rakousku nebo zprostředkovat setkání se sestrou Zdenkou z Prahy, v Maďarsku, případně v jiném socialistickém státě.*“ Je zřejmé, že se ho Státní bezpečnost snažila vylákat do prostoru, kde by se ho mohla i nadále zmocnit. Ještě před odjezdem však „Tomáš“ od Zdeny Mašínové zjistil, že její bratr tráví celý květen v Anglii. Za této situace mohl být tedy „Tomáš“ pouze instruován, aby mu v Německu napsal pozdrav se zpáteční adresou na jeho starou adresu. Zároveň byli náčelník 3. oddělení pplk. Jan Peřina i náčelník 1. odboru plk. Milan Makový v červenci 1964 nuceni konstatovat, že „Tomáš“ u Mašínové ztrácí svoji pozici. Přesto se ještě nevzdávali naděje, že by „Tomáš“ do Německa vyjel pozdě-

29 Tamtéž. Akce BRATŘI – zpráva, 29. 1. 1963.

30 Tamtéž. Přípis náčelníka 4. odboru III. správy MV, 28. 3. 1963.

31 Tamtéž. Návrh na předání pozorovacího svazku č. 292, 27. 10. 1963.

32 Tamtéž. Akce BRATŘI – vyhodnocení poz. sv., 11. 12. 1963.

ji, slovy kpt. Steklého: „*jakmile se situace stane konkrétní*“.³³ Z dostupné dokumentace však není jasné, zda se tak stalo.

Služba zvláštního určení

V březnu 1963 byla v rámci I. správy MV zřízena služba zvláštního určení (zprvu krytá jako 22. odbor), podřízená přímo náčelníkovi správy rozvědky plk. Josefu Houskovi. Podle statutu měla za úkol přípravu a provádění „*diverzních, sabotážních, záškodnických a jiných akcí, zaměřených k narušení ekonomicko-vojenského potenciálu protivníka a to jak v mírové době, tak především za války, s cílem podpory zahraniční politiky a bezpečnosti světové socialistické soustavy*“. V případě potřeby pak plnila i další speciální úkoly stanovené vedením ministerstva vnitra a správy rozvědky MV. Službě zvláštního určení bylo „*za účelem vytváření podmínek na území ČSSR*“ povoleno využívat „*možností všech součástí MV*“. Obdobné pravomoci měla i v rámci I. správy MV: „*K plnění svých úkolů využívá služeb všech součásťí rozvědky, jejich nelegálních i agenturních spolupracovníků a pracovníků legálních residentur.*“ Agentura určená k provedení „*bojových akcí*“, schválených ministrem vnitra, musela být „*plně prověřena a spolehlivá*“. Schvalování návrhu na získání speciálního agenta – vykonavatele, schvaloval přímo náčelník I. správy MV. Nebylo divu, že základní dokument 22. odboru v závěru zdůrazňoval: „*Úkoly a činnost služby zvláštního určení jsou mimořádné závažné svým obsahem a představují státní tajemství zvláštní důležitosti. Vyžadují proto přísného dodržování všech zásad konspirace jak ve vztahu služby zvláštního určení k jiným složkám MV, tak i rozvědky a přímo na pracovišti této služby, kteří se na této práci jakýmkoliv způsobem podílí.*“ Nepřekvapí ani požadavek úzké spolupráce s KGB: „*Akce a technická aktivní opatření širšího rozsahu se konzultují a koordinují s Výborem Státní bezpečnosti při Radě ministrů SSSR.*“³⁴

V březnu 1965 bylo mezitím 3. oddělení 1. odboru II. správy MV od 6. odboru VI. správy MV informováno o záchrty oboustranné výměny korrespondence ve věci pozvání Zdeny Mašínové do Vídni. Kromě poznámky, že nikam nepojede, kpt. Jindřich Steklý v závěru uvedl: „*Záznam bude založen do kontr. sv. 735.*“³⁵

33 Tamtéž. Dlší agenturně operativní plán do akce „Bratří“. Současná operativní situace, II-1, 2. 7. 1964.

34 Statut služby zvláštního určení I. správy ministerstva vnitra ČSSR, čj. A/1-0023/010-1963.

35 AMV, H-698, záznam kpt. J. Steklého o výsledcích úkonu K-3, 4. 3. 1965.

V polovině šedesátých let – již v rámci 7. odboru I. správy MV - pokračovaly koncepční práce na vytvoření specifického referátu služby zvláštního určení s příznačným krycím jménem „Vlast“, který se měl zabývat tzv. zrádci. Co si pod tím komunistická rozvědka představovala, je zřejmé z poznámek z 10. srpna 1966 o jeho základním pracovním zaměření: „Úsek VLAST Služby zvláštního určení čs. rozvědky se zabývá problematikou rozpracování osob, které se dopustily nebo dopouštějí obzvláště těžkých trestních činů proti ČSSR a které se v současné době nalézají na území některého z nepřátelských nebo nesocialistických států, což znemožňuje jejich bezprostřední potrestání. Konečným cílem rozpracování této báze je příprava a provádění takových agenturně-operativních opatření a kombinací, které by zajistili účinný postih těchto osob.“

Mjr. Zdeněk Hazlbauer – „Hegr“ ze 7. odboru od počátku při vytváření pracovní náplně vycházel ze sovětského modelu. Referát „Vlast“ měl zajišťovat aktivní rozvědnou práci „na těch osobách (především na čs. státních občanech nebo bývalých čs. státních občanech), které se dopustily obzvláště těžkých trestních činů proti ČSSR, byly v ČSSR podle platných čs. zákonů odsouzeny, výkonu trestu se však vyhnuly tím, že buď uprchly do zahraničí, nebo se odmítly ze zahraničí vrátit.“ Konečným cílem byla buď „agenturně-operativní kombinace, jejímž důsledkem by bylo utajené dopravení zájmové osoby na území ČSSR a její předání našim soudním orgánům k výkonu trestu“, diskreditace zájmové osoby v očích nepřítele, verbovka, anebo ve zcela vyjímečných případech, „kde se bude jednat o mimořádné poškození zájmů ČSSR a kde pro to bude právní podklad, spočívající v od souzení zájmové osoby čs. soudu k trestu smrti, bude po příslušném schválení a pokynu přistoupeno ke její fyzické likvidaci přímo na území cizího státu.“ Je zřejmé, že akce „Bratří“ se mohla týkat pouze varianta únosu a vraždy.

Dále dokument vypočítával nezbytné parametry, bez jejichž dodržování nebyl tento zvláštní úsek I. správy MV schopen plnit stanovené úkoly:

- „1) Při výběru případů k dalšímu aktivnímu rozpracování přísně posuzovat, aby každý případ byl v souladu s celkovou koncepcí práce a tím dosáhnout, aby převládalo hledisko kvality nad kvantitou.
- 2) K rozpracování případů přistupovat naprosto individuelně, klást důraz na důkladnost, přesnost a cílevědomost. Rozpracování vést s dlouhodobou perspektivou, uspěchanost považovat za škodlivou.
- 3) Mimořádnou pozornost věnovat promýšlení a přípravě zakončení případů, jakožto nejcitlivějšímu místu práce referátu VLAST.
- 4) Nezbytným předpokladem úspěšné práce je hluboká a promyšlená spolupráce s ostatními částmi rozvědky, aparátu MV, některými úseky státního aparátu a spřátelenými rozvědkami.

5) Dbát na naprosté utajení a konspiraci cílů, metodiky a konkretních výsledků práce referátu VLAST.“

Konkrétně to mělo zejména znamenat centralizaci poznatků o zájmových osobách ze všech úseků čs. státního aparátu, jejich administrativní evidenci, blokaci, třídění a předběžný výběr k dalšímu rozpracování. Zjištěvání operativních poznatků k zájmovým osobám nemělo být nijak snadné: „...s jistotou lze předpokládat, že jak zájmová osoba sama, tak i místní úřady budou mít eminentní zájem na utajení místa pobytu a působení zájmové osoby, bude jednou z nejdůležitějších fází operativního rozpracování zjištění základních operativních poznatků. K tomu bude třeba využívat všech možných zdrojů a to jak z možnosti rezidentur, tak i domácí báze.“ Z níže uvedených údajů vyplývá, že služba zvláštního určení v rámci svého konceptu referátu „Vlast“ využila i zkušeností získaných při rozpracování akce „Bratří“. „Hlavní důraz bude kladen na: a) Zjištění státu, ve kterém se osoba trvale zdržuje. b) Zjištění a prověření její přesné adresy. c) Zjištění a prověření místa zaměstnání včetně postavení na pracovišti. d) Ujasnění vztahu zájmové osoby k místní policii, zda je prováděna její ochrana a jak, povinnost hlášení... e) Ustanovení příbuzných, známých a styků v ČSSR i zahraničí. f) Získávání poznatků ke způsobu života, zvyklostem, zálibám, cestám do třetích zemí atd. g) Prověření možností napojení kádrového příslušníka nebo spolupracovníka na zájmovou osobu, možnosti legend tohoto napojení.“

Nejnáročnějším úkolem bylo „zakončení“ celé akce. „Před vlastním zakončením rozpracování je třeba nejprve provést důkladnou analýzu zjištěných poznatků a rozhodnout, který způsob zakončení bude zvolen. Teprve na základě takto ujasněné situace je možno přikročit k přípravě a organizaci vlastního ukončení.“ Jako možnosti byly uvedeny varianty: utajená doprava do ČSSR (návrh: schvaluje ministr vnitra na základě požadavku příslušného soudu anebo generální prokuratury), diskreditace ve formě „provalu spolupráce s ČSSR“ (schvaluje náčelník I. správy MV, v závažných případech ministr vnitra), získání ke spolupráci (podle směrnic) a konečně fyzická likvidace (pokyn by vydával náčelník I. správy MV „a GP [generální prokuratura] na základě platného rozsudku“). Při realizaci poslední etapy mohl referát „Vlast“ v příslušných teritoriích spolupracovat s nelegální rozvědkou, která by napomáhala nejenom s přípravou únosu, ale také s vyhledáváním a přípravou „vykonavatelů“, t. j. fyzickou likvidací.

V samotném závěru – kromě požadavku podrobné konzultace se sovětskými přáteli a schválení definitivní podoby koncepce služebními a stranickými orgány – bylo doporučeno soustředit na referátu „Vlast“ materiály k osobám Tišlera³⁶, Bartáka, Buzka, Vlčka, bratři Mašínů, rukou doplněných Vaška a ze sovětských zájmových defektorů z KGB Nosenka a Petra. Přestože se Ctirad a Josef Mašínové od zběhů z komunistických státobezpečnostních složek zásadně odlišovali, byli zařazeni do kategorie „zrádci“.³⁷

Krátce poté na 7. odboru I. správy MV vznikl přehledný dokument s názvem „Rozbor situace a návrh na opatření na úseku operativního rozpracování zrádců“, v jehož úvodu stálo: „*V některých případech se pachatel... trestné činnosti snaží vyhnout trestnímu postihu tím, že uprchne do nepřátelského zahraničí. ČSSR má sice s většinou kapitalistických států staré dvoustranné smlouvy, upravující právní pomoc ve věcech trestních, ale skutečná praxe je taková, že k vydávání zločinců dochází jen velmi zřídka.*

Samořejmě tento diskriminační přístup kapitalistických vlád se v ještě větší míře uplatňuje u osob, které se dopustily trestních činů proti ČSSR s politickou motivací. Tyto osoby nejen že nejsou nepřítelem vydávány, ale napak cizí státní orgány se snaží svojí činností utajit místa pobytu těchto zrádců a samy je využívají pro své vlastní politické a bezpečnostní cíle... Orgány naší justice sice čas od času přistupují k soudnímu projednání činů těchto osob, nejsou však vzhledem k nepřítomnosti odsouzeného schopny zajistit, aby vynezený rozsudek byl realisován. Tato faktická právní nepostihnutelnost, která je znásobena tím, že ani ze strany čs. bezpečnosti nejsou proti témtu zrádcům prováděny účinnější akce, vytváří stav, že zrádci se mohou v zahraničí poměrně bezpečně pohybovat a případně dále sloužit nepříteli. Navíc tato skutečnost se může negativně projevit i u dalších osob, protože neexistuje žádný faktor, který by na ně působil v preventivně výchovném smyslu.

Neuspokojivý postih zrádců ze strany čs. bezpečnostních orgánů byl podle autorů elaborátu zapříčiněn také tím, že v rámci ministerstva vnitra

36 Srov. ŽÁČEK, Pavel: Agentem svobodného světa. Kariéra zpravodajského důstojníka. In: *Historie a vojenství*, 2004, č. 1, s. 104 – 105.

37 Sovětská rozvědka náčelníkovi plk. J. Houskovi v červnu 1966 při jednání v Moskvě navrhovala ponechat „zrádce“ v gesci služby zvláštního určení (referát „Vlast“), ostatní „emigranty“ v kompetenci zahraniční kontrarozvědky (6. odbor I. správy MV). Z faktu, že Mašínové zůstali přiřazeni u 7. odboru I. správy MV lze vytušit, jakou důležitost akci proti nim rozvědka přikládala. Srov. výtah ze zprávy o jednání náčelníka I. správy MV se sovětskými přáteli v Moskvě v červnu 1966, mjr. Hegr, 15. 8. 1966. Viz následující poznámka.

zatím nebylo zřízeno specializované pracoviště, které by se „*touto problematikou soustavně, důsledně a hlavně komplexně zabývalo.*“ Rozpracování zběhů bylo roztržšťeno mezi rozvědku, kontrarozvědku i vojenskou kontrarozvědku; evidentně navíc emigranty podchycovala Veřejná bezpečnost ve spolupráci se správou vyšetřování StB a I. zvláštním odborem MV. „*Nedochází tedy k úplnému a koordinovanému využívání všech legálních i agenturních možností, které ministerstvo vnitra má jak v ČSSR, tak i v zahraničí.*“

Po důkladném zvážení situace a po podrobné konzultaci s představitelem hlavní správy rozvědky KGB, kteří – jak bylo zdůrazněno – „*v oblasti operativního rozpracování zrádců mají dlouholeté úspěšné zkušenosti*“, byla jako nejlepší předložena varianta specializovaného pracoviště o dvou úsecích. Operativním skupinám při vedení hlavní správy StB a 7. odboru I. správy MV byla svěřena „*příprava a provádění takových rozvědných agenturně operativních opatření, která by zajistila účinný postih těchto osob a tím i uplatnění jedné z hlavních úloh, které MV má v zajišťování socialistické zákonnosti a potrání nepřátel socialismu.*“ Z dostupné dokumentace není zřejmé, nakolik byl uvedený plán realizován. Služba zvláštního určení totiž předpokládala, že by pracoviště na hlavní správě StB bylo „*především pomocným operativním orgánem*“, vypomáhajícím „*vlastnímu výkonnému pracovišti, umístěnému na rozvědce. Z tohoto důvodu také rozvědka by měla být do detailů informována o výsledcích práce kontrarozvědky, naopak však by měla dávat pouze ty informace, které HS StB bude pro svoji práci na zrádcích domácí báze bezpodmínečně potřebovat. V každém případě vlastní způsob ukončení akce by měl zůstat utajen.*“

Aby mohla být důsledně uplatňována socialistická zákonnost, pokračoval návrh, bylo třeba zajistit, „*aby toto pracoviště dostávalo pokyny k rozpracování jednotlivých případů a k jejich zakončení především od orgánů čs. justice. Jinými slovy tento úsek by měl pracovat pouze na těch osobách, které byly v ČSSR zákonně odsouzeny k těžkým trestům, pomáhal by svými prostředky realizovat rozhodnutí čs. soudu a stal by se tak vlastně výkonnému orgánu čs. soudnictví v zahraničí...*“ I přes tento požadavek „socialistické zákonnosti“ nezapomněla rozvědka ani na Mašiny: „*V těch případech, kdy závažná trestná činnost zrádce nebyla ještě projednávána orgány soudnictví především proto, že čs. justice neměla ještě dostatek podkladových materiálů, měl by návrh k operativnímu rozpracování těchto osob vycházet od náčelníků operativních správ MV po projednání s vedením správy vyšetřování StB.*“

Po zopakování pracovních metod referátu „*Vlast*“ následovalo upozornění: „*Vzhledem k vysoce delikátnímu charakteru zpracovávané problematiky bude třeba v praktické činnosti uplatňovat zvlášť důrazně některé*

mimořádné zásady agenturně operativní práce. Především je třeba zdůraznit naprostou konspiraci používané metodiky, stanovených cílů, rozpracovaných jednotlivých případů[,] jakož i dosažených konkrétních výsledků. Z těchto důvodů také je umístění pracoviště navrhováno jednak při vedení HS StB, jednak při 7. odboru I. správy MV. O existenci a úkolech tohoto pracoviště by měli být informováni pouze vedoucí pracovníci MV a náčelníci operativních správ centrály státní bezpečnosti... Nezbytným předpokladem úspěšné výslednosti bude velmi úzká spolupráce příslušných pracovišť rozvědky a kontrarozvědky a mezi ministerstvem vnitra a ministerstvem spravedlnosti. Účinnou pomoc jak metodickou tak i konkrétních případech lze dle vyjádření sovětských přátel očekávat od sovětské rozvědky.“

V samotném závěru dokumentu jeho autoři vedení I. správy MV zdůraznili potřebu vytvoření útvaru pro „mokryje děla“ mj. s výhledem na případné zhoršení mezinárodní situace, resp. vypuknutí války: „Organisování boje proti zrádcům a politickým nepřátelům ČSSR se jeví za současných podmínek jako jeden z velmi důležitých úkolů čs. státní bezpečnosti... Navíc zkušenosti a znalosti, které budou takto získány za mírových podmínek budou velmi cennou investicí v případě mimořádných okolností, kde tato forma práce bude mít mimořádný význam.“³⁸

Poslední známým dokumentem operativní provenience je přípis 2. oddělení 6. odboru VI. správy MV, které přehledně zpracovalo výsledky kontroly korespondence E. Novákové a Z. Mašínové se zahraničím za období od 8. ledna 1965 do 25. ledna 1967. „Byla sledována zahraniční korespondence a prováděna CHPK [chemická prověrka korespondence] všech zachycených zásilek s negativním výsledkem. Sledováním byly podchyceny styky Mašínové a Novákové na 2 adresy v Rakousku, 2 v USA a 4 v NSR. Celkem bylo v této akci získáno 71 poznatků v oboustranném styku. Po uplynutí stanovené lhůty rušíme další provádění úkonu K-3.“³⁹

V průběhu Pražského jara 9. dubna 1968 byl 7. odborem I. správy MV archivován objektový svazek „Vlast“ s následujícím odůvodněním: „Základní svazek obsahuje především materiály, týkající se celkové koncepce uvedené problematiky. Od zmíněného období bylo vedení I. správy MV předloženo několik variant základní koncepce cílů, zaměření a konkrétní metodiky na úseku operativního rozpracování báze zrádců. Ani jedna z těchto

38 AÚZSI, I. S-SNB, 12320. Objektový svazek „Zrádci“, pod krycím jménem „Vlast“, na problematiku „zrádci v zahraničí“, zaregistrován 19. 11. 1966, archivovaný 9. 4. 1966.

39 AMV, H-698, závěrečná zpráva k úkonu K-3/77 – akce “BRATŘI“, npor. Šibrava, 17. 3. 1967.

variant však nebyla vedením schválena, později práce na koncepci byly z příkazu vyšších náčelníků zcela zastaveny...⁴⁰

K ukončení rozsáhlé akce a archivaci svazku „Bratří“ 1. odbor II. správy hlavní správy StB přistoupil až 19. května 1969, t. j. více než deset let po jejím zahájení. Ze strany čs. tajné policie nešlo o nic jiného, než o přiznání neúspěchu. Komunistický režim se následujících dvacet let mohl i nadále pouze mstít rodinným příslušníkům a přátelům Ctirada a Josefa Mašínových, kteří zůstali na území Československa, případně rozšiřovat v médiích nepravdy a dezinformace, které, bohužel, stéle jěště ovlivňují naše veřejné mínění.

---

40 AÚZSI, I. S-SNB, 12320. Návrh na archivování objektového svazku VLAST, 9. 4. 1968.

Osobné spomienky

Pavel Žáček:

Dovolte, abych představil osobnosti, které se tady sešli: paní Zdena Mašínová, pan plk. Milan Přka, pan Josef Mašín a pan Milan Paumer.

Ted si vás, vážení přítomní, dovolím požádat, abychom si mimoúčelu vzpomněli na hrdinské i tragicke chvíle – na Zbyňka Janatu, Václava Švédou i další oběti – hrdiny, kteří padli v boji s komunismem.

Na základě současné historické i publicistické produkce vzniká dojem, že na přelomu čtyřicátých a padesátých let dvacátého století působila pouze skupina Cítrada a Josefa Mašínových. Domnívám se, že existovalo mnohem více skupin, nicméně symbolickým vrcholem tohoto hnutí odporu – třetího odboje – z dnešního pohledu byla skupina bratří Mašínů. V rozsahu odporu proti komunistické moci se nemůžeme srovnávat s Polskem nebo jinými východoevropskými státy. Naše historické podmínky a tradice byly v českých zemích i na Slovensku přece jen jiné, nicméně naše minulost, přítomnost i budoucnost zde má bratry Mašínovými nastavené zrcadlo. Vnímáme to tak i prizmatem zde přednesených referátů, jako věc, která jako by byla daná rodu Mašínů. Ale, jak to vnímám, to rozhodnutí postavit se režimu, to byla generační záležitost. To nebyla věc, která by byla pouze osobním rozhodnutím členů rodiny Mašínů.

Otázka pro Josefa Mašína:

Jakým způsobem interpretovat události dávno minulé, i když pro nás stále živé a zasahující naše vrstevníky a budoucí generace? Pátrat po tom, jak se události se začátku padesátých let 20. století skutečně seběhly a interpretovat je tak, jak si zaslouží, aby byly sděleny dalším generacím, o tom, jaká zde panovala realita?

Josef Mašín:

Činnost našeho otce počas 2. svetové války nás predisponovala k našim akcím. Nebyli jsme rodina, která by byla nečinně seděla. Otcův odkaz – Barbara o tom napsala knížku¹ – to byl jeho poslední dopis z vězení, před

1 MASIN, Barbara: Odkaz. *Pravdivý příběh bratří Mašínů*. Praha 2005.

jeho popravou. Naše matka nám ho přečetla jen jednou, aby jsme neseděli každý večer a přisahali si, ale cítili se tomu zavázáni.

„Drahé moje děti!

Poslám Vám poslední svůj pozdrav před svým odchodem na věčnost. Poslední má myšlenka platí jen Vám, a to mne nejvíce tísí, neboť jste dosud ještě malé a potřebovaly byste mé největší péče. Bohužel Vás musím opustit. Dnes ještě nechápete vše, ale až budete starší, jistě pochopíte. Bojoval jsem za naši drahou vlast a národ proti... Němcům, kteří naši vlast a národ chtějí porobit a zničit. Nechtěl jsem připustit, abyste jednou i Vy byli podrobenými otroky, nýbrž abyste zůstali svobodními a volnými občany. Pamatujte, že hájíte svobodu své vlasti a národa jest první povinností každého uvědomělého Čecha. I Vy jednou tak musíte postupovat. V tomto boji jsem podlehl. Věřím však pevně, že naše svatá věc zvítězí.

Zůstanete zde nyní jen se svou mamičkou. Musíte jí poslouchat, abyste jí ulehčili její těžký úkol a starost o Vás. Ty Radko, jsi nejstarší, vím, že jsi rozumný a vážný chlapec. Bud oporou a rádce Pepovi a Nenušce! Ty musíš zastupovat mne. Spolehám na Tebe. Ty Pepíčku, musíš pomáhat mamičce a Radkovi. Starejte se o Nenušu a nikdy ji neopustite! Jest nešťastný chudáček, jenž bude potřebovat Vaši péče. Mějte se vzájemně rádi a nikdy se neopouštějte, pomáhejte si vždy a ve všem s láskou a porozuměním! Učte se plně, abyste byli vzdělanými a prospěšnými lidmi. Budte vždy svědomití a čestní! A nyní Ty, moje drahá Nenušo – moje sladká holčičko. Bud šťastná a nezapomínej na svého tatíčka, který Tě měl tolik rád. Vím, že máš dobré srdečko, že máš ráda svoji mamičku a bratříčky, že jim budeš dobrou (...nečitelné...) Chlapci, mám ještě jedno přání. Jeden z Vás se ujmě rodného statku. Ovšem, není to žádná podmínka. Nebudete-li mít chuť, nemusíte. Tím končím, moje nejdražší děti! Líbám Vás v duchu všechny i s Vaší mamičkou. Budte šťastní!

Váš milující otec. Vlasti zdar!“²

V roce 1948, když jsme viděli, že byl popraven jeden z přátel našeho otce, generál Píka, také Milada Horáková, a že ostatní důstojníci museli utéct z Československa do zahraničí, pochopili jsme, že něco nefunguje

2 NĚMEČEK, Jan: *Mašínové. Správa o dvou generacích*. Praha 1998, s. 131 – 132.

s komunistickým systémom, a proto jsme zahájili akce. Drželi jsme vše v malém kroužku. Jeden z našich prvních spolupracovníků byl tady přítomný Milan Paumer. Další byl Zbyněk Janata. Vašek Švédka přistoupil v té době, když můj bratr Ctirad (Radek) byl zatčen a uvězněn.³ Rodina Vaška Švédka byla našimi sousedy v *Lošanech*. Vašek se příženil do sousedního statku. Nás otec mu byl vzorem. Byl nám představen naší matkou a od té doby s námi spolupracoval. Zbyněk Janata byl můj spolužák z (poděbradského) gymnázia, byl o rok mladší než já. To byla naše skupina. Snažili jsme se jí držet v malém okruhu, a proto jsme i přežili. Kdyby jsme se byli zmínili o naší činnosti více lidem, tak možná bych tu dneska neseděl. Jsem šťastný, že tu dneska jsem. Svůj život dělím na dvě části. Jedna jde až do Uckra, kde jsme byli obklíčeni.⁴ Bylo tam asi 1 200 policistů. Tehdy jsme všichni mysleli, že je to konec. Všechno, co se odehrálo potom, považuju za (životní) bonus. Proto se dívám na svůj život a svoji činnost velice optimisticky a beru všechny věci pozitivně. I když něco neklapne, snažím se v tom hledat nějaký pozitivní řešení, protože, jak se říká „není konec, dokud není skutečný konec“.

My jsme byli dohodnuti, že nikdo živý do rukou StB, nebo komunistů nepadne. Milan (Paumer) neměl žádnou zbraň, tak jsme si slibili, že se zastřelíme poslední kulou. Když byl Vašek Švédka těžce zraněn, ptal jsem se Milana, který ležel těsně vedle mně: „Chceš jít ted?“ Odpověděl: „Radši ještě počkej.“ On je důkazem toho, že „není konec, dokud není skutečný konec“.

Pro nás to dopadlo dobře, pro naše přátele ne. Byli chyceni a prošli vyšetřováním StB. Zbyněk a Vašek, zvláště Vašek ve svém blízkém okruhu nedodržovali pravidla mlčenlivosti, které jsme my dodržovali. Já nevím, jak bych se v takové situaci zachoval, protože nikdo nikdy neví, kde jsou jeho meze.

Pavel Žáček:

Jedním z argumentů vašich názorových protivníků jsou útoky na představitele místní a ne ústřední moci. Nějak jste ale prostředky k odporu získat museli. Nemohli jste přece jít na stanici SNB s prosbou, aby vám vydali zbraně a peníze na další činnost dobrovolně. Komunistická moc pak byla nucena vaši

³ R. Mašíň bol zatknutý 18. 10. 1951, 15. 8. 1952 odsúdený na trest odňatia slobody na dva a pol roka, ktorý nastúpil v TNP v Ostrově n/Ohří; prepustený 4. 5. 1953 na amnestiu.

⁴ Zátah východonemecké polície v Uckro začal prestrelkou na nádraží v raných hodinách 10. 10. 1953.

činnosť kriminalizovať, mj. protože dohoda s USA z roku 1925 neumožňovala vydávať osoby vyšetrované z politických dôvodov. Jaké jste měli plány?

Josef Mašík:

Každá akce vyžadovala mnoho plánov. My jsme měli v plánu víc akcí, ke kterým jsme se však už nedostali, protože já jsem byl povolán na vojnu, k černým baronům.⁵ Můj bratr byl zrovna propuštěn z Jáchymova. Všichni jsme mysleli, že dojde ke třetí světové válce. To nám bylo potvrzeno na jedné straně komunisty, na druhé straně z vysílání rozhlasové stanice Slobodná Evropa. Měli jsme také spojení s jedním důstojníkem československé armády, generálem Vaňkem.⁶ Generál Vaněk a jeho skupina věděli, že naše rodina měla dobré spojení s generálem Františkem Moravcem⁷ a že jsme znali generála Jana Študlara.⁸ Kdyby jsme přijeli na Západ a hovořili s někým z CIA⁹, tak nám budou věřit. Když jsme potom skutečně přišli k CIC¹⁰, tak jsme řekli, že když dojde ke 3. světové válce, tak skupina důstojníků, kteří jsou dosud ve významných pozicích, by pomohla západním mocnostem v boji proti Sovětům a proti komunistům u nás.

Pavel Žáček:

Plánovali jste útoky na vysoké státní představitele?

Josef Mašík:

Plánovali jsme útoky, proto jsme potřebovali zbraně. Důvod, proč jsme je chtěli? Měli jsme nějaké zbraně z druhé světové války od Němců a také ze skladu našeho otce. Chtěli jsme se zmocnit nových samopalů, protože její německý zbraně nebyly v takovém stoprocentním stavu a také jsme jich neměli dost. Proto jsme přepadli ty policejní stanice, při nichž přišli dva

5 Familiárne označenie Pomocných technických práporov (PTP).

6 Gen. František Vaněk mal stát v čele československé divize. Porov. MASIN, B.: *Odkaz*, s. 145.

7 Brig. gen. František Moravec (1895 – 1966) bol za 2. svetovej vojny prednosta exilovej vojenskej spravodajskej služby a podnáčelníkom hlavného štábu.

8 Brig. gen. Jan Studlar (1896 – 1969) bol za 2. svetovej vojny postupne predstaviteľom odbojovej organizácie Obrana národa, veliteľom delostreleckého pluku I vo Francúzsku, zástupcom vo Veľkej Británii, veliteľom delostrelectva 1. čs. samostatnej brigády v ZSSR.

9 Central Intelligence Agency – Ústredná spravodajská služba.

10 Counter Intelligence Corps – Kontrašpionážny zbor (armádna kontrarozviedna služba).

příslušníci SNB o život.¹¹ Ten třetí přepad, to byl pokladník z firmy Kovolis.¹² Byl jsem v naší skupině jediný v té době, který jsem pracoval a vydělával nějaké peníze v Jeseníku, proto jsem financoval akce z mých malých výdělků. Vašek Švejda byl jako kulak bez prostředků, bez nábytku, bez šatů, bez hraček pro děti. Byl vyhozen ze svého statku v Lošanech. Potřebovali jsme peníze také proto, aby jsme podplatili stráže v Jáchymově, kde byl můj bratr držen ve vězení. Došlo k přepadu dopravy peněz. Pan Rošický se ohlásil, když jsem se jich ptal, zda jsou ozbrojeni a byl taky popsán svým kolegou, panem Skokanem, který byl velitelem závodních milic v podniku Kovolis, jako příslušník Lidových milicí. Pan Skokan se přiznal, že má zbraň, vydal ji Vaškovi Švejdovi. Pan Rošický na přímou otázku zapřel, že je ozbrojen a po další jízdě v automobilu mě napadl. Automobil jsem zastavil, vystoupil jsem z něho, byl jsem od něj vzdálen asi na 3 metry, on na mě mířil nabítou zbraní, já jsem nebyl ozbrojen, protože má pistole mi vypadla během jízdy autem. Byla to pekelná situace. Neznám nikoho, kdo takovou situaci přežil. Já jsem tu situaci přežil, soudruh Rošický ne-přežil.

Pavel Žáček:

Odbočím poněkud k tématu svého vlastního příspěvku. Měli jste informace o vašem plánovaném únosu?

Josef Mašíń:

Začátkem šedesátých let jsem byl po službě v armádě. Vrátil jsem se zpět do Německa, kde jsem začal budovat svůj obchod. Jednoho dne jsem byl zavolán agentem CIA, nebo agentem FBI.¹³ Řekli mi, že mám okamžitě sbalit své věci, protože na západ přijel agent z východního bloku (nevím, jestli to byl agent východoněmecký nebo z Československa). Od té chvíle jsem věděl, že po mně jdou. Agent FBI mi dal telefonní číslo a řekl mi, abych odjel ještě v ten den. To jsem odmítl a řekl jsem, že se o sebe postarám. Pro případ, že budu mít problémy, dal mi další číslo agenta Německé zpravodajské služby, která měla centrálu v Kolíně nad Rýnem. Kdybych něco zpozoroval, měl jsem okamžitě kontaktovat agenta, který byl připraven mi pomoci. Příležitost jsem nikdy neměl. Teprve po roce 1989 jsem se

11 Oldřich Kašík zo stanice SNB v Chlumci nad Cidlinou (13. 9. 1951) a Jaroslav Honzák z Čelákovic (28. 9. 1951). Porov. RAMBOUSEK, Ota: *Jenom ne strach*. Praha 1990, s. 48 – 52.

12 Josef Rošický (2. 8. 1952). *Tamtéž*, s. 60 – 62.

13 Federal Bureau of Investigation – Federálny úrad pre vyšetrovanie.

dozvěděl z dokladů Stasi z východního Německa, že byly úmysly mě unést ze západního Německa. Také jsme se dozvěděli, pokud to bylo mé sestře zpřístupněné z vyšetřovacích spisů StB, že byli čtyři pokusy o můj únos, nebo vraždu agenty StB.

Pavel Žáček:

Brigádní generál Heliodor Píka byl obětí justiční vraždy, která mimo jiné ovlivnila další osud a odbojové odhadání skupiny bratří Mašinů. Pane plukovníku Píkovi, jaká je vaše osobní vzpomínka na otce? Jaké bylo vaše poslední setkání a poslední slova? Jak jste vnímal i dopis, který vám napsal před popravou?

Milan Píka:

Chcem sa v prvom rade podakovať Ústavu pamäti národa za pozvanie, ktoré chápem nie ako obzretie sa do minulosti, ale ako možnosť, aby sme z tých skúseností, ktoré máme, mohli čerpať a dať našim novým generáciám niečo nové do života. Aby sa to, čo sme zažili my, čo sa stalo v našej vlasti, už nikdy neopakovalo. Ďakujem tiež p. pplk. Stehlíkovi, ktorý ma privítal, pretože nás spája dlhoročná spolupráca a som rád, že on sa tiež mohol tohto stretnutia zúčastniť. Mnohí si tiež kladiete otázky, aké sú súvislosti Mašínovcov a našej rodiny. No spája nás otec, rodina. Obaja sa poznali, obaja mali rovnaké skúsenosti a obaja sa rovnako, nemalou mierou, zaslúžili o víťazstvo a o náš ďalší pokrok. Môj otec na rozdiel od p. generála Mašína, odišiel za hranice v r. 1939, po okupácii Hitlerom, s vedomím organizácie Obrana národa¹⁴, aby vyžiadal od prezidenta Beneša¹⁵ direktívky na organizovanie odboja. Veľmi krátko spomeniem, aj keď generál Píka bol tu už predstavnený a jeho osud je už dosť známy nielen v Čechách, ale aj na Slovensku, kde už predstavitelia Slovenska oficiálne hovoria, že generál Píka nepatrí len Čechom, ale patrí aj Slovákom. Ja sám som s otcom prakticky vo vojne neboli. Odišiel som na Západ, slúžil som v RAF, anglickom letectve, otec

14 Obrana národa (Vojenské ústredie) bola vrcholová odbojová organizácia čs. vojenského odboja.

15 Edvard Beneš (1884 – 1948) bol druhým prezidentom Československej republiky, abdikoval na začiatku októbra 1938, po vypuknutí 2. svetovej vojny, ústredná postava českoslovakistického odboja v exile, postupne Spojencami uznaný za predstaviteľa čs. zahraničného zriadenia a prezidenta.

bol náčelníkom Československej vojenskej misie v Sovietskom zväze, teda najvyšším vojenským predstaviteľom v ZSSR. Strelti sme sa až v r. 1945 po vojne. Prvé dva roky prebehli v takej eufórií nad víťazstvom. Každý mal iné záujmy. Otec mal mimoriadne povinnosti ako vysoký dôstojník generálneho štábu a ja som bol rád, že som sa zdravý vrátil späť z vojny, mal som kamarátov, priateľov. Ten život prebiehal veľmi rýchlo. No prišiel február 1948 a situácia sa rapídne zmenila. Ja som sa ako mladý chlapec o politiku nikdy nestaral, veľmi som to nechápal, chcel som len bojať proti Hitlerovi, čo sa mi istým spôsobom aj podarilo a bol som späť doma. Udalosti veľmi rýchlo ubiehali. V marci bol môj otec prepustený z armády. Porozprávam vám jeden príbeh, ktorý asi nepoznáte, nie je veľmi známy. Otec sa dal operovať v Strašnickej vojenskej nemocnici v Prahe na žičník. Chodili sme za ním na návštěvu a jedného dňa bola posteľ prázdna. V posteli sme ho nenašli. Otec bol preč a nikto nám nepovedal, kde je. Čo sa stalo? Ja sám som v tom čase slúžil na Krajskom vojenskom súde na Kapucínskej ulici, pri tom známom povestnom domčeku. Jedného dňa si ma zavolal veliteľ, generál Farář a oznámil mi: „*Pán kapitán, musíte odísť, ráno vám priviezť otca.*“ ... Čo sa deje, prečo? Začala sa naša kalvária. Prečítam vám list, úžasný dokument ministra národnej obrany generála Svobodu, zo dňa 13. marca 1948, kde píše predsedovi Ústredného akčného výboru Národnej fronty Čepičkovi: „*Vážený pane poslanče! Na podnét a žádost Ústredního akčného výboru, jakož i krajských a okresních akčných výborů Národní fronty, hlavně však na základě vlastních poznatků, učinil jsem v řádach vojenských gázistů z povolání opatření, aby ti vojenští gázisté, kteří svým záporným postojem k lidovodemokratickému zřízení státu a zaujetímu proti jeho zahraniční politické orientaci, zejména ve smyslu spojeneckých svazků se Sovětským svazem a ostatními slovanskými státy, nevyhovují požadavkům na ně kladených, byli posláni na dovolenou, po níž bude následovat přeložení do výslužby, případně přeložení do zálohy. Tato opatření byla předmětem rokování armádního poradního sboru ve dnech 2. a 3. března 1948*“ (teda veľmi rýchlo – pozn. M. P.). Išlo o týchto dôstojníkov. Prečítam vám len generálov, hoci ich je celý rad ďalších: „*Armádny generál Alois Liška, divizní generál František Hrabčík, div. gen. Bedřich Neumann, div. gen. RNDr. Karel Janoušek, div. gen. Oldřich Španiel, div. gen. Heliodor Pška, div. gen. Čenek Kudláček, div. gen. Karel Kutlvašr, brig. gen. Jan Čermák, brig. gen. Jaroslav Klíma, brig. gen. František Rakovčík, brig. gen. František Moravec, brig. gen. František Havel, brig. gen. Prokop Kumpošt, brig. gen. Václav Vlček, brig. gen. Raimond Mrázek, brig. gen. Jan Jemelka, brig. gen. František Vejmělka, brig. gen. Josef Kalla, brig. gen. Jozef Marko, brig. gen. Ján Ambruš, brig. gen. Martin Kristín, brig. gen. Karol Ferko, gen. technických zbrojních služeb Ing.*

Jindřich Kratochvíl, gen. Antonín Pelich, gen. Vojtech Danielovič a generál Bartík. „Ďalší nasledujú... Toto je dokument, ktorý svedčí o tom, že táto akcia nebola ojedinelá, že bola dávno pripravená s tým, že sa nová moc bude snažiť ovplyvniť armádu a zmeniť vývoj v štáte.“

Na otázku p. moderátora hovorí o Píkovi by sa dalo veľmi veľa, no nie je na to priestor. Fakt je ten, že otec bol v nezákonného procese. Svedčia o tom mnohé dokumenty, napr. práce historikov pp. Benčíka, Navrátila, Vališe¹⁶, ďalšie dokumenty, ktoré už boli zverejnené v televízii, napr. televízne dokumenty tu prítomnej Kristíny Vlachovej, Tibora Podhorca. Všetky svedčia a sú zamerané na to, aby verejnosť oboznámili s týmto zvláštnym prípadom, osobitným prípadom, jedinečným v histórii česko-slovenského dôstojníckeho zboru. Toto je kniha, ktorú napísal p. Dr. Váhalo.¹⁷ Bol obhajcom ex offo môjho otca v procese r. 1949, keď bol môj otec odsúdený na trest smrti. Jej vydania sa, žiaľ, už nedožil. Rukopis je uložený v Hoover institute v USA.¹⁸ Táto kniha svedčí o tajnom procese, keďže autor bol na ňom prítomný. Proces bol tajný, bez svedkov. Je to nebývalý precedens v práve, keď pri hrdeľnom procese nevypočuli ani jediného svedka, boli čítané len administratívne výpovede. Až po roku 1968 sme sa dozvedeli, ako to bolo s množstvom svedkov. Keď tito svedkovia v hodnovernom procese znova nastúpili, povedali pravdu, ako boli donútení, čo museli vysvetlať a slúbiť, aby sa dostali na slobodu. Otec bol odsúdený na trest smrti. V tom čase som bol aj ja zatorený, väznený v štátnom väzení na Pankráci od novembra 1948 do januára 1949. Napriek všetkým hrôzam, tieto tri mesiace patrili k najšťastnejším obdobiam v mojom živote. Prečo? Strelol som sa so svojím otcom. Samozrejme, nie oficiálne. Otec bol väznený v cele č. 34 na prízemí a ja som bol na druhom poschodí bloku A v cele č. 77. Keď nás vodili na prechádzky, prechádzal som vedľa jeho cely. Otec ma videl na dvore. Ja, ako najmladší, som prečiňoval na dvore v kruhu a stál som oproti jeho cely. Dával som mu znamenie pokynom hlavy, hlasom: „*Vydržme, z hlboka dýchať, dočkáme sa lepších časov, budeme zase znova zdraví*“, a to ho utvrdzovalo, že neboli sám. Napísal mi o tom v jednom motáku, v ktorom mi za to ďakuje a kde mi píše, že som bol jeho hviezdom.

¹⁶ Porov. napr. BENČÍK, Antonín – RICHTER, Karel: *Tragický osud Heliodora Píky*. Praha 2002, VALIŠ, Zdeněk: *Generál Heliodor Píka*. Praha 1993.

¹⁷ VÁHALA, Rastislav: *Smrt generála*. Praha 1992.

¹⁸ Rukopis je uložený v Archíve Hooverovho inštitútu (Hoover Institution, Stanford University, CA) v boxu Heliodor Píka.

Predtým sme sa samozrejme pokúšali zachrániť otca. Keď sme prišli z nemocnice a otca sme tam nenašli, tak sme niečo robili. Ja ako jediný syn spolu s jeho priateľmi, sme sa snažili niečo robiť, pomôcť mu. Mnoho jeho priateľov, generálov, utieklo s rodinami, odchádzali von, do zahraničia. Otec bol zatvorený, ja som odísť nemohol, veď som cítil povinnosti voči nemu. Spomínam si, že v jednej nestráženej chvíli, keď stráž, ktorá ho strážila v nemocnici, stála vonku a nebola v izbe, spýtal som sa ho: „*Tati, čo máme urobiť? Nechceš ísť von? Môžem ti nejakou pomôcť?*“ Povedal mi: „*Nie, Milan, prosím ťa, nie. Vlast' v žiadnom prípade neopustím. Budem sa hájiť, veď som čistý ako ľalia. Nič som nerobil proti svojmu štátu, proti svojmu ľudu a jedine súd ma môže očistiť. Nepodnikaj nič.*“ Mnohí utekali do hôr. Spoločne s jeho kamarátkami generálmi som pripravoval otcovo vyslobodenie. Niekoľko nás vyzradil. Zatkli ma a ešte dva dni po tom, ako prišlo k tomuto pokusu, sa prihlásila nejaká organizácia zložená z našich priateľov v Anglicku, kde mali podrobny plán väzenia... Na druhý deň som už sedel na 5. oddelení¹⁹ a už som bol na štátom súde. Vyšiel som odtiaľ až potom, keď otca odsúdili. Prepustili ma pre nedostatok dôkazov. Teraz som sa dozvedel, že to bolo na podnet prezidenta Gottwalda, pretože som bol obžalovaný za vlastizradu s návrhom trestu na doživotie. Mám obžalobu. Išlo o to, aby si na Západe nemysleli, že sa režim pomstí na príslušníkoch rodiny, a tak na zásah prezidenta Gottwalda ma prepustili. Samozrejme, pustili ma tak, že ma vyhostili z Prahy, zbavili všetkých hodností, vyhodili z univerzity a dali mi možnosť: postavili ma pred možnosť, či ma zoberú do Jáchymova alebo nie. Zachránila ma moja bývalá manželka, ktorá bola Slovenka. Vzala ma na Slovensko. Prišiel som sem a som vďačný slovenskému národu a Slovákom, ktorí ma prijali a zachránili mi život. Bez nich by som to vôbec neprežil, lebo situácia v Čechách bola neznesiteľná, ako o tom hovorili moji predrečníci, bratia Mašínovci.

Keď som vyšiel z kriminálu von, požiadal som prezidenta o milosť pre otca. Použil som všetky možné právne dokumenty, aby sme otcovi zachránili život. Neuspel som. 20. júna po 5. hodine som mal telefón: „Vášmu otcovi prezident neudelil milosť. Zajtra ráno o 6.00 hod. bude popravený.“ Viete si predstaviť moje zdesenie, ten pocit beznádeje, tú hrôzu. Nemal som kamarákov, nikoho. Predtým sme mali dosť priateľov, ale viete, v tejto situácii sa k nám nikto nehlásil. Boli to hrozné okamihy. Správu nám dali ráno o piatej hodine. Kedže vzdialenosť Plzeň – Praha je dosť veľká, bolo pre nás náročné sa tam dostať. Nebola nijaká diaľnica. Bol som bezradný.

19 5. oddelenie hlavného štábu vzniklo v apríli 1946 reorganizáciou Obranného spravodajstva.

Nevedel som, kde niekoho nájdem? Matka už bola vysťahovaná z Prahy, bývala v tom čase v Hraniciach na Morave v dome pod lesom u svojej sestry. Jej som už nemal možnosť oznámiť správu o otcovi. Našiel som bývalého spolužiaka z gymnázia, ktorý sa dal presvedčiť a odviedol ma s manželkou do Plzne. S otcom sme sa stretli v trestnici na Borech, kde bol po vynesení rozsudku trestu smrti štátnym súdom v Prahe prevezený z väznice na Pankráci. Sedel v cele pri stolíku a písal posledný list, ktorý adresoval celej rodine, ale aj všetkým ostatným. Bol veľmi pokojný, vyrovnaný. My sme boli zničení, nervózni, plakali sme s manželkou, boli sme beznádejní. Nevedeli sme, čo bude ďalej? Pokojne mi povedal: „Milan, nepomstí sa a slúb mi dve veci, že ked príde vhodný čas očistíš moje meno a postardš sa o maminku!“ To som mu slúbil a dúfam, že som to aj dodržal.

Pavel Žáček:

Paní Zdeno, dovolte mi položit vám osobnú otázku. Kde jste brala sľu, když jste takovou dlouhou dobu byla s vašou babičkou sama, po tragické smrti vašej matky ve väzení, jen s občasnými kontakty s vašimi bratrami, ktorí byli v zahraničí? Kde jste brala sľu prežiť v té dobe v Československu, ktoré bylo tehdy oddeleno od svobodného sveta železnou oponou?

Zdena Mašínová:

Děkuji vám, pane Žáčku, za tuhle otázku. Nejste první, kdo mi ji položil. Jako první mi ji dal devítiletý chlapec na jedné škole, kam mě pozvali na besedu, abych mluvila o osudu naší rodiny.

Chtěla bych poděkovat slovenskému Ústavu památi národa, že uspořádal tuto konferenci. Vidím tu dost mladých tváří. Je to důležité, právě v tuto dobu, pro tuto společnost, přestože si možná její většina ani dosah neuvědomuje.

Pan Dr. Stehlík mluvil před nějakou chvílí o našem otci. Otec měl velikou smůlu. Toužil, aby se mu narodilo sedm kluků, aby měl posádku ke kanónu. Bohužel, nestalo se. Jako třetí dítě jsem se narodila já. Od svého narození jsem nebyla tělesně příliš zdatná, proto jsem byla trošku v pozadí při činnosti mých bratrů. Já si neuvědomuji, že bych brala někde sľu. Pro mě to bylo vše zcela samozřejmé.

Největším traumatem mého života, ze kterého jsem se bez nadsázký dodnes nevpamatovala, je osud naší matky. Na její osudu se nejvíce podepsal zločinecký bolševický teror. To nelze odpustit. Když se mě ptají, zda

múžu odpustit, je to zcela nesmyslná otázka. Tomuto režimu, co měl tolík lidských životů a utrpení na svědomí, nelze odpustit. Dalším traumatem, se kterým jsem nikdy nepočítala, je tato doba po roce 1990, ve které žijeme. Jelikož jsem svědkem neuvěřitelných věcí, které se v této nešťastné části Evropy odehrávají, kde nevznikla pravá demokracie, pouze paskvil demokracie a ne skutečná demokracie – tzv. bolševický kapitalismus. Proto není možný, aby se přecházeli věci, které se dějí v justici, v policii a na jiných místech. Mám vážné obavy o tyto dvě konkrétní země – Českou republiku a Slovenskou republiku. Proto je tak záslužný čin těchto lidí na Slovensku, že uspořádali tohle setkání.

Děkuji taky senátorům v České republice, kteří se zasazují o nový zákon o propagaci bolševismu.²⁰ Je hanebné, když denně slýcháme od vládních činitelů, že je to dokonce debilní názor něco podobného požadovat. To by mělo být, naopak, zcela normální. Věčné diskuse, že má být propagace tohoto zločinu trestána a ne aby byl rozšiřován ve sdělovacích prostředcích a ovlivňoval tak málo informovanou a dezinformovanou veřejnost. Proto díky i těmhle lidem, že do toho jdou. Je to konkrétně pán senátor Mejstřík a pan senátor Štětina, pan Pavlata a pan Liška.²¹ Děkuji jim, že se nedají odradit. Je to velmi důležité, i když nemají naději, že to v našem parlamentě projde.

Když jsem se rozhodovala v krajních mezích svého života, že budu pokračovat dál, tak jsem dělala, co mi říkalo svědomí a v čem jsem byla vychovávaná. Já jsem byla relativně svobodný člověk, když mě pustili z kriminálu jako volavku a zapletli mě do pavučiny StB včetně toho jmenovaného agenta Tomáše, pana Dr. Černého²², který se nestyděl mě vyhledávat ještě po roce 1990.

Pro mě to bylo samozřejmý jít dál, chovat se pouze podle svědomí. Byla jsem proto relativně svobodný člověk, protože věděli, že já se nebudu nikdy přetvařovat, takže jsem byla osvobozena od všeho předstíraní.

---

20 V minulom roku (2005) v Senáte PČR vznikol návrh zákona zakazujúceho propagáciu komunizmu.

21 Senátori Martin Mejstřík (Klub otevřené demokracie), Jaromír Štětina (KOD), Josef Pavlata (Občanská demokratická strana) a podpredseda senátu Jiří Liška (ODS) boli hostia medzinárodného seminára ÚPN v novembri 2005.

22 Oskar Černý (1935) bol tajným spolupracovníkom Štátnej bezpečnosti kategórie agent od novembra 1958 do novembra 1989.

Pavel Žáček:

Komunismus se na nás podepsal víc, než jsme si na začátku devadesátých let po jeho pádu myslí. Jde o to, hledat východiska. Každý z vás – hostů – má jinou životní zkušenosť. Žili jste ve stejnou dobu na jiném místě. Jaká je vaše reflexe polistopadového vývoje? Jak jej vnímáte? Co jsme, podle vás, udělali špatně, resp. šlo něco udělat jinak?

Milan Paumer:

Jsem nadšen, že jste nás pozvali na Slovensko. Myslím, že je to důležité i proto, že možná teď někteří politici v České republice začnou o věcech přemýšlet. Dobré znamení je, že jsou zde přítomní senátoři pan Liška, pan Pavlata. Když tomu dáme trochu víc času, že se to dá dál dotáhnout. Jsou tady přítomní mladí lidi. Já jsem tomu taky prvně nechtěl věřit, když jsem se dozvěděl, že se kluci odhodlali jít do Berlína.²³ Říkal jsem si, uvidíme, jak to dopadne. Dopadlo to skvěle. Když jsme přišli do Berlína, omlouval jsem se jim, protože jsem řekl, že tyhle mladí lidé nemají o nic zájem. Přesvědčil jsem se, že mají zájem. Budu propagovat, aby se podobná cesta uskutečnila každý rok. Vím, že dva kluci zde přítomní, chtejí jít s výpravou opět do Berlína i budoucí rok. Jsem přesvědčen, že s mladýma lidmi musíme začít a říkat jim pravdu o událostech, aby věděli, co to bylo za dobu ta padesátá léta. Chodím po gymnáziích, střetávám se s mladými lidmi. Když jsem na besedách s nimi, vidím, že o věcech přemýšlejí.

Josef Mašín:

Vyprávění pana plukovníka Píky bylo pro mně velice zajímavé. Jeho otec, pan generál Heliodor Píka, byl pro nás koncem čtyřicátých let vzorem. Komunisti ho v médiích prezentovali jako nástroj imperialistů. Proto jsme se cítili posilněni v naší činnosti. Říkali jsme si, my jsme jenom malí kluci, co my děláme, to nic neznamená. Tady ti generálové vědí, co dělají. Když jsme po devadesátém roce přišli, osud pána generála Píky byl konečně pojmenován jako vražda. Pan generál Píka byl skutečná oběť komunistů. Na druhé straně, jsme byli zklamáni, že těch lidí, kteří skutečně něco dělali, že

23 Krátko pred konaním seminára ÚPN sa skupina mladých ľudí na čele s Milantom Paumerom, dokumentovaná kamerou Martina Vadasa, vypravila Nemeckom po stopách bratov Mašínovcov.

jich nebylo víc. Já věřím tomu, že v českém národě by se bylo našlo dost lidí, kteří by byli schopni něco dělat, ale oni hledají vůdce. Náš národ byl nešťastný, protože u nás žádni vůdci nebyli. Po Masarykovi tam již žádný vůdce nebyl. Pro mě osobně to bylo velké zklamání.

Po listopadu 1989 jsme se do České republiky nevrátili. Nevidím ani možnost, že bychom se mohli v blízka budoucnosti vrátit. Mluvilo se taky o statisících uvězněných lidí za komunismu. V devadesátých letech byla povinnost hovořit o tom, že komunismus se musí odstranit. Jenže v té době byl český národ podveden. Já dávám i tím bývalým vězňům za vinu, že se o to nepostarali, aby banda komunistů zmizela. V Čechách komunisti nadále existují a jak říkala moje sestra, dnes je v Čechách komunistický kapitalismus. Je to tragedie a doufám, že se tam něco stane. Milan mluvil o mládeži. Já věřím v mládež také. Nabádal bych lidi k tomu, aby všichni chodili volit a aby si vyhledali ty lidi, kterým dají své hlasy, kteří její myšlenky můžou zastupovat. Pro mně je taky velice smutné, když vidím v médiích různé diskuse, ta neznalost historie – první světová válka, druhá světová válka, komunismus – lidi vůbec nevědí, o co se jedná, nevědí, o čem to bylo. Prosím lidi, aby četli. Existuje dost literatury, která je přístupná, tak ať se lidé vzdělávají. Pavel Žáček dělá dobrou práci i Ústav paměti národa dělá dobrou práci. Zrovna mi Pavel Žáček poslal 1 200 stránek dokumentů z archívů StB o našich akcích. Jsem proto, aby ty dokumenty byli zveřejněny. Ve slovech příslušníků StB, které jsou v dokumentech citovány, jsou nejlepší důkazy o tom, že naše činnost byla správná.

V Čechách se mluví o právním státě. Jaký je to ale právní stát se zbytkovými tresty? To je pro mě nepochopitelné. Můj odkaz lidem je – volte lidi, kteří si to zaslouží.

Pavel Žáček:

Moje otázka se dotýká rehabilitace, která souvisí s osudem a bojem o očistu jména otce, pana plukovníka Píky. Proč hrdinové naší společné historie musí být rehabilitováni? Není ten samotný fakt rehabilitace ponížující? Proč musí být rehabilitován někdo, kdo je – cituji Vás i slova Vašeho otce – „čistý jako lille“?

Milan Píka:

Na to je ľahká odpoveď. Za to si môžeme my všetci. Hľadajme vinu sami v sebe. Plne súhlasím s pánom Mašínom. Vina je v nás, v našej generácii a v generácii našich mladých. Ako sme tých mladých vychovali? V nezáuj-

me alebo v nejakej konjunktúre? Fakt je, že mládež nemá záujem o historiu. My tu môžeme hovoriť o všetkom možnom. Môžeme si tu tlieskať. Vyjdeme von a čo bude zajtra? Stane sa to isté. Mne tých štyridsať rokov bol vodidlom list, ktorý napísal môj otec a ktorý patrí do čítaniek. Prečítam Vám len časť z neho:

„Milovaní a najdrahší,

pred hroznými tragickými okamihmi stojím pokojný, vyrovnaný, s čistým svedomím a vedomím, že napriek mnohým chybám plnil som si povinnosti čo najsvedomitejšie a najpocitovejšie. Som presvedčený, že ide o justičný omyl, ved' všetko je také priečladné, že ide o politickú vraždu – a predsa rád prinesiem túto násilnú obet, ak budem slúžiť na upokojenie v národe, na jeho zjednotenie. Niet vo mne zloby, nenávisti, ani pomstychtivosti, mrazí ma však horká ľútosť nad tým, že zmizla spravodlivosť, pravda a šíri sa nenávist a pomsta, zmizol zmysel pre značanlivosť, pre slobodu myslenia a prejavu. Ako ľahko sa pravda úplne prekrútila v pravý opak a niet možnosti dat jediné svedectvo a dôkaz na jej obranu. Je mi ľúto, že strach ovládol väčšinu ľudí a že sa neodvažujú povedať pravdu, alebo aspoň nepovedať zjavnú lož, bud' z donútenia alebo z konjunkturalizmu. Kam zmizla pocitivosť a odvaha? Kam zmizlo naše krédo, zdelené po Majstrove Jánovi Husovi a T. G. Masarykovi, ktoré sme tak hrdo sebe a svetu pripomívali: Pravda? Je to súmrak národného svedomia alebo až temno slobody a ľudských práv?

Nie, nemôžem uveriť, lebo génius národa je večný, pretrvá aj búrku a nedá zahynúť! ... Len úcta k názoru druhého, vzájomné pochopenie, sloboda presvedčenia náboženského i politického môže udržať svornosť národa a tým jeho silu. To musí byť cieľom každého Vášho snaženia, presvedčajte o dobrej vôle, zjednocujte. Veci národa, jeho blahobytu a bezpečnosti sú spoločné všetkým, v tom sa vždy zhodnete... Verím v úspech evolučný – výchovou. Napokon, politická forma nie je nemeniteľná. Režimy žijú a miznú, len národ je večný... Nedozoznenie medzi národmi a vojna – to je najväčšie zlo, prinášajúce nenahraditeľné straty a často skazu aj víťazovi. Vojna môže byť odôvodnená len záchrannou národnej slobody, len obranou nezávislosti a existencie národa.“

K tomu, čo hovoril pán Žáček: myslím, že sme príliš dlho žili v neslobode. Štyridsať rokov – to je kus ľudského života, niekedy i celý ľudský život. V každom z nás, či si to pripustíme alebo nie, z čias neslobody niečo zostało. Síce sa tomu bráime, ale naše myslenie je už ovplyvnené dobou, ktorú sme prežili. Práve naša mladá generácia môže veci zmeniť. Z apatie sa dá síce ľažko ihneď dostať.

Predstavovali sme si, že komunizmus zmizne tým, že prídeme na námestie a budeme štrngať klúčmi, ale to by bolo veľmi ľahké. November '89 bol skutočne zamatovou revolúciou, ale chcelo to niečo iné. Chcelo to vyšlovereenie pravdy o vinníkoch a ich potrestaní.

Chcem povedať ešte jednu vec. Prokurátor v prípade generála Píku bol istý Dr. Vaš,²⁴ ktorý si dnes spokojne užíva dôchodok. Niekoľkokrát boli pokusy o jeho obžalobu. V roku 2000 sa to nakoniec podarilo. Mestský súd v Prahe ho odsúdil na sedem rokov nepodmienečne. Novinári sa ma pýtali, či si myslím, že je rozsudok spravodlivý a či je sedem rokov málo alebo veľa. Odpovedal som, že mojím želaním nie je, aby bol tento starý človek postihnutý a musel ísť do väzenia. Pre mňa je dôležité, že existuje výrok o jeho vine. On sa však odvolał a napriek tomu, že minister spravodlivosti podal stážnosť proti jeho odvolaniu, najvyšší súd rozhadol, že Dr. Vaš nemôže byť súdený, lebo je to premlčané. Toto nie je v právnom štáte možné. On, ktorý sa nakoniec ku všetkému priznal. Prečítam Vám priznanie, ktoré Dr. Vaš urobil počas jeho uväznenia v Leopoldove (jeho vtedajšia väzba nesúvisela s prípadom generála Píku). Budem citovať z knihy Sluha dvoch páнов historikov Hanzlíka a Pospišila.²⁵ Dr. Vaš je tam predstavený ako spolupracovník sovietskej spravodajskej služby a ako komunista.

„...I tímto jsem chcel dát výraz své lásky a oddanosti Sovětskému Svazu, který je, musím to ovšem otevřeně říci, ať se to už bude, nebo nebude někomu líbit, moji první vlasti. Pro mne je Moskva blíže než Praha.“ Tento človek sa prihlásil do Zväzu protifašistických bojovníkov, bol priyatý a takmer som sedel vedľa neho, aj keď som nepožíval tie výhody, ktoré mal on.

Súd nezrušil rozsudok vynesený nad Dr. Vašom, ale odložil prípad, pretože nemal byť súdený, keďže je doba premlčaná. Zároveň však súd vylásil, že „vina Dr. Vaša je nespochybniťelná“. Výrok súdu ma ako syna môže sice uspokojiť, ale je do nedostatočné, keďže verejnosť o tom nevie. Tým sa národ vychováva k apatii, k nečinnosti. Súhlasím s pánom Mašínom, že treba niečo robiť, nejaký vodca musí byť, nielen myslieť na seba, na to, čo budem zajtra jest, aký seriál budem pozerať v televízii.

24 JUDr. Karel Vaš (* 1916), od 1933 člen KSČ, potom agent NKVD, od januára 1943 člen čs. vojenskej jednotky v Buzuluku, január 1945 zástupca Obranného spravodajstva; po 1946 vo vojenskej justícii, v aprili 1951 prepustený, 11. 8. 1951 zatknutý a o dva roky neskôr odsúdený na doživotie; nadvážne stranícky a občiansky rehabilitovaný.

25 HANZLÍK, František – POSPIŠIL, Jaroslav – POSPIŠIL, Jan: *Sluha dvoch pánu*. Vizovice 1999.

Na záver Vám odcitujem slová môjho otca, ktoré vyslovil tesne pred svojou smrťou: „...*Mým posledním přáním jest, aby národ zůstal sjednocen a aby každý bez rozdílů pracoval na sjednocení národa.*“ Za pár sekúnd po nich zomrel.

Ďakujem vám.

Pavel Žáček:

Jsem rád, a doufám, že mluvím za vás všechny zde přítomné, že zazněla tato slova. Připomínám, že posláním Ústavu paměti národa nesmí být jen hledání toho negativního z naší minulosti – rekonstrukce činnosti příslušníků StB, komunistů, agentů, ale také hledání osob, na kterých se dá stavět, které si stály pevně za svém, nehledě na pronásledování a perzekuci, které stojí na té správné straně po celý život. Jsem rád, že panel Osobní vzpomínky naplňuje tyto parametry nejenom aktivním odporem Josefa Mašína, Milana Paumera, ale také aktivním životním osudem Milana Píky, včetně osudu tragicky popraveného divizního generála Píky, a zejména osudem paní Zdeny Mašínové. Tady můžeme hledat sílu do dalšího potýkání se s minulostí, zde můžeme hledat pramen té energie, na kterou jsem se ptal paní Zdena. Doufejme, že tenhle panel a vaše účast na něm, díky za ní, nám pomůže a že to, co bylo řečeno, přeneseme přes osoby v sále také mimo něj.

11. brigáda Pohraničnej stráže v systéme ochrany hranice

Mgr. Ľubomír Morbacher (1973), absolvent Pedagogickej fakulty UK Bratislava. Pracuje v Ústavе pamäti národa. Zaoberá sa dokumentáciou prípadov usmrtených na hranici v rokoch 1948 – 1989 a rekonštrukciou zložiek Pohraničnej stráže. Publikuje v štvorročníku Pamäť národa.

Od nástupu komunistickej strany k moci vo februári 1948 začal vývoj veľmi rýchlo smerovať k vytvoreniu uzavretej totalitnej spoločnosti. Najsilnejšími opornými piliermi komunistickej strany boli bezpečnostné zložky, čo vyplývalo z jej samotnej podstaty a zákonitosti vývoja takejto spoločnosti, ktorá sa stala satelitom Sovietskeho zväzu. Bola založená na potláčaní základných ľudských práv, používaní represív a rozsievania strachu. Jej podstatou bola lož. Z tejto politickej reality vyplývalo, že občania Československa, ktorí mali iný názor na formu vlády a politický režim, sa zmenili z legítimných názorových oponentov na nepriateľov. Aby títo nepriatelia nemohli uniknúť do bezpečia demokratických štátov skôr, ako sa s nimi komunistický režim v Československu definitívne vysporiada, bola postupne vytvorená represívna zložka Pohraničná stráž a uzavretá hranica so Západom. Tzv. železná opona však nebola iba pre politických odporcov, ale pre všetkých občanov štátu. Totalitný režim jednoducho nemohol priustaviť, aby jeho obyvatelia tento politický systém mohli porovnať s pluralitnými demokratickými systémami na Západe. Potreboval poslušnú a lacnú pracovnú silu, ktorú mohol systematicky kontrolovať.

Treba podotknúť, že dôležité archívne dokumenty o činnosti represívnej zložky Pohraničnej stráže boli až do vzniku Ústavu pamäti národa a prebratia dokumentov podľa zákona č. 553/2002 Z.z. od Slovenskej informačnej služby prísne tajnými dokumentmi a s podstatnými faktmi sa verejnosť nemohla oboznámiť ešte 15 rokov po páde totalitného režimu. Aj keď sa komunistická propaganda snažila utiecencov, teda v jej terminológii najskôr „agentov“ a neskôr „narušiteľov štátnych hraníc“ kriminalizovať, tieto prípady útekov a pokusov o útek nikdy nevyšetrovala

kriminálna zložka ZNB, ale špeciálne vyčlenená skupina vyšetrovateľov ŠtB, ktorá často preukázateľne hrubým spôsobom manipulovala vyšetrovanie. Výsledkom „vyšetrovania“ prípadov usmrtených alebo zranených utečencov nikdy nemohla byť trestná zodpovednosť pohraničníkov, aj keby to akokoľvek odporovalo faktom, pretože aj nad podzákonnými normami, zákonmi a ústavou prispôsobenou totalitnému režimu bola komunistická strana a jej represívne zložky Štátnej bezpečnosti a Pohraničnej stráže. Skutočná situácia na hranici so Západom a znemožnenie útekov za každú cenu malo zostať pred verejnoscou absolútne utajené a rovnako presné podrobnosti prípadov mali byť aj v samotných štátnych a bezpečnostných orgánoch známe len úzkemu okruhu zainteresovaných dôstojníkov Pohraničnej stráže, vybratých vyšetrovateľov ŠtB, vojenských prokurátorov a stranických činiteľov.

V drivej väčšine sa o útek cez zelenú hranicu pokúšali neozbrojené civilné osoby, ktoré už nevideli inú možnosť úniku pred totalitným režimom. Takmer polovicu utečencov pokúšajúcich sa dostať z Československa na Západ tvorili v 70. a 80. rokoch okrem našich občanov obyvatelia NDR a menšie množstvo obyvateľov okolitých štátov tvoriacich tzv. východný blok.

Boj o ovládnutie spoločnosti komunistickou stranou s podporou Moskvy sa nezačal až vo februári 1948, komunistická strana sa už po skončení druhej svetovej vojny sústredila na ovládnutie silových rezortov, akými boli ministerstvo vnútra a ministerstvo národnej obrany. Už v máji 1945 sa začal pokynom komunistického ministra vnútra V. Noska formovať Pohotovostný pluk 1 NB, ktorého jadro tvorili bývalí partizáni a komunistické myšlienky oddaní ľudia. Na začiatku roku 1946 boli jednotky Pohotovostného pluku 1 NB reorganizované a vznikli z nich Pohraničné útvary ZNB. Príslušníci ZNB útvaru 9 600 zohrali aktívnu úlohu pri februárovom prevratre, keď zabezpečovali prevzatie kontroly nad Prahou a zaistovali dôležité budovy v meste, vrátane ministerstiev.¹ Neskôr tvorili príslušníci tohto útvaru tvrdé jadro ŠtB a PS.

V polovici roku 1948 sa stráženia hranice so Západom ešte súbežne zúčastňovali Finančná stráž a pohraničné útvary ZNB. Finančná stráž bola postupne od roku 1948 odstraňovaná, pretože mocenské zložky chápali, že pre ich cieľ – zabrániť utečencom v prechodoch cez hranicu – už nie je použiteľná. Čistky uskutočnené v jej radoch hneď po februári 1948 neboli

---

1 PULEC, Martin: Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničníckich složek v letech 1948 – 1951. In: *Securitas imperii*, 2001, č. 7, s. 58.

pre nový režim postačujúce. Veľká časť príslušníkov FS nebola lojálna k novej moci a jej členovia napomáhali útekom cez hranicu.

Zákonom č. 275/1948 Sb. prešla pôsobnosť Finančnej stráže v colnom pohraničnom pásmе od 1. januára 1949 na Zbor národnej bezpečnosti. Na základe tohto zákona ministerstvo vnútra poverilo ochranou štátnej hranice útvar ZNB 9600 a jemu podriadené útvary. Bola zriadená Pohraničná stráž ZNB. Trestným zákonom bolo nedovolené opustenie ČSR kvalifikované ako trestný čin. V „*Dočasných služobných inštrukciách PS ZNB*“ z júla 1949 je stanovené, že: „*úkolem členov PS je zajistit a strežiť státní hranice a likvidovať vše, co směřuje jak proti lidově-demokratickému státnímu zřízení, tak vůbec proti bezpečnosti republiky po stránce vnější i vnitřní*“.² V týchto inštrukciách sa ďalej uvádza, že „*Pohraniční stráž musí rovněž zabránit všemi prostředky ilegálním přechodům osob do ciziny, t. j. zadržet a zajistit jednotlivce i skupiny organizované i neorganizované, jenž se pokusí o přechod státní hranice.*“³

Dňa 12. októbra 1950 bola preradená 13. pešia divízia a 64. peši pluk do zostavy Pohraničnej stráže ZNB. Názory predstaviteľov komunistickej strany a bezpečnostných rezortov sa medzi rokmi 1950 a 1951 zásadne zmenili a urobilo sa dôležité rozhodnutie, že sa upustí od štátnejbezpečnostného charakteru stráženia hranice. Po rokovaní medzi ministerstvom národnej bezpečnosti a ministerstvom národnej obrany padlo rozhodnutie od 1. januára 1951 vybudovať Pohraničnú stráž ministerstva národnej bezpečnosti a prejsť na vojenský systém stráženia hranice podľa vzoru Sovietskeho zväzu.

Na čele Pohraničnej stráže stál veliteľ plk. Ludvík Hlavačka⁴, neskôr povyšený do hodnosti generála, ktorý sa v roku 1955 stal námestníkom ministra vnútra. Už skôr bol známy ako príslušník ŠtB, ktorý sa neštítil žiadnych metód, vrátane mučenia. Bol priamo zodpovedný za skutočnosť, že od konca roku 1952 zaviedli do strednej steny drôtenej zátarasy na celej západnej hranici vysoké napätie elektrického prúdu medzi 5 000 a 6 000 voltov.

Zmeny v strážení, ktoré kopírovali sovietsky systém vojenského stráženia a urobili zo štátnej hranice takmer neprenikuteľnú hrádzu, sprevádzali dôležité legislatívne zmeny.

2 AMV ČR Kanice, *Zatímní služební instrukce Pohraniční stráže SNB z 1. července 1949.*

3 Tamtiež.

4 *Vojenské dejiny Československa. V. díl. 1945 – 1955.* Ed. J. Lipták, J. Bílek, P. Drška. Praha 1989, s. 495.

Dňa 11. júla 1951 Národné zhromaždenie schválilo zákon č. 69/1951 Sb. o ochrane štátnych hraníc, ktorý ustanovil dôležitú povinnosť a zodpovednosť každého občana pri ochrane hranice. Príslušníci Pohraničnej stráže nadobudli rovnaké práva a povinnosti ako príslušníci armády a pri plnení svojich právomocí mali právne postavenie príslušníkov ZNB. Nariadením č. 70 zo 14. júla 1951 upravil minister národnej bezpečnosti právo príslušníkov Pohraničnej stráže použiť zbraň. Toto dôležité nariadenie potvrdilo krutý režim na hranici. Nad ľudský život bola postavená ochrana hranice. Nariadenie priamo prikazovalo hliadkam PS zmaríť pokusy ľudí o útek cez hranicu i použitím strelnej zbrane, ak by nereagovali na ich výzvu na návrat. Ministerstvo národnej bezpečnosti v súvislosti so zákonom č. 69/1951 Zb. o ochrane štátnych hraníc vydalo vykonávacie predpisy a smernice, ktoré zriadiли zakázané a hraničné pásmo.⁵ Zakázaným pásmom bol pruh územia od štátnej hranice do vnútrozemia až do hĺbky 2 000 m. Bolo skutočným pásmom smrti, v ktorom sa civilné osoby mohli pohybovať len na zvláštne povolenie, najčastejšie na vykonanie nevyhnutných prác, avšak len pod dozorom príslušníkov PS v čase od svitania do súmraku. Z tohto páisma bolo všetko civilné obyvateľstvo vysťahované. Na zakázané pásmo nadväzovalo hraničné pásmo, ktoré siahalo do hĺbky 2 až 6 km do vnútrozemia. Na vstup do hraničného páisma boli rovnako potrebné povolenia. Obyvatelia obcí v hraničnom páisme mali v doklade totožnosti záznam, ktorý im umožňoval, aby sa dostali do svojich domovov.

Pohraničné útvary ZNB, ktoré strážili hranicu s Bavorskom, boli preorganizované na päť brigád PS. Ochrannu hranice s NDR, Rakúskom a časťou maďarského úseku mali strážiť pohraničné oddiely. Po zmene systému stráženia na vojenský, slovenský úsek „zeleznej opóny“ strážil 11. bratislavský pohraničný oddiel MNB, od roku 1952 11. bratislavská pohraničná brigáda MNB. Jej veliteľom bol major Florian Čambál, ktorý si svoju pozíciu udržal až do roku 1962. Rozdiel medzi brigádou a oddielom PS bol v nižšom početnom stave v neprospech oddielov PS, ktoré ďalej nedisponovali záložným práporom nasadzovaným pri väčších pohraničných operáciách.⁶ Prioritou bolo stráženie úseku hranice s Bavorskom vyjadrené aj po veľmi skorom preorganizovaní oddielov na brigády, rozdelením na brigády typu „A“ proti SRN a ostávajúce typu „B“. Napriek tomu úseky hranice s Rakúskom zaznamenávali nápor utečencov.

5 SNA Bratislava, fond: Povereníctvo vnútra – sekretariát, kar. Č. 215. Ustanovenie o pohraničnom území. Prílohy.

6 PULEC, M.: c. d., s. 61 – 62.

Súčasne s budovaním Pohraničnej stráže sa začali na všetkých úsekoch hranice Československa realizovať ženijnotechnické opatrenia, ktoré trvalo menili vzhľad pohraničia. Ženijné jednotky odstránili z brehov Moravy a Dunaja vysoký porast, aby mali hliadky lepší výhľad na okolitý terén. V blízkosti rieky a na „suchej“ hranici po boku vybudovaných chodníkov bolo už od roku 1949 budované vysoké oplotenie s ostnatým drôtom – drôtená zátarasa. Kontrolné pásy zoranej pôdy (v zime to boli snežné pásy), niekoľko metrov široké, slúžili na zachytenie stôp utečencov. Viedli rovnobežne s hranicou. Pohraničníci prekopávali komunikácie v blízkosti hranice, budovali strelecké zákopy okolo rôznych objektov a stavali vysoké pozorovacie veže.

Veľmi zákerný spôsob určenia polohy utečencov predstavovali nástražné osvetlenia napojené tenkým ľahko spozorovateľným drôtom, ktorý bol maskovaný v nízkych porastoch v dostatočnom odstupe pred samotnými drôtenými zátarasami. Zvlášť boli rozmiestnené tam, kde ešte nebola drôtená zátarasa vybudovaná.

V roku 1953 bola v úseku 11. brigády dobudovaná trojstenná drôtená zátarasa v dĺžke 111 km 500 m. Na vizuálny prieskum terénu boli postavené nové pozorovacie veže. Koncom roka 1953 bol ich celkový počet 72.⁷ Neskôr od roku 1954 sa začali budovať ešte dokonalejšie pozorovateľne. Boli vybavené hromozvodom, telefonickým spojením, zateplením na zimné obdobie. Ich výška bola 8 až 14 m podľa charakteru terénu.⁸ Navrhovalo sa dodatočné osvetlenie na miestach, kde predtým dochádzalo k častým prekročeniam hranice. Išlo o úseky Petržalka, Jarovce, Devínske Jazero, Devínska Nová Ves, dunajský ostrov Kazmacher (Sihof) v blízkosti Karlovej Vsi. Do roku 1953 bolo dobudovaných 4 800 m streleckých zákopov a 863 m spojovacích zákopov.⁹ Útvary Pohraničnej stráže sa začali presúvať bližšie k samotnej hranici. Budovanie nových objektov, prípadne tzv. fínskych domčekov, slúžiacich na ubytovanie funkcionárov roty, umožňovalo pohraničníkom rýchlejšie a účinnejšie zasahovať. Zároveň civilné obyvateľstvo mohlo ľahšie pozorovať pohraničníkov. Po presune bližšie k hranici sa však zohľadnili aj iné nároky na obranu objektov. Okolo objektov boli vybudované jednostenné drôtené zátarasy.

7 A ÚPN, fond: 2346, inv. j. 655. Výročná správa o činnosti a výkone služby za rok 1953 – Predloženie.

8 Tamtiež, inv. j. 661. Budovanie pozorovateľní nového typu – Zaslanie plánov.

9 Tamtiež, inv. j. 655. Výročná správa o činnosti a výkone služby za rok 1953 – Predloženie.

Na lepšie zabezpečenie toku Dunaja bol od 25. februára 1954 vyčlenený zo zostavy 11. brigády Bratislava komárňanský prápor s dunajskou flotilou a bol vytvorený 25. samostatný pohraničný prápor so sídlom v Komárne. Pozostával z desiatich pohraničných rôт strážiacich „suchú“ hranicu a dunajskej flotily (tri poriečne oddiely), ktorá mala sprevádzať rakúske, západonemecké a juhoslovanské lode počas plavby v československých vodách.

Jednotlivé úseky hranice s Rakúskom sa podľa terénu alebo dôležitosti líšili svojím ženijnotechnickým zabezpečením. Medzi najnehumánnejšie spôsoby zabezpečenia hranice so Západom, v rámci celého štátu, patrila elektrifikácia drôtených zátarás a ich zamínanie. Systém drôtených zátarás bol trojity. Strednú stenu tvorila elektrifikovaná drôtená zátarasa (EDZ), napájaná pomocou transformátora z verejnej siete, ktorá bola pod vysokým napäťom. Za toto neľudské opatrenia bol vydaný rozkaz zodpovedný prvý veliteľ Pohraničnej stráže MNB plk. Ludvík Hlavačka. Medzi drôtenými zátarasami a popri nich bolo umiestnené kontrolné pole (KP) na záchytenie stôp utečencov. Drôtené zátarasy boli spevňované zamínaním tzv. betónovými, drevenými, elektrickými druhmi mín (názvy podľa plášťa, príp. spôsobu iniciácie). V zakázanom pásmе boli rôzne úseky podľa potreby rovnako zamínané, alebo boli do nich umiestňované nástražné systémy, ktoré vyrábali pohraničníci podľa zlepšovacích návrhov.

V roku 1956 sa pristúpilo na odmínovanie drôtených zátarás, nebol to však humánný čin. Množstvo výbuchov a zranení najmä príslušníkov PS (nielen utečencov) a komplikácie pri strážení hranice sa podpísali pod rozhodnutie odmínovať. Časté výbuchy mín poškodzovali drôtené zátarasy a spôsobovali výpadok na elektrifikovaných drôtených zátarasach. Takto pri súbežnom použití –zamínanie a elektrifikácia zátarás – pôsobili kontraproduktívne.¹⁰ Elektrifikované zátarasy plnili okrem úlohy zneškodenia „narušiteľov“ aj signalizačnú úlohu, pretože po vzniknutom skrate sa na jednotlivých úsekoch rozžíiali špeciálne umiestnené farebné lampy, ktoré určovali pohraničníkom miesto prekonávania zátarasy. Na ilustráciu frekvencie výbuchov mín: v prvom štvrtroku 1953 bolo zaznamenaných na úsekoch I., II. a III. práporu 11. brigády 54 výbuchov mín, ktoré nespôsobili utečenci, vo väčšine prípadov ich spôsobila pernatá zver

10 VANĚK, Pavel: K vývoji ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951 – 1955. In: *Sborník archivu ministerstva vnitra*, 2004, č. 2, s. 200.

a srny.¹¹ Najlepším dôkazom toho, že pri odmínaní nešlo o zmierňovanie brutálnych metód pri strážení hranice, bola spomínaná elektrifikácia. Elektrifikácia zátarás pretrvala až do polovice 60. rokov a svojím životom na ňu doplatili utečenci aj na úsekokach rôznej 11. brigády. Odstránená bola v dôsledku vysokých finančných nárokov, nebezpečnosti pre príslušníkov PS, ale najmä preto, že bola nahradená technicky dokonalejším signalizačným zariadením.

V roku 1962 sa začali zavádzat nové systémy signalizácie prekonávania hranice. Prvá drôtená zátarasa sa stala signálnou stenou. Signálna stena bola rozdelená na úseky, z ktorých v prípade prekonávania išiel signál do signálnej ústrednej roty a zadal podnet na zásah proti utečencom.

Nástražné osvetlenia, systém tranzistorovej signalizácie – zariadenie RSP-U 60, spolu s elektrodrôtenou zátarasou až do roku 1965 mali signalizovať a zastaviť utečencov. Po odstránení elektrického prúdu z elektrodrôtenej zátarasy a dobudovaní nového systému od roku 1967 využívala 11. brigáda na svojich úsekokach dvojstennú drôtenú zátarasu, ktorej prvá stena bola signálnou.

Výzor slovensko-rakúskeho úseku hranice, ktorý strážila 11. brigáda sa v 70. a 80. rokoch zásadne nemenil. Popri drôtených zátarasách boli pozdĺžne zorané pásy na zachytenie stôp. Cesty pred kontrolnými pásmi boli prehradzované betónovými ihlancami spojenými oceľovým lanom a na niektorých miestach protitankovými zátarasami. Tieto opatrenia smerovali k zmareniu pokusov preraziť drôtené zátarasy ťažkými nákladnými vozidlami a rôznymi opevnenými automobilmi. Bolo to poučenie z prípadov, ktoré sa vyskytli v 60. rokoch.

Prvá drôtená zátarasa, ktorá bola signálnou stenou, po vzniku skratu odovzdávala signál do signálnej ústrednej s presnou lokalizáciou podúseku, ktorý prekonával „narušiteľ“. V teréne aj na stôpoch pozdĺž kontrolných pásov boli umiestňované reflektory a systémy bezdrôtovej signalizácie. Reflektory s veľkým dosahom spôsobovali utečencom moment prekvapenia a plnili aj funkciu demonštratívneho osvetlenia určitých úsekov hranice.

Po podaní signálu a rýchлом zhodnotení situácie bol na rotách vyhlásený pohraničný poplach a zadržanie utečenca alebo utečencov dosiahli komplex opatrení a dobre organizovanou súčinnosťou medzi pohraničnými hliadkami. Účinnosť a rýchlosť zásahov sa zvyšovala používaním

11 A ÚPN, fond: VPS, inv. j. 110. Správa o činnosti a výkone služby za I. štvrtrok 1953.

terénnych automobilov a vo výnimočných prípadoch aj vrtuľníkov. Na prenasledovanie utečencov, pokiaľ to bolo potrebné, boli organizované pohraničné akcie na základe rozhodnutia veliteľa roty, pri ktorých boli nasadené väčšie sily. Zúčastňovali sa na nich aj Pomocníci PS, Ľudové milície, prípadne súčinnostné útvary ČSLA. Jedným z dôležitých a používaných súčinnostných opatrení pri zásahoch PS po zaznamenaní signálu bolo nasadenie bojových skupín – skupiny prekrytie a tzv. clony v priestore za drôtenými zátarasami. Tzv. clona sa používala na prehradenie „smeru pravdepodobného postupu narušiteľa“ alebo na uzavretie priestoru na hranici.

V júli 1985 boli rozkazom Náčelníka HS PS OSH¹² generálmajora PhDr. Antona Nemca, ktorý na začiatku 70. rokov zastával funkciu veliteľa 11. brigády, stanovené dôležité režimové opatrenia pri strážení hranice s „kapitalistickými“ štátmi. Týkali sa predovšetkým efektívneho zasahovania pohraničných hliadok a bojových skupín v „pásme prekrytie“ – medzi drôtenými zátarasami a hranicou proti utečencom. Na rotách PS sa mali sústavne prepracúvať a zdokonaľovať varianty týchto zásahov na „čiarach prekrytie“ a „zakrytie štátnych hraníc“. „Skupina prekrytie“ bola bojovou skupinou s počtom štyroch a viac pohraničníkov. Zabráňovala preniknutiu utečencov do zahraničia zaujatím výhodnej terénnej „čiary zakrytie“, ktorá prehradila postup utečencov. „Skupina clona“ bola bojovou skupinou s počtom družstva a viac, ktorá prehradzovala „smer pravdepodobného postupu narušiteľa“, vopred vyhodnotený ako miesto, často používané utečencami na prenikanie hranicou alebo na uzavretie priestoru na hranici. Tieto režimové opatrenia sa stali novým impulzom pre agresivitu a hrubé porušovanie medzinárodného práva jednotkami PS prenasledujúcimi utečencov za drôtenými zátarasami.

Z rozkazu náčelníka HS PS OSH z roku 1985 priamo vyplývalo, že pri používaní služobných psov pri „útoku navoľno“ bol vytvorený drastický systém „svoriek“ na stráženie hranice. Na vonkajšej strane drôtených zátarás (medzi DZ a štátnej hranicou) boli budované koterce, ktoré ovládal psovod na diaľku lankom z vnútornej strany drôtenej zátarasy, resp. automatické koterce pre svorku, ktoré otvárali súčasne so signálom aj diaľkovo z roty PS.¹³ Taktô od šteniat cvičená svorka súrodencov na samostatný útok bola veľmi nebezpečná a jej správanie nebolo ovládateľné ako pri

12 AMV ČR Kanice, R N HSPS OSH č. 12/1985. Režimová opatrení k zabezpečeniu kvalitného plnení úkolů při ochraně státních hranic ČSSR s kapitalistickými státy.

13 Tamtiež.

použití jedného služobného psa. Nezriedka sa týchto svoriek báli aj samotní pohraničníci. Prebehnutie samostatne útočiacich svoriek na územie cudzieho štátu bolo možné, pretože svorka z pochopiteľných dôvodov „neovládala“ priebeh štátnej hranice. Dôsledky sa dostavili čoskoro.

Dňa 1. augusta 1986 sa na známom bratislavskom internáte Družba ubytoval osemnásťročný mladík z NDR Hartmut Tautz. Jeho cieľom, tak ako mnohých jeho spoluobčanov, bolo dostať sa do Rakúska. Bratislava sa pre takýto úmysel zdala vhodnou.

Hartmut Tautz si najprv obhliadol terén na hranici z nadjazdu nad vtedajšou Košútovou ulicou vedúcou na sídlisko Lúky II, kde si vybral na prechod blízke miesto oproti benzínovej čerpacej stanici. 8. augusta 1986 sa vo večerných hodinách začal približovať k úseku 11. roty PS Petržalka - Kopčany. K signálnej stene sa dostał pravdepodobne plazením, a keďže neuviedol do činnosti pomocnú signalizáciu, podarilo sa mu k nej priblížiť bez toho, aby ho spozorovali. Tam prestrihal 3. až 7. vodič podúseku č. 10 signálnej steny a rozbehol sa cez kukuričné pole k hranici. Po prestrihaní drôtov na signálnej stene ihneď zasahovala dvojčlenná hliadka – stráž hranice s dvoma služobnými psami vycvičenými ako svorka útočiaca navoľno.¹⁴ Svorka dosiahla mladíka doslova pári metrov od hranice. Čeluste cvičených psov spôsobili mladíkovi drastické poranenia. Keďže pohraničníkov viac ako poranený „narušiteľ“ zaujímalo, či sa tam nevyskytujujú ďalší „narušitelia“, mladík nadránom v dôsledku hemoragickeho šoku na podklade masívneho krvácania v bratislavskej vojenskej nemocnici zomrel.¹⁵

11. brigáda PS, ktorá bola samostatným útvaram Pohraničnej stráže, sa členila podobne ako veliteľstvo PS na štáb s operačným, spravodajským, školským oddelením a samozrejme veliteľom brigády so svojím aparátom. V štruktúre brigády bol ďalej politický a tylový sektor a jednotky priamo podliehajúce veleniu brigády. Brigáde podliehali prápori PS a najnižšou organizačnou jednotkou bola rota PS, ktorá vykonávala stráženie hranice v stanovenom úseku.

Stráženie hranice v úseku 11. brigády vykonávali nasledovné jednotky: trinásť pohraničných rôт, dva poriečne oddiely, štyri zabezpečovacie jednotky (veliteľská, spojovacia, ženijná rota a rota tylového zabezpečenia). Na výcvik bojovej a politickej prípravy bol určený výcvikový prápor Malacky. Na úseku brigády bolo šesť oddelení pohraničnej kontroly (OPK)

¹⁴ A ÚPN, KS ZNB Bratislava, arch. č. V-18860.

¹⁵ Tamtiež.

a z toho na štyroch OPK slúžili príslušníci PS organicky začlenení do jednotiek brigády.

Zabrániť zbehnutiu dôstojníkov a vojakov PS a strážiť ich politickú spoplahlivosť mal tzv. „dôstojník kázne“, ktorý budoval sieť spolupracovníkov na získavanie informácií. Po roku 1951 mal túto úlohu v kompetencii IV. sektor veliteľstva ŠtB a neskôr III. správa ZNB, ktorá vykonávala kontrarozviedkovú činnosť na útvaroch PS.¹⁶

Od roku 1948 do roku 1989 bolo na všetkých úsekoch hranice Československa so Spolkovou republikou Nemecko (predtým americkou okupačnou zónou Nemecka) a Rakúskom streľbou, drôtenými zátarasami pod vysokým napäťom, mímami a inými zákrokmi príslušníkov Pohraničnej stráže usmrtených najmenej 380 osôb. Bilanciou usmrtených na slovensko-rakúskom úseku stráženom 11. brigádou bolo najmenej 40 osôb. Z radov dôstojníkov, ale najmä vojakov základnej služby prideleňých k Pohraničnej stráži prišlo o život 648 osôb. Len dvanásť z nich zahynuli pri ozbrojenom strete s utečencami.¹⁷ Pohraničníci sa stávali obeťami elektrodrôtených zátarás, nášlapných mín, nepozornosti pri manipulácii so zbraňami a väčší počet z nich spáchal samovraždu v dôsledku psychického tlaku, vymývania mozgov zo strany veliteľov. Nemožno nespoľahliať pre mnohých menej viditeľné obete železnej opory. Boli nimi tisíce zadržaných osôb v hraničnom pásme, ďaleko pred drôtenými zátarasami, ktoré boli za pokus o nedovolené opustenie republiky podľa § 8 ods. 1 k § 109 ods. 1 Tr. zákona odsúdené na nepodmienečné tresty odňatia slobody, keď sa predtým pod fyzickým a psychickým nátlakom priznali k úmyslu prekročiť hranicu. Boli obeťami bezprecedentného nezákonného bezprávia, pri ktorom išlo o hlboký rozpor medzi literou zákona a úradným postupom bezpečnostných zložiek a štátnych orgánov.

Najvyššiu zodpovednosť za tieto usmrtenia, zranenia osôb a všetky bešťality nesú tieto zložky: vtedajšie vedenie KSČ, ministri vnútra, resp. národnej bezpečnosti, národnej obrany, ich námestníci, v ktorých kompetencii bola Pohraničná stráž, velitelia PS (resp. náčelníci HSPS), velitelia konkrétnych brigád a rôzne až po zakročujúce hliadky. V rôznej miere sú spoločne zodpovední za stráženie hranice a udržiavanie vytvoreného systému na hranici so Západom.

16 PULEC, M.: *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948 – 1951.* c. d., s. 68 – 70.

17 JÍLEK, Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena: *Železná opona. Česko-bavorská hranice 1948 – 1989.* Západočeská univerzita Plzeň 2002, s. 44.

Verím, že v blízkej budúcnosti orgány činné v trestnom konaní preukážu, že komunistické bezprávie nemôže zostať nepotrestané. Tvárou v tvár týmto preukázateľným usmrteniam neozbrojených civilných osôb nemôžu zostať ľahostajní ani občania, ktorých úprimným želaním je, aby Slovenská republika bola právnym štátom.

Trestní postih příslušníků Pohraniční stráže v České republice

Miroslav Černý (1950). Pracuje v Úrade dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu v Prahe. Venoval sa o. i. vyšetrovaniu incidentov na štátnej hranici bývalého Československa, dokumentáciu Táborov nútených prác, poprav, prípadu Černobyl, a asistoval pri vyšetrovaní bývalého ministra vnútra JUDr. L. Štrougalu.

Vážené dámy a páновé,
dovolte mi v úvodu poděkovat za pozvání. Je mi ctí vystoupit na tomto mezinárodním semináři.

Deset let pracuji v Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV), dříve v médiích nazývaném Bendův úřad, podle Dr. Václava Bendy. Za tu dobu jsem se podílel či spolupodílel na vyšetřování řady případů. Nicméně dnes tu chci prezentovat stručnou informaci či zkušenosť o trestním postupu proti pachatelům, kteří mají na svědomí smrt téměř 300 osob, které chtěly překročit československou hranici při cestě za svobodou.

V první fázi v letech 1994 – 2000 bylo prověřeno dvacet nejkřiklavějších incidentů, jež se odehrály na západní hranici, kdy byli usmrceni nebo vážně poraněni lidé povětšinou již na území cizího státu, t. j. Spolkové republiky Německo (SRN) nebo Rakouska anebo kteří byli odvlečeni zpět na území komunistického Československa. Již tehdy se zjistilo kromě porušení vnitřních československých právních aktů také porušení mezinárodního práva při pronásledování a střelbě na cizím území či únosu zraněných zpět do Československa. S vyšetřováním těchto případů je spojeno jméno vyšetřovatele Ing. Adolfa Rázka, Miroslava Lchkého a později Mgr. Martina Pulce, který pomáhal při jejich dokumentaci. Já jsem se na nich začal podílet až v roce 2000.

Mediálně nejznámější jsou pochopitelně pravomocně rozhodnuté případy. Z oficiálního přehledu ÚDV jsem pro vás vybral třináct charakteristických kauz, z nichž je patrné, čeho se bývalí příslušníci někdejších

mocenských opor komunistického režimu dopouštěli, a jak se s jejich skutky vypořádaly orgány činné v trestním řízení České republiky:

1. Obviněný Oldřich Kvapil, služebně zařazen ve funkci náčelníka oddělení B zpravodajského oddělení ministerstva národní obrany, dne 16. listopadu 1951 v pozdních večerních hodinách na území nynější SRN asi 10 m od hraniční čáry měl zastřelit Stefana Kollmana, čímž se měl dopustit trestního činu vraždy podle § 219 odst. 1 tr. zákona. 29. dubna 1999 návrh na podání obžaloby na Krajské státní zastupitelství Brno. Obžaloba byla podána 29. května 1999 KSZ v Brně. Z důvodu trvalého bydliště obviněného byla věc postoupena Ministerstvu spravedlnosti Praha, který 12. listopadu 2002 trestní stíhání Kollmana přerušil dle § 231 odst. 1 trestního řízení z důvodu § 224 odst. 1 tr. ř. pro okolnosti uvedené v § 173 odst. 1 písm. b) tr. ř. Toto usnesení nabyla právní moci 19. listopadu 2002.

Tento případ patří mezi nejdéle řešené věci (témař 8 let): KS zaslal spis ministrově spravedlnosti Otakaru Motejlovi, aby se zjistilo, zda se na případ nevtahuje prezidentská amnestie z r. 1990, tři roky se čekalo a teprve poslanec a stínový ministr vnitra Ivan Langer interpelacemi na ministra spravedlnosti věc rozhýbal. Zjistilo se přitom, že úředníci kanceláře bývalého prezidenta republiky ponechali spis celou dobu bez povšimnutí.

Obviněný	Sděleno obvinění	Návrh na podání obžaloby	Obžaloba
Kvapil O.	17. 1. 1995	29. 4. 1999	28. 5. 1999

2. Obvinění genpor. Ing. František Šádek, bývalý náčelník Hlavní správy Pohraniční stráže a ostrahy státní hranice, pplk. JUDr. Josef Šabata, bývalý velitel 5. brigády pohraniční stráže (bPS) v Chebu, Zdeněk Bělohlávek, bývalý velitel 2. pohraničního praporu 5. bPS v Chebu, František Víttek, bývalý velitel roty 5. bPS, ing. Jiří Svoboda, bývalý náčelník operačního oddělení 5. bPS a mjr. Jiří Boček, bývalý starší důstojník 2. pohraničního praporu 5. bPS, že z titulu svých funkcí v noci ze dne 23. na 24. května 1978 na hraničním přejezdu Pomezí nad Ohří, okres Cheb, po předchozím propuštění devětatřiceti rukojmí, za druhou hraniční závorou, nezabránil střelbě vojáků PS na autobus, ve kterém v té době byli ozbrojení narušitelé státní hranice (SH): Milan, Václav a Robert Barešovi a dále rukojmí – řidič autobusu Jan Novák, a v důsledku čehož došlo k zastřelení řidiče J. Nováka, jednoho z narušitelů Milana Bareše, k těžkému zranění Václava Bareše, lehkému zranění Roberta Bareše a hmotné škodě na autobusu ve výši cca 100 000 Kčs, ačkoli za dané situace bylo zřejmé, že může dojít k ohrožení životů a zdraví osob v autobuse, zejména když vojáci PS nebyli na takovou situaci připraveni ani vycvičeni, ačkoliv v té době již platilo Opatření gen. por. Šádka ze dne 3. února 1977, č.j. 00 14-70, jehož součástí byly

zásady činnosti k zabránění násilných přejezdů vozidel přes SH do kapitálistických států, ve kterých se pod bodem IV výslově nařizovalo: „nelze-li zabránit úmyslu narušitele uskutečnit násilný přejezd SH s použitím rukojmí (tyto ohrožuje zbraní) a byly-li vyčerpány všechny pasivní prostředky a možnosti k zastavení vozidla a zadřzení narušitele, a střelbou na vozidlo by byly ohroženy životy nezúčastněných cestujících, musí rozhodnout náčelník oddělení pasové kontroly (mimo prostor oddělení pak velitel pohraniční roty) propustit toto vozidlo do zahraničí, situace se pak řeší cestou příslušných zahraničních orgánů“, ačkoliv v té době vojáky PS byla již učiněna opatření ke znemožnění přejezdu autobusu do SRN položením nástrahových pásů s bodci přes silnici a přehrazení silnice zde připraveným obrněným transportérem, ačkoliv při předchozím jednání gen. por. Šádek narušitelům slíbil, že když v celišti propustí všechny studenty, umožní jim přejezd přes SH do SRN a narušitelé tuto podmínku splnili, tedy jako veřejný činitel v úmyslu způsobit jinému škodu, vykonávali svou pravomoc způsobem odporujícím zákonu a tímto činem způsobili jiný zvlášť závažný následek, čímž spáchali trestní čin zneužívání pravomoci veřejného činitele podle § 158/1 písm. a), odst. 2 písm. c tr. zák. jako spolupachatelé podle § 9/2 tr. zák.

(Milan Bareš byl zabit podobně jako řidič autobusu, zranění: Václav – později odsouzen ke 20-ti letům OS NEPO byl po 12-ti letech propuštěn v roce 1990 s podmínkou a Robert byl popraven.)

Obžaloba OSZ: 1. listopad 2005.

Snad nejkomplexnější kauzou ÚDV bylo zranění vojáka základní služby Aloise Jeřábka na cizím území, jeho odvlečení zpět a následná poprava (viz následující příp. č. 3 – 6):

3. Obvinění Milan Novák a Alois Šedivý dne 7. 1. 1953 při výkonu strážní služby na hranici ČSR s Rakouskem pronásledovali na cizím státním území čet. Aloise Jeřábka, kterého měli střelbou těžce zranit a bez vědomí příslušných orgánů Rakouska zbavit osobní svobody a odvléci zpět na území ČSR, čímž se měli dopustit trestních činů ublížení na zdraví podle § 221 odst. 1, odst. 3, omezování osobní svobody podle § 231 odst. 1, odst. 3, odst. 4 a zbavení osobní svobody podle § 232 odst. 1, odst. 2 písm. a), c) trestního zákona. KS v Českých Budějovicích rozhodl dne 9. 3. 1999 takto: obžalovaný Alois Šedivý je účasten amnestie prezidenta republiky ze dne 9. 5. 1960 a trestního stíhání z uvedeného důvodu zastavil. Obžalovaný Milan Novák před tímto rozhodnutím zemřel a trestního stíhání bylo dne 4. 9. 1998 pravomocně týmž soudem z tohoto důvodu zastaveno.

Obvinění	Sděleno obvinění	Návrh na podání obžaloby	Obžaloba
Novák M.	20. 3. 1995	18. 7. 1995	
		26. 9. 1996	2. 12. 1996
Šedivý A.	20. 3. 1995	18. 7. 1995	
		26. 9. 1996	2. 12. 1996

4. Obviněný Ján Pješčák (pozdější Generální prokurátor) tehdy jako vojenský prokurátor Vyšší vojenské prokuratury měl podat dne 22. června 1953 Vyššímu vojenskému soudu v Praze účelovou žalobu proti Jeřábkovi jako neodůvodněný návrh trestu smrti, který byl vykonán, čímž se měl dopustit přípravy k trestnímu činu vraždy podle § 7 odst. 1 trestního zákona k § 219 trestního zákona. Vyšetřovatel ÚDV dne 28. února 2000 změnil právní kvalifikaci, kdy jednání obviněného posoudil jako návod k trestnímu činu vraždy podle § 10 odst. 1 písm. b) trestního zákona, § 219 odst. 1 trestního zákona. Státním zástupcem MSZ v Praze byla podána obžaloba k MS v Praze. MS v Praze usnesením ze dne 8. listopadu 2000 rozhodl podle § 188 odst. 1 písm. a) trestního řádu o postoupení tr. věci k projednání a rozhodnutí k OS pro Prahu 1. Usnesením Vojenského soudu v Praze ze dne 14. března 2001, kterým bylo rozhodnuto o stížnosti státního zástupce MSZ v Praze do usnesení MS v Praze, bylo podle § 149 odst. 1 písm. a.) trestního řádu napadené usnesení MS v Praze zrušeno a rozhodnuto tak, že tr. stíhání obviněného se podle § 257 písm. b.) trestního řádu zastavuje, neboť obviněný je účasten amnestie prezidenta republiky ze dne 9. května 1960. Dne 17. července 2001 byla ministrem spravedlnosti do tohoto rozhodnutí podána stížnost pro porušení zákona. Nejvyšší soud dne 10. října 2001 rozhodl o vrácení věci do přípravného řízení. Věc byla cestou MSZ v Praze dne 7. února 2002 vrácena k došetření. Dne 7. října 2002 byl opětovně podán návrh na podání obžaloby a následně MSZ v Praze dne 6. listopadu 2002 obžaloba. Dne 13. listopadu 2002 bylo usnesením Městského soudu v Praze trestního stíhání obviněného Pješčaka zastaveno podle § 188 odst. 1 písm.c) za použití § 172 odst.1 písm. d) a § 11 odst. 1 písm. a) trestního řízení. Dne 4. prosince 2002 byla proti tomuto usnesení státním zástupcem MSZ v Praze podána stížnost k VS v Praze. Dne 4. dubna 2003 VS v Praze jako soud odvolací pravomocně zastavil, s odkazem na amnestii prezidenta z května 1960, trestní stíhání obv. Pješčaka. Dne 14. dubna 2003 bylo NSZ Brno k NS podáno dovolání v neprospěch obviněného, které bylo NS 3. července 2003 odmítnuto.

Obvinění	Sděleno obvinění	Návrh na podání obžaloby	Obžaloba
Pješčak J.	3. 11. 1999	28. 4. 2000	19. 10. 2000
		7. 10. 2002	6. 11. 2002

5. Obviněný Miloslav Smolík jako soudce Nejvyššího soudu ČSR vojenského kolegia neměl spolu s ostatními členy senátu dne 20. srpna 1953 přezkoumat správnost všech výroků, na jejichž základě byl Jeřábek odsouzen k trestu smrti, proti čemuž se Jeřábek odvolal. V rozporu s tehdy platným ustanovením trestního řádu neměl rovněž pečovat o odstranění těch vad řízení, které mohly způsobit nesprávnost téhoto výroků a rozsudek měl potvrdit, v důsledku čehož byl Jeřábek popraven. Tím se Smolík měl dopustit účastenství na tr. činu vraždy podle § 10 odst. 1 písm. c) k § 219 odst. 1 trestního zák., za což mu bylo dne 9. září 2002 sděleno obvinění. Dne 30. dubna 2003 bylo trestního stíhání obviněného MSZ v Praze ze zdravotních důvodů přerušeno dle § 173 odst. 1 písm. b. trestního řízení.

Obviněný Sděleno obvinění Návrh na podání obžaloby Obžaloba Smolík M. 9. 9. 2002

6. Obviněný Ludvík Hlavačka, tehdy služebně zařazen ve funkci velitele PS MNB, v únoru r. 1953 po protizákonnému zákroku příslušníků PS proti Jeřábkovi namísto trestního postihu měl pachatele odměnit a povýšit. Tímto jednáním se měl dopustit tr. činu zneužívání pravomoci veřejného činitele podle § 158 odst. 1, odst. 2 písm. c) tr. zákona. Dne 7. dubna 1998 bylo tr. stíhání obviněného přerušeno, neboť obviněného nelze pro těžkou chorobu postavit před soud.

Obviněný Sděleno obvinění Návrh na podání obžaloby Obžaloba Hlavačka L. 25. 5. 1995

7. V souvislosti se SH byl stejný Hlavačka již půl roku předtím (23. prosince 1994) obviněn také jako velitel pohraniční a vnitřní stráže měl v roce 1953 navrhnut a zorganizovat provedení elektrifikace hraničního drátěného zátarasu v důsledku čehož bylo usmrcono nejméně 61 občanů tehdejší ČSR, čímž se měl dopustit trestního činu obecného ohrožení podle § 190 trestního zák. z r. 1950. Usnesení, kterým bylo trestní stíhání dne 25. 11. 1997 zastaveno podle § 172 odst. 1 c) trestní řízení, zrušil státní zástupce. Následně 30. března 1998 bylo trestní stíhaní obviněného přerušeno, neboť pro těžkou chorobu ho nelze postavit před soud.

Obviněný Sděleno obvinění Návrh na podání obžaloby Obžaloba Hlavačka L. 23. 12. 1994

8. Odsouzený RSDr. František Korbel ve funkci npr. zpravodajské správy GŠ dne 17. listopadu 1953 kolem 12.00 h poblíž hraničního kamene č. 19/1 na území Bavorska na úrovni v ČR ležící obce Nemanice spolu s dalším četařem základní služby překročili za účelem soukromého obcho-

du česko-německou státní hranici, kde byli na území cizího státu přistiženi hlídkujícím příslušníkem Bayerische Grenzpolizei A. H. a vyzvání, aby zůstali stát. Odsouzený Korbel na Aloise Hubera vystřílel z nezjištěného samopalu nejméně osm ran do hrudníku a břicha, tímto jej usmrtil a poté utekli zpět na čs. území. Tímto jednáním se odsouzený dopustil trestného činu vražd. Dne 11. dubna 1997 byl podán návrh na podání obžaloby, 26. června 1997 byla věc vrácena k došetření, 30. prosince 1997 po došetření byla věc vrácena a na jejím základě 6. března 1998 podána obžaloba. Dne 4. června 1998 byl rozsudkem MěS v Praze obžalovaný odsouzen k 3 rokům odňtí svobody nepodmíněně. Jeho odvolání VS v Praze dne 28. září 1998 pravomocně zamítl.

Obviněný	Sděleno obvinění	Návrh na podání obžaloby	Obžaloba
Korbel F.	28. 6. 1996	11. 4. 1997 8. 10. 1997	6. 3. 1998

9. Obvinění Josef Číla, Pavel Čada a Jan Román měli jako vojáci základní služby – členové hlídky vyslané k zadření narušitele státní hranice roty PS „Branka“, okr. Tachov, dne 18. září 1986 kolem 12.45 h zahájit palbu ze samopalu směrem na území SRN na občana Johana Dicka, který byl cca 200 m na německém území střelbou zasažen a na místě zemřel. Tímto jednáním se obvinění měli dopustit trestného činu těžké újmy na zdraví ve spolupachatelství podle § 9 odst. 2 tr. zákona k § 222 odst. 1, odst. 2 tr. zákona a porušování povinností strážní služby podle § 285 odst. 2 písm. a) tr. zákona. Obžaloba byla státním zástupcem KSZ v Plzni podána dne 29. února 2000 pro tr. čin ublížení na zdraví podle § 222 odst. 1, odst. 2 tr. zákona ve formě spolupachatelství podle § 9 odst. 2 tr. zákona a dne 15. března 2001 byl obžalovaný Čada nepravomocně odsouzen pro pokus tr. činu vraždy podle § 8 odst. 1 k § 219 odst. 1 tr. zákona k trestu odňtí svobody v trvání 3 roky nepodmíněně, obžalovaní Číla a Román byli nepravomocně KS v Plzni zproštěni obžaloby podle § 226 písm. c) tr. řádu.

Dne 1. října 2001 VS v Praze zprostil pravomocně obžaloby všechny 3 obviněné.

Obvinění	Sděleno obvinění	Návrh na podání obžaloby	Obžaloba
Čada P.	7. 11. 1996	17. 2. 2000	29. 2. 2000
Číla J.	7. 11. 1996	17. 2. 2000	29. 2. 2000
Román J.	7. 11. 1996	17. 2. 2000	29. 2. 2000

10. Obviněný Ivo Míka jako vyšetřovatel Vojenské obvodové prokuratury v roce 1967 měl rozhodnout o nestíhání příslušníka PS, pachatele úmyslné těžké újmy na zdraví, ve věci zastřelení Vladimíra Vymětalíka

mimo hraniční pásmo a tímto měl protiprávně krýt zvlášť závažný zásah do ochrany života a zdraví občana, a pachatel trestních činu tak opatřit neoprávněný značný prospěch, čímž se měl dopustit trestného činu zneužívání pravomoci veřejného činitele podle § 158 odst. 1 písm. a), odst. 2 písm. a), c) trestního zákona. Trestní stíhání bylo dne 8. února 2000 zastaveno podle § 172 odst. 1 písm. c) trestního řádu vyšetřovatelem ÚDV, neboť se nepodařilo prokázat, že skutek spáchal obviněný.

Obviněný Sděleno obvinění Návrh na podání obžaloby Obžaloba
Míka I. 12. 1. 1998 — —

11. Obvinění Milan Kubec a Jiří Čepel jako členové poplachové hlídky útvaru PS Poběžovice dne 16. května 1977 při výkonu služby měli střelbou smrtelně zranit Jozefa Blažka v katastru obce Poběžovice, čímž se měli dopustit trestného činu úmyslné těžké újmy na zdraví a porušování povinností strážní služby podle §§ 222 odst. 1, odst. 3 a 285 odst. 1, odst. 2 písm. b) trestního zákona ve spolupachatelství podle § 9 odst. 2 trestního zákona. 26. 4. 1999 byl podán návrh na podání obžaloby. 6. května 1999 byla věc vrácena k došetření, na jehož základě následně byla dne 26. července 1999 podána na obviněné obžaloba. 11. srpna 2000 po doplnění vyšetřovacího spisu dle požadavků Vrchního soudu podán návrh na podání obžaloby. Státním zástupcem KSZ v Plzni byla dne 31. srpna 2000 podána na obviněné obžaloba KS v Plzni pro trestní čin ublížení na zdraví podle § 222 odst. 1, odst. 2 trestního zákona ve formě spolupachatelství podle § 9 odst. 2 trestního zákona. 10. října 2001 zahájeno hlavní líčení na KS v Plzni. Po odročení na 20. listopad 2001 byli obžalovaní v plném rozsahu zproštěni viny podle § 226 b) trestního řízení. Státní zástupkyně si ponechala lhůtu na rozmyšlenou.

Obviněný	Sděleno obvinění	Návrh na podání obžaloby	Obžaloba
Kubec M.	22. 4. 1998	26. 4. 1999	26. 7. 1999
		11. 8. 2000	31. 8. 2000
Čepel J.	22. 4. 1998	26. 4. 1999	26. 7. 1999
		11. 8. 2000	31. 8. 2000

12. Obvinění Jiří Němec, Miroslav Kolář a Jan Dostál jako členové hlídky PS při stíhání dvou narušitelů státních hranic Gerhart Hans-Herbert Welz a Gert Wagner, státních příslušníků tehdejší NDR, měli dne 3. ledna 1969 překročit státní hranici se SRN a již na území tohoto státu za použití zbraní tyto osoby zadřít a odvleci zpět na území tehdejší ČSSR. Tímto jednáním se obvinění měli dopustit tr. činu porušování povinnosti strážní služby podle § 285 odst. 1, odst. 2 písm. a), odst. 3 trestního

zákonu, zbavení osobní svobody podle § 232 odst. 1, odst. 2 trestního zákonu ve spolupachatelství podle § 9 odst. 2 trestního zákonu a trestních činu násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci podle § 197 písm. a) trestního zákonu. Vyšetřovatel ÚDV dne 21. února 2001 změnil právní kvalifikaci, kdy jednání obviněných posoudil pouze jako trestní čin zbavení osobní svobody podle § 232 odst. 1, odst. 2 trestního zákonu spáchaný ve spolupachatelství podle § 9 odst. 2 trestního zákonu. Vyšetřování bylo ukončeno návrhem na podání obžaloby, kterou dne 14. srpna 2001 podalo KSZ Plzeň. Dne 17. dubna 2002 bylo trestního stíhání obž. KS v Plzni zařaveno. VS v Praze zrušil usnesení KS Plzeň v celém rozsahu a trestního stíhání výše uvedených obviněných zastavil z důvodu promlčení. Ve věci bylo dne 6. listopadu 2002 nejvyšší státní zástupkyní podáno u NS v Brně dovolání, které bylo 2. dubna 2003 odmítnuto.

Obvinění	Sděleno obvinění	Návrh na podání obžaloby	Obžaloba
Němec J.	29. 12. 1999	17. 7. 2001	14. 8. 2001
Kolář J.	29. 12. 1999	17. 7. 2001	14. 8. 2001
Dostál M.	29. 12. 1999	17. 7. 2001	14. 8. 2001

13. Obviněný Josef Mlčoušek měl dne 27. srpna 1967 kolem 14.20 h jako vojín PS-Karlova Ves spolu s Josefem Hudákem zahájit střelbu proti čtyřem občanům NDR, kteří plavali přes řeku Moravu směrem přes hraniční čáru, přitom již na území cizího státu měl obviněný usmrtit střelou do hlavy Richarda Schlenze. Tímto jednáním se měl dopustit trestného činu těžké újmy na zdraví s následkem smrti podle § 222 odst. 1, odst. 3 tr. zákonu. Následně bylo jednání obviněného překvalifikováno na tr. čin vraždy dle § 219 tr. z. Dne 29. března 2002 byl Krajskému státnímu zastupitelství v Brně podán návrh na podání obžaloby. KSZ Brno dne 15. dubna 2002 podalo na obv. Mlčouška obžalobu. Hlavní líčení, které se konalo dne 17. září 2003, bylo odročeno na 3. – 6. listopadu 2003, na 15. prosince 2003 a následně na 11. února 2004, kdy byl obviněný Mlčoušek Krajským soudem v Brně zproštěn obžaloby, neboť se nepodařilo prokázat, že skutek spáchal obžalovaný. Státní zástupce na místě proti tomuto rozhodnutí podal opravný prostředek. Vrchní soud v Olomouci na svém zasedání dne 26. ledna 2005 projednal napadený rozsudek a trestní stíhání obžalovaného zastavil z důvodu promlčení. Téhož dne rozsudek nabyl právní moci. Dne 10. března 2005 podalo VSZ Olomouc podnět NSZ k podání dovolání, NSZ dne 30. března 2005 podalo k NS dovolání v neprospečích obžalovaného. Dne 9. listopadu 2005 proběhlo zasedání Vrchního soudu v Olomouci s tím, že se případ vrací k doplnění.

Obviněný Sděleno obvinění Návrh na podání obžaloby Obžaloba
Mlčoušek, J. 15. 5. 2000 29. 3. 2002 15. 4. 2002

Primárním informačním zdrojem v podstatě ke všem těmto případům jsou zachované archiválie typu kroniky brigád Pohraniční stráže, různé svodky a hlášení zachované v Archivu ministerstva vnitra v Praze anebo Brně-Kanicích. Z fondů Pohraniční stráže byly excerptovány veškeré směrnice, rozkazy, včetně poučných rozkazů, informace o personálním složení atd.

Ve druhé fázi, zhruba tak v rozmezí dubna 2000 až roku 2002, se ÚDV začalo systematicky zabývat přešetřováním všech zbývajících incidentů z let 1948 – 1989. Především šlo o zastřelení či postřelení tzv. narušílů v bezprostřední blízkosti státní hranice se SRN nebo Rakouskem (v jednom případě také s Německou demokratickou republikou), několik podezřelých sebevražd, úmrtí v elektrickém zabezpečení státní hranice a incidentů na hranici s Rakouskem a Slovenskem na území dnešní Slovenské republiky, při nichž je však doložena významná účast občanů České republiky.

Celkem 15 případů, které se odehrály na současné slovensko-rakouské hranici, bylo postoupeny slovenským orgánům činným v trestním řízení (včetně Emila Lukovského, jehož příběh byl publikován v časopise *ÚPN Památ národa* č. 1/2005, z něhož jsem se dozvěděl o zastavení šetření z r. 2004 s odůvodněním, že skutek nebyl trestním činem, i následné odvolání ministra spravedlnosti SR bylo zamítнуто).

Za třetí fázi můžeme označit období po 1. lednu 2002, kdy v České republice vstoupila v platnost novela trestního řádu č. 206/2001 Sb., která rozšířila možnosti jednotlivých policistů (po jejich omezení při zrušení institutu vyšetřovatelů). I my na ÚDV jsme nyní mohli usnesením zahajovat vyšetřování, vyslychat, odkládat věci v souvislosti s úmrtím pachatelů a hlavně – vypracovávat návrhy na podání obžaloby. Osobně mohu říci, že jsem prověřoval téměř sto případů incidentů na státní hranici.

Celkem jsem odložil dle § 159a odst. 1 trestního řádu (konstatování, že není podezření z tr. činu) – pouze čtyři případy. V jednom případě potvrdil sebevraždu hodnověrný svědek ze strany utíkajících, v dalším šlo o fiktivní zastřelení, které mělo jako zpravidla hra umožnit vysadit do zahraničí čs. agenta, u třetího se podařilo zjistit, že člověk, který dle hlášení pohraničních orgánů neměl v roce 1948 přežít střelbu, se později objevil

v utečeneckém táboře v Německu. Naposledy jsem byl Okresním státním zastupitelstvím v Domažlicích nucen změnit usnesení a konstatovat, že skutek nebyl trestný činem; přesto se mi však do nového usnesení alespoň podařilo zakomponovat můj původní právní názor.

Do roku 2002, než nabyla účinnost tzv. „velká novela“, jsem postupoval předběžně prověřené spisy – doplněné o náležité dokumenty z matrik, nemocnic, evidence obyvatel, archivů, případně i záznamy o podaném vyšvětlení – kolegům vyšetřovatelům. Po zmíněné novele, kdy policejní orgán – tedy i já – mohl provádět výslechy svědků, podezřelých i obviněných, se mi podařilo třem osobám sdělit obvinění. Dvakrát jsem návrh na podání obžaloby vypracoval pod kontrolou okresního státního zástupce, vznikly dvě obžaloby, z nichž jedna byla zrušena. Po středečním verdiktu vrchního soudu v Olomouci se však oprávněně domnívám, že je ještě naděje věc znova otevřít. Poslední z těchto případů – stal se 21. srpna 1977 – bych měl dokončit do konce tohoto roku. Tento svůj poslední případ považuji za nejsložitější – utíkajících stejně jako podezřelých je velké množství (navíc českých i slovenských občanů), živých svědků však málo; navíc je zde zapojen Interpol. Nejlepší zkušenosť mám s postupem okresního státního zastupitelství v Chebu, horší se státním zastupitelstvím v Domažlicích.

Více než rok se ÚDV snažil řešit otázku, zda voják základní vojenské služby, který působil na státní hranici se zbraní v ruce, byl či nebyl veřejným činitelem. Oponovalo se státním zástupcům, kteří to tvrdili, že nikoliv, což negativně ovlivnilo několik případů, v nichž byli zproštěni trestní zodpovědnosti jednotliví vojáci – střelci. Jinak díky novele trestního zákona z konce roku 1999 je politicky motivované zneužití pravomoci veřejného činitele nepromlčitelné. U vražd, které řešíme, začaly běžet promlčecí lhůty – díky zákonu č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu – až od 29. prosince 1989. Skončí tedy za čtyři roky – 29. prosince 2009.

Podle mého soukromého názoru právě novela z r. 1999 v budoucnu v České republice umožní další trestní postih za zločiny z let 1948 – 1989, ať již v rámci ÚDV ve dnešní či jiné podobě, anebo v rámci speciální instituce v resortu ministerstva spravedlnosti.

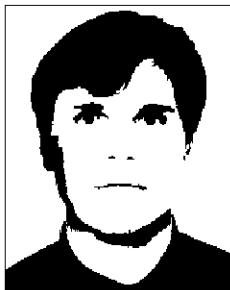
V českých médiích jsou dnes čas od času prezentovány názory bývalých funkcionářů i řadových příslušníků Pohraniční stráže, kteří bagatelizují svoji předchozí činnost, s odkazem na studenou válku, případně na to, že oběti přece věděli, do čeho jdou, že se do pohraničního pásma nesmí. Jde o flagrantní neúctu k obětem a relativizaci zločinných opatření komu-

nistického režimu, která měla zajistit, aby o totalitním režimu vlastní občané i další osoby z celého východního bloku „nehlasovali nohamy“.

Závěrem bych chtěl říci, že v České republice je ještě v různé fázi trestního řízení okolo deseti případů úmrtí na hranicích. Tristně vypadá číslo pouhých tří dosud pravomocně odsouzených k nepodmíněnému trestu (průměr na dva roky) na téměř 300 usmrcených. Bohužel, však je dnes – odhadem – ještě možné hledat trestní zodpovědnost tak asi u deseti procent pachatelů – většina jich totiž již unikla pozemské spravedlnosti... Pro zachování povědomí o této protiprávní a zločinné praxi komunistické éry alespoň Úřad dokumentace a vyšetřování připravuje v dohledné době k vydání sborník, v němž by měly být tyto tragické případy popsány.

Cesta za svobodou

Několik poznámek k represi a násilí vůči východoněmeckým občanům, kteří se pokusili opustit NDR přes vnitroněmeckou hranici a území ČSSR

PhDr. Tomáš Vilímek (1976), absolvent odboru historie a politologie FF UK Praha. V súčasnej době je interným doktorandom Ústavu politológie FFUK, externým spolupracovníkom Ústavu pre Soudobé dejiny AVČR a štipendistom Zeit-Stiftung v rámci projektu „Nemecko a jeho východní susedia“. Publikuje o. i. aj v štvrtročníku Pamäť národa, Soudobé dejiny, v zborníku spoločnej komise Česko-nemeckých historikov.

Existence dvou německých států představovala jeden z charakteristických prvků poválečného uspořádání v Evropě. Přes tři a půl milionu východoněmeckých obyvatel se však rozhodlo z rozličných důvodů opustit sovětskou okupační zónu resp. Německou demokratickou republiku (NDR) a riskovat tím svůj život a zdraví na téměř 1 400 km dlouhé hranici se Spolkovou republikou Německo. Východoněmecký režim si byl velmi dobře vědom ekonomických, politických i sociálních důsledků masivního utečeneckého hnutí, pro které se v německé literatuře vžilo označení „*Fluchtbewegung*“. Díky účinné materiální i vojenské podpoře ze strany Sovětského svazu, ale i prostřednictvím výměny technických poznatků se sousedními státy socialistického tábora, mezi kterými zejména Československo představovalo pro východoněmecké vedení významného partnera v boji s imperialistickou částí světa, se NDR postupně podařilo vybudovat jeden z nejperfidnějších systémů zabezpečení hranic v evropských dějinách. Na tzv. vnitroněmecké hranici, tedy hranici mezi NDR a NSR, bylo položeno přibližně jeden milión min a od počátku 70. let došlo i k instalování samodetonačních mechanismů na poslední překážku v cestě za svobodou, kterou tvořil tři metry vysoký drátěný hraniční plot (*Metallgitterzaun*) s betonovou podezdívkou. Jeden z nejmarkantnějších prvků zabezpečení hranic tvořila 46 kilometrů dlouhá berlínská zeď, která se od srpna 1961

postupně stávala dějištěm osobních tragédií a během svého trvání si vyžádala více jak 200 lidských životů. Mnozí autoři neváhají v této souvislosti použít i termín „Mauerstaat.“¹

Cílem následujícího příspěvku je především upozornit na formy násilí a represe na vnitroněmecké hranici, přiblížit specifickou disproporci mezi legislativní úpravou střelby na této hranici na jedné straně a ideologickým pozadím tzv. potírání a likvidace jejich narušitelů na straně druhé. Jelikož režim SED kladl od počátku 60. let až do října 1983 důraz na zajištění své hranice formou minových polí, musí být zohledněna i tato stránka hraničního režimu NDR. V souvislosti s neustále se zdokonalujícím zabezpečením vnitroněmecké hranice v první polovině 70. let se celá řada východoněmeckých občanů rozhodla pokusit se o útěk přes sousedící socialistické státy, nejčastěji pak přes území ČSSR. Z tohoto důvodu je nutné, pozastavit se rovněž i nad některými konkrétními případy a přiblížit statistické údaje pokusů tzv. nezákonného opuštění republiky přes Československo.

Dříve než přikročíme k otázkám střelby na hraničích, užití min a výčtu celkového počtu obětí, je zapotřebí zmínit alespoň ve stručnosti dříjně aspekty vývoje pohraničních vojsk NDR a hraničního systému jako takového. Ve srovnání s Československem se objevuje základní rozdíl především ve skutečnosti, že východoněmecké pohraniční síly získaly na základě smlouvy mezi NDR a SSSR komplexní pravomoci při ochraně hranic teprve v prosinci 1955, kdy tzv. Německá pohraniční police (*Deutsche Grenzpolizei – DGP*), založená 1. prosince 1946, převzala „plnou odpovědnost za ochranu státní hranice NDR.“² Je sice pravdou, že se jednalo spíše o symbolický krok, neboť nejpozději od začátku léta 1947 docházelo k postupnému stahování sovětských vojáků ze společných německo-sovětských patrol, zajišťujících demarkační linii mezi tehdejšími zónami, nicméně z uvedeného faktu vyplývá, že sovětské vedení mělo na průběh formování východoněmeckých pohraničních jednotek značný vliv. Sovětí poradci ostatně zůstali u pohraniční policie až do roku 1958. Služební

---

1 LAPP, Peter Joachim: *Gefechtsdienst im Frieden: Das Grenzregime der DDR*. Bonn, 1999, s. 32.

2 BÄCKER, Gerd: *Information über die Deutsche Grenzpolizei der DDR*; MDA (Matthias-Domaschke Archiv Berlin, s. 1 – 12, zde s. 6. Více k této problematice DIEDRICH, Torsten: *Die Grenzpolizei der SBZ/DDR (1946 – 1961)*. In: DIEDRICH, Torsten/EHLERT, Hans/ WENZKE, Rüdiger: *Im Dienste der Partei: Handbuch der bewaffneten Organe der DDR*. Berlin, 1998, s. 201 – 223.

podřízenost se u DGP poměrně často měnila. Nejdříve byla spravována ministerstvem vnitra (*Ministerium des Innern – MdI*), ale již v květnu 1952 došlo k jejímu přiřazení k ministerstvu státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit – MfS*). V roce 1957 však byla opět podřízena MdI. K definitivní stabilizaci tak došlo až v září 1961, kdy se pohraniční policie přeměnila na Pohraniční vojska národní lidové armády (*Grenztruppen der Nationalen Volksarmee*) a byla až do zániku NDR podřízena ministerstvu národní obrany (*Ministerium für Nationale Verteidigung – MfNV*). V rámci systematizace došlo ještě v roce 1971 k vytvoření třech pohraničních velitelství (*Grenzkommando*).³

Zejména v počátečním období se pohraniční policie potýkala s problémy s výstrojí a naprostě nedostatečným vozovým parkem. Podle autora jedné z nejnovějších prací, popisující velmi podrobně vývoj zabezpečovacích zařízení na východoněmecké hranici, Hendrika Thosse,⁴ nelze až do podzimu 1961 hovořit ani o zajištění účinné kontroly hranice, ani o skutečném zamezení útěkům občanů NDR. Toto zjištění však současně neznamená, že by do roku 1961 nepředstavoval každý pokus o překročení hranic značné osobní riziko. Tím hlavním nebezpečím v tomto období však byla jednak střelba ze strany pohraničníků, ale především pak příroda samotná, tedy nevypočitatelný proud řeky či chladná voda Baltského moře. Ve srovnání s „nejkrvavějšími léty“⁵ 1962 až 1972, kdy přišlo na hranicích o život více jak 200 lidí,⁶ nevykazovalo předcházející období takto děsivou bilanci. S jistotou lze tedy říci, že stavbou berlínské zdi, spojenou současně s masivním zaminováním vnitroněmecké hranice, došlo během několika let k vybudování kvalitativně zcela nového hraničního systému, který měl přirozeně za následek výrazný nárůst počtu obětí i zadržených osob.

Hovoříme-li o obětech, objevují se před námi v německé literatuře značně odlišné údaje. Tento fakt je odvísly od typu pramene, který byl pro

3 Jednalo se o velitelství Jih, Střed a Sever. Srv. LAPP, Peter Joachim: *Die Grenztruppen der DDR (1961 – 1989)*. In: *Im Dienste der Partei...* c. d., s. 225 – 252 zde s. 233.

4 THOSS, Hendrik: *Gesichert in den Untergang: Die Geschichte der DDR-Westgrenze*. Berlin, Dietz 2004, s. 117.

5 LAPP, Peter Joachim: *Gefechtsdienst im Frieden...*, c. d., s. 38.

6 Nejvíce oběť vykazoval rok 1962, kdy podle údajů Falco Werkentina zemřelo na hranici 50 lidí. Hned příští rok to bylo dalších 36. Následná sestupná tendence byla poté vystřídána opětovným vzestupem v roce 1971, čítajícím 21 obětí. Poté již následovala sestupná tendence, nepřekračující 10 obětí ročně. Srv. WERKENTIN, Falco: *Recht und Justiz im SED-Staat*. Bonn, Bundeszentrale für Politische Bildung 2000, s. 57 a s. 71.

celkový výčet obětí použit. Není bezesporu žádným překvapením, že oficiální údaje, pořizované od listopadu 1961 odpovědnými úřady NDR, se výrazně liší od těch, které jsou k dispozici díky činnosti například západoberlínské organizace „Arbeitsgemeinschaft 13. August,“ která vede od roku 1963 podrobnou dokumentaci o obětech na východoněmecké hranici. Tento rozdíl je však opravdu diametrální, neboť v případě oficiálních údajů NDR se hovoří o 26 mrtvých pohraničních a více jak 190 narušitelech,⁷ zatímco zmíněná organizace eviduje dokonce 1 065 obětí.⁸ V již citované práci F. Werkentina nalezneme statistiku, opírající se o údaje Spolkového archivu. Podle ní přišlo v letech 1958 – 1989 o život 343 lidí.⁹

Příčiny takto odlišných údajů spočívají především ve dvou podstatných faktorech. V rámci denních situačních zpráv východoněmecké policie a pohraničních vojsk nejsou kupříkladu zaznamenány ty případy, při kterých byl dotyčný zraněn během pokusu o útěk, ale zemřel až na území Spolkové republiky Německo.¹⁰ Rovněž případy, které zjevně nevzbudily pozornost západoněmeckých pohraničníků, nebyly často zahrnovány do oficiálních východoněmeckých statistik. Muselo sice dojít k patřičnému vyšetřování, jehož cílem však bylo především posoudit chování narušitele a příslušného strážce hranic. Druhý faktor je ještě o něco komplikovanější, neboť mnoho občanů NDR přišlo o život v důsledku zranění, které utrpěli během svého útěku či v souvislosti s fyzickým vyčerpáním a následným utonutím, aniž by však bylo po nich bezprostředně stříleno, či se stali oběťmi minového pole. Relativně nejlépe zpracována je v tomto ohledu problematika obětí berlínské zdi, jejíž poslední oběť se stal čísňák z východního Berlína Chris Gueffroy, který byl zastřelen 5. února 1989.

Pro přiblížení praktikovaného násilí na vnitroněmecké hranici je zapotřebí zmínit především dvě téma. Tím prvním je vývoj legislativní úpravy rozkazu ke střelbě (*Schussbefehl*), tím druhým poté vznik a zdokonalování

-
- 7 FILMER, Werner/ SCHWAN, Heribert: *Opfer der Mauer: Die geheimen Protokolle des Todes*. München, Bertelsmann 1991, s. 353.
- 8 RAABE, Margareta: Arbeitsgemeinschaft 13. August dokumentiert 57 weitere Todesopfer an der DDR-Grenze. In: *Die Welt vom 13. August 2004*. Podobné údaje najdeme i v práci Klause Schroedera o dějinách SED, který se rovněž odvolává na Arbeitsgemeinschaft 13. August a uvádí 950 – 1000 obětí. Srv. SCHROEDER, Klaus: Der SED-Staat: *Partei, Staat und Gesellschaft 1949 – 1990*. München, Econ-Ullstein-List-Verl. 2000, s.169.
- 9 WERKENTIN, Falco: Recht und Justiz im SED-Staat... c. d. s. 57 a s. 71.
- 10 V letech 1963 – 1967 bylo kupříkladu díky minám zraněno 20 lidí a 3 byli zabiti. Z oněch 20 se však ještě 8 podařilo překročit hranici do NSR. Srv. THOSS, Hendrik: *Gesichert in den Untergang...* c. d., s. 132.

minových polí. Na demarkační linii se pochopitelně střílelo již bezprostředně po konci druhé světové války, nicméně k prvním legislativním úpravám, kterých bylo během existence NDR celkem šestnáct, došlo v srpnu 1947 směrnicí sovětského vrchního velení. V následném období se na jednotlivých nařízeních o užití zbraně projevuje vliv stranického vedení, které se snažilo kriminalizovat občany, snažící se opustit NDR. Zejména od 60. let došlo k celé řadě úprav, z nichž dvě stojí za podrobnější zmínění. Tou první byl rozkaz ministra národní obrany, Heinze Hoffmanna, 76/61 z 6. října 1961, podle kterého byli pohraničníci povinni užít zbraň ve čtyřech případech. Kromě obrany proti ozbrojeným bandám, které by se snažily proniknout na území NDR, měla být zbraň použita i proti osobám, které se vozidly všeho druhu zjevně snažily překonat státní hranici. Zbraň měla být rovněž užita k „*zatčení osob, které neuposlechly nařízení pohraniční stráže, tím, že nezůstaly stát po výzvě ‘stát-pohraniční stráž’ nebo po varovných výstřelech*“.¹¹

Jednalo-li se u předcházejících nařízení o směrnice, došlo v roce 1982 v rámci tzv. hraničního zákona (*Grenzgesetz*) z 25. března k definitivnímu legislativnímu zakotvení užití zbraně a to pod §27.¹² Podobně jako v předcházejících úpravách se i zde hovořilo o užití zbraně jako o nekrajnější možnosti zabránění narušení hranic. Vystřelený projektil nesměl kupříkladu dopadnout na území sousedního státu a na ženy a děti, podobně jako na příslušníky vojsk NATO či diplomatického sboru nesmělo být stříleno vůbec. Každodenní praxe se však poněkud odlišuje od zákonních úprav a před námi se objevuje již naznačená disproporce mezi oficiálně prohlášovaným a prakticky vykonávaným, která byla ostatně pro reálně socialistické státy typická i v jiných oblastech.

Je bezesporu pravdou, že většina pohraničníků se obávala onoho okamžiku, kdy se bude muset rozhodnout, zda užije střelné zbraně či nechá dotyčného utéci a bude riskovat služební postih. Je současně rovněž pravdou, že v případě rozhodnutí střílet, zde byla stále i možnost netrefit se. Zachovaná dokumentace ke střelbě na berlínské zdi však ukazuje, že pohraničníci stříleli velmi dobře. Důležité je však současně upozornit na rozhodující odpovědnost stranického vedení, které ve snaze zabránit útě-

11 Bestimmungen über Schusswaffengebrauch für das Kommando Grenze der Nationalen Volksarmee vom 6. Oktober 1961; MDA Berlin, Grenze, Karton Nr. 90.

12 JUDT, Matthias (Hrsg.): DDR – Geschichte in Dokumenten: *Beschlüsse, Berichte, interne Materialien und Alltagszeugnisse*. Bonn, Bundeszentrale für Politische Bildung 1998, s. 472 – 3.

ku vlastního obyvatelstva nařídilo po něm střílet. Od 50. let tak docházelo k již zmíněné kriminalizaci opuštění republiky, která kulminovala novelizací trestného zákona 1. července 1968.¹³ Zde se objevil § 213 – „nezákonné překročení hranic“ (*Ungesetzlicher Grenzübertritt*),¹⁴ podle kterého bylo v 70. a 80. letech souzeno kolem 3 000 východoněmeckých občanů ročně.¹⁵ Paragraf 262 současně trestal pohraničníky až pětiletým vězením, v případě nesplnění svých pracovních povinností, spočívajících i v pravidelném zúkolování před počátkem služby, které zahrnovalo až do roku 1987 větu o nutnosti provedení zatčení (*Festnahme*) či likvidace (*vernichten*)¹⁶ narušitelů hranic (*Grenzverletzer*). Samotní pohraničníci byli nejen vybíráni podle přísných kritérií, kdy kupříkladu bylo zkoumáno, zda mají pevné rodinné vazby v NDR a vidí v existenci socialistického německého státu nějakou budoucnost, ale důležitou roli rovněž hrálo, zda nemají příbuzné v nesocialistických zemích a nehrozí tak dezerce, kterou státní orgány velmi přísně trestaly.¹⁷

Disproporci mezi zdánlivě humánními formulacemi v nařízeních o užití střelné zbraně, které četným obhájcům¹⁸ východoněmeckého režimu slouží jako důkaz toho, že se údajně tyto nařízení nelišíly od podobných,

13 KLESSMANN, Christoph: *Zwei Staaten, eine Nation: Deutsche Geschicke 1955 – 1970*, Bonn, Bundeszentrale für Politische Bildung 1997, s. 368 – 371.

14 Specifické bylo, že již samotná příprava byla trestná. Trest se pohyboval v rozmezí 2 až 8 let, kdy zejména písmeno 3 třetího odstavce přenechávalo na benevolenci soudců, pro jakou výši trestu se rozhodnou, neboť pro osmiletou hranici záleželo na tom, jak posoudí intenzitu, se kterou byl čin proveden. Srv. WERKENTIN, Falco: *Recht und Justiz im SED-Staat...* c. d. s. 55.

15 Podrobné statistické údaje jsou uvedeny v práci M. Tantscher. Srv. Die verlängerte Mauer: *Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht“*. Berlin, BStU (Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehem. DDR)- Abt. Bildung und Forschung 1998, 161 s.

16 Tento termín nalezneme v zaúkolování od roku 1967. V předcházejícím období se objevovala formulace o potřebě narušitele zadržet či jej zneškodnit (*unschädlich machen*).

17 Obzvláště kritická byla situace v prvním měsíci po stavbě berlínské zdi, kdy dezertovalo 64 mužů. Pro srovnání se útěk do NŠR v roce 1987 podařil pouze sedmi příslušníkům ozbrojených složek NDR. Srv. THOSS, Hendrik: *Geichert in den Untergang...* c. d., s. 414.

18 Podobná vyjádření nalezneme v jedné z nejnovějších knih na téma hranic NDR, která je však spíše obhajobou vládnoucího režimu, než objektivní vědeckou prací. Srv: BAUMGÄRTEN, Klaus-Dieter (Hrsg.): *Die Grenzen der DDR: Geschichte, Fakten, Hintergründe*. Berlin 2005.

platných ve stejném období v NSR, pregnantním způsobem dokládá učební materiál poddůstojnické školy „Egona Schultze“ z dubna 1982. Kromě toho, že se zde opět používá termínu narušitel hranic a nikoli uprchlík (*Flüchtlings*), který byl běžný pro západoněmeckou společnost, je zde tento narušitel charakterizován jako otevřený nepřítel, agent, špión a diversant, který je placen imperialistickým nepřítelem. Dále se mělo jednat o „politicky a morálně labilní subjekty, které podlehly vlivu a vábení měšťácké ideologie a imperialistických masmédií a kteří se dopouštějí zradы na dělnické trídě.“¹⁹ Učební materiál rovněž neopomenuл zdůraznit, že se jedná o „kriminální elementy“, kteří se chtějí vyhnout trestnímu stíhání za činy spáchané v NDR. V odstavci nazvaném „Proč je narušitel hranic náš nepřítel?“²⁰ je dotyčným podsouvána připravenost užít bezohledně a bezskrupulózně násilí vůči pohraničníkům, byť oficiální údaje o obětech na obou stranách vypovídají o zcela odlišném stavu věcí. V naprosté většině případů byl totiž příslušník pohraničních vojsk zastřelen svým kolegou, který se pokoušel o útěk. Jen v ojedinělých případech došlo k užití zbraně proti pohraničníkovi ze strany uprchlíka, tak jako tomu bylo v případě svolodníka Rolfa Hennigera,²¹ který podlehl na místě četným zraněním v důsledku zahájené palby na vůz hraniční stráže (Trabant).

Řada případů jednoznačně dokládá, že narušitel byl skutečně pojímán jako objekt a nikoli jako člověk, který byl nespokojen se situací v NDR a nechtěl nic jiného, než tuto zemi opustit. Nebylo-li mu to umožněno legální cestou, rozhodl se pro ilegální. Klasickým příkladem je příběh Michaela Bittnera,²² který byl v listopadu 1986 zastřelen pohraniční hlídkou tři metry od hraničního zátarasu. Otřesné na tomto případě je skutečnost, že se matka dozvěděla oficiálně o smrti svého syna teprve v dubnu 1990, neboť státní orgány NDR ji celou dobu tvrdily, že se její syn dopustil trestného činu opuštění republiky a žije v NSR. Sám Michael byl velmi negativně ovlivněn zkušenostmi, které získal během povinné vojenské služby, a když byla zamítnuta jeho žádost o opuštění republiky, rozhodl se zkoušit šestí na berlínské zdi, kterou se v té době podařilo překonat pouze nezvláštním 7 % odvážlivců. Ne zcela bezdůvodně byl mezi východoněmeckým obyvatelstvem podobný pokus srovnáván s pokusem o sebevraždu.

19 MDA Berlin, Grenze, Karton Nr. 90, s. 33.

20 Tamtéž, s. 34.

21 FILMER, Werner – SCHWAN, Heribert: Opfer der Mauer... c. d., s. 297 – 301.

22 Tamtéž, s. 48 – 57.

Skutečnost, že střelby pohraniční stráže nebyly ušetřeny ani děti či ženy dokládají následující dva případy. Jen tři měsíce před vznikem NDR v roce 1949 byla zastřelena dvanáctiletá holčička, poté co příslušník DGP zahájil palbu do prostoru, kde předpokládal výskyt utíkajících narušitelů. Nemřížil-li dotyčný v tomto případě na dítě úmyslně, pak v listopadu 1980 byla střelba na Marinetu Jirkowsky již zcela cílená. Ojedinělé nebyly ani případy, kdy bylo možné dotyčné zadržet bez použití zbraně, což platí i o poslední oběti berlínské zdi, již zmíněném 21. letém čísníkovi. Rovněž střelba na Axela Hannemannova²³ v červnu 1962, který se snažil doplavat na západoberlínskou stranu, byla v rozporu s platnými nařízeními o užití střelné zbraně. Byla však v naprostém souladu s politickou vůlí tehdejšího státního vedení, které označovalo narušitele za zrádce a nehodlalo je tolerovat.

Není dostatek času, abychom zde mohli podrobně pojednat o vývoji zátarasů a zabezpečovacího zařízení na vnitroněmecké hranici. S ohledem na téma celého příspěvku je však zapotřebí minimálně zmínit alespoň ty nejzákladnější údaje. Klíčový je zde především rok 1952²⁴, kdy došlo k vytvoření několika zón v pohraniční oblasti. Byla to jednak pěti kilometrová uzavřená zóna (*Sperrzone*), do níž byl přístup jen na základě zvláštního povolení, a kde rovněž platila četná restriktivní opatření. Na tuto zónu navazoval směrem k území Spolkové republiky Německo 500 metrový ochranný pruh (*Schutzstreifen*), kam byl přístup co nejpřísněji reglementován. V této oblasti se nacházely pozorovací věže, hlídací psi a infrastruktura, sloužící k rychlému přesunu na určité místo v případě vyvolání poplachu. Ochranný pruh začínal tzv. signálním plotem (*Grenzsignalzaun*)²⁵ o výšce 3,3 metru, který měl za úkol upozornit na narušitele. Na konci tohoto 500 metrového pásmá se nacházel již zmínovaný hraniční plot, před kterým bylo zhruba 6 metrové kontrolní pásmo, nesoucí rovněž označení „pruh smrti“ (*Todesstreifen*). Právě zde docházelo nejčastěji k cílené střelbě. V případě zaminování přílehalo k hraničnímu plotu minové pole, na které bylo upozorněno patřičným nápisem.

Státní vedení NDR preferovalo více jak dvacet let zaminování části vlastního území. Přestože tyto pole měly spíše odstrašující účinek, než funkci skutečného zabezpečení daného úseku, neboť k detonaci docházelo většinou díky mechanickým závadám či v důsledku pohybu divoké zvě-

23 Tamtéž, s. 100 – 103.

24 Jednalo se o Policejní nařízení o zavedení zvláštního pořádku na demarkační linii z 27. 5. 1952.

25 O jejich budování bylo rozhodnuto v roce 1951.

ře, podařilo se do konce 60. let zaminovat na 800 z 1381 kilometrů vnitroněmecké hranice. Motivy rozhodnutí demontovat miny, které Erich Honecker oficiálně oznámil během své návštěvy Rakouska v říjnu 1983, aniž by to předtím prodiskutoval s veliteli pohraničních velitelství, je však nutné hledat v celkové ekonomické krizi východoněmeckého režimu, pro který se kredity ze strany Spolkové republiky Německo staly v první polovině 80. let otázkou dalšího přežití. Nejednalo se tedy v žádném případě o projev lidskosti, což dokládá i skutečnost, že střelba na hranici byla výslovně zapovězena až v samotném závěru existence NDR.

Aniž by bylo možné zacházet do podrobností jednotlivých typů min,²⁶ které byly na vnitroněmecké hranici použity, lze upozornit především na tři důležité aspekty. Tím prvním je skutečnost, že k opravdu masivnímu užití min došlo zejména v letech 1961 – 1963, kdy byly instalovány miny sovětské provenience POMS a PMD. Během tří etap se tak podařilo do roku 1963 zaminovat 56 % vnitroněmecké hranice. Problém byl však v tom, že miny byly značně nespolehlivé a v poměrně krátké době ztrácely svoji funkčnost. Díky nedostatečnému uložení docházelo během záplav příhoričních oblastí k jejich spontánními vyplavení a zanesení i na západoněmeckou stranu, což mělo za následek zranění řady občanů NSR. Po této zkušenosti došlo i na základě spolupráce s československou stranou k vývoji nového typu miny – SM-70. Tento přístroj, který byl umisťován na hraniční plot od počátku 70. let byl výrazně účinnější, především však v případě exploze, kterou vyvolalo přerušení elektrického napětí, jímž byla jednotlivá zařízení mezi sebou propojena, docházelo k vážným vnitřním zraněním v jejichž důsledku postižená osoba nebyla schopna pokračovat v útěku a často vykrvácela. V polovině 70. let bylo tato zařízení nainstalována na necelých 20 % hranice, bylo ale plánováno jejich rozšíření na konečných 50 % do roku 1989.

Rovněž tato zařízení však vykazovala poruchovost a navíc byl jejich provoz výrazně dražší, ve srovnání s předcházejícími sovětskými minami. Poté, co se navíc Michaelu Gartenschlägerovi podařilo v roce 1976 demontovat několik těchto min a publikovat jejich nákresy a postup demontáže v západoněmeckém časopise Spiegel, ztratily i tyto často hrůzu naháňející mechanismy na své účinnosti. V souvislosti s probíhajícím helsinským procesem působily podobné akce velmi negativně na Honeckerem budovaný pozitivní obraz o NDR. Nutno dodat, že případ Gartenschläger nebyl do dnešních dnů zcela vyřešen. Tento původně vý-

26 K specifickým vlastnostem, výhodám a nevýhodám jednotlivých typů srv. THOSS, Hendrik: *Gesichert in den Untergang...* c. d., s. 164 – 165.

chodoněmecký občan byl ve svých 17 letech odsouzen na doživotí za svoji protistátní činnost, byl však v polovině 60. let vykoupen NSR. Dotyčný se však rozhodl ukázat na nehumánnost režimu NDR a podnikl řadu akcí proti zabezpečovacímu zařízení na vnitroněmecké hranici. Přestože byl varován, aby nepodnikal další pokus, rozhodl se v noci na 1. května 1976 podniknout opětovné odmontování SM-70. Na straně NDR však již stálí připraveni příslušníci Stasi a bez varování jej zastřelili. Propaganda NDR se následně snažila dokázat, že měl u sebe zbraň a příslušníci státní policie jednali tudíž v nutné sebeobraně. Dva Gartenschlägerovi kolegové, kteří s ním onu osudnou noc byli v hraničním sektoru, však jednoznačně popírají, že by měl u sebe zbraň.

Třetí aspekt spočívá v tom, že miny byly instalovány pouze na vnitroněmecké hranici, nikoliv však na hranici mezi východním a západním Berlínem, kde byli tak pohraničníci odkázáni především na užití svých střelných zbraní.

Miny sice zdaleka neplnily očekávaný účel, nicméně tvořily společně s ostatními zabezpečovacími mechanismy velmi účinný systém, který výrazným způsobem ztřížil útek z NDR přes vnitroněmeckou hranici. Podle některých údajů došlo nejpozději od počátku 70. let k výraznému zvýšení úspěšnosti při zadřzení uprchlíků. Uváděna²⁷ je dokonce 90 – 95 % úspěšnosti ochrany hranic, kdy 85 % pokusu bylo znemožněno již v zázemí díky spolupráci s obyvatelstvem, ale především díky zkvalitnění funkčnosti signálních plotů a součinnosti mezi pohraniční stráží, východoněmeckou policií a státní bezpečností. Velmi zajímavá je statistika vypracovaná zmínovanou „Arbeitsgemeinschaft 13. August“²⁸, která dává tušit, jak vypada situace na vnitroněmecké hranici v letech 1974 až 1979. Z celkového počtu 4 956 uprchlíků v tomto období se jich do NSR dostalo pouze 229, tedy 4,6 %. Téměř 4 000 z nich bylo přitom zadřeno již v 5 kilometrové zakázané oblasti příslušníky policie. 743 uprchlíků bylo zatčeno složkami pohraniční stráže a to díky informacím od obyvatel (380 osob), signálním plotům (205 osob), minám (48 osob), zařízením SM-70 (43 osob) a konečně i díky hraničnímu plotu (67 osob).

Z předcházejících údajů vyplývá, že vnitroněmecká hranice představovala skutečně velmi obtížnou překážku na cestě za svobodou. Není proto náhodné, že celá řada východoněmeckých občanů volila cestu do NSR či Rakouska přes jiné socialistické země. Jednalo se především o ČSSR

27 LAPP, Peter Joachim: Gefechtsdienst im Frieden..., c. d., s. 86.

28 MDA Berlin, Grenze, Karton Nr. 90. Tato statistika byla rovněž publikována v řadě dalších publikací, zaobírajícími se touto tématikou.

a Maďarsko. V rámci závěrečné části tohoto pojednání si autor klade za cíl přiblížit některé aspekty těchto pokusů opustit NDR přes území ČSSR.

Celková délka hranice mezi ČSSR a NDR byla 450 kilometrů a k jejímu definitivnímu stanovení došlo v rámci společné deklarace z 23. června 1950, která byla obnovena státní smlouvou v roce 1980. Na této hranici nebyly instalovány miny a bezpečnostní systém byl výrazně skromnější. Vezmeme-li v potaz skutečnost, že v roce 1989 stálo na vnitroněmecké hranici 30 000 příslušníků pohraničních vojsk, dalo by se očekávat, s ohledem na více jak trojnásobnou délku této hranice ve srovnání s hranicí mezi NDR a ČSSR, výskyt kolem 10 000 pohraničníků. Ve skutečnosti jich však v roce 1989 sloužilo na východoněmeckých hranicích s Polskem a Československem pouhých 600.²⁹ Východoněmecký režim se v tomto ohledu tedy spoléhal především na československé jednotky, které měly východoněmeckým občanům zabránit v útěku do nesocialistických států. Nutno dodat, že tyto jednotky byly opravdu velkou pomocí zejména pro Honeckerův režim, jak ostatně dokazují vyjádření četných díků snad u příležitosti každého většího setkání čelních funkcionářů ozbrojených složek obou států.

K pokusům o nezákonné opuštění republiky docházelo již v dřívějším období, jak dokazuje jeden z případů z listopadu 1964. Fotografie mladé ženy ukryté v zavazadlovém prostoru osobního automobilu, které se podařilo utéci právě přes území ČSSR, se tehdy objevily na stránkách celé řady západoněmeckých novin. Za jistou zlomovou událost je však právem možné považovat zavedení bezvízového a bezpasového styku mezi NDR a ČSSR v roce 1972, který byl na krátkou dobu přerušen pouze v říjnu 1989, tedy v době, kdy tisíce východoněmeckých občanů obsadilo budovu zastupitelského úřadu NSR v Praze, aby se nakonec zvláštními vlaky, jezdícími přes Drážďany, dostali do NSR.

S ohledem na problematiku útěků přes území ČSSR je však nutné upozornit na smlouvu o právní pomoci mezi NDR a ČSSR ze září 1956, ale zejména pak na dohodu o spolupráci mezi východoněmeckým Ministerstvem státní bezpečnosti a Federálním ministerstvem vnitra ČSSR z března 1977, která regulovala součinnost těchto bezpečnostních složek nejen v boji s vnitřním a vnějším nepřítelem, ale i v potírání tzv. pašeráckých pře-

29 LAPP, Joachim Peter: Die Grenztruppen der DDR (1961 – 1989). In: *Im Dienste der Partei...* c. d., s. 244.

vaděčských skupin a pokusů ilegálně opustit NDR přes území ČSSR,³⁰ jak ostatně uvádí druhý článek této dohody. Kromě toho existovala celá řada perspektivních plánů jednotlivých Hlavních oddělení MfS (*Hauptabteilung*) a pravidelně rovněž docházelo k setkávání ministra vnitra ČSSR a státní bezpečnosti NDR, během kterých byla tématika nelegálního překročení hranic vždy předmětem jednání. Během setkání v roce 1973³¹ byla zmíněna pozitivní role spolupráce mezi Oddělením pro mezinárodní styky (OMS) a tzv. Operativními skupinami MfS (*Operativgruppe des MfS – OPG*) v Praze a Karlových Varech, podřízených 6. hlavnímu oddělení (*Hauptabteilung VI*) MfS. Rovněž čtvrtý bod jednání během setkání v roce 1977³² řešil tuto problematiku a kladl se v něm důraz na zamezení zneužívání letiště Ruzyně pro praktikování tzv. metody oběti (Opfermethode), kdy západoněmecký občan nahlásil ztrátu cestovních dokumentů, na které poté vycestoval jeho příbuzný či známý z NDR. Ne vždy to však vyšlo, jak dokazuje případ občanky NDR,³³ která byla za podobný pokus v červenci 1987 zatčena a odsouzena k jednomu roku odnětí svobody.

Jako klíčová se však ukázala být zejména spolupráce Správy vyšetřování StB a jejího východoněmeckého protějšku, 9. hlavního oddělení (*Hauptabteilung IX*). Spolupráce mezi těmito složkami státní bezpečnosti probíhala jednak na základě ministerských dohod z roku 1967 a 1977, opírala se však i o součinnostní dohody těchto vyšetřujících orgánů. Ze zprávy o spolupráci po linii vyšetřování z ledna 1973³⁴ vyplývá, že v roce 1972 bylo předáno východoněmecké straně 918 osob, důvodně podezřelých z pokusu o nelegální překročení hranic. Oproti roku 1971 tak došlo k nárůstu o 312 %, což je připisováno právě zavedení bezvizového styku a také západní kampani, která občany NDR nabádá použít k útěku na Západ právě hranice mezi ČSSR a NSR, resp. Rakouskem. Většina narušitelů se o překonání hranice pokoušela pěšky a to nejčastěji v oblasti Bratislavě, Znojma a Čes-

-
- 30 Informace o pobytu člena politbyra SED a ministra státní bezpečnosti NDR soudruha genplk. Ericha Mielkeho v Československu ve dnech 8. a 9. 3. 1977, Praha 8.4.1977; AMV ČR, Kolegium ministra vnitra ČSSR, A 2/5-312, č. j. SM/Z-001282/77.
- 31 Hinweise (Thesen) für Gespräche des Gen. Minister mit führenden Vertretern der SO der CSSR, 28. 11. 1973; BStU, ZA, ZAIG 5419, Blatt 25 – 26.
- 32 Hinweise für Gespräche des Genossen Minister mit führenden Vertretern des FMdI der CSSR (am 9. 3. 1977/CSSR; BStU, ZA, ZAIG 5423, Blatt 37.
- 33 Jahresbericht 1987, Berlin 5. 1. 1988; BStU, ZA, HA IX 4671 Teil 1, Blatt 94.
- 34 Bericht- über die Zusammenarbeit der Linie Untersuchung des MfS mit der Linie Untersuchung des MdI der CSSR im Jahre 1972, Berlin 17. 1. 1973; BStU, ZA 267, Blatt 1 – 9.

kých Velenic. Kolem 40 % jich však bylo zadrženo v oblasti přechodů mezi Chebem a Klatovy. 60 % ze zadržených se do inkriminované lokality do-stalo prostředky hromadné dopravy. Naprostá většina z nich podnikla svůj pokus spolu s dalšími osobami a naplnila tím tak nutnou podmítku pro možné udělení nejvyšší hranice odňtí svobody 8 let. Více jak 46 % jich přitom tvořili učňové. Samotná zpráva poté končí poděkováním za pomoc ze strany StB, ale také vyzdvížením pozitivní role pohraničního obyvatelstva ČSSR při včasnému odhalení a dopadení narušitele již v československém zázemí.

Následující tabulka, která se opírá o materiály východoněmeckého 9. hlavního oddělení, nám ukazuje celkové počty východoněmeckých občanů, kteří byli předáni pracovníky StB východoněmeckým kolegům.

TAB č. 1 *Předání východoněmeckých občanů důvodně podezřelých z pokusu nelegálně překročit hranice ČSSR s nesocialistickými státy³⁵*

Rok	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Počet předávých osob	402	492	375	296	286	264	406	376	283	197	243	344	568

Z přiložených zpráv k jednotlivým rokům je možné rekonstruovat i některé zajímavé případy a objevují se nám zde i údaje o četnosti užití střelné zbraně. V roce 1988 sáhli českoslovenští pohraničníci ve 22 případech po střelné zbrani, ale podle oficiálních údajů způsobili jen lehká zranění. Téměř třicetkrát došlo k užití služebního psa. Zajímavá je rovněž informace o fyzickém násilí a psychickém teroru, kterému měli být vystaveni zadržení východní Němci v prostoru Bratislavы.³⁶ Násilí bylo praktikováno za účelem získání přiznání se k úmyslu nelegálně překročit hranice do Rakouska. Orgány NDR následně požádaly československé kolegy, aby výslechy přenechali výhradně pracovníkům MfS a provedli pouze nej-nutnější dotazování sloužící k zjištění totožnosti zadržené osoby.

35 BStU, ZA, HA IX 4671 Teil 1–2.

36 BStU, ZA, HA IX 4671 Teil 1, Blatt 11. Toto upozornění se ostatně objevilo již v roce 1985 Srv. Bericht über das Jahr 1985, Berlin 10. 1. 1986; BStU, ZA, HA IX 4671 Teil 1, Blatt 244.

V roce 1987 došlo rovněž k úmrtí východoněmecké občankyně Karin Freitag.³⁷ S přihlédnutím k přičinám její smrti se před námi opět objeví již v úvodní části zmíněná otázka, koho je možné počítat do obětí na hraničích. Dotyčná totiž zemřela na astmatický záchvat v plzeňské věznici, kam byla po svém zadřzení převezena. Naprosto jasné je poté případ Hartmuta Tautze, který zemřel v blízkosti Bratislav v roce 1986. V roční přehledové zprávě vypracované východoněmeckým 9. hlavním oddělením se však eufemisticky hovoří pouze o smrtelném zranění, aniž by zde byla uvedena skutečnost, že dotyčný mladík byl napaden psy a utrpěl četná vážná zranění, kterým záhy podlehl.³⁸ V tomto roce došlo celkem dvanáctkrát k užití služební zbraně a pes byl použit v deseti případech.

Plody vzájemné spolupráce politické policie ČSSR a NDR natrvalo poznamenaly životy mnohých, převážně mladých lidí, kteří byli zatčeni na území ČSSR. Celá řada z nich se přitom pokusila o překročení hranic opanované, neboť jim byla s definitivní platností zamítnuta žádost o opuštění NDR. K častým motivům svého jednání uvedli během výslechu neochotu jít na vojnu, znechucení společenskými poměry, problémy na pracovišti i existenci příbuzných na Západě. Svoji roli hrála i touha svobodně cestovat, ale i vědomí výrazně vyššího životního standartu v NSR či Rakousku. Místo vysněného ráje je však čekala vazební věznice v ČSSR a následný přesun do NDR. Z celé řady případů, které sledovaly tento negativní scénář, je možné uvést alespoň dva.

V červenci 1984 proběhlo zatčení celé rodiny, která se snažila uprchnout do Spolkové republiky Německo přes hraniční přechod Pomezí. Tento případ³⁹ je zajímavý i tím, že ukazuje fungování státně bezpečnostní mašinérie, neboť otec rodiny, pan W., se vlastně pokusil vyvést svoji rodinu z NDR, kam se sám v roce 1981 nevrátil ze služební cesty v NSR. Se svojí rodinou udržoval písemný styk, který byl však pod operativní kontrolou Oddělení M (*Abteilung M*) MfS. V posledním dopise navrhl schůzku v Karlových Varech, kam jeho blízcí (manželka a 16-letý syn) také přijeli. Již se západoněmeckým pasem se je pokusil provést přes zmíněný přechod ukryté za zadními sedačkami. Nevěděl však, že o jeho aktivitě byli česko-slovenští pohraničníci informováni od východoněmeckých kolegů. Následovala zadřzení a předání celé rodiny do NDR v srpnu stejněho roku.

37 Jahresbericht 1987, Berlin 5. 1. 1988; BStU, ZA, HA IX 4671 Teil 1, Blatt 94.

38 Jahresbericht 1986, Berlin 5. 1. 1987; BStU, ZA, HA IX 4671 Teil 1, Blatt 173.

39 Bericht über das Jahr 1984, Berlin 3. 1. 1985, HA IX/10; BSTU, ZA, HA IX/4671 Teil 2, Blatt 4 – 6 (301 – 303).

Druhý případ se odehrál v roce 1978, kdy se východoněmecká občanka rozhodla společně se svým západoněmeckým přítelem opustit NDR. Dotyčná jela nejprve do Prahy a následně společně s přítelem do Plzně. Vůz jejího přítele odstavili v blízkosti státní hranice a pokračovali dále pěšky. Byli však, společně s její čtyřletou dcerou, zadrženi. Ona byla předána orgánům MfS. „Pan (N.) je v ČSSR ve vazbě a dítě bylo umístěno do dětského domova,⁴⁰ končí zpráva 9. hlavního oddělení MfS.

NDR byla jediným státem bývalého sovětského bloku, kde na konci jeho existence žilo o 10 % méně obyvatel, než na jeho začátku. Tzv. „hlasování noham“ bylo jedním z jasných projevů odmítnutí režimu v NDR a výrazným způsobem přispělo k jeho zhroucení v roce 1989. Po celou dobu existence této druhé diktatury na německé půdě, se čelní státní představitelé snažili zabránit v odchodu vlastního obyvatelstva, které mělo být údajně lákáno západními agenty a klamnými představami o životě na Západě. Neváhali přikázat střelbu na bezbranné, kteří se museli od počátku 60. let vypořádávat i s nebezpečím minových polí a dalšími zdokonalenými technickými výrobky socialistického společenství. Mnozí zaplatili životem. Jejich smrt by však měla zůstat trvalým svědectvím o zločinném charakteru socialistického zřízení, bez ohledu na to, jakým přívlastkem se v určitou dobu své existence honosilo.

---

40 Tagesmeldung Nr. 122/82 Ungesetzlicher Grenzübertritt, Berlin 3. 6. 1982; BStU, ZA, HA IX 18700, Blatt 1 – 4 (37 – 40), zde Blatt 4 (40).

Konstrukce monstrprocesů Státní bezpečnosti

Ing. Helena Karasová (1977), absolventka Vysoké školy zemědělské. V roce 1993 na základě konkuru nastoupila na odbor supervize Ministerstva vnitra České republiky. Po vzniku Úradu dokumentace a vyšetrování zločinov komunizmu (ÚDV) v roce 1996 začala spolupracovat na odhalování zločinov komunizmu. Následně pracovala na odbore dokumentace ÚDV, neskôr na odbore vyšetrovania.

Tématem mého příspěvku má být konstrukce monstrprocesů Státní bezpečnosti. Monstrprocesy jsou vykonstruované politické procesy prezentované veřejnosti, které plnily důležitou represivní a zastrašující roli. Na jejich konstrukci se nepodílela jen Státní bezpečnost, ale všechny orgány činné v trestním řízení, t. j. prokuratura a soudy. Vedle velkých veřejných procesů s celostátním účinkem a mezinárodním ohlasem př. Dr. Milada Horáková a spol., nebo proces s představitelem vysoké církevní hierarchie Stanislav Zela a spol., to byly veřejné politické procesy na okresní či krajské úrovni – těch bylo nejvíce. Období konání monstrprocesů lze ohraňovat r. 1948 – 1954. Po roce 1954 přestaly být pořádány veřejné, manifestačně propagandistické procesy, ba naopak, byla snaha omezit účast veřejnosti na těchto procesech.

Co umožňovalo páchat toto bezpráví na československých občanech, dá se říci občanech, kteří tvořili elitu národa? Byli to příslušníci zahraničního odboje, představitelé zejména katolické církve, zástupci bývalých, totalitním režimem v r. 1948 zakázaných demokratických stran, kteří byli pro představitelé komunistického režimu nepřijatelní a již svou existencí nebezpeční, ale i řadoví občané různých profesí (zemědělci, studenti), kteří se nechtěli smířit a podřídit totalitě.

Zločiny komunismu páchané v 50. letech minulého století patřily k těm nejbrutálnějším a nejpodlejším. Nezbytnou podmínkou pro páchaní takovýchto zločinů byla nutná změna, resp. přizpůsobení legislativy (výstižný je termín deformace právních norem), a v tomto konání byl velmi aktivní první poúnorový ministr spravedlnosti Dr. Alexej Čepička. Již 6. října 1948 byl vyhlášen zákon na ochranu lidově demokratické republiky č.

231/1948 Sb., který nahradil dosud platný, ale nevyhovující zákon na ochranu republiky č. 50 /1923 Sb. I jednání dříve beztrestné – nedovolené překročení státní hranice, ke kterému po únoru 1948 ve zvýšené míře docházelo (dosud pouze správní přestupek řešený ONV), se stalo těžkým trestním činem. Po přijetí nového zákona č. 231/1948 Sb. bylo nedovolené překročení státní hranice automaticky spojováno s úmyslem pachatele se za hranicemi spojit s cizí mocí, za účelem zničit samostatnost nebo ústavní jednotu republiky. Tak byl vykonstruován trestní čin hlavy I – trestné činy proti republice (nejtěžší trestné činy), konkrétně trestní čin velezrady ve smyslu § 8, kde byl stanoven trest těžkého žaláře od deseti do 25 let, nebo doživotí. Trestní sazby u nově přijatého zákona byly zvýšeny až třikrát, trest smrti zaveden v celé řadě deliktů, a to v sedmi paragrafech. V původním zákoně z r. 1923 bylo možno uložit absolutní trest pouze v jednom případě, v případě vojenské zrády.

Dalším krokem k „efektivnímu postihování protistátní činnosti“ bylo zřízení Státního soudu a Státní prokuratury pro celé území republiky v říjnu 1948. V Brně a Bratislavě byly zřízeny pobočky. Personální obsazení těchto institucí podléhalo přísnému výběru, politicky vyspělí odborníci byli na návrh vlády jmenováni prezidentem republiky.

Státní soud měl zajistit jednotný postup v boji proti „reakčním elementům“. V praxi však činnost a pravomoc těchto orgánů se stala zcela závislá na závazných pokynech několika vedoucích pracovníků ministerstva spravedlnosti (dále jen MS) – ministra spravedlnosti Dr. Alexeje Čepičky a jeho prvního náměstka Dr. Karla Klose.

Takto vznikla u nás v podstatě kabinetní justice, což v praxi znamenalo, že ještě před soudním přelíčením bylo rozhodnuto o vině a trestu obviněných osob a to z těchto příčin:

- zásadní vliv na rozhodovací pravomoc soudů se soustředil pouze v rukou ministra spravedlnosti,
- byla odstraněna kontrola justičních orgánů nad vyšetřováním a tak byly umožněny nezákonné vyšetřovací metody,
- prokuratura vůči soudu dostala zvláštní postavení – návrhy prokuratora byly závazné pro senát,
- byl zaveden přísný systém schvalovací a zpravové agenda, včetně stanoviska k trestům,
- podstatně omezena práva obhajoby,
- byla porušována zásada zjišťování objektivní pravdy (notority).

Vážným nezákonným zásahem do platné právní úpravy bylo výnosem MS z r. 1949 zrušení institutu vyšetřujícího soudce – důležitého mezičlán-

ku mezi Státní bezpečností a Státní prokuraturou, který nezávisle na Státní bezpečnosti mohl zajistit skutečné objasnění trestní věci a ověřit skutečnosti důležité pro objektivní posouzení viny či neviny obviněného. Tím došlo k tomu, že odpovědnost za vyšetřování politických deliktů byla přenesena výhradně do rukou Státní bezpečnosti. Vědomě tak byl obcházen dosud platný trestný řád č. 119 říšského zákoníku z r. 1873, kde byl institut vyšetřujícího soudce zakotven. Účinnost tohoto zákona byla ukončena v červenci 1950, přijetím nového trestního řádu č. 87/1950 Sb. Náměstek ministra spravedlnosti Dr. Klos zdůvodňoval tuto deformaci procesních norem slovy, cit.: „*Zrušením instituce vyšetřujících soudců jsme udělali značný pokrok ku předu. Odstranili jsme dublování, které zeslabovalo výsledky přípravného řízení...*“

V r. 1950 bylo v novém trestním řádu zakotveno, že vyšetřování má provádět prokurátor. Současně však bylo ministerstvem spravedlnosti stanoveno, že prokuratura nesmí až do podání trestního oznámení orgány StB do vyšetřování zasahovat. V rozporu s Ústavou bylo dáno Krajskému velителi StB právo nařizovat zajišťovací vazbu pro podezření z trestních činů podle zákona na ochranu republiky. Teprve po předání Státní prokuratuře přechází rozhodování na ni, resp. na Státní soud, ale návrhy prokurátora za hlavního líčení učiněné byly pro soudce závazné.

Postup byl následující: Po podání žaloby se konala ve všech důležitých případech porada u vedoucího oddělení Státní prokuratury s předsedou senátu, jenž měl případ soudit. Dalšími účastníky porady byl příslušný referent Státní prokuratury, orgán StB jenž řídil realizaci případu a vedoucí oddělení Státního soudu. Porada sloužila k tomu, aby se „vyjasnily veškeré nejasnosti a odstranily nedostatky“, což znamenalo připravit plán nebo-li „scénář“ hlavního přeličení. V rámci „scénáře“ bylo též stanoveno, jaká veřejnost bude přizvána a zajištěna distribuce vstupenek pro takto organizovanou veřejnost. Bylo určeno pořadí obžalovaných, které měli své odpovědi naučeny z tzv. otázkových protokolů. Po skončení hlavního přeličení, ještě před vynesením rozsudku, se znova na poradě téhož složení případ znova vyhodnotil, aby nedošlo k chyběnému rozsudku (ten byl již stanoven). Tento způsob přípravy hlavního přeličení se osvědčil a proto se prováděl důsledně vždy tam, kde se jednalo o protistátní skupinu nebo významnou osobu. Státní prokuratura byla řízena MS, byla povinna předkládat návrh na zamýšlená opatření v každé konkrétní věci MS ke schválení.

Hlavní činnost prokuratury spočívala v obžalovací činnosti a v dohlížení na naprosto striktní dodržování předem přijatých rozhodnutí. Byla to vlastně prodloužená ruka Státní bezpečnosti. Zavedený tuhý centralis-

mus v agendě Státní prokuratury – státní prokurátor byl podřízen přímo ministru spravedlnosti, byl dán přímou zprávou a a schvalovací povinností, která se až na malé výjimky vztahovala na všechna meritorní rozhodnutí a na předpokládané tresty. Od r. 1952 byla zdůrazňována odpovědnost soudců za rozsudek. Schvalování trestů zůstalo jen u trestu smrti a význačných případů, zejména tzv. nepřátel strany.

Před Státním soudem se nejvíce veřejných procesů s organizovanou veřejností konalo v r. 1952 – v posledním roce jeho existence. Bylo to celkem 206 procesů, z toho 106 procesů v Praze (t. j. cca 9 procesů za měsíc!!!), u Státního soudu odd. Brno 84 a odd. Bratislava 14 procesů. V návaznosti na tento „rekord“ bylo v r. 1952 vyneseno i nejvíce absolutních trestů, a to 73. Po r. 1954 počet vnesených trestů smrti za politické trestné činy klesá.

Závěrem vás chci seznámit s jedním konkrétním případem vykonstruované protistátní činnosti, který není mediálně známý, ale dle mého názoru patří mezi nejotresnější. Jde o skupinu Petra Křivky, bývalého vojáka západní armády a po r. 1945 člena ochranky prezidenta Eduarda Beneše, který se po únoru 1948 stal zájmovou osobou StB. V srpnu 1949 bylo za vyprovokovanou a po celou dobu konání (prosinec 1948 až srpen 1949) orgány KV StB Brno režírovánou „protistátní činnost“ zatčeno a brutálními výslechy přinuceno k podepsání protokolů cca 170 osob. Na základě takto zpracovaných protokolů bylo Stát. soudem odd. Brno odsouzeno 170 nevinných osob k vysokým trestům odnětí svobody. Bylo uděleno patnáct trestních odnětí svobody na 20 – 25 let, pět trestů doživotí a dva absolutní tresty – Petr Křivka popraven 21. června 1951, Rudolf Pohl popraven 14. března 1951. Celá akce byla rozpracována KV StB Brno a vedena pod názvem akce „TÁBOR“.

Již v r. 1956 tehdejší Inspekce MV konstatovala, že ze strany Krajského velitelství StB, Brno bylo v celé akci používáno provokací, při vyšetřování použito fyzického násilí, a před soudem předloženy podvržené materiály (skládět zbraní inscenováno orgány StB, vysílačky dodané a provozované org. StB, letáky, dotazníky). Na základě šetření navrhl náčelník Inspekcce MV již v r. 1956 provést obnovu trestního řízení a zahájit trestní stíhání konkrétních příslušníků KV StB Brno, pro trestný čin porušení povinností veřejného činitele, mj. i bývalého velitele KV StB (dosud žijícího). Návrh na obnovu řízení nebyl nikdy realizován. Odsouzení v akci „TÁBOR“ byli propouštěni až v letech 1960 – 1962, na základě amnestie prezidenta republiky.

V r. 1991 proběhlo rehabilitační řízení ve smyslu zák. č. 119/1990 Sb. a po bývalém vojáku západní armády – popraveném Petru Křivkovi – je pojmenována ulice na předměstí Brna. Těmito akty bylo vyrovnaní se s tímto konkrétním zločinem komunismu po r. 1989 ukončeno. S návrhem vyšetřovatele ÚDV PČR na zahájení trestního stíhání dvou bývalých orgánů KV StB Brno, učiněným na základě shromážděných archivních materiálů a výpovědí dosud žijících bývalých odsouzených osob, se dozorující státní zástupce KSZ v Brně neztotožnil. Ve věci byl podán podnět k výkonu dohledu na Vrchní státní zastupitelství v Olomouci a závěr cituje: „*je nutné vyjít z amnestie prezidenta republiky ze dne 9. května 1960 vyhlášené ve Sbírce rozhodnutí pod č. 54/1960 Sb. Čl. IV. odkazuje na aboliční ustanovení amnestijního rozhodnutí a vyloučil z něj kromě jiných trestních činů pouze loupež, úmyslné ublížení na zdraví nebo vraždu. O trestní čin vraždy se však nejedná a jiný v čl. IV. uvedený rovněž. Je tak nutno vyjít ze základního předpokladu, že nelze uvedené osoby stíhat...*“

Z výše uvedeného vyplývá, že s odvoláním na výše citovanou amnestii prezidenta republiky z r. 1960 nelze v ČR stíhat žádné bývalé funkcionáře a velitele StB, kteří řídili, rozhodovali a přinejmenším tolerovali nezákonité metody svých podřízených.

Americký pohľad na politické procesy v Československu

PhDr. Slavomír Michálek, CSc. (1961), historik, od roku 1986 pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaobráva sa americkou zahraničnou politikou a československo-americkými vzťahmi v druhej polovici dvadsiateho storočia, osobnostami z radov Slovákov, pôsobiacich v službách československej diplomacie a druhým a tretím slovenským a československým demokratickým exilom v Amerike. Je autorom viacerých monografií.

V úvode musíme k predmetnej problematike konštatovať, že daná problematika dodnes nie je plnohodnotne a komplexne spracovaná. Príčiny tohto nelichotivého faktu vidíme vo viacerých rovinách – časovej, materiálovej, finančnej i osobnostnej.

Samotné stanovenie témy – americký pohľad na politické procesy v Československu – pôsobí veľmi všeobecne. Vnímam ju ako „dáždnik“, pod ktorý môžeme schovať široký okruh problémov a súvislostí, ktoré nie je možné v jednom referáte či štúdiu zodpovedne obsiahnuť.

Ak teda vyjdeme z takto všeobecne postavenej problematiky americkejho pohľadu na politické procesy v Československu, pokoju môžeme všeobecne konštatovať, že tento pohľad bol negatívny a odmietavý, no častejšie vlažný, ústiaci do nezáujmu. Samozrejme, toto konštatovanie vieme doložiť konkrétnymi krokmi alebo nečinnosťou (resp. nezáujmom) americkej spoločnosti, administratívny, politických či diplomatických kruhov, krajanov i politického exilu, najmä vtedy, keď vyšpecifikujeme konkrétnne prípady československých politických procesov. Z amerického pohľadu platí skutočnosť, najmä pokiaľ ide o prvé obdobie československej komunistickej represie po roku 1948, že americká reagencia ostávala len vo verbálnej podobe (odsudzovanie porušovania základných ľudských práv a slobôd, totalitný systém komunistického režimu a pod.) a to iba v prípadoch, ak išlo o známe megaprocesy s československou politickou špičkou (Clementis, Slánsky a spol.). Je to pochopiteľné, lebo politické špičky prítahujú médiá na celom svete. Diametrálne iný bol americký postoj, ak išlo o politické procesy s americkými občanmi. Tu nastúpili dôrazné diplo-

matické rokovania, medzištátna korešpondencia, trvalý a tvrdý americký tlak v oblasti československo-amerických obchodných vzťahov. Tento pohľad potvrdzujú dnes už známe procesy s Johnom Hvastom či s Williamom N. Oatisom a ďalšími. Z priestorových dôvodov, a reálne i z dôvodov môjho doterajšieho archívneho výskumu, sa zameriam na postoj amerických kruhov k politickému procesu a s ním následne spojenému odsúdeniu a uväzneniu amerického novinára Williama N. Oatisa v Prahe v roku 1951. Vo svojom príspevku naznačím postoje amerických diplomatických a politických kruhov a americkej tlače.

William N. Oatis prišiel do Československa v júni 1950 s povolením prevziať vedenie pražskej pobočky tlačovej agentúry *Associated Press*. Krátko po príchode do Prahy ho kontaktovala Štátна bezpečnosť (ŠtB) s ponukou pracovať pre Gottwaldov režim. To Oatis odmietol. Následný vývoj situácie okolo neho – v dokumentoch ministerstva vnútra, resp. Štátnej bezpečnosti, označené generálne ako „prípad Oatis“ – sa odohral podľa osvedčeného scenára. Štátna bezpečnosť Oatisa najprv sledovala, potom zaistila, vymyslela jeho protištátnu činnosť a obvinila ho zo špiónaže. Dňa 4. júla 1951 (v deň najväčšieho celoamerického štátneho sviatku) ho v politickom procese pred Štátnym súdom odsúdili na 10 rokov väzenia.

Tento proces mal pre československý komunistický režim dve významné politické dimenzie – vnútornú i vonkajšiu. Z vnútorného hľadiska mala ním československá ŠtB ukázať spojenie vybratých domáčich politických predstaviteľov s imperialistickým Západom, z vonkajšieho zase celému svetu dokázať, že malé komunistické Československo sa hlavnej imperialistickej veľmoci – USA – nebojí, a že jej nepodľahne.

Obvinenie zo špiónaže a zatknutie, vyšetrovanie a súdny proces a uväznenie Williama Nathana Oatisa v lete 1951 malo aj svoj medzinárodný rozmer, resp. dopad. Napomohlo to, že už aj tak chladné, napäť a komplikované bipolárne sovietsko-americké, ako aj dvojstranné československo-americké vzťahy (valcovňa, zlato, IBM, kompenzácia za znárodený americký majetok) dostali novú vážnu trhlinu. Na začiatku 50. rokov minulého storočia tak československo-americké dvojstranné vzťahy skĺzli takmer na bod mrazu. Bolo by iluzórne predpokladať, že aspoň obchodné, resp. hospodárske vzťahy oboch štátov mohli udržať istú, vzájomne výhodnú a pragmatickú rovinu. Bohužiaľ, prípad Oatis zmrazené vzťahy nezlepšil. Naopak, vyvolal ďalšie negatívne kroky, na ktoré doplácalo predovšetkým Československo.

Nepochybne sa možno domnievať, že Oatisovu slobodu mienili československí komunisti vykúpiť nejakým americkým ústupkom – či už išlo o reštrikčné opatrenia proti československému obchodu s USA, znovuotvorenie konzulátov v USA, či prerušenie exilového vysielania *Radio Free Europe* z Mníchova. Lenže v tejto súvislosti v Štátnom departemente USA prevládli názory, že ústupy či platba výkupného v akejkoľvek podobe podnieti československých komunistov opakovať špinážne obvinenia voči ďalším Američanom. Vďaka tejto realistickej línii Štátneho departmentu držala Oatisov prípad v rukách americká strana. Otázne bolo, čo urobiť pre Oatisa a pritom sa nenechať vydierať. V prvom rade sa mali využiť ekonomickej a obchodnej páky a prostriedky „tichej“ diplomacie.

Diplomatická „hra“ okolo Williama Nathana Oatisa sa oficiálne začala 25. apríla 1951, dva dni po jeho zatknutí. Československé ministerstvo zahraničných vecí oznámilo v nóte americkému veľvyslanectvu v Prahe, že vedúceho tlačovej agentúry *Associated Press* v Prahe „československé bezpečnostné orgány zaistili pre protištátну činnosť. William Nathan Oatis, podľa výpovedí svedkov, poveroval bývalých zamestnancov pražskej kancelárie agentúry *Associated Press* získavaním a overovaním tajných správ. Okrem toho menovaný získaval a rozširoval ilegálne tlačoviny hanobiace Československú republiku a jej zriadenie a na podobné účely používal československých príslušníkov, zamestnaných v pražskej kancelárii agentúry *Associated Press*.“¹ Oficiálna odpoveď amerického veľvyslanectva nasledujúceho dňa žiadala, aby americkej strane umožnili navštíviť Oatisa. Československé ministerstvo zahraničných vecí túto požiadavku odmietlo. Rovnako odmietlo aj ďalšiu, t. j. aby Oatisovi povolili amerického obhajcu. Podľa československých predpisov mal však Oatis právo na právneho zástupcu iba z osôb československej štátnej príslušnosti, ktoré kvalifikovali ako obhajcov československé súdy.²

Už táto počiatočná diplomatická korešpondencia ukazovala, že československá strana nie je ochotná upustiť od žiadnej, čo i len nepodstatnej veci týkajúcej sa Oatisa. Nemohlo byť preto prekvapením, že z americkej strany nasledoval rázny, najprv politický krok – dňa 2. júna 1951 vydal Štátny department rozhodnutie, v ktorom zrušil platnosť amerických cestovných pasov pre cesty do Československa.

Na zdôvodnenie uvedeného postupu USA využili najmä politickú argumentáciu. Nájsť východisko z tohto bludného kruhu, priateľné pre obe

1 Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR (AMZV), f. Teritoriálny odbor – tajné (TOT), 1945 - 1954, USA, šk. č. 19, č. m. 117.943/A-V-1.

2 Tamtiež, č. j. 118.649/51 A/V/1.

strany, pri použití odlišnej interpretácie faktov a zásad, bolo nemožné, aj keď, najmä americkým diplomatickým kruhom nemožno snahu o vyriešenie incidentu uprieť. Potvrdzuje to rokovanie na československom ministerstve zahraničných vecí s ministrom Viljamom Širokým, ktoré inicioval veľvyslanec Ellis O. Briggs 15. júna 1951. Podla záznamu z rozhovorov Briggs vysvetlil Širokému, že americká strana má eminentný záujem na prepustenie Oatisa a žiadal uviesť dôvody, prečo bol zatknutý. Odpoveď Vilialma Širokého bola bezchybná – išlo o vec namierenú proti československému štátu, sám si spis preštudoval a Oatis podpísal podrobne priznanie. Na Briggsovo naliehanie, aby mu objasnil podrobnosti o podstate previnenia, Široký dôvodil, že išlo o otázky národnej bezpečnosti, armády a jej organizácie. Takúto klasifikáciu previnenia označil Briggs za veľmi trápnu. V rozhovore pokračoval v tom zmysle, že jeho vláda by považovala za rozumné riešenie, keby Oatisovi odobrali akreditáciu a keby ho vypovedali z Československa, ak sa skutočne previnil proti republike. Namietal tiež, že Oatis bol v styku s cudzinou len cez verejné komunikačné prostriedky, takže celá jeho činnosť bola legálna a vláde Československej republiky známa. Briggs ďalej konštatoval, že Oatisovi bola pravidelne obnovovaná akreditácia, naposledy týždeň pred zatknutím. Ak nebola československá vláda s jeho prácou spokojná, mohla vyjadriť nesúhlas neudelením akreditácie. Odpoveď Vilialma Širokého bola opäť veľmi všeobecná: akreditácia sa odoberá za novinársku činnosť, no v prípade Oatisa vraj nešlo o prácu korešpondenta, ale o jeho špiónažnu činnosť. Ďalšia časť rozhovoru sa totiela okolo povolenia styku Oatisa s veľvyslanectvom. Aj to československý minister zahraničných vecí odmietol. Následne Briggs naliehal, aby Oatisa prepustili, resp. že je jeho povinnosťou starať sa o amerického občana. Široký rozhovor zakončil tým, že jeho povinnosťou je starať sa o štát a preto Oatisovo prepustenie nepripadá do úvahy.³

Na vynesenie rozsudku o desaťročnom žalári pre Williama N. Oatisa zo 4. júla 1951 reagoval bezprostredne Štátny department. V nóte ministerstvu zahraničných vecí v Prahe ostro odsúdil celý proces s Oatisom ako smiešnu paródiu pravdy, vopred pripravenú a zrežírovanú československou Štátnej bezpečnosťou. Samotný rozsudok označil za pokus o zavádzanie svetovej mienky s vymyslenými dôkazmi. Oatisovo priznanie sa k špiónaži nôta charakterizuje ako priznanie sa amerického reportéra k tradícii jeho profesie podávať pravdivý obraz podmienok a udalostí v Československu, ako ich videl. Československý režim, uvádzalo sa ďalej v nóte, len dokázal, že legitímne získavanie správ je „špiónaž“ a že odmie-

3 Tamtiež, šk. č. 19, bez. sign.

ta princípy slobodného získavania informácií, resp. že „*sa obáva pravdy, nenávidí slobodu a nepozná spravodlivosť*“.⁴

Po vyžiadaní a doručení záznamu z hlavného pojednávania oficiálne reagovalo aj veľvyslanectvo v Prahe. V nóte zo 16. júla 1951 uviedlo, že záznam z procesu nepodáva žiadny dôkaz o akejkoľvek činnosti Williama N. Oatisa, ktorá by podľa všeobecne platných zvyklostí nebola činnosťou svedomitého novinára, pričom nespravodlivé zaobchádzanie s ním bolo porušením zásady slobody informácií. Žiadalo zároveň jeho prepustenie s podmienkou odchodu z Československa. Odpoveď československej strany bola v duchu komunistickej propagandy taká, že americká nóta je hrubým pokusom o zasahovanie do záležitostí, ktoré spadajú do výlučnej právomoci Československa a preto československá vláda odmietla čo i len uvažovať o americkej požiadavke.⁵

Prepustenie Williama Oatisa podporili aj americké stavovské novinárské organizácie a prípadom Oatisa sa začala zaoberať aj americká politická špička. Mnohí senátori a kongresmani odsudzovali v tlači československý komunistický režim. Senátor William E. Jenner sa prezentoval plamenným vyhlásením, že ak nebude Oatis prepustený, malo by sa do Československa poslať americké letectvo, aby ho osloboдило silou. Išlo samozrejme o technický nezmysel a ani samotný Jenner nevedel, ako túto leteckú „operáciu“ uskutočniť. Mali azda americké lietadlá vzlietnuť z vojenských základní západného Nemecka, napadnúť Prahu náletom či špeciálnym výsadkovým komandom a z príse ne stráženej väznice Oatisa uniesť? Na túto otázkou bola asi správna len jedna krátka logická odpoveď – propaganda.

Oveľa rozumnejší a praktickejší návrh predložili senátori Herbert O'Connor a Mike Mourney a kongresmani John V. Beamer a O. K. Armstrong. Navrhli ekonomické sankcie proti Československu. Nakoniec sa prípadom Oatisa zaoberal aj samotný Kongres. Najprv 14. augusta 1951 na vrhla Snemovňa reprezentantov okamžité prerušenie všetkých obchodných vzťahov s Československom dokiaľ nebude Oatis prepustený. Táto rezolúcia nezaväzovala administratívnu, t. j. prezidenta a ministerstvá, mala iba odporúčajúci charakter a vyjadrovala názor americkej verejnosti a časti Kongresu. Dňa 23. augusta 1951 sa touto rezolúciou zaoberal aj Senát a bola ním jednohlasne prijatá.⁶ V amerických pomeroch bolo celkom jasné a prirodzené, že schválenú rezolúciu oboma komorami Kongresu prezent ani ministri nemôžu ignorovať. Text schválenej rezolúcie

4 SCHMIDT, Dana Adams: *Anatomy of Satellite*. Boston 1952, s. 46.

5 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. č. 19.

6 Národný archív (NA) ČR, Praha, f. MZV-VA, šk. č. 489, č. j. 1-97c(19).

Kongresu znel: „*Pretože zaiknutie a odsúdenie Williama N. Oatisa, korešpondenta Associated Press v Československu, je neslýchaným porušením pôvodných základných ľudských slobôd, zaručených Chartou Spojených národov, a pretože zaobchádzanie s Williamom N. Oatisom ukázalo, že československá vláda samovoľne zavrhla zásadu slobodných informácií, ktoré sú tak nevyhnutné pre mierovú spoluprácu a priateľské styky medzi národnmi svedať, a pretože prenasledovanie iných amerických občanov vládou Československa americký ľud a ľud celého slobodného sveta odsudzuje, nech poslanecká snemovňa (za spoluúčasti senátu) rozhodne, že Kongres Spojených štátov vyslovuje svoje najhlbšie rozhorčenie nad zaiknutím, podvodným súdom a nespravodlivým odsúdením Williama N. Oatisa a výkonným orgánom vlády uloží, aby podnikli všetky možné kroky na docielenie jeho prepustenia, nech je zmysel tejto rezolúcie zaslaný príslušnými predstaviteľmi našej vlády Spojeným nárom a predstaviteľom československej vlády. Nech je ďalej rozhodnuté, že úmyslom Kongresu je ukončiť ihneď všetky obchodné styky s Československom a obnoviť ich len vtedy, až československá vláda vráti Williamovi N. Oatisovi slobodu.*“⁷

Vhodný moment prezentoval stanovisko sa americkým najvyšším kruhom naskytol už o pár dní, 28. a 29. augusta 1951, keď malo prebehnúť oficiálne odovzdanie poverovačích listín nového československého veľvyslance vo Washingtone Vladimíra Procházkmu do rúk prezidenta Spojených štátov. Nového československého veľvyslance prijal najprv štátny tajomník Dean Acheson, nasledujúci deň aj prezident Harry Truman.

Rozhovor ministra Achesona s veľvyslancom Procházkom sa začal Achesonovým výkladom československo-amerických vzťahov, ktoré označil za zlé a stále sa zhoršujúce. Za hlavnú prekážku označil Oatisov prípad. Poukázal na nedávnu rezolúciu Kongresu, ako aj na prípad ďalšieho Američana Jana Hvastu, odsúdeného v Československu za špináž.⁸ Oatis bol podľa Achesona odsúdený za špináž, no neurobilo sa nič, aby mu vinu do-

7 AMZV ČR, f. Teritoriálny odbor – obyčajné (TOO) 1945 – 1959, USA, šk. č. 30., bez sign.

8 John Hvasta, pôvodom Slovák a naturalizovaný Američan, prišiel do ČSR v januári 1948. Pracoval na vízovom oddelení Generálneho konzulátu v Bratislave. V politickom procese pred Štátnym súdom v Bratislave bol odsúdený za špináž na tri roky väzenia. Odvolal sa a Najvyšší súd Československej republiky jeho trest zvýšil na desať rokov. Väznili ho v Leopoldove, odkiaľ na začiatku roku 1952 utiekol. Skrýval sa na slovenskom vidieku až do októbra 1953, keď sa objavil na americkom veľvyslanectve v Prahe. Vďaka aktivite americkej diplomacie, v pozadí s americkým ekonomickým tlakom, bol vo februári 1954 z Československa vyhostený.

kázali. Takýto postup označil za československú snahu zhoršíť vzťahy s USA, ktoré sa preto rozhodli, že v dohode s Veľkou Britániou a Francúzskom zakážu všetok vývoz do Československa, ako aj prelety československých lietadiel cez západné Nemecko. Acheson ďalej ostro odsúdil aj fakt, že Oatisovi neumožnili výber vlastného obhajcu ako aj to, že československé orgány nepovolili jeho kontakt s americkými diplomatmi v Prahe. Ak československá vláda nepodnikne nejaké kroky, napäť medzi oboma krajinami vzrástie. V nástupe nového československého veľvyslance vo Washingtone vidí Acheson zároveň príležitosť, aby sa hľadal spôsob, ako urovnáť tento prípad. Veľvyslanec Procházka oponoval, že William Oatis sa priznal, že bol právoplatne odsúdený za špionáž a že tento prípad je uzavretý. Odmietol tiež americké stanovisko, aby bol Oatis prepustený, resp. že celý proces bol komédiou a nespravodlivým rozsudkom. To videl ako neopodstatnenú kritiku československého súdnictva a československého právneho poriadku, zasahovanie do vnútorných vecí, čo rezolutne odmietol. Podľa Procházkmu bolo zároveň nepriateľne vyhŕábať sa prerušením obchodných stykov. Oatis bol podľa neho v Československu podriadený československej jurisdikcii a jeho odsúdenie je v súlade s mezinárodným právom. Československo ako právoplatný členský štát Organizácie Spojených národov trvá na princípe suverénnej rovnosti všetkých členských štátov a neustúpi žiadnemu nátlaku. Acheson na takto formulované názory reagoval sklamáním, pretože československé stanovisko necháva prípad Oatis na mŕtvom bode. Navrhhol vec riešiť tak, že bude z krajinu vypovedaný a že by sa to netýkalo otázky či bol odsúdený spravodlivo. To by podľa neho znamenalo, že československé stanovisko by sa neprejudikovalo a právoplatnosť rozsudku československého súdu by nebola spochybnená. Procházka súhlásil, že tento názor bude tlmočiť svojej vláde, no pochybuje, že sa to takto vyrieši vzhľadom na atmosféru, ktorú americká strana okolo celého prípadu vytvorila. Celkovo vnímal americký postoj ako politickú diskrimináciu – USA sa rozhodli Československo trestať za jeho politický režim. Ten však bol vecou Československa, nikoho iného. Rozhovor zakončil Dean Acheson tým, že Procházkovi odozvzdal spomínanú rezolúciu Kongresu.⁹

Prijatie nového československého veľvyslance s poverovacími listinami 29. augusta 1951 prezidentom Trumanom bolo krátke a chladné. Truman vyhlásil, že Oatisov prípad sa neskončí, kým nebude Oatis na slobode.

9 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. č. 18, č. j. 8041/51. Telegram veľvyslancu Vladimíra Procházkmu zachytávajúci rozhovor s Deenom Achesonom z 28. augusta 1951.

Podľa Procházkmu bol prípad uzavretý a Československo neustúpi žiadne-mu nátlaku.¹⁰

Rokovania Achesona s Procházkom ako aj audiencia u Trumana a sta-novisko československého diplomata dostalo samozrejme veľký priestor v americkej tlači. Nechýbali stanoviská amerických politikov. Senátor Douglass za štát Illinois napr. vyhlásil, že Procházka by mal byť za svoje vyzýva-vé výroky okamžite vrátený do Československa. Ďalší senátor, Mundt za Južnú Dakotu navrhol úplné prerušenie hospodárskych stykov a kongres-man Chelf aj diplomatických.

Americká tlač si všímala dve skutočnosti – prvou bolo, že americká ad-ministratíva čoskoro pristúpi k uplatneniu tzv. „ekonomickej skrutky“, t. j. zákazu preletov československých lietadiel cez americkú zónu v Nemec-ku, zákaz amerického exportu do Československa a odňatiu colných vý-hod Československu cez GATT. Druhou skutočnosťou, ktorú rozoberala americká žurnalistika, bol ohlas na Trumanovo správanie sa pri audiencii Procházkmu. *Washington Daily News* 30. augusta 1951 v rozsiahлом úvodní-ku nazvanom *Rozkrikovanie sa na veľvyslanca neoslobodí Oatisa, pán Tru-man!* poukázal na prezidentovu hrubosť, s akou prijal československého veľvyslance. To mu podľa denníka získa nejakých priateľov, čo milujú silné slová, no nie je imponujúce, keď prezident občas klesá na úroveň ulice. „*Môžeme snáď Čechmi prerušiť všetky obchodné styky*“ pokračuje úvodník „*snáď i politické, pretože Česi nám za to asi nevypovedia vojnu, ale málo pomôže, keď temperamentný Harry vynadá niekomu ako v krčme. Nikoho to nepostraší a znižuje to dôstojnosť jeho úradu. Nám sa zdá, že by sme si mali vypracovať nejaký dôstojný a účinný spôsob, ako jednať s ľudmi, ktorí nám šliapu na kurie oká. USA rozhodne musia chrániť svojich občanov v cudzine, ale nadávanie veľvyslancom nám pri tom nepomôže.*“¹¹

Ďalšie denníky, napr. *Philadelphia Inquirer*, *Evening Star* či *New York Journal American* zhodne uvádzali, že na Československo slová nepôso-bia, preto bude najlepšie, ak s ním USA prerušia hospodárske a obchodné styky.¹²

Stanovisko amerických vládnych kruhov k československo-americkým vzťahom a k prípadu Oatis sumarizoval 8. septembra 1951 v rozsiahлом článku *Očakáva sa dôsledný tlak USA na ČSR* washingtonský dopisovateľ *New York Times* Paul Kennedy. Uviedol, že sú nesporné príznaky ne-

10 Tamtiež, Zvláštny tlačový prehľad č. 2 z 30. augusta 1951.

11 Tamtiež, Zvláštny tlačový prehľad č. 3 z 30. augusta 1951.

12 Tamtiež.

úprosného amerického nátlaku na Československo. Opakuje odporúčanie oboch komôr Kongresu na suspendáciu všetkého obchodu s USA a uvádza tiež prijatie nasledovných opatrení:

1. československý dovoz do USA bude podrobéný takým odkladom, zmätkom a ťažkostiam, že niet pochýb, že „ekonomická skrutka“ začala fungovať,
2. československá vláda bola varovaná, že ak neurobí v náprave vzťahov s USA ďalšie kroky, bude nasledovať „reťaz udalostí“ (chain of events), ktoré sú pripravené na uskutočnenie,
3. jednou z nich môže byť spomalenie amerického vývozu do Československa až k jeho úplnému zastaveniu. Americké ministerstvo obchodu už dalo na vedomie, že vzhľadom na administratívne problémy nemôže udeľovať vývozné licencie,
4. USA sa vynasnažia, aby sa zbavili svojho obchodno-politického záväzku voči Československu v rámci GATT. To by malo za následok, že clo na československý dovoz do USA by sa stalo úplne likvidačné.

Paul Kennedy ďalej konštatoval, že celá táto kampaň je kvôli Oatisovi, ktorého odsúdenie a uväznenie na začiatku júla 1951 vytvorilo medzi obooma štátmi nepriaznivú situáciu. Každý krok v tejto „refazi udalostí“ americká strana podnikala s cieľom dosiahnuť prepustenie Williama Nathana Oatisa v snahe udržať vzťahy Československa a USA v rovine, aby sa mohli „opraviť“. A v tejto línií „opravy“ sú podľa Kennedyho USA v delikátnej situácii, ak chcú Československu odoprieť to, čo má byť vrátené v prípade, že bude dosiahnutý cieľ. Pritom sa musia vyhnúť zdaniu, že sa za prepustenie Williama Oatisa zaplatilo výkupné. Výkupné chápali americké kruhy mimoriadne citlivо, lebo sa obávali, že môže vyvolať novú chuť satelitov ZSSR kvôli výkupnému zatýkať ďalších amerických občanov. Čo mohli teda podľa Paula Kennedyho USA urobiť? Mali dve možnosti – hospodárske a politické páky. Medzi hospodárske páky stanovil GATT, no tu bola situácia komplikovaná, obe krajiny boli zmluvné strany tejto organizácie, USA nemohli jednostranne vyhlásiť, že sa zbavujú svojich záväzkov voči Československu. Preto USA 31. júla 1951 požiadali GATT, aby boli zbaňené týchto záväzkov. Ako dôvod sa uvádzalo, že dohoda bola uzavretá na báze „znesiteľných“ (tolerable) vzťahov medzi signatármi zmluvy a že vzťahy medzi USA a Československom sa zhoršili za túto hranicu.

V politickej oblasti Kennedy konštatoval, že Štátny department jasne naznačil, že náhla akcia, ako je napr. prerušenie diplomatických stykov, by mala asi za následok, že Československo by „zamrzlo“ v terajšom postoji a to by znemožnilo blízke prepustenie Oatisa.

Za istý dodatok k hospodárskym opatreniam Kennedy vo svojom článku označil aj to, že USA obmedzili cesty amerických občanov do Československa a pohyb československých obchodných reprezentantov v západnom Nemecku, ale aj to, že sa hovorí o zákaze preletov československých civilných lietadiel cez západné Nemecko do Paríža, Haagu či Škandinávie.¹³

Zákaz preletu československých civilných lietadiel cez západné Nemecko prišiel 10. septembra 1951. Z podnetu USA ho prijali aj ostatné dve západné okupačné veľmoci, Veľká Británia a Francúzsko. Aj na pôde GATT boli USA úspešné. Na zasadnutí v Ženeve 27. septembra 1951 sa im podarilo zbaviť sa záväzku voči Československu v rámci Všeobecnej dohody o clách a obchode, v dôsledku čoho vyhlásil prezident Truman 2. októbra 1951, že USA rušia pre Československú republiku k 1. novembru 1951 všetky obchodné výhody, najmä však doložku najvyšších výhod. To znamenalo taký nárast ciel na československý vývoz do USA, že tieto clá spolu s neoverovaním konzulárnych faktúr znamenali úplné prerušenie vzájomného obchodu.

Ohlásenie uplatnenia amerického tlaku vo forme („ekonomickej skrutky“) na Československo vyzvalo na československej strane vážne obavy. Preto z poverenia vlády zvolal veľvyslanec Procházka vo Washingtone tlačovú konferenciu na 25. septembra 1951, kde vyhlásil, že by sa dalo rokovať o prepustení Oatisa, keby USA odstránili svoje ekonomicke reštrikcie voči komunistickému režimu v Československu. Procházkov postoj bol v ostrom kontraste s jeho vyjadreniami spred mesiaca, keď tvrdil, že prípad Oatis je právne uzavretý a že Praha nepodľahne žiadnemu ekonomickému tlaku či propagande. Teraz bola československá vláda ochotná rokovať. Na otázku, aké podmienky si československá vláda kladie na začatie rokovania o prepustení Wiliama Oatisa konštatoval, že si to vyžaduje atmosféru pokoja. Išlo o príliš opatrné a všeobecné konštatovanie. Keď sa ho dvakrát pýtali, či si Československo dáva podmienku, že musia byť odvolané ekonomicke sankcie USA ako „výkupné“, odmietal sa k tomu pred novinármí vyjadriť. Nakoniec na priamu otázku odvetil, že si myslí, že uvoľnenie ekonomických amerických sankcií vytvorí atmosféru potrebnú na rokovanie, no zároveň odmietol dať podrobnejšie vyjadrenie.¹⁴

Spomínané kroky americkej administratívy v podobe „reťaze opatrení“ dopĺňal zákon o vzájomnej bezpečnosti. Dňa 10. októbra 1951 ho podpísal prezident Truman s dodatkom, podľa ktorej USA poskytnú finančnú

13 AMZV ČR, tamtiež, tlačový telegram z Washingtonu z 8. septembra 1951.

14 SCHMIDT, D. A.: c. d., s. 50.

pomoc 100 miliónov dolárov demokratickým silám za železnou oponou, ako aj utečencom z tejto oblasti (tzv. Kerstenov dodatok k zákonu o vzájomnej bezpečnosti). To samozrejme československá vláda odmietala a označovala za hrubé zasahovanie do vnútorných záležitostí štátu.¹⁵

Tajné diplomatické pokusy americkej strany dosiahnuť prepustenie Oatisa formou výmeny prebiehali na prelome rokov 1951 a 1952, ale bez úspechu. Spočívali v tom, že 7. decembra 1951 predložilo americké veľvyslanectvo v Prahe návrh na výmenu osôb americkej štátnej príslušnosti, ktoré sú v československej právomoci za rovnaký počet osôb československej štátnej príslušnosti, ktoré sú v americkej právomoci. Odpoveď československého ministra zahraničných vecí V. Širokého z 12. januára 1952 vo forme aide memoire bola, že československá strana súhlasí s výmenou, len ak americká vláda odvolá diskriminačné opatrenia. Direktívny tón československej odpovede obsahovo predstavoval okamžité vrátenie akontácií na zariadenia objednané v USA, za čo sa československá strana zaviaže platiť v rámci náhrad za znárodený americký majetok istým percentom z československého zisku z vývozu do USA. USA budú okamžite, resp. dňom výmeny, overovať konzulárne faktúry na československý tovar do USA, americké úrady budú dávať na americký tovar vývozné licencie do Československa v rozsahu a tovarovej štruktúre rokov 1950 – 1951. Rovnako v deň výmeny osôb americká strana odvolá zákaz letov cez americkú zónu Nemecka do západnej Európy a tiež vyžiada súhlas vlád Veľkej Británie a Francúzska na odvolanie tohto zákazu.¹⁶

Odpoveď veľvyslanca Briggsa zo 14. februára 1952 bola takmer identická s československými požiadavkami, najmä čo sa týkalo licencií, faktúr a preletov, no nehovorila nič o vrátení akontácií na zariadenia objednané v USA, konkrétnie o už spomínamej valcovni. Táto bola totiž 17. januára 1952, päť dní po americkom návrhu na výmenu osôb, nariadením ministra financií USA zablokovaná. Lenže československá strana podmieňovala prepustenie Williama Oatisa práve valcovňou a z tejto požiadavky nechcela ustúpiť.¹⁷ Túto možnosť však Štátny department označil na začiatku marca 1952 za „čistú špekuláciu“, valcovňa nebola, nie je a nebude predmetom výmeny za Oatisa.¹⁸

15 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. č. 16.

16 AMZV ČR, f. TOT, 1954 – 1959, USA, šk. č. 2A, Diplomatická korešpondencia medzi Československom a USA za rok 1952, č. j. 421.672/54.

17 Tamtiež.

18 Tamtiež, f. TOO 1945 – 1959, USA, šk. č. 30, č. j. 108.300/52.

Americká strana sa k možnej dohode o výmene osôb vrátila na začiatku júla 1952. Veľvyslanec Briggs odovzdal Širokému dva texty možnej dohody o výmene. Prvý prakticky kopíroval americké stanovisko z februára a marca 1952, druhý naň nadväzoval v tom, že USA nebudú robiť prekážky prevodu z výtažku predaja valcovne do Československa v tom prípade, ak sa valcovňa predá kupcovi priateľnému pre USA. Československo bude podľa tohto návrhu dohody platiť Spojeným štátom 15 % z ročného zisku zo svojho vývozu do USA ako postupnú platbu americkým občanom za ich znárodenený a skonfiškovany majetok. Československá vláda navyše zaplatí 3 milióny dolárov do 10 dní od podpisu dohody ako prvú zálohovú platbu za znárodenený majetok.¹⁹

Československá vláda americkú ponuku odmietla. Vysvetlení, prečo tak urobila, sa ponúka niekolko. Od stanoviska, že Oatisa prepustiť vlastne nechcela, až po to, že ani nemohla. Nechcela okrem iného preto, že by jeho výmenou stratila prestíž, resp. americká ponuka na dohodu sa jej mánila, ako napísal *New York World Telegram* 22. mája 1952 v článku *Úbohy satelit*. S tým súvisel názor, resp. konštatovanie, že československí komunisti by sa Williama Oatisa aj zbavili, keby ich to nestalo „krk“ v rámci sovietskeho bloku. *New York World Telegram* sa odvolával na spoľahlivý prameň, že československé ministerstvo zahraničných vecí dostalo v apríli 1952 zo sovietskeho MID-u (ministerstvo inostrannych del – ministerstvo zahraničných vecí) dve nót, v ktorých sa požaduje opatrnosť v rokovaniah s USA o prepustení Williama Nathana Oatisa, resp. že by bolo smutné, keby sa sloboda vyzvedača použila ako základ na rokование Československa so západnými veľmocami.²⁰ Takýto možný sovietsky postoj nastoľuje otázku, či Moskve – z istého uhla pohľadu – americké diskriminačné opatrenia voči Československu aj nevyhovovali. Ak áno, malo by to zmysel i logiku – držalo to totiž Československo v sovietskem „košiari“.

Všetky uvedené diskriminačné opatrenia americkej administratívy voči Československu za Oatisa nemali okamžitý a úplný želateľný účinok. V skutočnosti ak americká vláda nechcela stav prerušením diplomatických stykov s komunistickým režimom v Československu zakonzervovať, musela trpeživo nachádzať vedľajšie či nepriame metódy nátlaku, resp. čakať, kým plne začnú pôsobiť ekonomickej páky a opatrenia. Ani pre Československo nebolo jednoduché vycúvať zo sporu okolo Oatisa s minimálnymi škodami, pretože politická argumentácia, resp. slepota, prevládala nad

19 Tamtiež, f. TOT, 1954 – 1959, USA, šk. č. 2A, Diplomatická korešpondencia medzi Československom a USA za rok 1952, č. j. 421.672/54.

20 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. č. 18.

ekonomickými potrebami štátu. Trvalo takmer deväť mesiacov od hlavného pojednávania, kym československá vláda umožnila Oatisovi stretnutie s americkým diplomatickým zástupcom v Prahe.

Prvé stretnutie Oatisa s Briggsom sa konalo 30. marca 1952. Akokoľvek neformálne, neosobne, chladne, ba až plynko vyznelo, možno ho chápať ako prvý krok, po ktorom budú nasledovať ďalšie. Treba si tiež uvedomiť, že Oatis ani Briggs sa nemohli pýtať či odpovedať otvorené. Prítomnosť Moučku a tlmočníkov navyše podporovali mikrofóny a nahrávanie celého dialógu. Pravdepodobne ani jeden, Briggs či Oatis, neboli spokojní a očakávali jeden od druhého viac. Možnosti však v danom čase a na danom mieste na to neboli.

Druhé stretnutie amerického diplomatického zástupcu v Prahe dňa 7. októbra 1952, tentokrát chargé d'affaires Nathana Kinga, s Williamom Oatisom dopadlo v podobnom duchu. King najskôr absolvoval 3. októbra 1952 „inštruktáz“ na ministerstve zahraničných vecí u šéfa americko-britského odboru dr. Jána Pudláka. Pudlák mu zdôraznil, že obsah rozhovoru Oatis – King sa musí týkať čisto osobných vecí, zdravia, drobných potrieb, kníh, rodinných pozdravov. Nesmie s väzňom hovoriť o ničom, čo by sa týkalo trestnej činnosti odsúdeného, rovnako tak ani o politických záležitostach.²¹

Samozrejme, aj pred týmto stretnutím Milan Moučka a referent Josef Lédl Oatisa dôkladne „pripravili“. V rozhovore s Lédlom prislúbil, že sa nebude pýtať, čo robia americké kruhy na jeho oslobodenie, zostane len vo všeobecnej rovine.²²

Rozhovor Oatisa s Kingom bol podobný ako rozhovor Oatisa s Briggsom. Odohral sa v miestnosti zaistovacieho referátu ŠtB v Bartolomejskej ulici. Bol rutinný. King konštatoval, že americké úrady na neho nezabúdajú, Oatis sa nepýtal, čo robia. Na otázku, či potrebuje toaletné potreby, cigarety a knihy odpovedal, že všetkého má dosť. Opäť boli pri rozhovore prítomní tlmočníci i orgány ŠtB, preto sa Oatis nemohol dozviedieť, v akom štadiu je jeho prepustenie na slobodu. Nemohol pochopiteľne vedieť, že vláda USA navrhuje československej strane rokovania o otvorených hospodárskych otázkach, o globálnej kompenzácií za americký znárodnený a skonfiškovaný majetok, o IBM či o uvoľnení zablokowanej valcovne. Rovnako tak nemohol vedieť, že československo-americký vzájomný obchod je úplne prerušený, že sa neoverujú konzulárne faktúry

21 Archív Ministerstva vnútra Českej republiky (AMV ČR), Praha, f. V-2508 MV, Operačný podzväzok č. 1., č. m. 133.107/ABO/52.

22 Tamtiež, list npor. Josefa Lélda zo dňa 6. októbra 1952.

a nevydávajú vývozné licencie, že pre cesty do USA žiada americké veľvyslanectvo v Prahe na udelenie víza odtlačky prstov a pod. Rovnako tak nemohol vedieť, že uvoľnenie týchto diskriminačných opatrení podmieňuje americká strana jeho prepustením. Koniec koncov toto stanovisko zdôraznil aj novému československému veľvyslancovi vo Washingtone Karlovi Petrželkovi počas jeho nástupnej audiencie 14. októbra 1952 aj zástupca štátneho tajomníka David Bruce.²³

Až v priebehu marca – apríla 1953 nadobudlo prepustenie Williama Nathana Oatisa reálny základ. Predchádzala mu žiadosť o milosť zo strany Oatisovej manželky Laurabelly, ktorú adresovala československému prezidentovi Gottwaldovi 15. novembra 1952.²⁴

Táto žiadosť o milosť bola z prezidentskej kancelárie postúpená na ministerstvo spravodlivosti. Minister Štefan Rais žiadal listom ministra zahraničných vecí a podpredsedu vlády V. Širokého 26. januára 1953 o rezortné stanovisko. Rais v tomto liste upozornil, že zatiaľ pozastavil ďalšie vybavovanie vecí a navrhol tri riešenia:

1. zamietnutie žiadosti o milosť ministerstvom spravodlivosti a oznámenie tohto stanoviska manželke W. N. Oatisa,
2. oznámenie manželke W. N. Oatisa, že minister spravodlivosti dal pokyn na ďalšie prešetrenie tejto žiadosti a výsledok jej oznámia,
3. založenie žiadosti o milosť ad acta bez upovedomenia manželky W. N. Oatisa o osude jej žiadosti.

Minister Rais sa prikláňal k tretej možnosti. Odpoved Širokého z 9. februára 1953 Raisovi bola taká, že má oznámiť manželke W. N. Oatisa, že jej vec, t. j. žiadosť o milosť, sa prešetruje, že ministerstvo zahraničných vecí to študuje z hľadiska celkového vývoja československo-amerických vzťahov s prihladnutím na iné československo-americké otvorené hospodárske a finančné otázky. Toto mala byť oficiálna odpoveď, no interne Široký Raisovi oznámil, že ministerstvo zahraničných vecí sa k tejto otázke vráti, ak to budú vyžadovať československé politické záujmy.²⁵

Kedysi 27. marca 1953 navštívil prednosta americko-britského odboru na ministerstve zahraničných vecí Jána Pudláka veľvyslanecký radca americkejho veľvyslanectva Nathan B. King a pýtal sa, v akom štádiu je prepustenie Billu Oatisa, Pudlákova odpoveď bola neurčitá, no aj nádejná: žiadosť o milosť pani Oatisovej je podkladom na konanie, ktoré je v štádiu prero-

23 AMV ČR, tamže, vyšetrovací zväzok William N. Oatis, podzväzok č. 3.

24 AMZV ČR, f. TOO 1945 – 1959, USA, šk. č. 30.

25 Tamtiež, TOT 1945 – 1954, USA, šk. č. 19, č. j. 104.518/53-ABO.

kúvania. O dva dni neskôr pokračovala americká diplomatická ofenzíva listom nového veľvyslance USA v Prahe Georgea Wadswortha šéfovi protokolu na ministerstve zahraničných vecí Josefovovi Šedivému, v ktorom ho informoval, že by rád navštívil pri príležitosti zvolenia za československého prezidenta Antonína Zápotockého osobne a chce mu odovzdať osobné posolstvo prezidenta Eisenhowera.²⁶

Ohlásená audiencia amerického veľvyslanca u nového československého prezidenta sa konala 30. marca 1953. V odovzdanom osobnom posolstve prezident Eisenhower Zápotockému zablahoželal k zvoleniu do úradu a vyjadril nádej, že uváží možnosť prepustenia Williama N. Oatisa a tak odstráni jednu z príčin treníc medzi USA a Československom. „Ak vaša vláda prepustí pána Oatisa“ pokračovalo posolstvo Eisenhowera, „a tak odstráni prekážku, ktorá v dôsledku jeho stáleho uväznenia stojí v ceste ich riešení, je vláda USA zo svojej strany ochotná rokovať na základe plného vzájomného porozumenia o otázkach, ktoré vyplývajú zo zatknutia pána Oatisa a sú doposiaľ medzi nami otvorené.“²⁷ Toto osobné posolstvo Eisenhowera ponúkalo elegantné riešenie. Československá strana mohla využiť prezidentskú amnestiu, tradičný rituál novej hlavy štátu bez toho, že by jej krok vyzeral ako podlahnutie americkému nátlaku. Aj pre americkú stranu to bolo výhodné. Takto by to vôbec nevyzeralo, že oslobodenie Oatisa dosiahne za „výkupné“ a odstránenie niektorých diskriminačných opatrení by navonok vyznelo ako ústretové gesto. Bola to možnosť, ako uzavrieť prípad Oatis vyhovujúcim spôsobom pre obe strany. Eisenhowerove posolstvo bolo doplnené 13. apríla 1953 memorandom amerického veľvyslanectva v Prahe, ktoré formálne potvrdzovalo americké ubezpečenie, že americká vláda začne overovať konzulárne faktúry, že budú zrušené obmedzenia na vývoz amerických výrobkov do Československa, obnoví sa platnosť amerických pasov do ČSR, odvolá sa zákaz preletov československých lietadiel cez západné Nemecko.²⁸

Je nepopierateľným faktom, že tento ústretový krok urobila americká vláda. Odpoveď československej vlády bola kladná, 15. mája 1953 odovzdal Viliam Široký Georgeovi Wadsworthovi nótu, resp. posolstvo Antonína Zápotockého z toho istého dňa, v ktorom sa uvádzalo, že prezident Zápotocký ďakuje za prejavy blahoželania k jeho voľbe za prezidenta Československej republiky a oznamoval, že na „návrh vlády svojím rozhodnu-

26 AMZV ČR, tamtiež.

27 NA ČR, Praha, f. 100/3 (medzinárodné oddelenie ÚV KSČ), zv. 179, a. j. 605.

28 Tamtiež.

tím zo dňa 15. mája 1953 na základe § 74, odst. 1, č. 11 Ústavy odpustil Williamovi Oatisovi dosiaľ neodpykanú časť trestu odňatia slobody...²⁹

Prípad Oatis sa tak z diplomatického hľadiska USA skončil úspešne. William Nathan Oatis sa vrátil domov do Ameriky. USA odvolali niektoré diskriminačné opatrenia, no hlavné, ktoré sa týkalo doložky najvyšších výhod, zostało nadálej v platnosti.

V závere ešte niekoľko poznámok. Z profesionálneho hľadiska za cenné pokladám – pre odbornú verejnosť – informácie, o aké archívne zdroje svoj výskum opieram. K danej téme ide o československé i americké zdroje. Z amerických sú to najmä dokumenty Štátneho departmentu USA voči ČSR uložené v National Archives and Records v College Park, štát Maryland, ďalej dokumentácia československého tretieho exilu (najmä dokumentácia Rady slobodného Československa a Assembly of Captive European Nations) a dobovú americkú tlač. Z československej strany ide najmä o dokumentáciu Archívu Ministerstva zahraničných vecí ČR, ktorá zachytáva diplomatickú československo-americkú korešpondenciu, najmä fondy Teritoriálny odbor USA (ABO), Politické správy – zastupiteľský úrad Washington, Generálny sekretariát ministra a Medzinárodnoprávny odbor. V Národnom archíve ČR sú to ešte dokumenty fondov ÚV KSČ a ministerstva zahraničného obchodu. Pre samotný „prípad Oatis“ sú smerodajné dokumenty Archívu Ministerstva vnútra ČR.

Krátky súhrn na záver. V záverečnej časti sa vrátim k všeobecnému konštatovaniu, že postoj amerických kruhov k československým politickej procesom bol buď negatívny, alebo výsostne vlažný. Podľa nich išlo o vnútorné veci štátu sovietskeho bloku a pokial tieto udalosti bezprostredne nezasahovali amerického občana, spoločnosť či americké národné záujmy ako také, prevládal indiferentný americký prístup. Takéto konštatovanie si dovolím tvrdiť na základe vlastného archívneho výskumu, ktorý, samozrejme, na druhej strane, nie je ukončeným procesom. Nepredpokladám však, že ďalšie bádanie v budúcnosti, individuálne či kolektívne, dozreje do podstatne odlišného pohľadu.

Predložená štúdia je výsledkom grantovej úlohy Historického ústavu SAV č. 2/4187/24.

Využitie „ľudácej karty“ v politických procesoch – druhá polovica 40. rokov – 50. roky (od retríbúcie ku konštrukcii)

Mgr. Matej Medvecký (1977), vyštudoval historiu na FiF UK v Bratislave. Je doktorand na Katedre slovenských dejín FiF UK v Bratislave. Pracuje v Ústavе pamäti národa. Zaoberá sa činnosťou Ústredne štátnej bezpečnosti a bezpečnostného aparátu počas slovenského štátu a v povoju novom období. Publikuje v štvrtičníku Pamäť národa.

O tom, že súdne procesy boli počas komunistického režimu manipulované, dnes už máloko pochybuje. Historici opísali technológiu výroby politických procesov, sú známe aj zásahy stranického vedenia do justície a aj mnohé ďalšie aspekty. Historici sú zväčša schopní kritickou analýzou oddeľovať v mnohých politických procesoch z 50. rokov propagandu od reality.

Nadálej však existuje aj oblasť, ktorej sa zatiaľ nevenovala pozornosť. Ide o osudy ľudí, ktorých komunistické súdy odsúdili za protištátnu činnosť, pritom sa však súčasne, jedným dychom, dodáva, že to boli bývalí ľudáci. Témou tohto referátu však nie je analýza politického vývoja Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSLS) a v príspevku z tohto dôvodu pojmom „ľudáci“ označujeme tých ľudí, ktorých týmto pojmom chápala komunistická súdna propaganda. To znamená, že podľa aktuálnej potreby súdov v komunistickom režime to mohli byť špičkoví funkcionári Slovenskej republiky 1939 – 1945, ako aj bežní stranici Či ľudia, ktorí ani neboli členmi HSLS, ale pracovali v štátnej či verejnej správe, boli vojakmi či policajtmi a podobne.

Na úvod je potrebné upozorniť na jeden dôležitý fakt: v čase druhej svetovej vojny a po jej skončení väčšina relevantných politikov, ale aj občanov obnovenej Československa, pocítovala potrebu potrestať niektoré činy vojnovej vládnej garnitúry zákonom s retroaktívou účinnosťou. Ta ktorý postup bol potrebný najmä z toho dôvodu, že v nacistickom Nemecku, ale aj v ďalších štátoch (a medzi nimi aj v Slovenskej republike) platili

zákony a iné právne normy, ktoré boli z pohľadu moderného chápania ľudských práv vyslovene nemorálne. Z právnych úprav, ktoré platili počas existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945, stačí spomenúť napríklad protižidovské zákony, prípadne opatrenia smerujúce k perzekúcii civilného obyvateľstva na území bývalého Sovietskeho zväzu slovenskou armádou,¹ ale aj ďalšie nedemokratické právne normy (napr. vágne Vládne nariadenie zo dňa 24. marca 1939 o zaistovacom uväznení nepriateľov slovenského štátu č. 32/1939²).

Na vyrovnanie sa s následkami nedemokratického režimu, ktorý na Slovensku zaviedla HSLS, bolo na Slovensku, podobne ako vo väčšine európskych štátoch, zavedené tzv. ľudové súdnictvo. Pomocou zákoných noriem s retribučnou (spätnou) platnosťou mali byť na Slovensku odsúdení predstaviteľ domáceho režimu a priami spolupracovníci orgánov nacistického Nemecka.³ Aj na Slovensku (resp. v celom obnovenom Československu) sa však vyrovnávanie s minulosťou vážne skomplikovalo bojom o moc medzi komunistami a občianskymi stranami a skutočnosťou, že retribučné súdnicstvo bolo v tomto boji využívané ako zbraň. V období naplnenom emóciami sa retribučné procesy snažila vo svoj prospech zneužívať najmä Komunistická strana Slovenska (resp. Komunistická strana Československa). Úplne otvorené to vyjadril Klement Gottwald už 8. apríla 1945 v Košiciach: „*Druhý nástroj, ktorý dnes máme v boji o vůdcovství v národě, je boj proti zrádcům a kolaborantům, to jest fyzickým predstaviteľům skompromitovaným se slovenské a české buržoazie. To je nesmírně ostrá zbraň, kterou můžeme podehnout samé kořeny buržoazie, a to ve jménu národa, v jámu celého národa, státu a republiky... Všeobecne prosazený zákon o stíhání zrádců a kolaborantů je velmi silná zbraň, kterou můžeme buržoazii osekat tolik výhonků, že z ní zůsta-*

-
- 1 Napr.: „*Kto schválne alebo náhodou poškodzuje spojovacie prostriedky ... bude zastrelený. Podobný trest stihne každého, kto páchatela skrýva.*“ VHA Trnava, 55-37-4. Prípadne smernica na branie rukojemníkov z januára 1942. Ak sa nezistil páchatel partizánskeho útoku, zadržaní rukojemníci mali byť zastrelení (pričom to mali vykonať Sicherheitsdienst, Slováci len v prípade „nebezpečenstva z omeškania“). VHA Trnava, f. ZD-S, šk. č. 28, II/45. Prípadne: „*Používanie civilného obyvateľstva k stráznym účelom. Ručí svojím životom a telom celej svojej rodiny za bezpečnosť stráženého objektu.*“ VHA Trnava, f. ZD-S, šk. č. 28, II/46.
  - 2 Na ukázanie charakteru tohto nariadenia stačí odcitovať §1: „*Minister vnútra sa zmocňuje, aby dal väzbou zaistiť osoby, ktoré doterajšou činnosťou vzbudili a vzbudzujú vážnu obavu, že budú prekážkou v budovaní Slovenského štátu.*“
  - 3 Na Slovensku prijala 15. mája 1945 Slovenská národná rada Nariadenie č. 33/1945.

ne pahýl. To je včas třídního boje proti buržoazii.⁴ Funkcionári komunistickej strany sa podľa toho pochopiteľne aj riadili.

Československo sa nachádzalo v situácii, keď boli vo verejnosti rozbúrené väsne a práve retribučné súdnicstvo poskytlo mimo iného možnosť ťaňať nevinných ľudí po súdoch a často aj vybavovať si osobné účty. Na ilustráciu „osekávania výhonkov buržoázie“ môže slúžiť proces s Henrikom Hubertom, majiteľom továrne na šampanské, obvineným z maďarského iredentizmu a rozbijania republiky. Údajný maďarský iredentista Hubert bol v skutočnosti jedným zo sponzorov poznávacej cesty Scotusa Viatora po Uhorsku v roku 1907. V jeho prospech pred súdom svedčil dokonca Mons. Pavel Macháček (bývalý poslanec a podpredseda londýnskej Štátnej rady), na vine trval iba jeho domovník. Hubert bol oslobodený.⁵

Co však umožnilo komunistom, aby sa z ľudového súdnicstva stala ich „ostrá zbraň“, boli súdcovia, ktorí sa na toto zneužitie justície prepožičali. Známym udalostiam okolo vymenovania a neskôr odvolávania predsedu Národného súdu, ktorým bol napokon zvolený Dr. Igor Daxner, sa tu nebudeme venovať.⁶ Na vykreslenie atmosféry, ktorú zneužívanie justície v politickom boji vyvolalo, poukazujú aj charakteristiky niektorých súdcov – napr. Dr. Igora Daxnera, predsedu Národného súdu, mnohí kolegovia považovali za neschopného právnika. V prípade Dr. Karla Bedrnu, takisto z Národného súdu, sa zasa poukazovalo na jeho nejasnú minulosť. Bedrna bol totiž v čase, keď pôsobil ako okresný sudca v Levoči známy tým, že ako osoba českej národnosti sa angažoval v prospech režimu slovenského štátu. Údajne mal byť aj členom Hlinkovej gardy (ďalej HG) a „posielal svoje deti do HM“⁷ (tzn. že Bedrna posielal svoje deti do Hlinkovej mládeže). Neskôr, keď už pôsobil ako partizán, mal údajne jedného člena svojho partizánskeho oddielu vlastnoručne zastrelit. Keďže však vystupoval ako uvedomelý a „divoký“ komunista, báli sa ho na to jeho kolegovia spýtať.

V odbornej literatúre sa veľa priestoru venovalo kauze súdneho procesu proti bývalému prezidentovi Slovenskej republiky Jozefovi Tisovi. Je známe, ako sa Komunistická strana Slovenska snažila využiť jeho proces na diskreditáciu Demokratickej strany (DS). Viaceré zákulisné ťahy, kto-

4 Citované podľa: LETZ, Róbert: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 205.

5 Štátny archív Bratislava (ŠABA), fond (f.) Ľudové súdy, OLS Bratislava 653/46.

6 Pozri: KAPLAN, Karel: *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty*. Praha 1992.

7 MEDRICKÝ, Gejza: *Minister spomína*. Bratislava 1993, s. 32.

ré okolo tohto procesu vykonali komunistickí funkcionári, sú už známe,⁸ preto len stručne: komunisti si od tvrdého rozsudku slubovali oslabenie jednoty DS, ktorá sa po Aprílovej dohode rozšírila o katolícky orientovaných politikov. Títo, naopak, otvorené prezentovali snahu o to, aby Jozef Tiso neboli popravený. Pritom Komunistická strana mala priaznivé možnosti, ako tento proces ovplyvniť – straníkmi boli žalobcovia Anton Rašla aj Juraj Šujan, ku KSS v tom čase ešte len inklinoval sudca Igor Daxner. V procese s Jozefom Tisom boli súdení aj Ferdinand Ďurčanský (v neprítomnosti) a Alexander Mach. Na všeobecné prekvapenie verejnosti bol však Mach vylúčený na samostatné pojednávanie. Tento postup vyvolal široký nesúhlas a na protest proti machináciám sa vzdala miesta prísediacej v procese proti Tisovi známa odbojárka a bývalá vedúca odbojovej skupiny Flóra Kvietková.

Manipulácie neboli doménou iba Národného súdu, ale aj okresných ľudových súdov. Ako príklad môže poslužiť proces s Dr. Juloslavom Janekom. Janek bol súdený už v roku 1938 za únos istého židovského obchodníka z Bratislavы do Petržalky (v tom čase už nemeckej), kde ho vydal na vyšetrovanie Gestapu. To malo o zmieneného obchodníka záujem, pretože sa oňom šírila fáma, že vypísal odmenu 1 000 000 KČ na hlavu Adolfa Hitlera. Proces bol v roku 1939 zastavený, ale Janek nadálej spolupracoval s Gestapom. Neskôr u neho vykonal domovú prehliadku Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) a podľa povojnových výpovedí jej dvoch členov (inšpektora Imricha Suckého, ktorý domovú prehliadku vykonal a prednosta spravodajského oddelenia ÚŠB hlavného aktuárskeho tajomníka Dominika Vacha) bolo u Jánka zistené priame diaľkokopisné spojenie na Gestapo.⁹ Janek sa však neskôr zapojil do odbojových aktivít a súd nakoniec rozhadol upustiť od potrestania. Zaujímavé je to, že hoci vtedajšia Štátna bezpečnosť mala za úlohu stíhať kolaborantov, v tomto prípade sa nechala podplatiť a doklad o Jánkovej spolupráci s Gestapom sa z archívu Povereníctva vnútra na súd nedostali.

Mnohé retribučné procesy boli akiste vedené proti osobám, ktoré sa rôznych zločinov skutočne dopustili. Ale skúsenosti, ktoré komunisti zísobili počas ovplyvňovania retribúcie, im umožnili „rozvíjať“ svoje schopnosti v procesoch pred riadnymi súdmi a manipulovať ich podľa svojich predstáv až do smutného vyvrcholenia v súdnych tragédiách v 50. rokoch minulého storočia.

8 Pozri: BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 120 – 145.

9 ŠABA, f. OĽS BA, 587/46.

Spôsob, akým komunistická strana využívala ľudáku kartu, sa po prvý raz otvorené ukázal v procese s generálnymi tajomníkmi Demokratickej strany (ďalej DS) Jánom Kempným a Milošom Bugárom.¹⁰ Komunisti sa cieľavedome pripravovali na konfrontáciu s DS už od roku 1945. Opäť to pomerne jednoznačne vyjadril Gottwald: „*Máte tu dve legálne strany: zjednotenú komunistickú stranu a Demokratickú stranu... Prirodzene, politická reakcia bude sa kloniť k tejto Demokratickej strane. Aby som tak povedal, to je prírodný zákon. S tým, prirodzene, musíme rátať. Veď nemá inú legálnu možnosť. Zatiaľ sme iné strany nedovolili. Že v Demokratickej strane budú reakčné tendencie, to nás nesmie prekvapovať ani znepokojovať. V tom nie je nebezpečenstvo. Naopak, to sa pri dobrej taktike môže obrátiť v náš prospech.*“¹¹ Čo Gottwald mysel „dobrou taktikou“, názorne ukazuje aj príklad Kempného a Bugára – šlo samozrejme o diskreditáciu a odsúdenie.

Kempný sa stal pre komunistov vhodným objektom kriminalizácie takmer okamžite po tom, keď pochopili, že ich snaha o vytvorenie kresťanskej strany pod komunistickým vplyvom nebude mať úspech. Hned ako sa Kempný stal poslancom parlamentu a generálnym tajomníkom DS, začali sa prípravy na jeho škandalizáciu. Štátnej bezpečnosti začala vyhľadávať svedkov a dokumenty, ktoré „*mohli Kempného skompromitovať za jeho činnosť v rokoch 2. svetovej vojny*“.¹² Ku Kempnému, ktorý bol členom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, pridali útočiaci komunisti a príslušníci ŠtB aj Miloša Bugára a ďalších ľudí. Pritom Bugár nielenže neboli členom HSLS, neboli dokonca ani sympatizantom ľudáckej politiky. Pred 2. svetovou vojnou bol členom Mičurovej Lidovej strany. Popri vyšetrovaní sa rozbehla aj novinová kampaň. Na jej čele bol Gustáv Husák. Husák sa však vo svojich ostrých novinových výpadoch venoval len Kempnému,¹³ Bugára zo svojich útokov vyniechal pravdepodobne z dôvodu známosti (Bugár Husáka počas vojny zamestnal na Zväze špedítérov). Celá príprava procesu proti Bugárovi a Kempnému a aj samotný proces už jednoznačne ukazujú, že komunisti prešli od živelných retribučných procesov a ich manipulácie ku konštrukcii politických procesov, ktoré sú také charakteristické pre zakladateľské obdobie režimu. Prípad Bugár a spol. má už typický podtón neskorších vykonštruovaných procesov s výrazným motívom

10 Viac o tomto prípade pozri: JABLONICKÝ, Jozef: *Podoby násilia*. Bratislava 2000, s. 87 – 130.

11 Citované podľa: HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstani*. Bratislava 1975, s. 663.

12 JABLONICKÝ, Jozef: *Podoby násilia*, s. 92 – 93.

13 Tamtiež, s. 88 – 89.

využitia ľudáckej karty – spojenie s emigráciou, rozvračanie jednoty republiky a budovanie ilegálnych organizácií s týmto cieľom. Tento prípad je prepojením medzi využívaním retribučného súdnictva komunistami na priamu konštrukciu ilegálnych skupín.

Po februárovom prevrate v roku 1948 nový minister spravodlivosti Alexej Čepička presadil, aby ľudové súdy boli obnovené a aby boli otvorené aj nové prípady. Tento krok oficiálne odôvodnil tým, že, podľa komunistov, Demokratická strana zabránila spravodlivému výkonu retribúcie a fakticky ju sabotovala.¹⁴ Išlo však samozrejme o viac: komunisti potrebovali v prvom rade diskreditovať pre nich nepohodlných ľudí už zaužívanou formou, ktorá by nevzbudila väčší ohlas ako niečo nezvyčajné či nedemokratické. Pre novú moc bolo jednoduchšie zbavovať sa ľudí osvedčenou cestou retribúcie, nie vždy to však vychádzalo. V justičnom aparáte stále pôsobili sudcovia odchovaní demokratickou prvou republikou. To však samozrejme neznamená, že všetci ľudia, ktorí boli odsúdení po roku 1948 na základe retribučných dekrétov, boli len obeťami komunistickej totality.

Tak napríklad v roku 1948 prebiehal proces proti Jozefovi Miškovi, bývalému prednostovi Ústrednej štátnej bezpečnosti (v roku 1940). Vznik Slovenskej republiky ho zastihol vo funkcií okresného náčelníka v Piešťanoch, kde sa energicky postavil proti miestnym gardistickým radikálom, ktorí plienili židovský majetok. Z ÚŠB bol odvolaný po nástupe Alexandra Macha do funkcie ministra vnútra. Mach to odôvodnil tým, že Mišk je agrárnik. Mišk, ktorý sa potom stal riaditeľom továrne na kože,¹⁵ sa neskôr zapojil do československého odboja. Prvýkrát bol prešetrovaný v roku 1945, vtedy sa však od obvinenia upustilo (údajne aj na intervenciu manželky Júliusa Viktoryho Nory). Pred súd sa Mišk dostal až v roku 1948. Bol však osloboodený.¹⁶

14 PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004, s. 260.

15 Miesto mu pomohol získať Kornel Filo. ŠABA, f. Ľudový súd Bratislava, 35/48.

16 Pri zmienených nepokojoch v Piešťanoch nechal Mišk zaistíť 16 osôb. Z toho bolo 13 gardistov (medzi nimi aj brat Karola Murgaša) a 3 Nemcov (medzi nimi aj tajomník Deutsche Partei Reiss). Tiež to bol práve Mišk, ktorý zorganizoval vyšetrovanie a zadržanie vyššie spomínaného Janeka. V roku 1940, keď bol Mišk prednóstom ÚŠB, prebiehal spor medzi ÚŠB a Rodobranou, ktorá si nárokovala vykonávať štátno-bezpečnostné úlohy. ÚŠB vtedy vypracovala spis o nezákonnostiach, spáchaných Hlinkovou gardou, zasadila sa o to, aby Rodobrana rezignovala na svoje snahy vybudovať vlastnú dôvernícku sieť a pod. Mišk tiež nechal viacerých významných radikálov (napr. A. Macha) sledovať detektívmi z ÚŠB. *Tamtiež*.

Počas zakladateľského obdobia komunistického režimu však ľudácka karta nadobudla v komunistickej súdnej propagande jasné kontúry. Jej využitie v politických procesoch bolo jednoznačné – na ľudí, ktorí boli súdení podľa komunistických paragrafov (zákon 231/1948 Zb. alebo Trestný zákonník z roku 1950) boli počas vyšetrovania a súdneho procesu vyťahované skutočné, poloprávdivé, ale aj úplne vymyslené fakty z minulosti súdených ľudí. Tieto mali v propagande slúžiť ako dôkaz o protištátnosti obžalovaného. Naznačený trend vychádza zo zásady komunistického súdnictva, ktorá sa označuje ako notorieta. V praxi to znamená, že veci, ktoré sú všeobecne známe, už nie je potrebné pre potreby súdu bližšie dokazovať. V súvislosti s bývalými ľudákmí táto zásada platila absolútne. Hlavným zámerom takejto propagandy bolo dokázať, že obžalovaná osoba nielen pracovala na zvrátení ľudovodemokratického režimu a rozvracaní republiky, prípadne podobných činov, ale aj jej minulosť dokazuje, že ide o fašistu, a teda o vine nemôže byť u takéhoto človeka nijaká pochybnosť.

Prípadov využívania „ľudáckej karty“ je nespočetne veľa. Stačí spomenúť prípad Žingor a spol., keď sa Štátnej bezpečnosti mimo iného zamerala na výsluchy zadržaných osôb aj na kriminalizovanie bývalých odbojárov,¹⁷ snaha dokázať „fašistickú“ minulosť partizánskeho veliteľa Jozefa Trojana.¹⁸

V niektorých prípadoch využívanie takýchto prvkov vyznelo doslova absurdne. Takéto konštrukcie sa komunistickým represívnym orgánom „podarili“ v prípade „Európa“, kde sa Štátnej bezpečnosti, prokuratúre a súdu podarilo vytvoriť sprisahanie bývalých ľudákov a gardistov. Celý prípad, ktorý bol v skutočnosti len spravodajskou aktivitou niekoľkých protikomunisticky orientovaných ľudí, sa Štátnej bezpečnosti a súdu podarilo na základe manipulácie rozvinúť do podoby, ktorá mala dokázať, že bývalí gardisti sa spojili s „americko-britskými imperialistami“ a plánujú novú svetovú vojnu. Členovia skupiny podľa zmanipulovaných vyšetrovacích protokolov zapájali do „protištátnej činnosti“ ďalších a ďalších „ľudákov“ a „gardistov“ na trolejbusových a električkových zástavkách a pri náhodných stretnutiach v kaviarňach. Smutné je však to, že za takéto vymyslené zločiny sa udeľovali drakonické tresty, v tomto prípade dokonca aj jeden trest smrti.

17 JABLONICKÝ, Jozef: *Podoby násilia*, s. 174.

18 Je pravdou, že Jozef Trojan sa poznal s prednóstom ÚŠB Dr. Jozefom Beniškom. Trojan taktiež organizoval v Baťovanoch večierky a poľovačky pre funkcionárov ÚŠB, ktorých sa tiež zúčastňovali Nemci, napr. nemecký policiajný atašé Franz Goltz. Slovenský národný archív, f. Národný súd, 49/45.

Proti bývalému dôstojníkovi slovenskej armády Jánovi Jurišičovi sa viedol proces pre protištátну činnosť, ale súčasne ho Štát na bezpečnosť vyšetroval a prokuratúra žalovala aj za to, že údajne vydal rozkaz na zastrelenie niekoľkých zajatcov v čase, keď bol ako dôstojník slovenskej armády nasadený do bojov proti ZSSR. Táto časť obžaloby mala dokázať, že ide o vyslovene protisocialistického a kriminálneho „živla“, ktorého činnosť proti „ľudovodemokratickému zriadeniu“ je len pokračovaním zločinov, ktorých sa dopustil v minulosti.¹⁹ V tomto konkrétnom prípade súd túto časť obžaloby pre nedostatok dôkazov zamietol.

V inom procese, ktorý sa tiež uskutočnil v roku 1955, je využitie ľudáckej karty možno ešte markantnejšie. V procese proti Vojtechovi Krušpierovi a spol. sa pri viacerých obžalovaných objavujú charakteristiky ako napr.: „fanatický odchovanec tisovsko-fašistického režimu“ a podobne, ktoré mali podľa načrtнутnej logiky dokázať „protištátny“ charakter obžalovaných. Rovnako bolo v neprospech obžalovaných poukazované na členstvo v HSLS alebo HG, ale príťažiť mal za úlohu dokonca aj príbuzenský pomer k osobe, ktorá zastávala počas Slovenskej republiky funkciuvládneho komisára.²⁰

Podobne bola „ľudácka karta“ využitá aj v procese proti Jozefovi Beťovi a spol. Ignorantstvo bezpečnostných orgánov a prokuratúry tu dosiahlo vrchol, keď „hlava“ tejto skupiny mala byť v čase prvej ČSR členom „Mičurovej fašistickej strany“. Treba len dodať, že Martin Mičura bol v medzivojniovom období členom Československej lidovej strany,²¹ ktorá bola po roku 1945 súčasťou Národného frontu. Využitie ľudáckej karty proti obžalovaným v tomto procese je hádam najvýraznejšie, keď väčšina členov skupiny bola buď členmi HG, alebo vládnymi komisármami, prípadne bývalými okresnými náčelníkmi. Treba však zdôrazniť, že prokuratúra a ani súdy často neskúmali skutočnú minulosť toho ktorého človeka (t. j. či sa dopustil počas výkonu svojej funkcie nejakého trestného činu), vo väčšine spomínaných prípadov sa uspokojili s konštatovaním „fašistickej“ minulosťi.

19 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. Krajská správa Ministerstva vnútra Bratislava (ďalej) KS MV BA, V – 1066/21.

20 Tamtiež, V – 1272.

21 Tamtiež, V – 229.

22 Martin Mičura bol v rokoch 1920 – 1922 ministrom pre správu Slovenska a v roku 1925 bol zvolený za predsedu Československej lidovej strany na Slovensku. Členom HSLS sa stal po žilinskej dohode.

Pomerne bizarnou iróniou zostáva, že ľudácka karta bola využitá aj proti bývalým angažovaným komunistom, z ktorých niektorí mali veľké „zásluhy“ na tom, že sa komunisti vôbec dostali k moci. Motívy spriaznenosti s ľuďmi, ktorí sa angažovali za slovenského štátu, sa objavujú takmer vo všetkých politických procesoch so slovenskými komunistami. V procesoch proti bývalým príslušníkom ŠtB, napríklad Rudolf Viktorín: „...*presadzoval do veliteľských funkcií bývalých četníkov, členov fašistickej ÚŠB a bývalých dôstojníkov fašistickej slovenskej armády.*“²³ Podobné prvky sa objavili aj v procesoch proti slovenským buržoáznym nacionalistom. Ako príklad môže slúžiť proces proti Antonovi Rašlovi z roku 1954: „...[Rašla, pozn. M. M.] bral v ochranu fašistické a kolaborantské živly, ačkoliv z jeho povinností, zejména ako žalobce národného soudu vyplýval pro něho úkol, tyto živly potírat. ... Není proto náhodou, že Sucký byl odsouzen k velmi mírnému trestu v trvání 22 měsíců [v skutočnosti bol Sucký v roku 1946 odsúdený na 20 mesiacov, pozn. M. M.], zatím co jeho podřízení, jako například Ján Zajac, byl odsouzen na 20 let. Proto také Sucký ihned po svém propuštění navštívil, aby mu poděkoval za prokázané služby. ... V tomto směru šel [Rašla, pozn. M. M.] ve své drzosti tak daleko, že usiloval o přijetí tohoto zrádce [Suckého, pozn. M. M.] do bezpečnostních služeb přes Františka Hagara, přes tehdejšího přednostu státní bezpečnosti v Bratislavě. Nedal se odrazenit tím, že mu zmíněný Hagara na jeho žádost přímo odpověděl, že Sucký patří na šibenici a ne do bezpečnostních služeb. I poté obviněný na jmenovaného naléhal, odvolávaje sa na to, že Suckého zná dlouhou dobu, že nebyl tak špatný a že by se ve službách bezpečnosti dobré uplatnil. ...“²⁴

Nedemokratický režim, ktorý na Slovensku v čase 2. svetovej vojny panoval, dnes už len málokto idealizuje a zaslúži si odsúdenie. Ale potreba

23 Citované podľa: PEŠEK, Jan: Politické procesy na Slovensku. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2001, s. 53. V polícii aj armáde existovali po 2. svetovej vojne komisie, ktorých úlohou bolo starávať sa o očistenie týchto zložiek od skompromitovaných osôb. Na Poverenictve vnútra viedol istý čas túto komisiu komunita František Lipka. Z bývalej ÚŠB ostali v polícii nadálej len ľudia, ktorí boli vyslovene napojení na odbojové skupiny, napr. inšpektor Daniel Klobušický na skupinu Flóra, alebo takí, ktorí odbojujú, prípadne jednotlivým odbojárom, aspoň príležitostne pomáhali, ako napr. už spomínaný hlavný aktuársky tajomník Dominik Vacho. Obaja pracovali na 2. oddelení ÚŠB (obranné spravodajstvo).

24 RAŠLA, Anton: *Spomienky spoza mreži*. Banská Bystrica 1998, s. 207. To, že generál Rašla navrhoval niektorým funkcionárom ŠtB na Slovensku zamestnať Suckého v ŠtB, mi osobne potvrdil v telefonickom rozhovore dňa 9. 5. 2005 s poznámkou, že Sucký sa o politiku nezaujímal a že ho Rašla považoval za profesionála, ktorému bolo jedno, akému režimu slúži.

vyrovnať sa s ním nabáda k snahe poctivo zisťovať fakty. Komunistické manipulácie s históriaou tohto obdobia zaprísčinili len vznik ďalších mýtot, od-dialili reálne vysporiadanie sa slovenskej spoločnosti s touto epochou našich národných dejín. Historický výklad vojnového obdobia bol takto ešte viac zahmlievany. Problémom nepochybne je aj skutočnosť, že mnohé protikomunistické organizácie, a to aj napriek prínosu, ktoré na poli boja proti komunizmu priniesli, skutočne nadvázovali na tradície nedemokratickej Slovenskej republiky a usilovali sa o návrat k pomerom z čias 2. svetovej vojny. Komunistická propaganda to využívala a aj to jej umožňovalo vytvárať rôzne bizarné kombinácie a zastrašovanie ľudí. Ustavičné strašenie fašizmom však komunistickej štátnej moci, naopak, vôbec neprekážalo v tom, aby komunistické bezpečnostné zložky samé nevyužívali ako svojich agentov skutočných vojnových zločincov, a to nielen v Nemeckej demokratickej republike (dokonca na Stasi priamo zamestnávali bývalých príslušníkov Gestapa), kde bol tento trend najvýraznejší, ale aj v Československu.

Represie voči cirkvám 1948 – 1951

Mgr. Norbert Kmeť, CSc. (1971), zaoberá sa politic-kými dejinami Slovenska II. pol. 20. storočia. Je autorom monografie *Postavenie cirkví na Slovensku 1948 – 1951. VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2000. V súčasnosti pracuje v Ústave politických vied SAV.*

Prvý rok, keď moc uchopila komunistická strana, sa dá charakterizať ako úsilie o vzájomnú dohodu. Blížiaci sa konflikt medzi štátom a cirkvami si uvedomovali obidve strany. Určite napäťe však existovalo vo vzájomných vzťahoch aj pred februárom 1948. V obnovenej Československej republike sa katolícka cirkev dávala do súvisu so slovenským štátom a politickým katolicizmom.¹ V ľažkom položení sa nachádzala reformovaná cirkev, čo vyplývalo z postavenia osôb hlásiacich sa k maďarskej a nemeckej národnosti po druhej svetovej vojne na území republiky.² Evanjelická a. v. cirkev na Slovensku a gréckokatolícka cirkev boli v tomto období vnímané pozitívne vzhladom na ich zástopu v odboji.

Na situáciu, ktorá nastala po februári 1948, nebola pripravená ani jedna strana. Existovala nádej na vyhovujúce usporiadanie vzájomného vzťahu. Je známe, že cirkvi sa v Československu nepripripravovali na možnosť, že štát

1 Pozri napríklad VAŠKO, Václav: *Neumilčená I., II.* Praha 1990. PETRANSKÝ, Ivan A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946.* Nitra 2001.

2 Pozri napríklad štúdie Š. Šutaja, J. Kissu, J. Rychlíku, V. Gončca, J. Rokoského, Z. Radvanovského a D. Kováča v Česko-slovenskej historickej ročenke 2002; MLYNÁRIK, Ján: *Causa Danubius.* Praha 2000. Obžalovaný prehovor. Dokumenty z dejín Maďarov v Československu. Bratislava 1994. Janics, K.: *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945 – 1948.* Püski, Budapest 1994. ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1949.* Bratislava 1993. KOVÁČ, Dušan: *Vysídlenie Nemcov zo Slovenska (1944 – 11953).* USD AV ČR. Praha 2001; VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948.* Bratislava 2002.

ovládnu komunisti.³ Spomienky na nacizmus boli ešte v živej pamäti a argumentovalo sa aj tým, že títo komunisti sú iní než tí z prvej republiky. Pojmy, ktoré mali byť jasne definované, sa zahmlievali. Komunizmus sa nepovažoval väčšinou za nepriateľský. Prezentovaný stalinistický marxizmus-leninizmus bol jasný a všetko vysvetľoval jednoducho. Po vojne bol populárny aj vzhľadom na radikalizáciu spoločnosti. Existovalo tiež heslo, podľa ktorého „cirkev a strana je jedno“.⁴ Začiatkom 50. rokov 20. storočia boli prípady, keď miestni predstaviteľia moci do istej miery participovali na náboženskom živote. V situácnej správe ONV v Snine datovanej 10. júna 1950 sa uvádzia, že „*prednosta je tak náboženský fanatic, že hoci vedel, že sviatok „Božie telo“ je pracovným dňom a on zamestnancom ONV vvolil zúčastniť sa bohoslužieb, ba dokonca sám sa zúčastnil*“.⁵ V roku 1953 na vyučovanie náboženstva prihlásili svoje deti aj funkcionári z okresu Banská Bystrica. V správe sa konštatuje, že „*nepochopili dostatočne význam akcie VN a neboli príkladom v neprihlasovaní svojich detí na náboženstvo*“.⁶

Koexistenciu komunizmu s náboženstvom rozoberali napríklad na prípravnej komisii pre náboženské a cirkevné otázky 15. apríla 1948, keď A. Čepička, generálny tajomník ÚAV NF, považoval za možné „*dať do súladu programy cirkví s potrebami života ľudovodemokratického štátu*“.⁷ Spomínanej problematike venovali pozornosť aj na schôdzi cirkevnej komisie ÚAV NF 17. februára 1949.⁸ Túto líniu prezentoval aj minister zdravotníctva rímskokatolícky kňaz J. Plojhar, keď hovoril o spoločných cieľoch kresťanstva a ľudovej demokracie, ktorými sú „*ľudskosť, mier a vyriešenie sociálnych otázok ... a hocaké iné teoretické rozdiely sa strácajú*“.⁹

3 Pozri napríklad MICHEL, A.: *Religious problems in a Country under Communist Rule*. Roma 1954, s. 66 – 68; VAŠKO, Václav: *Neumľčená I*, s. 236; CIBULKA, Július: Klamný úsvit. In: *TVORBA*, roč. 15 (24), č. 3, 2005, s. 11.

4 FILO, Július st.: *Spomienky a úvahy*. Prešov 1998, s. 79.

5 Slovenský národný archív, fond Slovenský úrad pre veci cirkevné (ďalej SNA-SÚC), šk. č. 204, ONV v Snine. Snina dňa 10. júna 1950. 2232/50 dôv. Situačná cirkevno-politickej zpráva za prvú polovicu mesiaca júna 1950.

6 SNA-SÚC, kr. 6, Situačné zprávy KCT – B. Bystrica, rok 1953, s. 91. Zpráva o cirkevno-politickej situácii v kraji B. B. za mesiac september 1953.

7 SNA-ÚAV NF, šk. č. 88. Vznik Komise pro náboženské a cirkevní otázky a prípravné jednání.

8 Bližšie pozri KAPLAN, Karel: *Stát a cirkev v Československu v letech 1948 – 1953*. USD AV ČR – Doplněk. Praha – Brno 1993, s. 289 – 348.

9 *Katolícke noviny*, 65, 19. 2. 1950, č. 7, s. 3.

Po uchopení moci nebola situácia jasná.⁷ Deklaroval sa záujem o dohodu, ale zároveň sa prijímal opatrenia, ktoré ju znemožňovali. Priestor na tento postup vytváral Akčný výbor, ktorého cieľom bolo „glajchšaltovanie“ spoločnosti. Predstaviteľia režimu sa na rokovaniach so zástupcami cirkví zaviazali korigovať opatrenia, ktoré vznikli činnosťou Akčných výborov a odôvodňovali sa vôľou ľudu. Všetky činy Akčných výborov sa dodatačne legalizovali zákonom. Akčné výbory boli výsledkom revolučného obdobia a ich čelní predstaviteľia väčšinou zastávali aj významné posty v exekutíve a v straníckej hierarchii.

Nielen Akčné výbory, ale aj vládni činitelia a funkcionári ďalších najvyšších orgánov štátu sa zúčastňovali na obmedzovaní činnosti cirkví. Už na druhý deň po uchopení moci komunistickou stranou ministerstvo informácií a osvety zakázalo vydávať tri české katolícke časopisy, a to Rozsévač, Neděle a Katolík. Na nedostupnosť katolíckej tlače v českých krajinách upozornil československý episkopát aj v Memorande adresovanom vláde, ktoré bolo prijaté 16. augusta 1948 v Nitre. Biskupi a ordinári v ňom pripomenuli absenciu časopisu Rozsévač a tak veriacim neostávalo nič iné, len čítať ino jazyčné náboženské periodiká. Daný stav ilustrovali na oblasti Tešínska, kde polská katolícka tlač bola dostupná. Nevydávaním katolíckej tlače v českom jazyku bol potrestaný ľud, „*který i krvavými obeťami osvedčil svoju vernost a oddanosť republike*“.⁸ Náboženská tlač bola nadálej obmedzovaná aj znižovaním množstva papiera. Samozrejme, takéto opatrenia nemali veľkú publicitu na rozdiel od údajov, ako sú cirkvi podporované ľudovodemokratickým režimom. Nechybali ani informácie o podpore cirkví a náboženstva v Sovietskom zväze. O náboženskej slobode a počte vydávaných publikácií sa zmienil na stretnutí s evanjelickými a. v. duchovnými v Turčianskom senioráte 27. augusta 1949 poslanec Národného

7 Bližšie pozri napríklad FREI, Bohumil, Jiří: *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948 – 1968*. München 1989. KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953*. KMEŤ, Norbert: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948 – 1951*. Bratislava 2000. LETZ Róbert: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: Mikloško, František, Smolíková Gabriela, Smolík Peter (editori): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*. I. Prešov 2001. PEŠEK Jan, BARNOVSKÝ Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava 1997. VAŠKO, Václav: *Neumlčená I., II.; Securitas Imperii II*. Úrad dokumentace a vyšetrování zločinů komunizmu. Praha 2005.

8 FREI, Bohumil, Jiří: *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei IV. Dokumenten und Tabellen* (ďalej Staat und Kirche... IV. Dokumenten c. d.). München 1973, s. 47.

zhromaždenia Andrej Žiak. Na jeho vystúpenie reagoval Pavel Uhorskai a pripomenal, že čísla o vydávaných knihách, časopisoch, poslucháchoch teólogie sú „*také malé, že v súčasnosti naša Slovenská evanjelická cirkev a. v. dosahovala väčší náklad kníh, časopisov, rozličnej tlače atď*“.⁹

Ovládnutie krajiny komunistickou stranou vyvolávalo nielen v Československu, ale aj v zahraničí rad nezodpovedaných otázok. Na potvrdenie súhlasu s novým režimom žiadala moc od cirkví vyhlásenia o lojalite a podpore. Väčšina cirkví odmietla výdať prorezimové stanovisko. Cieľ bol jasný, nová moc potrebovala získať legitimitu. Existovali zároveň obavy z konania cirkví, najmä katolíckej, čo by mohlo oslabiť pozície režimu, prípadne jeho zvrhnutie. Takéto obavy existovali ešte napríklad pred májovými voľbami 1948.¹⁰

Jedným z represívnych opatrení komunistického režimu bolo vysporiadanie sa s politickými protivníkmi. Na tento účel vydal ÚAV NF výzvu „Koho vylúčiť z verejného života“ uverejnenú aj v denníku Pravda 2. apríla 1948. Proti týmto opatreniam protestoval napríklad arcibiskup Karol Kmeťko a Viktor Trstenský. Július Dérer, predseda Spolku evanjelických farárov na Slovensku, v liste adresovanom vedeniu cirkvi odporúčal, aby sa takáto politická čistka odmietla. Ďalším opatrením novej moci, s ktorým nemohli cirkvi súhlasiť a ktoré poškodzovalo veriacich, bola „Národná smena vŕťazstva“ organizovaná 11. apríla 1948. Uskutočnila sa v nedeľu a bola povinná. Pre plnenie pracovných povinností veriaci nemohli svätiť nedeľu. Biskupi a ordinári katolíckej cirkvi preto vyhlásili, „že nemajú hriech tie osoby, ktoré z rozkazu budú nútené pracovať“. Evanjelická a. v. cirkev v časopise Evanjelický posol zpod Tatier 11. apríla 1948 informovala, že služby Božie sa majú uskutočniť „v riadnom čase a riadnym spôsobom“.

V apríli 1948 sa začali rokovania o vzťahoch cirkví a štátu. Prípravná komisia pre náboženské a cirkevné otázky zasadala 15. apríla 1948. Zúčastnilo sa jej 27 kňazov, ktorí patrili prevažne k rímskokatolíckej cirkvi. Na stretnutí boli prítomní aj kňazi, ktorí podporovali režim, napríklad J. Plojhar a J. Fiala. Č. Kračmar z pravoslávnej cirkvi a M. Novák z československej cirkvi potvrdili deklarovanú podporu ľudovodemokratickému režimu.¹²

9 UHORSKAI, Pavel: *Ako to bolo*. L. Mikuláš 1992 s. 19.

10 BARNOVSKÝ Michal, IVANIČKOVÁ, Edita (ed.): *Prvé povojnové volby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava 1998.

11 AGBU ev. a. v. c., šk. č. 9. Odpis úprav pre duchovenstvo prijaté na porade ordinárov ČSR 3. 5. 1948, s. 1.

12 KAPLAN, Karel: *Stát a cirkev ...*, s. 248 – 249.

Komunistický režim plánoval viesť rokovania o vzťahoch cirkví a štátu pravdepodobne bez ich oficiálnych zástupcov. Tento postup odmietol arcibiskup Beran 21. apríla 1948. Jedno takéto stretnutie zorganizoval ÚAV NF 22. apríla 1948. Kňazi na ňom odmietli zoštátnenie škôl, obmedzovanie cirkevnej tlače a útoky proti pápežovi. Od postupu, ktorí zvolili predstaviteľa režimu v súvislosti s rokováním s cirkvami, museli však upustiť. Vychádzali pravdepodobne zo scenára použitého pri rozklade politických subjektov svojich politických protivníkov, čiže z ich infiltrácie.

Od februára 1948 bolo uverejnených niekoľko vyhlásení o náboženskej slobode. Poverenictvo vnútra zakázalo 4. mája 1948 činnosť náboženských siedt, ktoré neboli úradne povolené. Menovite uviedli Svedkov Jehovových.¹⁶

Prvé oficiálne rokovania medzi ÚAV NF a katolíckou cirkvou sa začali 10. mája 1948 a skončili sa v polovici júna bez výsledku. Boli prerušené na základe stanoviska arcibiskupa Berana na suspendovanie kňazov bez výnimky, ktorí sa zúčastnili volieb bez súhlasu svojho ordinára. Nevôle cirkvi aj komunistickej strany vysvetlovalo aj Te Deum slúžené pri príležitosti zvolenia K. Gottwalda za prezidenta.¹⁷

Májové volby v r. 1948 spôsobili ďalší spor medzi katolíckou cirkvou a štátom. Za nepriateľský čin sa považovalo to, že niektorým kňazom nebolo dovolené kandidovať na spoločnej kandidátke. Režim odmietal apolitickosť kňazov, pričom poukazoval na situáciu pred februárom 1948. Pred májovými voľbami sa medzi predstaviteľmi režimu prejavoval nepokoj, pretože nevedeli, ako sa zachovajú cirkvi a kolko občanov bude voliť bielymi lístkami. Napríklad v časopise *Rozsievač*, ktorý vydávala Ústredná jednota baptistov, vyšiel článok „Koho zvolíš“. Upozorňoval na význam volieb a pripomenul, že tieto nastávajúce nepredstavujú klasické parlamentné volby. Veriacich upozornil na to, že v živote prichádzajú „chvíle, kedy sú postavení pred volbou iba raz. A tento rozhodujúci okamih môže znamenať pre nich slávnu budúcnosť, prípadne úplné zničenie. Tu je potrebné ešte dôkladnejšie uvážiť svoje rozhodnutie, lebo nikdy viac nebude možné ho zmeniť“.¹⁸ Spolok evanjelických kňazov po májových voľbách 1948 poukázal, že sa zabúda na Evanjelickú a. v. cirkev na Slovensku. V liste adresovanom ÚAV NF v Bratislave uviedol nielen ignorovanie cirkvi, ale aj to, že nemá v parlamente svojho zástupcu. Pripomienul tiež sľub,

16 *Katolícke noviny*, 63, č. 27, 4. 7. 1948, s. 4.

17 FREI, Bohumil, Jiří: *Staat und Kirche...*, s. 183.

18 *Rozsievač*, 35, 1948, č. 4 – 5, s. 30 – 31.

ktorý cirkev dostala „od štátom komunistickej orientácie“ roku 1946, a aktivity evanjelických farárov počas slovenského štátu.¹⁹

Do júna 1948 sa neuskutočnili rokovania medzi štátom a Evanjelicou a. v. cirkvou na Slovensku. Jej zástupcovia neboli pozvaní ani na stretnutie s novým prezidentom K. Gottwaldom ako iné nekatolícke cirkvi. Napokon sa s ním stretli 28. júna 1948 a rozobrali najväznejšie problémy. Medzi ne patrilo nezaslanie cirkvi návrhu zákona o úprave vzťahu štátu a cirkví, ktorý rozposielal ÚAV NF, a taktiež rozšírenie platnosti cirkevnej ústavy na celé územie štátu. Informovali ho tiež o problémoch s jediným cirkevným majetkom v Beckovskej Vieske, o nemocnici na Palisádach, o zákaze konáť služby Božie v maďarskom jazyku. K. Gottwald im prisľúbil, že na tieto skutočnosti upozorní príslušných činiteľov. Predstaviteľia cirkvi V. P. Čobrda, P. Zafko, F. Ruppeldt, F. Ormis a P. Fábry navštívili aj ministerstvo pôdohospodárstva a ministrov V. Širokého, Z. Nejedlého a J. Ševčíka. Uistenie o kladnom vybavení ich žiadostí a stažnosť vyjadrili tiež povereníci L. Novomeský, M. Faltaň a G. Husák, s ktorými sa stretli 15. júla 1948.²⁰

Do októbra 1949 bola dôležitou tému pripravovaná právna norma o vzťahoch medzi štátom a cirkvami. Národné zhromaždenie ju schválilo pod názvom „Zákon o hospodárskom zabezpečení cirkví štátom“. Upravila vzájomný pomer tak, aby vyhovoval režimu a jeho snahám podriadiť si cirkvi a náboženské spoločnosti.

Cirkvi riešili tiež ďalšie otázky a ich konfliktný vzťah so štátom sa vyhrooval. Najväčšia pozornosť sa venovala katolíckej cirkvi, keďže bola najsilnejšia a podliehala Vatikánu, ktorý predstavoval triedneho nepriateľa. Rokovania medzi katolíckou cirkvou a režimom ovplyvňovali aj vzťahy arcibiskupa Berana s ministrom Čepičkom. Pre predstaviteľov režimu bolo nepochopiteľné, že cirkev suspendovala Plojhara, J. Lukačoviča a A. Horáka, ktorí zastávali vládne posty. Najostrejší bol spor o J. Plojharu. V súvislosti s týmto prípadom sa stupňovali útoky proti arcibiskupovi Beranovi, ktorého vylúčili zo Zväzu bojovníkov za slobodu. Na základe týchto udalostí sa svojich funkcií vo zväze vzdali ďalší kňazi, medzi nimi biskup Trochta. J. Lukačovič a A. Horák zastávali miesta povereníkov, čiže v štruktúre moci mali nižšie postavenie ako Plojhar, člen vlády. Samozrejme, všetci traja ostali na svojich postoch a ich suspendovanie využila propaganda na ďalšie proticirkevné útoky. Spomenuté prípady

19 AGBU e. a.v. c., šk. č. 9.

20 *Cirkevné listy*, 61, 14. 8. 1948, č. 17, s. 270.

mali pokračovanie aj v roku 1949. Dňa 1. marca 1949 biskup Čársky prijal deputáciu, ktorá sa zaujímala o týchto troch suspendovaných kňazov.²¹ V marci 1949 táto kampaň vrcholila. Zapojili sa do nej tiež veriaci Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku na Myjave. Farský úrad na Myjave v liste z 18. marca 1949 biskupským úradom oznamil domnenku, „že táto akcia bola robená hromadne i hárky boli hromadne rozmnožované a za každý podnik podpisovali tí istí ľudia. Iniciatíva vychádzala zo strany sekretariátu a z akčného výboru“.²²

V prerušených rokovaniach plánovali pokračovať tak zástupcovia katolíckej cirkvi, ako aj režimu. Snaha o dohodu existovala a radikálne riešenia ešte nemali prevahu, aj keď sa o nich už uvažovalo. Na porade 30. augusta 1948, na ktorej sa zúčastnili J. Hendrych, A. Čepička, J. Tausigová a zástupcovia cirkevnej komisie ÚAV NF, odzneli postupy, ktoré sa postupne realizovali. Uvažovali napríklad nad vznikom Zväzu českých a Zväzu slovenských katolíkov, ktoré mali byť určitým základom národnej cirkvi nezávislej od Vatikánu. Gréckokatolícka cirkev sa mala zlúčiť s pravoslávnou.²³ V druhej polovici roka 1948 ešte obe strany prejavovali záujem o rokование a dohodu.

V decembri 1948 prebiehal súdny proces s gréckokatolíckym kňazom P. Hučkom. Na základe procesu bol biskup Gojdič obviňovaný z podporovania banderovcov. V uverejnenom vyhlásení tieto útoky odmietol a pripomenuл odbojovú činnosť veriacich a kňazov gréckokatolíckej cirkvi. Obvinenia, ktoré odzneli na adresu cirkvi, režim využil aj na likvidáciu niektorých kláštorov cirkvi.²⁴ Podobný spôsob využila propaganda aj pri procese s kardinálom Mindszentym.

Posledné rokovanie medzi režimom a katolíckou cirkvou bolo 17. februára 1949. Oboznámili sa na ňom so svojimi stanoviskami a na záver sa dohodli, že termín ďalšieho stretnutia ohľásia činitelia cirkvi. K ďalšiemu rokovaniu už však nedošlo. Dôvodom bolo aj nájdenie odpočúvacieho zariadenia počas rokovania biskupov a ordinárov v Dolnom Smokovci v marci 1949. O tejto záležitosti napísal arcibiskup Beran A. Zápotockému a Noskovi, ministru vnútra, ktorý odmietol účasť jeho rezortu na

21 SNA-ÚAV NF, kr. 89.

22 AGBU ev. a. v. c.

23 BULÍNOVÁ, Marie, JANIŠOVÁ, Milena, KAPLAN, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*. Edice dokumentů. Svazek I. Církevní „šestka“ (duben 1949 – březen 1950). USD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1994.

24 FREI, Bohumil, Jiří: *Staat und Kirche*, s. 883. Pozri tiež MLYNÁRIK, Ján: *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*. Praha 2005.

tejto akcii. Zároveň odporučil arcibiskupovi, aby požiadal ministerstvo o zavedenie bezpečnostných opatrení. K obnoveniu rokovaní už ale nedošlo. Začala sa pripravovať a realizovať nová cirkevná politika, ktorej výsledkom bola okrem iného štátna Katolícka akcia. Vzniknuté napätie sa prejavovalo aj v iných cirkvách.

Začiatkom roka 1949 veriaci a cirkvi začali pociťovať väčšie obmedzovanie náboženskej slobody, najmä v oblasti tlače a spolkov. Zužoval sa priestor aj na reagovanie cirkví pri obvineniach, ktoré zaznievali zo strany režimu. Samozrejme, niektoré opatrenia nemali okamžite celoplošný dosah. Nielen v tomto období, ale aj v nasledujúcich rokoch veľa záviselo od prístupu ľudí zodpovedných za cirkevnú oblasť.

V polovici roka 1949 hlásili cirkevné zbory evanjelickej a. v. cirkvi svoje skúsenosti s režimom. Z týchto hlásení vyplýva, že niektoré zbory nemali také problémy, ako napríklad v Nových Zámkoch, v Luboreči, v Marhaní. Z cirkevného zboru v Gelnici hlásili zaberanie bytov, za ktoré dostávajú nájomné, ale už nie za budovu meštianskej školy, čo sa diaľo od roku 1945. Evanjelický a. v. farský úrad Opiná uvádzal, že „*N. B. dozerá na činnosť spolkov a pozoruje členov rozpustených spolkov (Modrý kríž)*“. Vo Svite sa na príkaz OV AV evanjelická mládež nemohla stretávať v školských a internátnych priestoroch. Popradský ONV nariadil hlásiť všetky cirkevné schôdze a zbierky. Slovenská evanjelická jednota mala schôdzu ohlásiť 48 hodín vopred. Stavba chrámu nebola začlenená do päťročného plánu. Na preškoľovacích kurzoch zo strany prednášateľov odznievali negatívne stanoviská k náboženstvu a kresťanstvu. Zbor vo Svite oznámil aj to, že sa pracovalo na Veľký piatok. Z Horných Zeleníc hlásili nespravodlivosti súvisiace so zberaním cirkevných zborových majetkov, ako aj prenasledovanie, šikanovanie a zaistovanie cirkevných činitelov.²⁵

Príprava otvoreného konfliktu pokračovala. Predstavitelia režimu z neúspechu rokovaní obviňovali katolícku cirkev. Téme sa venoval napríklad Václav Kopecký na IX. zjazde KSČ. Zmenil sa aj o rastúcom rade drobných „*katolíckych kniažov, ktorí neuznávajú, že by kresťanské cítenie a náboženské presvedčenie malo niekomu brániť v kladnom pomere k ľudovodemokratickému štátu a socializmu*“.²⁶

Na pripravovanú Katolícku akciu upozornil „obežník arcibiskupského ordinariátu v Prahe“ 28. mája 1949. Arcibiskup Beran odmietol akceptovať Vestník katolíckeho duchovenstva, ktorý vydávalo ministerstvo škol-

25 AGBU ev. a. v. c., Gravaminá – cirk. zborov 1949.

26 Protokol IX. rádneho sjezdu Komunistické strany Československa v Praze, 25. – 29. května 1949. Praha 1949.

stva od mája 1949, a to preto, lebo so všetkými výnosmi a zákonmi je duchovenstvo oboznamované prostredníctvom ordinariátnych listov. V liste, ktorý napísal ministrovi školstva, pripomenul zastavenie vydávania ordinariátnych listov z dôvodu nedostatku papiera, pričom Vestník sa distribuoval zadarmo. V obežníku uviedol aj ďalšie periodiká, ktoré nie sú katolícke, a to Křesťanská žena, Lidová demokracie a Lidová obruba. Rovnako ani Lidová strana nemala podľa neho právo nazývať sa katolíckou.²⁷

Predmetom rokovania cirkevnej komisie ÚV KSČ 1. júna 1949 bola okrem pripravovanej Katolíckej akcie aj osoba arcibiskupa Berana a tiež Vestník katolíckeho duchovenstva, ktorého dve čísla nesplnili očakávanie aj napriek tej skutočnosti, že z 12 000 rozposlaných exemplárov ho vrátilo len 7 duchovných.

Na zvýšenie triednej uvedomelosti študentov bohosloveckých fakúlt a učilišť ministerstvo školstva, vied a umení vydalo 3. júna 1949 výnos, na základe ktorého mali všetci poslucháči povinne absolvovať a ukončiť skúškou kurz spoločenských náuk.

Napriek tejto situácii, z ktorej jasne vyplývalo, že sa rokovania medzi režimom a katolíckou cirkvou neobnovia, propaganda vytvárala obraz o neochote zboru biskupov a ordinárov rokovať so štátom, čím vraj plnia príkazy Vatikánu. Za opäťovné rokovania prebiehala podpisová akcia. Denník Pravda uverejňoval žiadosti veriacich, aby biskupi zmenili svoj postoj k štátu. K nim patrí aj správa o 154 študentoch rožňavského gymnázia, ktorí vyjadrili hanbu za rímskokatolícku cirkev. Publikovaním takýchto žiadostí sa vytváral dojem o dobrých veriacich a zlej cirkevnej hierarchii. V podobnom duchu sa niesol článok pod názvom „Prečo nedošlo k dohode medzi štátom a cirkvou“, uverejnený v spomenutom denníku, v ktorom sa tvrdilo, že príčina nezhôd spočívala v nenávisti cirkvi voči pokroku, Sovietskemu zväzu a Československu. Takéto postoje mali cirkevní hodnostári údajne preto, lebo sú spätí „so zanikajúcim svetom veľkókapitálu a s porazenými, ale doteraz nezlikvidovanými silami našej domácej reakcie“. Verejnosť bola nadálej pripravovaná na spustenie štátnej Katolíckej akcie. Deň pred jej oficiálnym vyhlásením spomínany denník uverejnil aj takúto vetu: „Možno očakávať, že zdravé sily poctivých občanov našej republiky, katolíckej cirkvi, poctivých vlastencov sú natolko silné, že takýto vývoj nepripustia.“²⁸

27 FREI, Bohumil, Jiří : *Staat und Kirche...* IV. Dokumenten c. d.

28 *Pravda*, 30, č. 135, 9. 6. 1949, s. 1 – 2.

Biskupská konferencia 7. júna 1949 vydala obežník pre duchovných. Biskupi sa v ňom zmienili o pripravovanej Katolíckej akcii a pripomenuli, že „*je to hnutie schismatické a bude stíhané cirkevnými trestami*“. Kňazom zakázali čítať a uchovávať Vestník katolíckeho duchovenstva, pričom tie čísla, ktoré dostali, mali vrátiť. Zmienili sa tiež o pútiach, ktorých organizovanie už bolo obmedzované. Episkopát predpokladal, že zodpovedné orgány na účely púť neuvoľnia potrebné dopravné prostriedky. Preto odporúčali veriacim vykonať púť pešo na najbližšie pútnické miesto. V memorande adresovanom vláde sa zaoberali vzťahom štátu a cirkvi od januára 1949. Dospeli k záveru, že na základe prejavov, ktoré odzneli na IX. zjazde KSČ, „akýkoľvek pokus o ďalšie rokovanie je zbytočný a máry“.²⁹

Katolícka akcia, zorganizovaná štátom, sa začala 10. júna 1949. Prvé dni sa zdalo, že režim zvládol túto akciu. Situáciu pomohla pravdepodobne aj správa vatikánskeho rozhlasu, ktorý 13. júna 1949 ohlásil, že „československý katolicizmus kapituloval“.³⁰

V Prahe 15. júna 1949 rokovala biskupská konferencia, ktorá bola ukončená zásahom ŠtB. Napriek tejto skutočnosti na nej prijali „obežník katolíckemu duchovenstvu a veriacemu ľudu“ a pastiersky list „Hlas čs. biskupov a ordinárov veriacim v hodine veľkej skúšky“. S obsahom obežníka mali duchovní oboznámiť veriacich 19. júna 1949. Na niektorých miestach ho čítali a na iných nie. Záviselo to od toho, či ho duchovným zhabali bezpečnostné orgány a či mali z neho spravený odpis, ako to urobili napríklad niektorí duchovní v okrese Krupina. Biskup Čársky označil veriacim, že obežník mu zhabala NB. O jeho obsahu sa nezmienil, pretože „je to zakázané“. Na druhej strane však povedal, že katolícku tlač nepovažuje za katolícku a ku Katolíckej akcii zaujal negatívny postoj. Informoval veriacich aj o zatvorených kláštoroch v Prešove, v Levoči a v Bratislave. V Košiciach obežník prečítal napríklad kaplán Michal Rozum v premonštrátskom kostole. Od 19. júna 1949 bol internovaný arcibiskup Beran, ktorý nemohol po sv. omši prečítať obežník, pretože v katedrále boli ľudia, ktorí ho mali rušíť. O týždeň neskôr sa čítal veriacim pastiersky list, pričom ho opäť na niektorých miestach kňazom brali.

Katolícka akcia organizovaná režimom vytvorila napäť situáciu v štáte a na niektorých miestach Slovenska bola použitá násilná moc. S Katolí-

29 BULÍNOVÁ, Marie, JANÍŠOVÁ, Milena, KAPLAN, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, s. 141 - 169.

30 VAŠKO, V.: *Neumlčená*, II., s. 72. Ku katolíckej akcii pozri napríklad aj HALKO, Jozef: *Rozbití cirkev: Rozkolnícka katolícka akcia*. Bratislava 2004.

kou akciou štát neuspel. Príčin je niekoľko, možno medzi ne zaradiť: použitie násilnej moci, úlohu miestnych straníckych organizácií a očakávanie nesplnili ani vlasteneckí kňazi. V tomto období však do biskupských úradov katolíckej cirkvi postupne štátnej moc dosadzovala štátnych zmocnencov.³¹ Na väčšiu kontrolu cirkví slúžil vydaný obežník Povereníctva vnútra, na základe ktorého sa mali hlásiť zhromaždenia občanov. Formulácie v obežníku boli príliš vágne. Vytvárali priestor aj na také vysvetlenie, že nariadenie platí pre „politické ľudové zhromaždenia a že sa tieto predpisy nemôžu vzťahovať aj na naše kňazské porady“, uvádzal právny zástupca evanjelickej a. v. cirkvi. Zároveň mal zistené, že obežník „je namierený výlučne len proti r. k. cirkvi a poneváč nebol možné vydať ho len s platnosťou na túto cirkev, bol vydaný s platnosťou na všetky cirkvi“.³² Spomínané nariadenie nedostali biskupské úrady evanjelickej a. v. cirkvi „ani od ÚAV ani od ONV-ov“. Generálny biskup Čobrda na dištriktuálnom presbytériu Východného dištriku v Liptovskom Sv. Mikuláši 7. septembra 1949 povedal: „ale dnes stojíme pred hotovou vecou, s akou sme sa v živote a v dejinách našej cirkvi ešte nestretli, a to ani za bývalého Uhorska, ani za bývalého slovenského štátu: zasadnutie dištr. presbytéria má sa konať pod kontrolou zástupcu ÚAV“.³³

K neúspechu Katolíckej akcie prispel tiež rázny postoj episkopátu a exkomunikačný dekrét Vatikánu. Do tejto Katolíckej akcie chceli na niektorých miestach zapojiť aj evanjelických a. v. duchovných, napríklad Pavla Uhorskaia.³⁴

Napriek neúspechu schizmatickej Katolíckej akcie štát pripravoval a následne schválil 14. októbra 1949 zákon č. 218 o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Pred touto právnou normou Národné zhromaždenie schválilo zákon č. 217 o zriadení Štátneho a Slovenského úradu pre veci cirkevné. Prijatím a realizovaním uvedených zákonov cirkevná otázka už nebola v pozornosti vlády a strany. Kompetencie sa presunuli na spomínané úrady, pričom ich predstavitelia boli zároveň členmi exekutív a straníckych orgánov. Schválenými právnymi normami a ďalšími opatreniami, akými boli dosadení štátni zmocnenecia na

31 Pozri napríklad VNUK, František: *Vládni zmocnenici na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. MS 1999.

32 AGBU ev. a. v. c. Obežník ONV – bezpeč. ref. v L. Sv. Mikuláši, 9. august 1949 v Lipt. Sv. Mikuláši.

33 AGBU av. a. v. c. Prečítal Dr. V. Č. biskup na zasadnutí dištr. presbytéria Východného dištriku v L.S. Mikuláši 7. sept. 1949.

34 Blížšie pozri UHORSKAI, Pavel: *Ako to bolo*. L. Mikuláš 1992, s. 13 – 14.

biskupské úrady alebo povinnosť ohlasovať všetky stretnutia, si režim vytvoril podmienky na postupné ovládnutie cirkví. Ďalej pokračovali konflikty katolíckych biskupov a ordinárov so zmocnencami, ako aj obviňovanie duchovných z nepriateľstva k ľudovodemokratickému zriadeniu. Negatívne hlásenia o duchovných sa objavili v novembri 1949 v súvislosti so Zdravicou J. V. Stalinovi, ktorá sa mala všade podpisovať. Uvádzia sa v nich, že napríklad v obciach Slovenská Lupča a Medzibrodie vystupovali údajne rímskokatolícki duchovní proti Zdravici.

Koncom roka 1949 režim prejavil svoju ústretovosť voči katolíckej cirkvi tým, že udelil amnestiu duchovným a veriacim odsúdeným v súvislosti so štátnej Katolíckou akciou. Týmito opatreniami sa mala ovplyvniť „mienka ostatného obyvateľstva“.³⁵ Tento krok režimu mal samozrejme aj propagandistický cieľ, ktorý podľa ministra A. Petra prispeje nielen k upokojeniu situácie, ale dokáže, že v ČSR neexistuje náboženské prenasledovanie a vyvráti tak nepriateľskú propagandu.³⁶

Zodpovednosť za napäťe vzťahy medzi štátom a katolíckou cirkvou niesol podľa K. Gottwalda episkopát. Pokračovala nadálej snaha o rozkol v katolíckej cirkvi a postaviť proti sebe vyššie a nižšie duchovenstvo a veriacich. Tomuto cieľu sčasti slúžilo aj skladanie slibu vernosti duchovných začiatkom roka 1950, a väčšina ho zložila. Biskupi katolíckej cirkvi túto možnosť nedostali.

V januári 1950 vznikol spor o vikára banskobystrickej diecézy. Po smrti biskupa Škrábika kanonici zvolili za kapitulárneho vikára Daniela Briedoňa. Režim túto volbu neuznal s odôvodnením, že D. Briedoň nepožiadal o predbežný súhlas. Napokon režim za administrátora diecézy presadil Jána Decheta. Okrem toho, že si režim presadil uplatnenie cirkevných zákonov, bola deklarovaná jednota vlasteneckých kňazov so štátom. Situácia sa upokojila až 17. marca 1951, keď A. Lazík zbavil Decheta kliatby. Lazíkov čin treba chápať v dobovom kontexte. V roku 1951 bola časť episkopátu vo väzení, druhá v internácii a niektorým členom biskupského zboru režim umožnil zložiť slub vernosti.

35 SNA-SÚC, kr. 220, SÚC III. odbor (informačný), denná správa č. 13, 28. 11. 1949.

36 BULÍNOVÁ, Marie, JANÍŠOVÁ, Milena, KAPLAN, Karel: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, s. 280 – 284.

V roku 1950 pokračovali represie režimu voči cirkvám. V apríli 1950 sa uskutočnila likvidácia kláštorov (Akcia K)³⁷ a gréckokatolíckej cirkvi (Akcia P). Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi vyvolala nesúhlas obyvateľstva na východnom Slovensku. Začiatkom roka 1950 bola v Československu na návsteve delegácia pravoslávnej cirkvi zo Sovietskeho zväzu. V jednej zo situačných správ z východného Slovenska (z okresu Sobrance) z obdobia likvidácie gréckokatolíckej cirkvi sa píše: „*veriaci nepochopili akciu P z politickej nevedomosti a nechápali význam pravoslávnej cirkvi v ľudovodemokratickom režime*“.³⁸ Už pred zlikvidovaním gréckokatolíckej cirkvi boli vzťahy medzi ňou a pravoslávnou cirkvou napäťe. Táto situácia sa nevyriešila ani v nasledujúcom období. V roku 1953 existovalo napätie nielen medzi veriacimi, ale aj medzi duchovnými oboch vierovyznaní navonok patriacich k jednej cirkvi. Duchovní, ktorí sa zjednotili, veriacim tvrdili, „že zostávajú duchovnými gréckokatolíckej cirkvi, že nikdy Vatikán nezradia a že zostávajú vernými kňazmi svojej cirkvi“. Napäťe vzťahy údajne pretrvávali aj z dôvodu rímskokatolíckej cirkvi.³⁹ V liste ÚV KSČ adresovanom krajským výborom a ÚV KSS z 3. októbra 1958 sa konštatoval silný tlak na zrovnoprávnenie gréckokatolíckej cirkvi.⁴⁰

Likvidáciu kláštorov v Československu predchádzal súdny proces s predstaviteľmi rádov. Na základe procesu sa tvrdilo, že kláštory sa stali centrom protištátnej činnosti. Na miestach, kde bezpečnostné zložky zasiahli proti kláštorom, to vyvolalo nevôle veriacich. Napríklad v Podolínci bol fažko ranený Štefan Selep. Reholníkov sústredzovali na niekoľkých miestach. Podobný postup bol použitý aj pri likvidácii reholníčok.⁴¹

Všetky realizované opatrenia mali za cieľ vyvolať strach, pričom od vedenia cirkví režim očakával, že sa podvolí jeho zámerom. Aj preto boli zinšcenované súdne procesy s cirkevnými predstaviteľmi. Hlavným cielom bolo ukázať nepriateľstvo súdených voči ľudovodemokratickému štátu, a tým k socializmu, k mieru a Sovietskemu zväzu. V rokoch 1950 – 1951 prebehlo niekoľko takýchto procesov, ktorým sa venovala veľká mediálna

37 Bližšie pozri napríklad DUBOVSKÝ, Ján, Milan: *Akcia kláštoru. Komunistický režim na Slovensku proti mužským reholiam v r. 1949 – 1952*. MS 1998. VLČEK, Vojtěch: *Perzekuce mužských rádů a kongregací komunistickým režimem 1948 – 1964*. Olomouc 2004.

38 SNA-SÚC, kr. 206. ONV Sobrance 9. 5. 1950. Pozri aj FEDOR, Michal: *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice 1993.

39 SNA-SÚC, kr. 5. Cirkevno-politickej situácia na východnom Slovensku. Návrh ďalšieho postupu. Bratislava 6. 3. 1953.

40 KAPLAN, Karel: *Stát a církve..., s. 425*.

41 DUBOVSKÝ, Ján, Milan: *Akcia reholníčky*. Martin 2001.

pozornosť. Najznámejšie sú z prelomu novembra a decembra 1950, a to proces proti Zelovi a spol. a v januári 1951 proti biskupom Vojtaššákovi, Buzalkovi a Gojdíčovi. Postupným ovládnutím diecéz a po zložení sľubu biskupov Čárskeho, Lazíka a Nécseya režim dosiahol svoj cieľ, čo demonstroval napríklad na konferencii slovenských rímskokatolíckych biskupov a ordinárov, ktoréj sa zúčastnili tiež J. Dechet, A. Scheffer, Z. Belák a dekan CMBF M. Višňovský. Štát na nej zastupovali Z. Fierlinger, J. Plojhar, O. Klokoč, A. Horák a J. Lukačovič.

Vedenie evanjelickej a. v. cirkvi režim ovládol taktiež v roku 1951 zriaďením generálneho biskupského úradu. Za generálneho biskupa bol zvolený Ján Chabada a za generálneho dozorcu Andrej Žiak.

Postupne všetky legálne pôsobiace cirkvi a náboženské spoločnosti mali také vedenie, ktoré splňalo požiadavky režimu. V zakladateľskom období komunistického režimu sa najväčšia pozornosť venovala katolíckej cirkvi, ktorá bola považovaná za nepriateľa. To však neznamená, že ostatné cirkvi a náboženské spoločnosti nepostihli rovnako tvrdé represie. Ako príklad uvediem Ústredný zväz židovských náboženských obcí alebo Náboženská obec baptistov, ktorým režim najprv zakázal činnosť, proti čomu protestoval aj generálny biskup evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku V. P. Čobrda. Následne ich režim povolil a čelných predstaviteľov Náboženskej obce baptistov odsúdili v Chrudimi v roku 1953. Náboženské sekty režim rozdelil na povolené a nepovolené. K povoleným patrili metodisti, adventisti a baptisti. K nepovoleným zasa Svedkovia Jehovovi, Apoštolská viera, Kresťanské zbory, nazaréni, salvisti a Modrý kríž.⁴²

Napriek personálnym výmenám cirkevnú situáciu štát kontroloval len navonok, pretože k úplnému podriadneniu cirkví a náboženských spoločností nedošlo. Prejavilo sa to už v roku 1953 a o päť rokov neskôr ÚV KSČ priznal neúspech cirkevnej politiky. Jednotlivé vedenia cirkví však vykonávali činnosť, ktorú potreboval režim na propagandistickej účely. V období oslabenia represívnej zložky moci sa v cirkvách a náboženských spoločnostiach okamžite prejavili neriešené a nahromadené problémy.

---

42 SNA-ÚV KSS, kr. 814. Predsedníctvo ÚV KSS 1. 3. 1952. 7/Činnosť Úradu pre veci cirkevné.

K osudom slovenských dôstojníkov po februári 1948

Mgr. Alex Maskalík (1976), vedecko-výskumný pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave. Zaobráva sa povoju novými dejinami Slovenska, špecializuje sa na problematiku personálnej výstavby československej armády v rokoch 1945 – 1968 so zameraním na slovenský aspekt.

Po nastolení monopolu moci Komunistickej strany Československa (ďalej len KSC) vo februári 1948 dochádza v celej spoločnosti, a teda aj v česko-slovenskej armáde a jej veliteľskom zbere k prevratným zmenám, ktoré koncom 40-tych a začiatkom 50-tych rokov minulého storočia nadobúdajú drastické a tragicke rozmytery. Dôstojnícky zbor prepadá procesu precízne pripravených a nemilosrdne realizovaných čistiek, výsledkom ktorých je jeho faktická deštrukcia.

Zdanivo neprekonateľný antagonizmus, ktorý sa medzi jeho jednotlivými skupinami umelo vytváral už od konca vojny, zabraňuje vytvoreniu jeho stavovskej jednoty v najrozhodujúcejšej chvíli, v dôsledku čoho sám do značnej micry predurčuje svoj ďalší osud. V nasledujúcim období plnom neistoty a strachu masové postihy a perzekúcie nevyberaným spôsobom zasahujú jednotlivcov i celé kategórie dôstojníkov.

Medzi jednu z najproblematickejších a najrozporuplnnejších skupín dôstojníckeho zboru československej armády patrili od začiatku jej budovania dôstojníci armády vojnového slovenského štátu, ktorí tvorili väčšinu dôstojníkov slovenskej národnosti. Averzia a z nej plynúci rezervovaný, v mnohých prípadoch až odmietavý, postoj vládnej elity a najvyšších armádnych kruhov k tejto skupine sa prakticky počas celého úvodného povoju nového desaťročia výrazne premietli aj do rozpačitého prístupu k riešeniu samotnej výstavby dôstojníckeho zboru. Odrazilo sa to najmä v národnostnej štruktúre – či už z hľadiska samotného pomeru dôstojníkov českej a slovenskej národnosti alebo celkového zastúpenia Slovákov na vyšších veliteľských a riadiacich stupňoch. Pôsobiace tendencie neprestajne pretrvávajúcej nedôvery voči nim však v predfebruárovom období, čias-

točne aj v úvodnej pofebruárovej „očistnej“ vlne, boli značne tlmené. Jednak zúfalým nedostatkom dôstojníckych kádrov, jednak politickou potrebou napĺňať uznesenia Košického vládneho programu o pomernom zastúpení slovenských dôstojníkov v dôstojníckom zbere, aspoň približne porovnateľným s národnostnou štruktúrou obyvateľstva štátu. Po „vŕťaznom februári“ sa práve otázka ich ďalšej existencie a pôsobenia v armáde zaradila medzi najzložitejšie a najcitlivejšie aspekty personálnej politiky československej armády.

Treba pripomenúť, že perzekúcie dôstojníckeho zboru československej armády sa nezačali vo februári 1948, ale tendencie prenasledovania a postihov sa objavili už bezprostredne po vojne. „Očista“, oficiálne legalizovaná Košickým vládnym programom, zbavila veliteľský zbor v priebehu necelých troch rokov väčšinu dôstojníkov predmníchovskej armády, vládneho vojska a slovenskej Domobrany. Už v rámci prvej vlny, trvajúcej do konca roka 1945, nebolo do československej armády prijatých 50 % generálov a plukovníkov.¹ K podobnej situácii dochádza aj po upevnení pozícií KSČ vo vláde v lete 1946, keď na ministerstve národnej obrany (dalej len MNO) a na veliteľských miestach je bez ohľadu na odbornú úroveň, zásluhy či aktívnu účasť v odboji presadené penzionovanie 25 % generálov. Napriek tomu, že KSČ kontrolovala dianie v armáde, ani po druhej vlne, prebiehajúcej v rokoch 1946 – 1948, nedosiahla v dôstojníckom zbere v predvečer prevratu väčšinu. Príčinou bola pretrvávajúca absencia dôstojníckych kádrov, v dôsledku čoho museli byť predpísané tabuľkové mesta obsadzované aj profesionálnymi dôstojníkmi západného a domáceho odboja, vrátane dôstojníkov bývalej slovenskej armády, aj keď poväčšine išlo o menej významné funkcie, resp. funkcie nezodpovedajúce ich vojenškým skúsenostiam a odbornosti.²

K 15. februáru 1948 bolo v armáde 13 366 dôstojníkov, z toho iba 2 191 dôstojníkov slovenskej národnosti, čo predstavovalo zhruba 16,4 % z ich celkového počtu. Takmer 70,8 % (1 551 osôb) z nich slúžilo v období dru-

-
- 1 HANZLÍK, František: *Některé aspekty zápasu hlavních politických sil o charakter a složení důstojnického sboru armády od konce roku 1944 do února 1948*. Podkladová studie, 1991, s. 5 – 24. Pozri tiež HANZLÍK, František.: K problematice budování důstojnického sboru Československé armády v roce 1945. (Přijímání důstojníku v roce 1945 – tzv. první očista). In: *Historie a vojenství*, r. XLI, 1992, č. 6, s. 90 – 94.
  - 2 LIPTÁK, Ján: Výstavba ČSLA v prvom poválečnom desaťteletí. In: *Historie a vojenství*, 1974, č. 5, s. 67 – 71; NAVRÁTIL, Jaromír.: K otázce výstavby Československé armády pred rokom 1968. In: *Historie a vojenství*, r. XLI, 1992, č. 5, s. 101 – 102.

hej svetovej vojny v armáde slovenského štátu.³ Ešte výraznejší nepomer Slovákov k dôstojníkom českej národnosti bol v radoch československej generality, keď zo 139 generálov bolo slovenských len 17, teda len o niečo viac ako 12,2 %.⁴ O niečo lepšia bola situácia v kádrovom obsadení najdôležitejších armádnych funkcií (t. j. funkcií v rámci ministerstva obrany, resp. veliteľstiev vojenských oblastí – ďalej len VO, armádnych zborov a divízii), kde podiel Slovákov dosahoval takmer 16,2 %.⁵ Situácia sa však mala čoskoro radikálne zmeniť.

Februárové víťazstvo rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo ďalší výstavbu ozbrojených súčasťí. Vznikajú nové hľadiská pri posudzovaní funkcie a poslania armády, obzvlášť jej veliteľského zboru. Ak pred „víťazným februárom“ bola za základné kritérium spôsobilosti a pokrokovosti považovaná požiadavka demokraticnosti, antifašistického zmysú a aktívnej účasti v odboji, tak v rokoch 1948/1949 sa začína postupne, ale systematicky, presadzovať triedny pohľad na funkciu a poslanie dôstojníka. Rozhodujúcim kritériom sa stáva miera oddanosti novému režimu a prosovietskej orientácii štátu⁶. Vlna očisty sa začala bezprostredne po februári a zacieľila sa v prvom rade na dôstojníkov, ktorí sa pred februárom netajili svojím demokratickým zmysú, či odmietavým postojom k mocenským ambíciám a praktikám komunistickej strany, nesúhlasili s novým režimom, mali negatívny postoj k ZSSR alebo len vyvolávali podezrenie zo sympatií k predstaviteľom bývalých občianskych politických strán. V druhom prípade sa orientuje na dôstojníkov zastávajúcich v rámci MNO a Hlavného štabu (ďalej len HŠ) dôležité miesta, ktoré KSČ potrebovala obsadiť svojimi ľuďmi, aby definitívne ovládla rozhodujúce články

3 537 bolo príslušníkmi predmníchovskej armády, 696 dôstojníkmi prevzatými priamo z armády Slovenskej republiky, 260 ich bolo menovaných z jej rotmajstrov a 58 bolo aktivovaných z jej záložných dôstojníkov. Bližšie pozri ŠVONDRA, Miroslav: *Dôstojnický sbor československej armády v letech 1945 – 1949*, Bratislava 1972, s. 151.

3 VÚA-VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1945 – 1948.

4 Z celkového počtu 68 klúčových miest zastávali Slováci 11, z toho príslušníci bývalej slovenskej armády účastniaci sa SNP obsadili 4, po dve funkčné miesta obsadili príslušníci slovenskej armády, ktorí sa neúčastnili odbojovej činnosti, rovnako po dve aj dôstojníci 1. československého armádneho zboru v ZSSR a československých vojenských jednotiek na západe. Jeden bol počas vojny väznený a spadal do skupiny politických väzňov. ŠVONDRA, M.: Ref. 3, s. 152 – 154.

6 MOUREK, Zdeněk: *Výstavba dôstojnického sboru v letech 1950 – 1954*. Bratislava 1972, s. 8 – 18.

armádneho mechanizmu.⁷ Očista veliteľského zboru československej armády vo svojej prvej etape, trvajúcej od februára 1948 do konca roka 1949, postihla okrem zostávajúcich dôstojníkov predmníchovskej armády predovšetkým dôstojníkov západného odboja a slovenskej armády, teda dôstojníkov, ktorí sa z pohľadu novej vládnej garnitúry javili ako „nedôveryhodní“.⁸ Zo skupiny dôstojníkov bývalej slovenskej armády sa čistky zamerali najmä na tých, ktorí sa aktívne zúčastnili bojov proti ZSSR, vrátane tých, ktorí aktívne pôsobili počas SNP v povstaleckej armáde.

Už bezprostredne po februári 1948 bolo z československej armády prepustených, alebo poslaných na dovolenku s čakateľným, 840 vysokých dôstojníkov. Z uvedeného počtu bolo 27 generálov,⁹ z toho 7 slovenských, teda takmer 26 % z postihnutých a takmer 38,9 % zo všetkých slovenských generálov.¹⁰ V apríli poslali do výslužby veliteľa VIII. armádneho zboru. Bol to brigádny generál Pavol Kuna. „*Pre podozrenie zo zločinov spáchaných na východnom fronte ako veliteľ Zaistovacej divízie*“ ho poslali na nútenu dovolenku už v decembri 1947. Priťažujúcou okolnosťou bolo bezpochyby to, že bol bývalým ruským legionárom. Vojenskej služby boli v priebehu marca až júna zbavení brigádni generáli Ján Ambruš (veliteľ leteckva VO 4, v období druhej svetovej vojny príslušník RAF a československý vojenský a letecký ataše v Kanade), Jozef Marko (veliteľ spojovacieho vojska na HŠ), Jozef Martin Kristín (predseda Prijímacej komisie pre dôstojníkov a rotmajstrov slovenskej národnosti), generál intendantstva Vojtech Danielovič (veliteľ tyla VO 4) a generáli justície Samuel Korbel (prednosta legislatívneho odboru MNO) a Ivan Trebichavský (zástupca predsedu Najvyššieho vojenského súdu).¹¹ V dôsledku „zaujetí proti

7 Československá armáda ako oběť i nástroj politické perzekuce. Sborník vybraných dokumentov z let 1948 – 1953. Praha 2005, s. 5 – 8.

8 K čistkám a k prenasledovaniu príslušníkov československého dôstojníckeho zboru po februári 1948 pozri: Destrukce čs. důstojnického sboru po únoru 1948. Praha 1993; LICHNOVSKÝ, Milan: Bedřich Reicin a Československá armáda po únoru 1948. In: *Historie a vojenství*, 1992, roč. XLI, č. 3, s. 109 – 127; BŘACHOVÁ, Věra: Destrukce důstojnického sboru čs. armády po únoru 1948. In: *História a vojenství*, roč. XLI, 1992, č. 3., s. 109 – 127; BÍLEK, Jiří: Hlavní směry, formy a etapy destrukce důstojnického sboru československé armády na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století. In: *Vojenská akademie v Brně, řada C–D*, č. 2, s. 203 – 213.

9 BŘACHOVÁ, V.: Ref. 8, s. 110 – 111.

10 AMV Praha, fond 302–289–3 (zoznam neúplný).

11 VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov Jána Pavla Kunu, Jána Ambruša, Jozefa Marka, Jozefa Martina Kristína, Vojtecha Danieloviča, Samuela Karola Korbela a Ivana Trebichavského.

lidově-demokratickému zřízení“ a „*poškození dobrého jména vojska*“, predovšetkým však pre svoje sympatie k Demokratickej strane a protikomunistické postoje, boli označení za politicky nežiaducich a všetci okrem Kristína boli do novembra 1948 prepustení z armády. Generál Kristín obvinený z „*trestuhodní činnosti ve slovenské přijímací komisi*“ ich nasledoval v marci 1949.¹² Spoločne s Markom a Danielovičom boli tvrdo perzekvovaní aj v nasledujúcom období, vrátane pobytu vo väzení.

Do konca roka 1948 stihol podobný osud aj rad ďalších slovenských príslušníkov veliteľského zboru, vrátane významných predstaviteľov národnoslobodzovacieho hnutia. Odvolaní boli: veliteľ 9. divízie plk. pech. Ján Černek, niekdajší československý vojenský a letecký atašé v Belehrade pplk. pech. Ján Korecký, či veliteľ Doplňovacieho okresného veliteľstva v Banskej Bystrici, plk. dipl. Oskar Lichner. Pred ich odvolaním v nejednom prípade predchádzala ostrá diskriminačná kampaň. Pri prepustení niekdajšieho veliteľa školy pre dôstojníkov pechoty v zálohe v Poprade, plk. pech. Štefana Želinského, zavážilo najmä jeho počinanie počas februárového prevratu, keď ako veliteľ práporu vo Zvolene odmietol predstaviteľom KSS vydať z tamojších kasárni zbrane.¹³ Značnú časť „nedôveryhodných“ dôstojníkov neposlali len na zvláštne dovolenky, ktoré sa fakticky rovnali prepusteniu z armády, ale aj premiestňovali z ústredných orgánov MNO a HŠ. Očistné opatrenia boli zacielené aj proti tým, ktorí sa akýmkolvek spôsobom vymykali z rámca „slovenskej príslušnosti“ a nevyhovovali stanoveným kritériám proklamujúcim národnú spoľahlivosť. Dôsledkom bolo okrem iného prepustenie 111 dôstojníkov, ktorých manželky nemali slovanskú národnosť. Z najznámejších spomeňme zástupcu veliteľa 10. divízie, bývalého veliteľa 4. divízie a prednostu úradu štátneho tajomníka, plk. gšt. Antona Cipricha.¹⁴

12 Seznam dôstojnísk a rotmistrů odeslaných rozhodnutím APS na dovolenou – sledování, VÚA-VHA Praha, príloha k č. j. 40 855 taj A–1948. Bližšie pozri HANZLÍK, F.: Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945 – 1950. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2003, prílohy s. 343 – 345.

13 MASKALÍK, Alex – BAKA, Igor: K povojnovým osudom dôstojníkov 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. In: *Zborník Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*, Bratislava 2004, s. 247. Pozri tiež VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Jána Černeka, Jána Koreckého, Oskara Mikuláša Lichnera a Štefana Želinského.

14 VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Antona Cipricha.

Aj nasledujúce obdobie sa nieslo v znamení masového prepúšťania dôstojníkov z armády, a to bez ohľadu na ich dosiahnutú hodnosť, vek či zaradenie. Opäť neobišlo ani predstaviteľov slovenskej generality. V aprili 1949 bol na základe udania a následného vykonštruovaného disciplinárneho konania vojenskej služby zbavený funkcie veliteľ IV. armádneho zboru a niekdajší 2. podnáčelník HŠ divízny generál Ján Imro (v období druhej svetovej vojny okrem iného prednosta výcvikovej skupiny Hlavného veliteľstva MNO v Londýne). O tri mesiace potom ho z armády prepustili. Do konca roka stihol podobný osud aj dvoch ďalších brigádnych generálov, prednosta stavebného a ubytovacieho oddelenia MNO Vojtechu Kováča a náčelníka správy výchovy a osvety VO 4 Branislava Manicu, ktorí bol v hodnosti generála iba od októbra 1948.¹⁵ V prípade ďalších prepustených taktiež išlo o kvalitne pripravené kádre s pomerne rozsiahlymi frontovými skúsenosťami. Príčinou bola opäť „kritika politiky KSČ a záporný postoj k ZSSR“. V lete 1949 z armády vyhodili veliteľa delostrelectva VI. armádneho zboru, plk. del. Jakuba Hluchého a veliteľa delostrelectva 7. divízie, plk. del. Alexandra Kordu. Profesor všeobecnej taktiky a taktiky vyšších jednotiek na Vysokej škole válečnej pplk. gšt. Ján Straka sa na zoznam „politicky nespoľahlivých osôb“ dostal predovšetkým preto, že mal rodinné väzby s Ferdinandom Čatlošom, ktorý bol ministrom obrany armády bývalého slovenského štátu. Veliteľ 4. leteckej divízie plk. let. Mikuláš Lisický a posádkový veliteľ Košíc plk. pech. Ladislav Bodický boli zbavení funkcie a následne prepustení z armády pre „styky s dôstojníkmi prepustenými z politických dôvodov“. Pri kádrovom hodnotení Ladislava Bodického najviac zavážila legionárska minulosť v Rusku.¹⁶

U iných sa rozhodujúcemu mierou pod vyhodenie z armády podpísala skutočnosť, že počas vojny padli do nemeckého zajatia. Spomeňme veliteľa tankového vojska VO 4 plk. tank. Štefana Čániho, posádkového veliteľa v Bratislave, plk. pech. Jaroslava Kmíčikieviča a náčelníka štábu veliteľstva pechoty na HŠ pplk. gšt. Štefana Murgaša. Ani po roku 1949 neboli osud k niektorým z podobných zhovievavejší. Prepustili napr. veliteľa tankového vojska a oblastného inšpektora brannej výchovy VO 4 plk. tank.

15 VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov Jána Imra, Vojtechu Kováča a Branislava Vladimíra Manicu.

16 VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Jakuba Hluchého, Alexandra Kordu, Jána Straku, Mikuláša Lisického a Ladislava Bodického.

Jána Malára a niekdajšieho veliteľa 4. a 9. divízie plk. gšt. Juraja Staneka.¹⁷ V rovnakom období sa udiala pomerne rozsiahla výmena veliteľov vyšších jednotiek na Slovensku a mnohých preradili na menej zodpovedné miesta.

Tvrdý postih dôstojníkov bývalej slovenskej armády sa však nekončil ich odvolaním z funkcie, či preradením do zálohy, ale v mnohých prípadoch pokračoval aj v občianskom živote. Odňatie hodnosti a degradácia často len predchádzali systematickej perzekúcii, nezákonnej diskriminácii a prenasledovaniu. Niektorí z nich boli ako „najnebezpečnejšie živly“ „izolovaní“ v tábore nútenej práce v Mírove, kde medzi 268 bývalými dôstojníkmi a 9 generálmi¹⁸ (väznenými v rokoch 1949 – 1951) neoprávnene väznili aj generála Kováča a plukovníkov Jozefa Bezruča a Jána Malára.¹⁹ Ocitli sa tu aj pplk. Vladimír Ševčík a mjr. let. Anton Matušek, do tábora nútenej práce zaradený v mylnej domnienke, že ide o príslušníka britskej RAF.²⁰ Mnohí z prepustených prišli po odchode z armády o akýkoľvek nárok na vojenský dôchodok, čím sa dostávali do veľmi zložitej finančnej situácie. Často sa márne pokúšali nájsť si aj podradné zamestnanie.

Len malej časti dôstojníkov sa podarilo opustiť územie republiky a emigrovať do zahraničia. Do augusta 1948 išlo spolu o 191 osôb, medzi ktorými boli aj významní slovenskí predstaviteľia odboja druhej svetovej vojny. Zo Slovákov to bol napr. generál Ambruš, bývalý štátny tajomník MNO a povolení pre veci vnútorné, po februári 1948 inšpektor brannej výchovy v Prahe, ďalej generál šef veterinárnej služby Mikuláš Ferjenčík a bývalý náčelník štábu veliteľstva delostrelectva na HŠ brigádny generál Mirko Vesel, ktorý pre intrigy voči nemu už v októbri 1947 dobrovoľne odišiel z armády. Nesúhlas s nastoleným režimom vyjadril odchodom do emigrácie aj šef americkej sekcie spravodajského oddelenia HŠ pplk. gšt. Peter Vlčko. Z obavy pred prenasledovaním a perzekúciami ušli do zahraničia v priebehu jari 1949 aj generáli Korbel a Trebichavský. Ich príklad nasledoval aj plk. Ciprich, ktorý sa však už nikdy nestreltol so svojou rodinou.

17 VÚA-VHA Praha a VA Trnava, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Štefana Čániho, Jaroslava Kmicikieviča, Štefana Magyara – Murgaša, Jána Malára a Jána Juraja Staneka.

18 BÍLEK, Jiří.: Tábor nucené práce Mŕov. In: *Historie a vojenství*, roč. XLVII, 1998, č. 4, s. 99 – 105.

19 VÚA-VHA Praha, MNO/HSS 1951, č. j. 001516.

20 VA Trnava, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Jozefa Bezruča, Vladimíra Ševčíka a Antona Matušeka.

Do konca roka 1949 prepustili spolu 2 125 dôstojníkov a generálov.²¹ V rámci prvej etapy očistky tak od „vítazného“ februára vzrástal počet prepustených dôstojníkov súhrnom už na 2 965 osôb, z toho bolo 57 generálov – 41 % z ich predchádzajúceho stavu. Necelých 14,4 % zo všetkých prepustených, t. j. 426 osôb, tvorili dôstojníci slovenskej národnosti. Z uvedeného počtu bolo až 318 dôstojníkov armády slovenského štátu, čo v pomere k 15. februáru 1948 predstavovalo 20,5 % z ich celkového početného stavu.²² Ešte hrozivejšia je štatistika prepustených slovenských generálov, z ktorých bolo v priebehu necelých dvoch rokov z armády vyhodených až 10, čo bolo viac ako 58,8 % z ich stavu spred februára 1948. Ak vezmeme do úvahy, že v rovnakom období boli do hodnosti generála povýšení len 4 dôstojníci slovenskej národnosti,²³ z ktorých jeden uvedené obdobie tiež „neprežil“, tak môžeme hovoriť o chladnokrvnej pofebruárovej likvidácii slovenskej generality.

Po armádnej čistke v rokoch 1948 a 1949 dochádza paradoxne k zlepšeniu národnostného zloženia dôstojníckeho zboru v prospech slovenského prvku a podiel Slovákov na celkovom zastúpení v dôstojníckom zbere vzrástol koncom roku 1949 na 18,2 %. Z celkového počtu 19 201 dôstojníkov a generálov k 31. 12. 1949 je tak už 3 495 Slovákov, aj keď posun nastáva predovšetkým v kategórii nižších dôstojníkov, resp. dôstojníkov slúžiacich na nižších veliteľských a štábnych funkciách. Svedčí o tom približne 11,8 % zastúpenie Slovákov na HŠ²⁴ a len 9 % zastúpenie Slovákov v radoch československej generality, keď zo 111 generálov je slovenskej národnosti len 10.²⁵

V rokoch 1950 – 1954 prebieha podľa sovietskeho vzoru a sovietskych skúseností rýchla výstavba československej armády, a to tak zo stránky organizačnej a materiálnej, ako aj zo stránky kádrovej. Oblast personálnej politiky v tomto období výraznou mierou ovplyvňuje roztržka ZSSR s Juhosláviou a dlho očakávaný, komunistickou propagandou neprestajne avizovaný, ozbrojený konflikt medzi Východom a Západom. Proklamovaná téza o triednej a ideologickej podstate tohto stretnutia našla svoj zákonitý

21 BŘACHOVÁ, V.: Ref. 8, s. 110 – 111.

22 ŠVONDRA, M.: Ref. 3, s. 127, 155.

23 VÚA-VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1948 – 1949.

24 Z celkového počtu 338 dôstojníkov ich na HŠ pracovalo iba 40. ŠTAIGL, Jan: K otázke zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbere československej armády po februári 1948. In: Česko-slovenská historická ročenka, 1998, č. 3, s. 124.

25 VÚA-VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1948 – 1949.

odraz vo zvyšovaní požiadaviek na triednu a politickú spoľahlivosť príslušníkov veliteľského zboru. Kedže najvyššie sovietske vojenské kruhy nedôverovali veliteľskému zboru československej armády ani po pofebruárovej očiste, nastala druhá etapa politických represií a perzekúcií, ktoré v spojení s masívnym prílivom „robotníckych“ kádrov nakoniec priniesli v priebehu prvej polovice 50-tych rokov 20. storočia zásadnú zmenu kvality i samotného charakteru veliteľského zboru.

Represívne zásahy naberali na intenzite. Tentokrát sú z pohľadu vládnej moci premyslené a dôsledné – absolútne ignorovali dovtedy ako-tak rešpektované potreby udržania odbornej a profesionálnej úrovne veliteľského zboru na zachovanie bojaschopnosti samotnej armády. Čistky a represie zasiahli všetky skupiny a kategórie dôstojníckeho zboru bez rozdielu a postupne nadobúdali charakter preventívneho teroru, ktorého rozmer a krutosť nemajú obdoby. Odborné hľadiská, ako sú kvalifikácia a nadobudnuté vojnové skúsenosti, beznádejne vytlačili do pozadia a rozhodujúcimi na zotrvanie v armáde a služobný postup sa stali triedne a politické kritériá. „Správny“ triedny profil a politická spoľahlivosť boli podmienené predovšetkým vojenskou minulosťou dôstojníkov, resp. vojenským pôvodom v období, ktoré predchádzalo vzniku československej armády. Stíhaní boli opäť prevažne bývalí príslušníci československých vojenských jednotiek na Západe, znova bola výrazne zasiahnutá aj skupina dôstojníkov slovenskej národnosti. Ide opäť predovšetkým o dôstojníkov pochádzajúcich z armády slovenského štátu, avšak už aj vrátane tých, ktorí sa v priebehu vojny stali príslušníkmi 1. československého armádneho zboru. Na rad sa dostali aj niektorí dôstojníci, ktorým istá obmedzenosť a limit rozsahu predchádzajúcich čistiek „umožnili“ frenetické februárové udalosti „prežiť“.

Druhá vlna pofebruárových represií, ktorá trvala zhruba do konca roka 1952, bola ešte tvrdšia ako predchádzajúca. Postihla opäť najmä vyššie veliteľské kádre a znova výrazne zasiahla aj slovenskú časť vyššieho veliteľského zboru. Pre politickú nespoľahlivosť bolo len v roku 1950 prepustených a následne rôznymi spôsobmi perzekvovaných údajne až okolo 1 835 dôstojníkov.²⁶ V ozvduší permanentného obviňovania veliteľského zboru zo zámerného sabotovania výstavby armády podľa sovietskeho mo-

26 BÍLEK, Jiří: Československá armáda ako objekt a subjekt politických represií. In: *Zborník Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava 1996, s. 94. Autor tu uvádza, že od februára 1948 do konca roka 1950 bolo za československej armády prepustených viac než 4 800 vojakov z povolania, čo pri odrátaní počtu prepustených dôstojníkov za roky 1948 a 1949 nás privádza k uvedenému číslu.

delu prerástla kritika politickej nespoľahlivosti, ktorou mala väčšina zo slovenských dôstojníkov narúšať „morálnu a politickú jednotu“ dôstojníckeho zboru, až do absurdnej roviny obviňovania z pokusov o rozvračanie československej armády a československej štátnosti vôbec.²⁷ V kádrovom hodnotení čoskoro pribudlo aj podozrenie zo „slovenskej nacionalistickej úchylky“. Aby sa zamedzilo šírenie tohto „nebezpečenstva“, v slovenskej časti veliteľského zboru realizovali rad personálnych presunov.²⁸ Približne okolo 500 príslušníkov veliteľského zboru slovenskej národnosti v tomto období prepustili do zálohy, prevelili na nižšie funkcie, alebo zaradili mimo hlavných druhov vojsk.²⁹ Kritická situácia v podíle slovenských kádrov na vyšších funkciách v armáde sa tak len prehlbovala.

V priebehu jari a leta z armády bola nútená odísť trojica ďalších slovenských generálov. Ide o príslušníka 1. československého armádneho zboru v ZSSR, brigádneho generála Františka Engela, náčelníka zdravotnej služby VO 1. V hodnosti generála pritom nebol ani pol roka. Režim mu však umožnil ako jednému z mála v druhej polovici 50-tych rokov 20. storočia návrat do armády. V auguste z armády prepustili bývalého veliteľa VII. armádneho zboru a zástupcu veliteľa VO 3 divízneho generála Mikuláša Markusa a niekdajšieho 2. podnáčelníka HŠ a náčelníka štábu veliteľstva tylu VO 4 brigádneho generála Františka Borského, ktorého zrejme „najväčnejším kádrovým nedostatkom“ bol židovský pôvod.³⁰ Rasoný podtón malo aj prepustenie niekdajšieho člena komisie na potrestanie vojnových zločincov pre veci slovenské a asistenta československého vojenského a leteckého ataše v Londýne mjr. pech. Alexandra Domana. Účastou a dosiahnutými „úspechmi“ na východnom fronte sa z pohľadu vládnej moci skompromitovali aj ďalší vyšší dôstojníci slovenskej národnosti, medzi nimi veliteľ delostrelectva VII. armádneho zboru plk. del. Jozef Vogl, niekdajší posádkový veliteľ v Bratislave a zástupca veliteľa československej vojenskej misie vo Viedni pplk. gšt. Martin Kučera, československý vojenský a letecký ataše v Bukurešti plk. del. Jozef Dobro-

27 ŠTAIGL, Jan: K některým problémům vývoje národnostní struktury veliteľského sboru čs. armády v letech 1948 – 1970. Podkladová štúdia, 1991, s. 5 – 13.

28 ŠTAIGL, Jan: Armáda na Slovensku ako objekt a subjekt politických represí po februári 1948. In: *V tieni totality*. Zborník Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953). Bratislava 1996, s. 45 – 50.

29 VHA Trnava, VO 4 – štáb, č. j. 11020/dôv. 1950.

30 VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov MUDr. Františka Engela, Mikuláša Markusa a Františka Milana Bergera-Borského.

vodský, či veliteľ 7. delostreleckej brigády plk. del. Miloš Vesel. Jeho brata Milana pritom podobný osud stihol v predchádzajúcom roku.³¹

V priebehu roka 1951 očista veliteľského zboru československej armády pokračovala v nezmenšenej miere, predstavovala však akýsi kulminačný bod politickej perzekúcie skupiny vyšších dôstojníkov a generálov. Z politických dôvodov z armády prepustili ďalších 970 dôstojníkov.³² Veľký úbytok nastal najmä v kategórii generálov a plukovníkov, takže možno hovoriť o likvidácii celej armádnej špičky. Podobne ako v priebehu prvej etapy aj v tejto sa evidentne zbavovali slovenských generálov, ktorých minulosť bola akokoľvek spojená s armádou bývalého slovenského štátu. Logicky sa tým len zvýraznila disproporcia v národnostnom zložení československej generality. Zo 48 prepustených generálov³³ je 5 Slovákov, t. j. okolo 10,4 % z uvedeného stavu. Armádu musel na základe vykonštruovaného obvinenia opustiť hodnostne najvyššie postavený Slovák, veliteľ VO 4, zborový generál Michal Širica (zbavený funkcie v septembri predchádzajúceho roku). Mnohých iritovala najmä jeho minulosť počas „legionárčenia“ v Rusku, čo bolo tiež jedným z motívov jeho neskoršieho väznenia. „Porúčať“ sa musel aj prednosta dopravného odboru MNO, brigádny generál Viliam Lichner, ktorému „čiernu škvru“ v podobe účasti na východnom fronte „nevymazalo“ ani zbehnutie zo slovenskej armády a dobrovoľný vstup do československých východných jednotiek. V lete stihol podobný osud aj veliteľa delostrelectva I. armádneho zboru, niekdajšieho veliteľa 10. divízie a delostrelectva VO 4, brigádneho generála Emila Perka. Z politických dôvodov musel odísť aj veliteľ 10. divízie a niekdajší prednosta obranného spravodajstva VO 4 Ján Malár a veliteľ 9. divízie Dezider Kalina. Do generálskej hodnosti boli pritom obaja povýšení len v októbri predchádzajúceho roku.³⁴ Počty prepustených vyšších dôstojníkov z politických dôvodov sú sice pomerne nízke, treba však brať na vedomie, že nepohodlní dôstojníci boli donútení odísť z armády aj pre tzv. zdravotnú a odbornú nespôsobilosť, dosiahnutie vekovej hranice, v nejednom prípade aj na základe vlastnej žiadosti. To je aj prípad prednóstu

³¹ VÚA-VHA Praha a VA Trnava, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Alexandra Deutelbauma – Domana, Jozefa Vogla, Martina Kučera, Jozefa Dobrovodského a bratov Miloša a Milana Veselovcov.

³² DUFEK, Jiří: Postihy některých kategoríí veliteľského sboru. In: *Sborník Destrukce čs. důstojnického sboru po únoru 1948*. Praha 1993, s. 15 – 19.

³³ Tamtiež, s. 16.

³⁴ VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov Michala Širicu, Vilíama Jána Lichnera, Emila Perka, Jána Malára a Dezidera Kišša-Kalinu.

služby vojnového priemyslu VO 4 a profesora Zbrojného vojenského učilišťa pplk. pech. Gustava Neštiaka. Pobyt v nemeckom zajatí ho taktiež robil „nedôveryhodným“. Odísť museli aj ďalší významní a skúsení bojovníci zo SNP, náčelník štátu IV. armádneho zboru a niekdajší prednosta kabinetu úradu štátneho tajomníka MNO plk. gšt. Dušan Jamriška a náčelník štátu 9. divízie pplk. gšt. Vladislav Kužel, niekdajší profesor všeobecnej taktiky na Vysokej škole válečnej, náčelník štátu V. armádneho zboru, či náčelník operačného oddelenia VO 4.³⁵ Rad dôstojníkov Slovákov opäť prevelili na podradné funkcie, alebo na funkcie v službách a „menej dôležitých“ druhov vojsk. Väčšinou išlo o službu v administratívnom, intendantčnom, delostreleckom, technickom a veterinárnom smere, v automobilovom vojsku a mimo armády.³⁶

Rozsiahle čistky však neboli jediným prostriedkom na mocenské a ideologicke ovládnutie armády zo strany komunistického režimu. Kedže armáda mala byť jedným z hlavných garantov mocenského postavenia KSČ, postihli ju zvlášť cítele politické procesy a iné formy súdnych a mimosúdnych perzekúcií. Medzi odsúdenými na dlhorocné tresty odňatia slobody, čiastočnej alebo úplnej konfiskácií majetku a strate občianskych práv sú aj mnohí dôstojníci bývalej slovenskej armády. Za všetkých spomeňme Vojtecha Danieloviča a Alexandra Kordu, ktorí zomreli pri výkone trestu. Ojedinelou výnimkou bol plk. tank. Cyril Kuchta, ktorého po ročnej väzbe rehabilitovali a znova prijali do armády.³⁷ Mnohí zo slovenských dôstojníkov prepustených z armády, vrátane dôstojníkov prepustených v predchádzajúcom období, žili pod prísnym dozorom Štátnej bezpečnosti, boli sledovaní a systematicky šikanovaní, či už formou pravidelných výsluchov alebo organizovaním domových prehliadok.

V nasledujúcim období už čistky a represie zasahovali predovšetkým nižšie kategórie dôstojníckeho zboru, aj keď opäť neobišli ani generalitu. V priebehu rokov 1952 – 1954 prepustili 6 325 dôstojníkov, avšak „už len“ 40 generálov,³⁸ vrátane troch Slovákov. V kolotoči čistiek, v ktorom už bolo veľmi ľahko rozoznať skutočnú nepriateľskú činnosť od činnosti umeľo vykonštruovanej, sa nezriedka jeho obeťou stávali aj jeho samotní iníciátori, resp. tí, u ktorých evidentne prevládala snaha dostať sa do priazne

³⁵ VÚA-VHA Praha a VA Trnava, zbierka kvalifikačných listín a kmeňových listov Gustava Neštiaka, Dušana Jamrišku a Vladislava Kužela-Znievčana.

³⁶ VÚA-VHA Praha, MNO/HKS 1957, sign. 12/12–9.

³⁷ VÚA-VHA Praha a VA Trnava, zbierka kvalifikačných listín a osobných spisov Cyrila Kuchtu.

³⁸ DUFEK, J.: Ref 32, s. 16.

komunistických funkcionárov. Takýto je aj prípad brigádnych generálov Antona Rašlu a Pavla Marcelyho. Rašla už ako bývalý člen odvolacej komisie Slovenskej národnej rady výraznou mierou ovplyvnil formovanie dôstojníckeho zboru povojnovej armády a v čase februárových udalostí zašupoval armádu ako člen organizačnej komisie, v kompetencii ktorej bola činnosť ozbrojených zložiek a použitie represívnych opatrení. Marceľy ako bývalý náčelník oblastnej správy obranného spravodajstva VO 4 a prednosta osobného oddelenia HS, taktiež významnou mierou prispel k „príprave“ víťazného februára. V priebehu rokov 1952 a 1953 boli obaja zo svojich funkcií odvolaní a následne preradení do zálohy. Ich osudy boli napriek tomu rôzne. Kým Rašla bol viackrát väznený, Marceľmu „umožnili“ zaradiť sa späť do spoločnosti. V rámci ťaženia proti slovenským buržoáznym nacionalistom bol začiatkom roku 1953 do zálohy preradený aj náčelník vševojskovej fakulty Vojenskej akadémie v Prahe generál Július Nosko, niekdajší veliteľ 2. divízie a veliteľ Vysokej školy válečnej, v čase SNP náčelník štabu povstaleckej armády.³⁹

V prvej polovici 50-tych rokov minulého storočia teda dochádzalo v dôstojníckom zbere k systematickému znižovaniu stavu počtom príslušníkov bývalej slovenskej armády, čo dokumentuje pokles ich podielu na celkovom počte príslušníkov zboru z 15,2 % v roku 1950 na iba 6,1 % v roku 1954.⁴⁰ Úbytok príslušníkov bývalej slovenskej armády je v tomto období v porovnaní s ostatnými prepustenými dôstojníkmi podstatne vyšší. Nie je však až taký viditeľný ako v predchádzajúcim období. Príčinou je obruský početný rast dôstojníckeho zboru československej armády, ktorý v priebehu štyroch rokov vzrástol o takmer dva a polkrát. Kým k 1. 1. 1951 bolo v armáde 19 765 dôstojníkov a generálov, potom k 1. 1. 1954 ich počet stúpol až na 46 741.⁴¹ Paradoxnou je skutočnosť, že hoci otázka národnostného zloženia dôstojníckeho zboru bola po celé obdobie jeho búrlivého rastu ponechaná živelnému vývoju, sprievodným javom armádnych čistiek je zdanivo nepatrne zlepšovanie národnostnej otázky v prospech slovenského prvku. Kým totiž k 1. 1. 1951 tvorili dôstojníci slovenskej národnosti s počtom 3 716 z celkového stavu dôstojníkov československej armády

39 VÚA-VHA Praha, zbierka kvalifikačných listín, kmeňových listov a osobných spisov JUDr. Antona Rašlu, Pavla Marcelyho a Júliusa Noska.

40 VÚA-VHA Praha, MNO/KS 1954, č. j. 0020230.

41 VÚA-VHA Praha, MNO/VR, 32. zasadnutie Vojenskej rady pri MNO z 1. 3. 1954.

18,8 %, k 1. 1. 1954 sa tento počet vyšplhal až na 8 919 osôb, hoci percentuálne vyjadrenie 19,1 % už také markantné nebolo.⁴²

Kedže sa však príliv dôstojníkov slovenskej národnosti do československej armády pomaly, ale isto znižoval a národnostné zloženie ani zďaleka nezodpovedalo národnostnému zloženiu obyvateľstva štátu, dochádza k prvým nesmelým pokusom o cieľavedomé zvyšovanie dôstojníkov slovenskej národnosti a „urýchľovanie“ ich služobného postupu. Jej dôsledkom je okrem iného aj zmena v prístupe k hodnoteniu dôstojníkov vojnovej slovenského štátu na individuálnom a diferencovanom princípe. Ten mal tentokrát prihliadať už nielen na to, kedy a akým spôsobom sa dôstojníci zapojili do boja proti fašizmu, prípadne kedy, za akých okolností a z akých pohnútok zbehli zo slovenskej armády, ale aj na to, či šlo o dôstojníkov, ktorí v nej slúžili ako dôstojníci, rotmajstri a poddôstojníci alebo o dôstojníkov, ktorí boli do bývalej slovenskej armády iba povolaní do výkonu základnej služby, resp. boli do nej mobilizovaní.⁴³ Relatívne zlepšenie tejto otázky však nastalo až v druhej polovici 50-tych rokov 20. storočia.

42 Tamtiež, 31. zasadnutie Vojenskej rady pri MNO z 21. 1. 1954

43 VÚA-VHA Praha, MNO/HKS 1957, sign. 12/1 – 9.

Obete okupácie 1968

Mgr. Patrik Košický (1973), absolvent FiF UK v Bratislave. Vedúci oddelenia rekonštrukcie dokumentov v rámci Sekcie právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov Ústavu pamäti národa. Zaoberá sa analýzou zahraničnej rozviedky a udalosťami rokov 1968 – 1969. Publikuje v štvrtročníku Pamäť národa.

Okupáciou Československa v noci z 20. na 21. augusta 1968 sa začala nie len etapa takzvanej normalizácie, ale aj krvavá epocha novodobých dejín, ktorá si vyžiadala desiatky nevinnych mŕtvych. „Bratská pomoc“ Sovietskeho zväzu priniesla tragédie do rodín, ktoré by to najmenej čakali. Dezorientovaní a vyhladovaní rádoví vojaci, zaslepení komunistickou propagandou de facto plnili rozkazy svojich veliteľov. Zaskočení odporom obyčajných ľudí neboli pripravení niesť zodpovednosť za vraždy, ktorých boli aktérmi. Dodnes sú vedené spory, či išlo o vojnový stav alebo o potlačenie kontrarevolúcie, ktorá sa v skutočnosti skrývala v myslach obyčajných ľudí.¹ Faktom ostáva, že špičky vtedajšej politickej moci podpísali pozvanie vojsk Varšavskej zmluvy ako odozvu na zmeny, ktoré sa udiali na poslednom zjazde KSC, a dôsledky Pražskej jari.

Po viac ako pätnástich rokoch od pádu komunizmu boli známe iba počty obetí, nie však ich mená. Po novembri 1989 vznikol Úřad pro řešení důsledků pobytu sovietských vojsk na území ČSFR, ktorý sa zaoberal odškodňovaním obetí, ale iba v prípadoch, ak o to požiadali sami alebo ich príbuzní. Úřad pôsobil len do rozdelenia Československa. Po rozdelení došlo k delimitácii archívnych dokumentov, avšak archiválie spadajúce do pôsobnosti ministerstva obrany ostali v prevažnej miere v českých vojen-

1 Jedným z príznakov vojnového stavu je vyhlásenie zákazu vychádzania. Tak napríklad veliteľstvo sovietskych vojsk v Rimavskej Sobote vyhlásilo rozkazom zo dňa 24. 8. 1968 zákaz vychádzania v čase od 21.00 do 05.00 h. Porov. AMV SR, fond V/T 11, inv. j. 48: *Rozkaz Vojenského veliteľstva sovietskych vojsk mesta a okresu Rimavská Sobota číslo 1.*

ských archívoch. Týka sa to aj dokumentov z obdobia okupácie 1968, ktoré sú dodnes v správe Vojenského archívu v Prahe. Podľa posledných informácií boli tieto archiválie počas posledných povodní v roku 2002 zaplavené a v súčasnosti sú zmrazené a čakajú na rekonštrukciu. Ide o vyšetrovacie spisy, ktoré vznikli na odboroch vyšetrovania príslušných Mestských správ Verejnej bezpečnosti v mieste, kde okupačné vojská usmrtili či zranili ľudí. Vyšetrovateľ začal trestné stíhanie neznámeho páchateľa vo veci ubliženia na zdraví v prípadoch smrti, ťažkého ubliženia na zdraví so smrteľným následkom. Vyšetrovanie prebiehalo výpovedami svedkov, súdnou pitvou či odborným lekárskym nálezzom. V konečnom dôsledku boli vyšetrovacie spisy ukončené prerušením trestného stíhania, pretože nebolo možné určiť vojaka, ktorý strieľal, či viedol motorové vozidlo a ani veliteľa jednotky, ktorý vydával rozkazy. Na základe legalizácie pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR² boli všetky vyšetrovacie spisy týkajúce sa usmrtení a zranení počas okupácie postúpené príslušnej vojenskej obvodovej prokuratúre. Potvrdzujú to aj záznamy v spisovej knihe Krajnej prokuratúry v Košiciach, kde boli k 31. augustu 1968 postúpené vyšetrovacie spisy vojenskej prokuratúre do Prešova.³ Pri zhromažďovaní dokumentácie o usmrtených a zranených osobách v auguste 1968 ostával teda jediný prameň, a to Archív Ministerstva vnútra SR v Levoči, v ktorom boli sústreďené denné hlásenia z tragickej augustových dní a v ojedinelých prípadoch aj kópie spomínaných vyšetrovacích spisov. Okrem ťažkopádneho policajného slovníka sú v denných hláseniach často zaznamenané nepres-

-
- 2 Dňa 16. októbra 1968 podpísal predseda vlády O. Černík zmluvu o dočasnom pobytu sovietskych vojsk. Za ruskú stranu zmluvu podpísal A. Kosygin. O dva dni neskôr, 18. októbra 1968, bola zmluva predložená na schválenie 27. plenárному zasadaniu Národného zhromaždenia. Za „Zmluvu medzi vládou Československej socialistickej republiky a vládou Zväzu sovietskych socialistických republík o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území Československej socialistickej republiky“ vtedy hlasovalo 228 poslancov, 10 sa zdržalo hlasovania a 3 boli proti. Porov. PECKA, Jindřich a kol.: *Sovetská armáda v Československu 1968 – 1991*. Praha 1996, s. 36.
- 3 Generálna prokuratúra – Hlavná vojenská prokuratúra – vydala dňa 21. 10. 1968 dočasný metodický pokyn, ktorým sa mali riadiť československé prokuratúry v prípadoch trestných vecí príslušníkov sovietskych vojsk. V článku 7 tohto pokynu upravuje postúpenie vyšetrovacích spisov príslušnej vojenskej prokuratúre v prípadoch, keď je možné očakávať súdne konanie alebo je potrebné ich postúpiť sovietskym orgánom na ďalšie opatrenia. Ten istý článok stanovuje dozor nad vyšetrovaním týchto vecí vojenskej prokuratúre. Porov. AMV SR, f. V/T 7, inv. j. 288: *Dočasný metodický pokyn k postupu čsl. vojenských prokuratúr v trestných veciach príslušníkov sovietskych vojsk*.

né mená či dátumy narodenia obetí. Jedinečnosť týchto záznamov spočíva v ich podrobnom necenzurovanom opise jednotlivých udalostí, tak ako sa stali. Hľásenia z krajských správ Zboru národnej bezpečnosti boli zjednotené na základe rozkazu generála Egyda Pepicha, ktorý zasnal ďalekopisom 29. augusta 1968 všetkým náčelníkom krajských správ ZNB.⁴ Do 31. augusta 1968 mali byť vypracované hodnotenia doterajšej situácie vrátane počtov mŕtvych, zranených, násilných trestných činov, ľudí vzatých do väzby, ako aj hodnotenie verejnej mienky. Správy boli zasielané na KS ZNB Bratislava a na ich základe bolo vypracované hodnotenie situácie pre Slovenskú národnú radu a Ústredný výbor KSS.

Vzhľadom na to, že mnohé správy obsahujú tak gramatické, ako aj vecné chyby (napr. prehláskované priezviská), rozhodol som sa ponechať ich v pôvodnej podobe. Správy Verejnej bezpečnosti napriek svojim chybám boli dôležitým podkladom na zostavenie primárneho zoznamu obetí okupácie. Druhým krokom bolo overenie mien v knihách zomrelých na príslušnej matrike a pri usmrtených aj overením priamo na mieste pochovania. Výsledkom je zoznam 21 usmrtených ľudí, ktorých prípady boli zadokumentované a overené. V prípadoch zranenia bolo zadokumentovaných 130 prípadov zranení, ktorých overovací proces stále trvá.

Košice

V skorých ranných hodinách prekročili okupačné vojská hranice mesta Košice a cez námestie sa presúvali ďalej na západ. Od 9.00 h sa začali na námestí zhromažďovať ľudia a verejne prejavovať nesúhlas s príchodom vojsk. „*V Košiciach došlo k zastaveniu kolony prechádzajúcich vojsk, kde sa zhromaždilo niekolko stoviek obyvateľov, prevažne mladých ľudí. Tito začali hádzať kamene, tehly a iné predmety do vojenských áut, v dôsledku čoho z niektorých áut boli vystrelené výstražné salvy... Pozdejšie v dôsledku opakovanych útokov kamením zo strany občanov došlo k výstrelem medzi obyvateľov, pri ktorých bolo zranených 10 občanov, medzi nimi jeden občan SRN.*“⁵ Mestská správa Verejnej bezpečnosti vyslala na námestie 30 policajtov, ale nepodarilo sa im upokojiť situáciu. Po dohode s veliteľmi okupačných jednotiek presmerovali presun vojsk mimo námestia na juhovýchodnú tra-

4 Porov. AMV SR f. U012, inv. j. 137: č. j.: VB-006/10-68. Ďalekopis č. 1188 z 29. 8. 1968 prijatý na KS ZNB Košice.

5 AMV SR, f. U012, inv. j. 137: Situačná správa KS ZNB Košice zo dňa 21. 8. 1968. Správa bola zaslaná FMV Praha, HS VB Praha, I. námestníkovi MV Praha a ÚV KSS Bratislava.

su cez Prešovskú ulicu. V popoludňajších hodinách opäť ľudia protestovali aj na tejto trase. „*Asi o 11.00 hod. nastala ťažká situácia na juhozápadnej ceste na Moldavskej ulici, kde asi 500 ponajviacej mladých ľudí do prechádzajúcich armád, kde z kolony došlo k výstrelom medzi obyvateľov, pri ktorých výstrelach bolí zranené 4 osoby.*“⁶ Opäťovne došlo k výstrelom, pri ktorých boli zranení ďalší ľudia. Dôležité objekty v meste obsadili sovietski vojací. Počas noci hliadkovali v celom meste vojací a pri spozorovaní ľudí strieľali do vzduchu. Celkovo bolo v Košiciach 7 ľudí usmrtených a 71 zranených.

HAMRÁK Michal († Košice), narodený: 14. 3. 1952, 21. 8. 1968 o 12.30 h zasiahnutý streľou priamo do srdca.

HATALA Ján († Košice), narodený: 20. 5. 1949, 21. 8. 1968 utrpel strelné poranenia pečene, dvanásťtorníka, obličeiek a brušnej aorty.

HORVÁTH Bartolomej († Košice), narodený: 23. 5. 1947, 21. 8. 1968 zasiahnutý streľou do brucha a ľavej ruky. Na následky zranenia zomrel 11. 9. 1968 o 16.45 h v nemocnici na Rastislavovej ulici v Košiciach.

KOLESÁR Jozef († Košice), narodený: 19. 3. 1933 v Barci, 21. 8. 1968 na Námestí osloboditeľov utrpel priestrel hlavy s rozsiahlym poranením mozgu.

LÁSZLÓ Ján († Košice), narodený: 14. 3. 1915, 21. 8. 1968 o 15.30 (16.30) h utrpel priestrel hlavy s rozsiahlym poranením mozgu.

MARTONÍK Ladislav († Košice), narodený: 28. 12. 1944, 21. 8. 1968 o 13.00 h na Prešovskej ceste v Košiciach zasiahnutý streľou do hlavy. Na následky zranenia zomrel 22. 8. 1968 o 9.30 h v nemocnici na Rastislavovej ulici v Košiciach.

SCHMIEDT Ivan († Košice), narodený: 7. 7. 1941, 21. 8. 1968 na rohu Leninovej a Štúrovej ul. v Košiciach zasiahnutý streľou do hlavy. Priestrel hlavy a zlomenina spodiny lebečnej.

Rožňava

V popoludňajších hodinách dorazili okupačné vojská do mesta Rožňava, kde ich už pri vstupe do mesta čakal dav ľudí, ktorý zatarasil most a chcel tak zabrániť ďalšiemu pohybu vojenskej kolóny. V správe z decembra je tento počin hodnotený už ako narušenie verejného poriadku. „*Cez okres prechádzajú kolóny sovietskej armády. Na Košickej ceste v Rožňave v blízkosti križovatky ciest smerom na Plešivec Rožňava, zatarasilo telom asi 500 obča-*

6 AMV SR, f. U015, inv. j. 18: Situácia na úseku verejného poriadku pri prechode vojsk Varšavskej zmluvy cez Košice – hlásenie. Datované dňa 21. 8. 1968 Mestskou správou VB v Košiciach a adresované KS ZNB Košice.

nov cestu kolóne armády SSSR asi o 11. 45 hod., ktoré zatarasenie trvá až dosiaľ a to tak, že celá kolona bola donútená sa zastaviť... V dôsledku toho došlo zo strany sovietskych vojakov k streľbe na výstrahu, pri čom došlo k usmrteniu jednej osoby.⁷ Pri tejto streľbe bolo 6 osôb zranených. K usmrteniu došlo pri manévrovaní tanku, ktorý sa snažil obísť most a zachytil jedného človeka a pritlačil ho k stene domu, čím mu spôsobil ťažké poranenia, ktorým pri prevoze do nemocnice podľahol.

CIBERAJ Štefan († Rožňava), narodený: 4. 11. 1939, 21. 8. 1968 zachytený sovietskym tankom a pritlačený k stene obytného domu. Utrpel pomliaždenie panvy a došlo k odtrhnutiu pravej dolnej končatiny.

K závažnému incidentu zo strany sovietskych vojakov došlo aj vo večerných hodinách 25. augusta 1968. Bezdrozne začali strieľať do hotela Kras, pričom zranili jedného občana. Paradoxné je, že pri tejto streľbe boli dvaja sovietski vojaci zranení svojimi vlastnými ľuďmi. Po tomto „besnení“ obsadili budovy OV KSS, Okresného národného výboru, Okresného oddelenia VB, Okresného súdu a prokuratúry.

Dve vážne dopravné nehody sa stali 26. augusta 1968, keď najskôr nedalo vojenské cisternové vozidlo prednosť v jazde motocyklistovi a keď v nočných hodinách narazil motocyklista do neosvetleného tanku stojaceho na ceste. V prvom prípade išlo o Jána Korintuša, ktorý utrpel zlomeninu stehennej kosti a v druhom prípade Ján Gonos utrpel vážne poranenia s práčeneschopnosťou 7 týždňov.

Poprad

„V meste Poprad od 11.00 hod. bola občanmi, najmä mládežou rôzneho veku, asi 600 občanmi zatarasená premávka, ktorá hatila plynulý prechod vojskám waršavskej zmluvy. Pri tejto zátarase boli občanmi na vojakov waršavskej zmluvy hádzané kamene pričom voják z tanku pustil dávku zo samopalu, následkom čoho došlo k zraneniu nižšie uvedených občanov...⁸ Popradčania na znak protestu na niekoľkých tankoch prederavili prídavné palivové nádrže a zapálili. Pri streľbe na námestí bol 1 človek usmrtený a 15 ľudí zranených.

7 AMV SR, f. U012 inv. j. 137: Situačná správa OO VB Rožňava zo dňa 21. 8. 1968. Č. j. sv-135/01-1968. Správa bola doručená ďalekopisom KS ZNB Košice 21. 8. 1968 o 16.50 h.

8 AMV SR, f. U012, inv. j. 137: Situačná správa OO VB Poprad zo dňa 21. 8. 1968 o 15.35 h.

BONK Jozef († Poprad), narodený: 24. 7. 1949, 21. 8. 1968 na námestí v Poprade utrpel strelné poranenia, ktorým na mieste podľahol.

Važec

Na ceste medzi Štrbou a Važcom pri presúvaní vojenskej kolóny sa zrazil motocykel s tankom. Vodič bol usmrtený na mieste a spolu jazdkyňa dcéra Daniela Moštenická bola zranená.⁹

MOŠTENICKÝ František († Važec), narodený: 21. 8. 1921, 21. 8. 1968 okolo 13.00 h na ceste medzi Važcom a Štrbou bol zrazený pri jazde na motocykli sovietskym tankom.

Sučany

„Dňa 28. 8. 1968 o 15.30 hod. v obci Sučany, okr. Martin bola usmrtená chodkyňa Anna Ulická, nar. 7. 9. 1951 ktorá pri prechode cez vozovku bola zrazená nákladným autom sov. armády a na mieste usmrtená.“¹⁰ Podľa svedeckých výpovedí však šestnásťročná Anička stála na chodníku v čase, keď tadiaľ prechádzala kolóna vojenských cisternových automobilov. Jedno z nich vyšlo na chodník a pri náraze ju stiahlo na vozovku, kde ju následne prešli ešte dve vojenské cisterny a bez zastavenia pokračovali ďalej. Cestu po nehode zatarasil autobus, aby zamedzil ďalšiemu pohybu vozidiel.

ULICKÁ Anna († Sučany), narodená: 7. 9. 1951, 28. 8. 1968 o 13.30 h bola na chodníku zachytená ruským cisternovým automobilom a následne prejdená ďalšími dvoma cisternovými automobilmi.

Detva

„Asi o 13.30 hod. pri prechádzaní sovietskych tankov popri sídlisku Detva, zhromaždilo sa pri ceste viac ľudí, ktorí pokrikovali, posunkami ukazovali nevôľu nad príchodom vojsk a tiež hádzali kamene. Potom sa ozvala z jedného obrneného vozidla streľba zo samopalu a z pušky pričom boli zabité dva občania.“¹¹

9 Porov. AMV SR, f. V/T011, inv. j. 56: Prehľad o incidentoch vzniklých pri obsadení ČSSR. Vypracovala KS ZNB Banská Bystrica dňa 2. 9. 1968 pre MV ČSSR.

10 Tamtiež.

11 AMV SR, f. V/T 11 inv. j. 301: Hľásenie o situácii v okrese Zvolen. Č. j.: SV-02897/01-1968. Vypracované OO VB Zvolen 21. 8. 1968 o 15.00 h a adresované KS ZNB Banská Bystrica.

GAVORNÍK Rudolf († Detva), narodený: 20. 4. 1950, 21. 8. 1968 o 13.30 h postrelený zo samopalu (ľahkého guľometu) na sídlisku v Detve. Prevezený do nemocnice v Lučenci, kde o 21.15 h zraneniam podľahol.

ZDECHOVAN Štefan († Detva), narodený: 14. 7. 1940, 21. 8. 1968 o 13.30 h usmrtený dávkou zo samopalu (ľahkého guľometu) na sídlisku v Detve. Utrpel strelné poranenie hrudníka a ľavého predkolenia.

Zvolen

Od rána 21. augusta 1968 sa po námestí vo Zvolene presúvali kolóny okupačných vojsk. Okolo jednej hodiny popoludní začala sa streľba do vzduchu pred hotelom Poľana, kde bolo zhromaždených asi 1 500 ľudí. Po streľbe začal dav hádzať do tankov kamene. V rovnakom čase zaznela streľba zo sovietskeho vrtuľníka smerovaná medzi železničnú stanicu a hrad. O dve hodiny nato došlo k usmrteniu Jána Leváka, ktorý sa snažil odohnať spred tankov mladých ľudí a sám sa postavil pred tank. Podľa svedkov dal veliteľ tanku pokyn vpred a tank sa dal do pohybu. „*Usmrtený v horlivej snahe zabrániť idúcim tankom v ďalšej jazde vbehol do jazdnej dráhy a bol usmrtený. Tank po prejedení človeka, pokračoval bez zastavenia v ďalšej jazde.*“¹² Vo Zvolene bolo podľa policajných záznamov 6 ľudí zranených a jeden usmrtený.

LEVÁK Jozef († Zvolen), narodený: 22. 6. 1930, 21. 8. 1968 o 15.00 h prejedený tankom v snahe zabrániť mu v ďalšej jazde. Po usmrtení tank nezastavil a ďalej pokračoval v jazde.

Ladomerská Vieska

V noci 25. augusta 1968 o 22.25 h v obci Ladomerská Vieska v okrese Žiar nad Hronom narazil motocyklista do stojaceho neosvetleného nákladného vojenského vozidla. Zraneniam na mieste podľahol.¹³

HLAVÁČ Pavol († Ladomerská Vieska), narodený: 10. 3. 1939, 25. 8. 1968 o 21.50 h bol usmrtený pri zrážke jeho motocykla s vojenským nákladným vozidlom.

¹² Tamiež: Hlášenie o situácii v okrese Zvolen. Č. j.: SV-02897-1/01-1968. Vypracované OO VB Zvolen 21. 8. 1968 o situácii po 15.00 h adresované KS ZNB Banská Bystrica.

¹³ Podľa správy KS ZNB Banská Bystrica z 2. 9. 1968 išlo o následok neopatrnej jazdy. Porov. AMV SR, f. V/T 011, inv. j. 56: Prehľad o incidentoch vzniklých pri obsadení ČSSR. Č. j.: VB-180/02-1968.

Topoľníky

Tragédia v Topoľníkoch (okres Dunajská Streda) sa odohrala priamo pred domom obete Alojza Zsigárdiho. Ráno 21. augusta 1968 odišiel na roľnícke družstvo, kde zapriahol kone a vrátil sa aj s vozom pred dom. Kone s vlečkou odstavil v priekope pri dome. „*V tom čase práve cez obec Topoľníky prechádzali vojská ZSSR s tankami... Po prejdení tejto kolony išli za chvíľu ďalšie tri tanky, ktoré išli celkom po pravom okraji smerom z Čalova na Galantu. Keď tieto tanky prichádzali ku konskemu záprahu silne hučali... uskočil do ľavej strany, k ľavému konu, ktorý od seba odhodil Alojza Zsigárdiho priamo pod tank, ktorým potom bol Zsigardi prejdený.*“¹⁴

ZSIGÁRDI Alojz († Topoľníky), nar.: 24. 3. 1923, 21. 8. 1968 v obci Topoľníky prejdený tankom a na mieste usmrtený.

Bratislava

Opis udalostí v Bratislave najlepšie zachytávajú výpovede svedkov, ktoré sa nachádzajú v kópiach vyšetrovacích spisov mestskej správy VB. „*Pred univerzitou stálo spolu s nami množstvo ďalších ľudí, zväčša mladších a to chlapcov a medzi nimi aj ženy alebo dievčatá. Niektorí stáli na chodníku, niektorí na schodoch univerzity a ľudia svoju nevôľu s vojakmi prejavovali rôznymi výkrikmi a hádzaním kameňov alebo tehál... Postupne však, ako tanky a potom i panciere a aj nákladné autá s vojakmi, kryté plachtovinou prichádzali zo smeru od Reduty Vajanského nábrežína a ľudia po nich hádzali, neviem z ktorého áut, len naraz som začul dávku striel akoby zo samopalu ... Súčasne s tým som začul akýsi výkrik z mojej ľavej strany a keď som sa tým smerom obzrel, videl, že takmer súčasne s Mirom Veselým, spadla na dlažbu aj nejaká dievčina asi 16-ročná.*“¹⁵ Takýto bol priebeh usmrtenia 16-ročnej Danky Košanovej, ktorej aj napriek poskytnutiu okamžitej lekárskej starostlivosti nebolo možné zachrániť život. Spoločne s ňou boli pri Univerzite Komenského zastrelení ešte dva ľudia.

Na druhý deň 22. augusta 1968 sa podobná tragédia odohrala na Námestí SNP pri budove pošty. V tom čase už boli okupačné vojská rozmiestnené po celej Bratislave. Ľudia sa s nimi dávali do reči a v mnohých

14 Uznesenie Skupiny vyšetrovania VB v Dunajskej Strede zo dňa 7. 10. 1968. Kópiu dokumentu poskytol syn Alojz Zsigárdi a nachádza sa v ÚPN.

15 AMV SR, f. R014, inv. j. 192: Výpoveď svedka Pavla Loja zo dňa 17. 9. 1968. In: Vyšetrovací spis VV-710/10-68 pre trestný čin ublženia na zdraví so smrteľným výsledkom u poškodenej Margity-Dany Košanovej, podľa §222 odst. 1,2 tr. zák.

prípadoch im otvorené povedali, čo si myslia. Výpovede svedkov potvrdzujú sklamanie a hnev vojakov pri zisteniach, že ich ľudia prijímajú ako okupantov. „*Tento vojak nás touto puškou prvý začal odháňať pri čom mal túto pušku v oboch rukách a mieril na nás. Najmä preto sa potom ľudia z uvedeného miesta začali rozchádzať. Na to som potom videl. Že ďalší vojak, ktorý mal na rukách samopal v ktorom mal ohnutý zásobník na náboje prišiel od tanku na roh chodníka a otočil sa smerom hore ako k Domu obuvi a jednou rukou natiahol samopal. ... vtedy za mnou asi na vzdialenosť jedného metra padol na zem jeden mne neznámy chlapec, ktorý bol zastrelený zo zadu a padol na chodník. ... Hned na to kúsok od tohto chlapca padol na zem zranený aj ďalší chlapec.*“¹⁶ Tým prvým bol 16-ročný Peter Legner a spolu s ním bol postrelený Jozef Szvityel, ktorý následkom zranenia podľahol až o niekoľko mesiacov.

HOLÍK Ján († Bratislava), narodený: 25. 4. 1923, 21. 8. 1968 o 12.30 h zasiahanutý dvoma strelnami do tváre na Šafárikovom námestí pri Univerzite Komenského v Bratislave.

KOŠANOVÁ Dana († Bratislava), narodená: 24. 7. 1953, 21. 8. 1968 o 12.30 h bola na schodoch Univerzity Komenského v Bratislave zasiahanutá do bedrovej oblasti. Bola prevezená na II. chirurgickú kliniku Fakultnej nemocnice, kde zraneniu podľahla.

LEGNER Peter († Bratislava), narodený: 3. 3. 1952, 22. 8. 1968 medzi 12.00 a 13.00 h bol postrelený do hrudníka a brucha na Námestí SNP (pri poště) v Bratislave. Zomrel po prevoze do nemocnice.

SIVÁK Stanislav († Bratislava), narodený: 12. 2. 1939, 21. 8. 1968 o 12.30 h bol postrelený na Šafárikovom námestí pri Univerzite Komenského v Bratislave do brucha (odrazená gulkka). Zomrel po prevoze do nemocnice.

SZVITYEL Jozef († Bratislava), narodený: 16. 12. 1949, 22. 8. 1968 o 12.30 hod. bol na Nám. SNP pri poště od chriba postrelený ruským vojakom zo samopalu. Utrpel priestrel brušnej dutiny. Po niekoľkých mesiacoch následkom zranenia podľahol.

Česká republika

V Prahe bol počas obrany rozhlasu pred obsadením okupačnými vojskami zastrelený Milan Lamper. Tento prípad nie je podrobne zdokumentovaný.

---

16 AMV SR, f. R014, inv. j. 203: Výpoveď svedka Zoltána Negyedího zo dňa 11. 9. 1968. In: Vyšetrovací spis VV-723/10-68-RL pre trestný čin fažkej ujmy na zdraví so smrtefným výsledkom podľa §222, odst. 1, 2 tr. zák.

ný, podľa svedkov sa v tom čase nachádzal v Prahe a svojou prítomnosťou pri budove rozhlasu reagoval na výzvu občanom.

Aj keď sa tento posledný prípad beztrestného usmrtenia odohral až takmer dva mesiace po okupácii a mimo Slovenska, jeho priebeh je natoľko šokujúci, že nie je možné ho v tejto štúdii opomenúť. V noci z 11. na 12. septembra 1968 Slováka Jozefa Oprendeka sovietski vojaci krivo obvinili z krádeže alkoholu. Následne ho vojaci odviedli mimo obec, kde sa domáhali priznania a vrátenia alkoholu. Podrobny priebeh nie je úplne známy, lebo sa všetko odohrávalo bez nežiaducich svedkov. Po takmer 48-ich hodinách bol nájdený a prevezený do nemocnice s početnými strelnými poraneniami. Zraneniam v nemocnici podľahol.

OPRENDEK Ondrej († Velemín), narodený: 30. 11. 1936. Zomrel 14. 9. 1968.

Sviečková demonštrácia v Bratislave

Mgr. Patrik Dubovský (1965), absolvent FiF UK v Bratislave, Katedra československých dejín a archívnicstva (1988). Pracuje v Archíve ÚPN. Zaoberá sa perzekúciami cirkvi v ČSR po roku 1948. Publikuje v štvrtročníku Pamäť národa.

Dňa 25. marca 1988 v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí sa konalo zhromaždenie prevažne veriacich občanov. Po prvotnom historickom prebádaní ho možno považovať za najdôležitejšie protirežimové vystúpenie od čias Charty 77, resp. už od Pražskej jari 1968. Jeho značné ideové záemie možno vidieť v charaktere pontifikátu pápeža Jána Pavla II. od roku 1978, vo vývoji v Poľsku po nástupe Solidarity a tiež v šíriacej sa atmosfére Gorbačovovej perestrojky.

Táto manifestácia za náboženské i za občianske slobody bola vyvrcholením aktivít tzv. tajnej alebo prenasledovanej cirkvi, laického apoštolátu i niektorých pokusov oficiálnej cirkevnej hierarchie v 80-tych rokoch minulého storočia, hoci na začiatku jej organizátori túto ambíciu nemali. V tejto súvislosti treba spomenúť niektoré udalosti, ktoré predchádzali a podmienili túto manifestáciu, neskôr nazvanú sviečková manifestácia (demonštrácia) alebo Bratislavský veľký piatok.

V dňoch 6. – 7. júla 1985 na 1100. výročie smrti sv. Mctoda sa konala púť na moravský Velehrad. Zúčastnilo sa na nej do 200 000 ľudí, medzi nimi množstvo knázov, rehoľníkov a rehoľných sestier a niekoľko biskupov. Napriek tomu, že štátne orgány (minister kultúry ČSR Klusák) v spolupráci so Zdrúžením katolíckeho duchovenstva Pacem in terris (ZKD PIT) plánovali modelovať túto púť ako manifestáciu mierového vlastenectva a dobrého stavu náboženského života v ČSSR, pútnici spontánne kriticky reagovali na prejavy štátnych funkcionárov a na potláčanie náboženskej slobody a cirkevného života. Púť nadobudla svoj pravý náboženský charakter. Na púti bol prítomný aj pražský kardinál František Tomášek, ktorého pútnici prijali ako svojho ozajstného duchovného pastiera. Táto púť bola

silným impulzom oživenia laického náboženského života i diskusií o cirkevnej politike v ČSSR.

Komunistický režim reagoval pritvrdením akcií najmä voči aktívnym kňazom, ktorí sa nechceli dať skorumpovať členstvom a prácou v ZKD PIT. Tragickým výsledkom bola vražda farára Štefana Poláka v Borovciach, ktorého našli brutálne zavraždeného 8. októbra 1987. Spôsob vraždy niesol jasný rukopis ŠtB.¹

Onedlho, 30. októbra 1987, tajne vysvätený biskup Ján Chryzostom Korec napísal rozsiahly list novinám Rudé právo, v ktorom zosumarizoval prenasledovanie cirkvi v Československu za predchádzajúcich 40 rokov. Kópie tohto listu kolovali v stovkách a v spoločenskom vedomí bolo cítiť súhlas s jeho textom.

V novembri 1987 zomrel biskup Trnavskej diecézy Mons. Július Gábriš, ktorý dokázal v rámci daných možností odolávať tlaku komunistického režimu a usiloval sa o maximálne možný rozvoj náboženského života. Jeho pohreb 18. novembra 1987 sa stal tichou demonštráciou veriacich za náboženskú slobodu. Na pohrebe sa zúčastnilo približne 15 000 ľudí, arcibiskup Silvestrini z Vatikánu a tiež pražský kardinál František Tomášek. Pápež Ján Pavol II. udelil zosnulému titul arcibiskup. Ešte pred pohrebom konzultori Trnavskej diecézy zvolili za administrátora diecézy Jána Sokola, dekana farnosti Sered'. Kým štátne orgány s voľbou nesúhlasili, Vatikán ju uznal.²

Dalšími aktivitami, vedenými najmä laickým apoštoliatom, v ktorom sa angažovali a viedli ho najmä napr. František Mikloško, Vladimír Jukl, Silvester Krčmér, bolo tajné náboženské vzdelávanie, tajné duchovné cvičenia, mládežnícke akcie na záchrannu kultúrnych sakrálnych pamiatok, tlač, pašovanie a distribúcia proskribovanej literatúry a tiež niekoľkotisícové púte na Levočskú horu, do Turzovky, Mariánskej a 15. septembra na sviatok Sedembolestnej Panny Márie – Patrónky Slovenska – do Šaštína.

Dňa 29. novembra 1987 niekoľko moravských katolíckych laikov organizovalo podpisovú akciu za náboženské slobody s 31 požiadavkami s názvom: *Podnetky katolíkov na riešenie situácie veriacich občanov v ČSSR*. Akciu odsúhlasil kardinál František Tomášek. V ovzduší udávania a infiltrávania spoločnosti Štátnej bezpečnosťou (ŠtB), ale i stále narastajúcej

1 Archív ÚPN, Zbierka dokumentov z iných archívov.

2 TATRAN, R. V. (biskup J. Ch. Korec): *Bratislavský veľký piatok*. Zbierka autentických dokumentov o zhromaždení veriacich 25. marca 1988. 1988, s. 8. Pozri aj II. vydanie: KOREC, J. Ch. a spolupracovníci: *Bratislavský veľký piatok*. Zbierka..., Bratislava 1994.

odvahy veriacich prejaviť svoje práva, ju podpísalo vyše pol milióna ľudí, z toho vyše 291 tisíc zo Slovenska. Táto podpisová akcia sa stala jedným zo silných inšpiračných zdrojov myšlienky verejného pokojného vystúpenia veriacich práve za niektoré práva, požadované touto podpisovou akciou.³

Od septembra 1987 začal výkonný podpredseda Svetového kongresu Slovákov, bývalý úspešný československý hokejový reprezentant Marián Šťastný organizovať na 25. marca 1988 protestné zhromaždenia pred zastupiteľskými úradmi ČSSR vo svete⁴ za dodržiavanie náboženských práv a slobôd v ČSSR. Správu o tom poslal tajne aj Jánovi Čarnogurskému, jednému zo slovenských disidentov. Marián Šťastný uviedol nasledovné dôvody na zvolanie zhromaždení:

- brutálne vraždy predstaviteľov cirkvi na Slovensku,
- upieranie náboženských práv v praxi,
- upieranie ostatných práv.⁵

Tzv. tajná cirkev na Slovensku – laici i biskup J. Ch. Korec, začali prípravy, do ktorých však prišla nepriaznivá správa, že vo Švajčiarsku sa protestné zhromaždenie konáť nebude a ostatné komunity Slovákov sa zo solidarity pripojili, takže slovenskí organizátori zostali v plánovanej akcii osamotení. Rozhodli sa však necúvnuť a v zmysle platných právnych nariem, najmä čl. 28 Ústavy ČSSR, ktorým sa zaručovala sloboda pouličných sprievodov a manifestácií a zákona č. 68/1951 Zb. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach, sa rozhodli ohlásiť 30-minútové pokojné zhromaždenie so sviečkami v rukách.

Organizátori, medzi inými F. Mikloško, J. Čarnogurský, R. Fiby, V. Jukl, S. Krčméry, L. Stromček, E. Valovič, J. Roman, P. Murdza či V. Ďuríkovič, sa rozhodli usporiadať polhodinové pokojné zhromaždenie dňa 25. marca 1988 Bratislave na Hviezdoslavovom námestí. 10. marca 1988 František Mikloško zasnal Obvodnému národnému výboru Bratislava I ohlásenie o uskutočnení pokojného verejného zhromaždenia občanov, ktorého programom mala byť tichá manifestácia občanov za menovanie katolíckych biskupov na uprázdnene diecézy na Slovensku podľa

3 Po zásahu proti zhromaždeniu v Bratislave 25. marca 1988 začali i veriaci v Rakúsku zo solidarity zbierať podpisy pod túto podpisovú akciu (SNA, fond SNR – sviečková manifestácia).

4 Malo ísť o Rakúsko, NSR, Taliansko, Francúzsko, Veľkú Britániu, Švajčiarsko, Austráliu, Argentínu, Kanadu, USA a Československo. SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. III.

5 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. III.

rozhodnutia Svätého Otca, za úplnú náboženskú slobodu v Československu a za úplné dodržiavanie občianskych práv v Československu.⁶

ObNV Bratislava I listom zo 17. marca 1988 zakázal konanie manifestácie s odôvodnením, že organizátori nedokážu zabezpečiť verejný poriadok.⁷ Tak bolo formalizované rozhodnutie špičiek KSS, personifikované rozhodnutím vedúceho tajomníka mestského výboru KSS Gejzu Šlapku. Dokonca aj Sekretariát pre veci cirkevné MK SSR, vedený Vincentom Máčovským, zaslal stanovisko, že keďže ide o zhromaždenie bez súhlasu kompetentného rímskokatolíckeho cirkevného orgánu, nesúhlasí s jeho konaním. Avšak zhromaždenie neorganizovala katolícka hierarchia, ale laici – občania a navyše nie len za náboženské práva.⁸

Už od doručenia ohlášenia sa do veci zapojila ŠtB. Začala rozpracúvať F. Mikloška a ďalších aktivistov tajnej cirkvi, vrátane biskupa J. Ch. Korca. Do celej akcie pred samotnou manifestáciou bolo nasadených 26 príslušníkov ŠtB.

ŠtB na Slovensku bola organizovaná v XII. správe ZNB (správa kontrarozviedky), ktorej velil plk. Štefan Homola. Prvým zástupcom bol pplk. František Budaváry. Sviečkovú manifestáciu rozpracúval II. odbor pod velením Antona Fašola, so zameraním na boj s vnútorným nepriateľom a jeho V. oddelenie, ktoré malo „na starosti“ cirkvi.⁹

V tejto súvislosti už 15. marca vydal minister vnútra ČSSR Vratislav Vajnar súhlas s vyhlásením mimoriadnej bezpečnostnej akcie (MBA) príslušníkov Verejnej bezpečnosti (VB) na deň 25. marca 1988 od 10. 00 h do 24.00 h. Na základe MBA náčelník mestskej správy VB pplk. Ladislav Duduc vypracoval plán mimoriadnych bezpečnostných opatrení v troch alternatívach, ktoré všetky mali charakter násilného potlačenia demonštrácie.¹⁰ Príslušníkom VB velil náčelník Správy ZNB hlavného mesta SSR Bratislavu a Západoslovenského kraja plk. Štefan Mikula.

Dňa 21. marca František Mikloško zaslal list ObNV Bratislava I, v ktorom sa odvolał proti zákazu manifestácie a dôvodil, že organizátori dokážu zabezpečiť verejný poriadok a že oznamovateľom nemusí byť ex-

6 ŠIMULČÍK, Ján: *Čas svitania. sviečková manifestácia – 25. marec 1988*. Prešov 1998, 2003, s. 36. Faksimile listu pozri c. d. s. 35.

7 Tamtiež, s. 58.

8 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. III.

9 Archív ÚPN, fond Personálne spisy príslušníkov XII. správy ZNB.

10 Archív ÚPN, Zbierka dokumentov z iných archívov.

plicitne nejaká organizácia.¹¹ O deň neskôr dostal prokurátorskú výstrahu, aby nepokračoval v príprave manifestácie.

Správa o manifestácii sa však šírila prostredníctvom Rádia Vatikán, rozhlasových staníc Hlas Ameriky a Slobodná Európa a tiež amatérskymi plagátikmi a letákmi po celom Slovensku a na Morave.

Komunistický režim sa snažil, aby oficiálna cirkevná hierarchia (Zbor ordinárov Slovenska – ZOS) odsúdila organizovanie manifestácie vo vlastnom vyjadrení. 16. marca sa konalo zasadnutie ZOS, ktoré podľa režimových zdrojov manifestáciu odsúdilo. Naopak, niektorí ordinári tvrdili, že sa ohlásením manifestácie sice zaoberali, ale vyjadrili sa, že ide o záležitosť občanov voči štátnej správe a v takejto záležitosti ordinári nemajú čo riešiť, resp. že veriaci majú právo sa prejavíť, ale bez súhlasu príslušnej cirkevnej autority nech sa podujatie nenazýva „katolíckym“ – takto na základe Kódexu kánonického práva (CIC, kánon 216) argumentoval trnavský administrátor Ján Sokol.¹²

Iný bol (musel byť) postoj „mierových kňazov“ v ZKD Pacem in Terris (PIT). Ústami predsedu tlačovej komisie PIT ThDr. Štefana Záreczkého sa títo vo vysielaní čs. televízie 23. marca 1988 od manifestácie dištancovali,¹³ vyhlásili ju za „nekatolícku“ (teda neorganizovanú a nepovolenú hierarchiou), vyzývali veriacich na väčšiu účasť na bohoslužbách a napokon kanonik Záreczký sa vyjadril, že novozvolený trnavský administrátor Ján Sokol manifestáciu odsúdil. Takto ZKD PIT, Svätou stolicou zakázané, prejavilo servilnosť a predstavilo sa ako kolaborantský nástroj ateistického režimu.

Zbor ordinárov otvorené manifestáciu nepodporil. Veriaci na zhromaždení však chceli žiadať to, čo hierarchia i predstavitelia ZKD PIT roky neúspešne žiadali schváliť režimom v zmysle vtedajších zákonov – teda obsadenie biskupských stolcov a základné náboženské slobody.

Dňa 24. marca NV hlavného mesta SSR Bratislavu odvolanie F. Mikloška oficiálne zamietol. Doručili mu ho na druhý deň po zaistení na stanici VB, takže už nemohol podniknúť nijaké právne kroky (napr. znova sa odvolať). I v prípade zamietnutia odvolania existoval priamy vplyv KSS. O ovplyvňovaní prípravy zhromaždenia, no najmä o príprave silového po-

11 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. I.

12 TATRAN, R. V. (J. Ch. Korec a spol.): c. d., s. 59. Pozri aj: ŠIMULČÍK, J.: c. d., s. 63.

13 Po novembri 1989 sa Š. Záreczký vyjadril, že pokiaľ ide o sviečkovú manifestáciu to bola jeho „jediná chyba“.

tlačenia zhromaždenia bol informovaný aj ÚV KSČ. V tom čase už bežala príprava mimoriadnych bezpečnostných opatrení na predpokladané tvrdé potlačenie zhromaždenia. Rátalo sa aj s krviprelievaním a zranenými, preto Ústav národného zdravia Bratislavu mal zabezpečiť mimoriadne zmeny, dostatok krvných konzerv a lôžok. Do úvahy prichádzali aj straty na životoch.¹⁴ Do úplnej pohotovosti boli uvedené jednotky VB nielen z Bratislavu, ale i Pohotovostný útvar VB pre SSR v Peziniku (rozkazom č. 22 z 23. marca 1988)¹⁵ a podobne aj príslušníci ŠtB. Malo byť a napokon bolo na potlačenie manifestácie nasadených 953 príslušníkov ZNB, z toho 54 príslušníkov ŠtB.

Mali byť tiež vykonané opatrenia na zníženie počtu ľudí na zhromaždení. Študenti vysokých škôl dostali rektorské voľno, bolo im výslovne zakázané zúčastniť sa na zhromaždení pod hrozbou vylúčenia zo škôl a mali cestovať domov. VB mala kontrolovať prichádzajúce autá a autobusy a zdržiavať ich. Mestská hromadná doprava bola značne obmedzená, kiná a ČST mali ponúkať príťažlivé filmy. Po Bratislave sa zastrašujúco preháňali obrnené transportéry, polievacie autá Technických služieb jazdili po námestí i mimo neho a striekali na ľudí vodu. V zálohe boli pripravené Ludové milície a už spomenutý Pohotovostný útvar VB.

Ráno 25. marca boli postupne František Mikloško, Ján Čarnogurský i Vladimír Jučík odvezení na VB, formálne vypočúvaní a zadržanie. Prepustení boli až po skončení a zásahu proti manifestácii. Biskupa J. Ch. Korca zaistili navečer a prepustili ho po manifestácii, Silvestra Krčméryho strážili príslušníci ŠtB doma.

Na konanie manifestácie kladne reagovali aj českí katolíci. V deň manifestácie vyšla Výzva pražských katolíkov, ktorá podporila tých slovenských a bratislavských. Česki disidenti Stanislav Deváty, Pavel Záleský a iní boli tvrdo postihnutí zásahom VB a ŠtB.

Manifestáciou sa zaoberalo aj predsedníctvo ÚV KSS a to 15., 22. a 29. marca 1988.¹⁶ ÚV KSS rozhodol zriadiť politickú komisiu, ktorá bude sledovať a riadiť aktivity proti zhromaždeniu a zásah proti nemu. Členmi tejto komisie boli:

Gejza Šlapka, vedúci tajomník MV KSS Bratislava, tajomník ÚV KSS
a člen Predsedníctva ÚV KSS,
Miroslav Válek, minister kultúry SSR a člen Predsedníctva ÚV KSS,

14 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. IV.

15 Tamtiež.

16 Tamtiež.

Štefan Lazar, minister vnútra SSR,
 Ladislav Sádovský, vedúci oddelenia štátnej administratívy ÚV KSS,
 Vincent Máčovský, námestník ministra kultúry SSR – riaditeľ odboru
 pre veci cirkevné,
 Pavol Kováč, námestník primátora NV hl. mesta SSR Bratislavu,
 dvaja vedúci oddelení ÚV KSS (Ján Šveda a Igor Škorica) a iní.

Okrem nich povely na zásah proti zhromaždeniu preberali členovia Operačného štábu Bratislavu a SSR, konkrétnie Štefan Mikula, náčelník Správy ZNB hlavného mesta Bratislavu a Západoslovenského kraja. Prítomní boli aj Ladislav Horák, zástupca náčelníka Správy ZNB hl. mesta Bratislavu a Zsl. kraja a náčelník správy ŠtB, náčelník mestskej správy VB Ladislav Duduc a iní. V priestore, kde zásah sledovala politická komisia, sa nachádzal i I. námestník MV ČSSR Alojz Lorenc.¹⁷

Zhromaždenie sa aj napriek zastrašovacím manévrrom VB konalo. Postupne popoludní 25. marca sa Hviezdoslavovo námestie zapĺňalo a pred 17.30 h bolo na ňom podľa viacerých odhadov do 3 500 ľudí. VB približne o 17.30 h zatarasila prístupové cesty a ulice na námestie, takže v uličkách okolo námestia sa zhromaždilo ďalších približne 6 000 ľudí. Súčasné kritické historické pramene o počte ľudí, ktorí sa zámerne zúčastnili manifestácie na Hviezdoslavovom námestí a v jeho okolí, udávajú, že ich bolo do 10 000.¹⁸

O 18.00 h ľudia na námestí zaspievali štátnu hymnu, po nej pápežskú hymnu, začali sa modliť modlitbu ruženca a postupne si zapalovali sviečky. Zaistených organizátorov zastúpili ďalší aktivisti laického apoštolátu – Július Brocka, František Vikartovský a iní. Kedže veriaci nereagovali na minimálne počuteľnú výzvu, aby opustili námestie, politická komisia, sledujúca dianie na námestí z okien 4. poschodia hotela Carlton vydala príkaz na rozohnanie davu veriacich. Na to boli pripravené autá VB, skriňové Avie VB na odvoz zaistených a polievacie autá Technických služieb.

Autá VB mali zapnuté sirény a majáky, začali prudko jazdiť po námestí, nabiehať a vrážať do ľudí. Príslušníci VB a niektorí civili s odznakmi kŕčali na ľudí, bili ich obuškami, päštami a tých, čo padli, kopali na zemi. Viacerých odvliekli do pripravených áut VB a odvážali na policajné stani-

17 ŠIMULČÍK, Ján : c. d., s. 89 a 90. A. Lorenc sa po novembri 1989 vyjadril, že neboli menovaným členom komisie a do politickej komisie prišiel z vlastnej iniciatívy (SNA, fond SNR – sviečková manifestácia).

18 ŠKVARNA, Dušan a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava 1997, s. 169. Pozri aj RENNER, Hans – SAMSON, Ivo.: *Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945*. Bratislava 1993, s. 193.

ce. Celkovo bolo predvedených 138 osôb,¹⁹ z toho 12 cudzích štátnych príslušníkov, medzi nimi i akreditovaní novinári. Aj počas predvedenia na Mestskú správu VB boli zaistení vystavovaní fyzickému násiliu a psychickému ponížovaniu.

Mnohí boli zranení potom, keď ich príslušníci VB bezdôvodne fyzicky inzultovali, bili ich, kopali, vykrúcali im ruky, sácali ich, bili obuškami, striekali im slzotvorný plyn do očí, pripútavali ich o sedadlá automobilov VB. Viacerí ľudia utrpeli poranenia a krvácania. VB a ŠtB nešetria ani starcov a mladé dievčatá. Podobne autá VB vytláčali ľudí aj z bočných uličiek, niektorí príslušníci aj za pomoci služobných psov a slzotvorného plynu v sprejoch. Na vytlačenie ľudí z námestia a uličiek bol nasadený aj Pohotovostný útvar VB pre SSR Z Pezinika v tmavých uniformách s bielymi prilbami, obuškami a prieľadnými štitmi. Podľa viacerých svedectiev boli mnohí príslušníci VB pod vplyvom alkoholu. Na definitívne rozohnanie manifestujúcich boli o 18.26 h nasadené dve vodné delá. Zhromaždenie však pokojne zotrvalo na Hviezdoslavovom námestí do ohlášeného skončenia o 18.30 h.

Z predvedených osôb obvodná prokuratúra na pokyn Generálnej prokuratúry podala na 17 osôb návrh na potrestanie Obvodnému súdu Bratislava I za prečin proti verejnému poriadku, trom osobám bol trest uložený, 9 osôb podalo odpor voči trestnému rozkazu, avšak amnestiou prezidenta z októbra 1988 bolo trestné stíhanie zastavené. Jedna osoba žiadala o pojednávanie, súd ju uznal vinnou, ale trest nebol uložený. Napokon jeden účastník (Stanislav Kopček) bol odsúdený na nepodmienečný trest, vo väzbe strávil jeden deň do 30. marca 1988.²⁰

Sviečková manifestácia, resp. brutálny zásah proti nej, vyvolala solidárne i protestné reakcie doma i za hranicami.

Počet podpisov pod petíciu 31 požiadaviek sa zvýšil o 200 tisíc. Na viedenskej nasledujúcej schôdzke KBSE 15. apríla 1988 rakúsky zástupca kritizoval zásah i stav náboženských slobôd v ČSSR hovoriac, že išlo o elementárne porušenie náboženských slobôd a ducha samotného záverečného aktu KBSE z roku 1975. Protestovala Veľká Británia, pretože jej

19 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. IV (Záverečná správa o výsledkoch práce Komisie SNR na dohľad prešetrenia zásahu ZNB proti zhromaždeniu veriacich 25. marca 1988 v Bratislave). Podľa článku „Sviečka ako miľník“ (Interview s J. Šimulčíkom), Katolícke noviny č. 12/2003 z 23. 3. 2003 bolo zadržaných 141 ľudí.

20 Tamtiež, šk. č. IV.

novinár bol zbitý VB. Viedenský arcibiskup König solidarizoval s katolíkmi „v štáte, v ktorom úradnou zásadou je ateizmus“.

Protestné vyjadrenia vydali či poslali Charta 77, VONS, 512 podpísaných bratislavských veriacich pod list predsedovi vlády ČSSR L. Štrougalovi, kňazí košického biskupstva v liste predsedovi vlády SSR P. Colotkovi, biskup J. Ch. Korec v liste P. Colotkovi, katolícky disident Josef Zvěřina listom Slovenskej národnej rade a napokon i kardinál Tomášek v liste vláde ČSSR z 23. apríla 1988.²¹

Dňa 31. marca 1988 vypracoval mestský prokurátor (Bratislavu) JUDr. Alexander Socháň správu o činnosti Mestskej prokuratúry v čase manifestácie. Okrem iného konštatoval, že náčelník Správy ŠtB Ladislav Horák a náčelník Správy vyšetrovania ŠtB Tibor Stacha žiadali prokuratúru o súhlas na trestné stíhanie a väzbu Františka Mikloška. Kedže nepredložili potrebné dokumenty, prokuratúra súhlas nevydala a F. Mikloško bol 25. marca 1988 zadržaný na základe zákona o ZNB, ale trestne stíhaný neboli.²²

Je evidentné, že rozhodnutia štátnych orgánov boli priamo podmienované a určované orgánmi a funkcionármi KSS a KSČ, ktoré mali v spoločnosti monopolné postavenie.

V apríli 1988 pripravil predseda vlády SSR Peter Colotka a tajomník ÚV KSS Ignác Janák na schôdzku Predsedníctva ÚV KSČ *Informatívnu správu o demonštratívnom zhromaždení dňa 25. 3. 1988 v Bratislave*.

Súčasťou správy bola *Informácia o prijatí predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi v SSR u predsedu vlády SSR dňa 12. apríla 1988*. Jedným z jej cieľov bolo „*ubezpečiť o serióznych zámeroch čs. štátnych orgánov na riešenie problémov rímskokatolíckej cirkvi a veriacich... napriek snahe niektorých jednotlivcov a skupín z radov nelegálnych cirkevných štruktúr zneužiť... proces prestavby...*“ Podľa tejto *Informácie*, ktorú zapísal PhDr. Pavel Jurkovský, vedúci oddelenia katolíckych cirkví, „*všetci prítomní veľmi rozhodne a otvorené odsúdili demonštratívne vystúpenie 25. 3. 1988 a biskup Feranec „sa dištancoval od akcií nátlakového charakteru*“.²³

21 Kardinál Tomášek zdôraznil, že súčasná cirkevná politika bola koncipovaná v 50-tich rokoch a v súčasnosti môže pokračovať len za cenu násilia; petícia s 31 požiadavkami vyjadrovala neúspech doterajších pokusov o dialóg a rešpektovanie náboženských práv; katolíci sú si vedomí svojich práv, budú ich vyžadovať a sú pripravení priniesť obety; nie je možné diktovať obsah náboženského života.

22 Tamtiež, šk. č. III.

23 Tamtiež, šk. č. IV.

V materiáli sa nachádza aj dokument s nadpisom *Požiadavky rímskokatolíckeho duchovenstva*, ktoré mienia predložiť s. Dr. Colotkovi, predsedovi vlády SSR pri jeho stretnutí s predstaviteľmi ZKD Pacem in terris. Išlo o 13 požiadaviek na naplnenie niektorých základných náboženských práv a potrieb. Požiadavka na obsadenie prázdných biskupských stolcov však absentovala. Informácia však konštatovala, že „*zo strany predstaviteľov (cirkvi) neboli nastolené nové požiadavky*“.

Celkový materiál obsahuje aj zoznam pozvaných duchovných, medzi nimi oboch slovenských biskupov (Jozefa Feranca a Jána Pásztora), administrátora Trnavskej diecézy Jána Sokola, gréckokatolíckeho ordinára z Prešova Jána Hirku a skupinu predstaviteľov ZKD Pacem in Terris a režimom dosadených vikárov, dekanov a vedúcich cirkevných ustanovizní, spolu 23 osôb.

Napokon súčasťou materiálu je aj *Informácia o demonštratívnom zhromaždení dňa 25. 3. 1988 v Bratislave*, ktorú 20. apríla 1988 pripravili ministri Miroslav Válek a Štefan Lazar. Manifestáciu zhodnotili ako výsledok aktivít Vatikánu na oslabovanie režimu v ČSSR a priebeh zásahu proti cca 2 000 manifestujúcim vykreslili ako adekvátny. Sekretariát vlády SSR pre veci cirkevné dostal za úlohu „zamedziť vplyv nelegálnych cirkevných štruktúr na cirkevných zhromaždeniach“.

Už necelý mesiac po brutálnom zásahu proti sviečkovej manifestácii 20. apríla 1988 ZKD PIT usporiadalo jubilejné zasadanie. Jedným z hlavných rečníkov bol minister kultúry SSR M. Válek. Zásah pomenoval ako potrebný, pretože ak by neboli, nepriatelia režimu by slávili úspech a „veriaci by zvíťazili nad štátom“. Klamal, že neboli použité policajné psy, slzotvorný plyn a obušky. V podobnom duchu odzneli aj prejavy predstaviteľov ZKD PIT.²⁴

Dňa 6. júla 1988 šef Inšpekcie náčelníka Správy ZNB Jozef Zrnek vo svojej správe píše, že boli použité mierne donucovacie prostriedky v súlade so zákonom o ZNB, vytláčanie ľudí autami použité nebolo a vodné delá použili len na „postrekovanie“ manifestujúcich. Správa je plná vyjadrení o dodržiavaní tzv. socialistickej zákonnosti. Režimové špičky s uspokojením pozorovali, ako rozruch okolo zásahu znova pokryl ideologickej bast.

Neskoršie vyjadrenie generálneho tajomníka ÚV KSČ Miloša Jakeša: „stojím tu jak kúl v plotě“ symbolizovalo, že nevzdelená a dogmatická garútura českých a slovenských komunistov stratila koncom 80-tych rokov

politickú súdnosť, ktorú čiastočne prejavovali napr. komunisti v Maďarsku alebo Poľsku.

Samotná sviečková demonštrácia, protesty na dvadsiate výročie invázie vojsk Varšavskej zmluvy do ČSR, na 70-te výročie vzniku ČSR, na výročia upálenia sa Palacha a Zajíca, podpisová akcia pod manifest *Několik vět* a iné predznamenali pád tejto garnitúry 17. novembra 1989.

Dňa 30. novembra 1989 zriadila SNR svojím uznesením č. 120 Komisiu SNR na dohľad prešetrenia zásahu ZNB proti zhromaždeniu veriacich 25. marca 1988 v Bratislave. Jej členmi boli štyria členovia KSS, jeden člen Strany slobody, jeden člen Strany slovenskej obrody a zároveň predseda komisie a podpredseda SNR Ján Majer, Ján Zabák (posledný predseda ZKD PIT) a dva členovia VPN (Verejnosti proti násiliu) – najskôr František Mikloško a Ján Čarnogurský, neskôr Marek Šmíd a Dušan Pálka, ktorých neskôr doplnil Tibor Böhm, resp. Július Porubský. V ten istý deň 30. novembra 1989 generálny prokurátor Pavol Kis vydal pokyn na prešetrenie trestných stíhaní zadržaných osôb 25. marca 1988.

Počas práce komisie odznelo niekoľko zaujímavých názorov z úst jej členov, ale i predvolávaných politikov a príslušníkov ZNB.

Generálny prokurátor SSR JUDr. Pavol Kis sa pred komisiou vyjadril, že podľa vyhlášky MV SSR č. 348/1951 bolo ohlásenie zhromaždenia legálne.²⁵ Generálny prokurátor podal vo všetkých trestných veciach sťažnosť pre porušenie zákona.²⁶

Bývalý predseda ZKD PIT Ján Zabák povedal, že veriaci mali právo sa zhromaždiť za náboženského práva. Pred komisiou Š. Záreczký vypovedal, že biskup Feranec sa vyjadril o neadekvátnom zásahu bezpečnosti.²⁷ Záreczký ďalej povedal, že neodsúdili požiadavky manifestácie, ale spôsob jej konania, pretože bola zakázaná národným výborom.

Šéf politickej komisie Gejza Šlapka pred komisiou povedal, že vedenie KSS hodnotilo zhromaždenie ako politicky opozičné,²⁸ pretože zahraničné médiá pred 25. marcom 1988 hlásili, že má ísť o najväčšiu konfrontáciu medzi štátou mocou a časťou obyvateľstva od Pražskej jari, a teda z tohto vyplynul aj charakter opatrení, ktoré režim proti tomuto zhromaždeniu

25 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. I.

26 Tamtiež, šk. č. IV.

27 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. II.

28 Napríklad podľa Správy o cirkevno-politickej situácii v Bratislave za prvý štvrtrok 1988 Sekretariátu vlády SSR pre veci cirkevné sa podobne snahy ako sviečková manifestácia hodnotili ako „premena cirkvi na politickú opozíciu“ (SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. III).

pripravil, resp. použil.²⁹ Napriek tomu, že niesol najväčšiu politickú zodpovednosť, presúval ju na ministra vnútra Lazara, resp. veliteľa zásahu Š. Mikulu. Naopak šef ZNB Bratislavu a Zsl. kraja Mikula hovoril o tom, že zásah riadil vedúci tajomník MV KSS G. Šlapka a minister vnútra Š. Lazar.³⁰

Podobne priamy veliteľ zásahu Náčelník správy Verejnej bezpečnosti (VB) pre Bratislavu pplk. Ladislav Duduc sa pred komisiou vyjadril, že ZNB mala obavy z niekoľko desiatok tisícového davu z celého Slovenska, z násilných reakcií zhromaždených, akcií provokatérov, a preto VB mala pripravené tie donucovacie prostriedky, ktoré použila.

Predvolaný bol aj I. námestník MV ČSSR a zároveň posledný šef ŠtB Alojz Lorenc. Na siedmom zasadnutí komisie sa okrem iného vyjadril, že v marci 1988 ako I. námestník ministra vnútra ČSSR (V. Vajnara) nemal v kompetencii Štátnej bezpečnosti. Túto právomoc získal neskôr za ministra Kincla. Takisto podľa neho nemohol nariadať ministru vnútra SSR Lazarovi. Z Carltonu údajne odišiel ešte pred zásahom. Povedal, že náčelník Správy ZNB hl. mesta SSR Bratislavu a Zsl. kraja Š. Mikula vydával rozkazy na základe pokynov z politickej komisie zo štvrtého poschodia hotela Carlton. Lorenc zásah hodnotil ako primitívny a prehnany, porovnávajúc ho s praxou ZNB v Prahe pri podobných aktivitách disentu. Príčinu videl v neskúsenosti slovenských bezpečnostných orgánov s takýmto druhom manifestácie a s určitou netrpezlivosťou veliacich zložiek zoči-voči vývoju situácie.³¹

Člen komisie za VPN JUDr. Dušan Pálka poukázal na politickú zodpovednosť za tvrdý zásah ZNB, keďže napríklad za zásah v Prahe 17. novembra 1989 ju niesol generálny tajomník ÚV KSC Miloš Jakeš a vedúci tajomník mestského výboru KSC v Prahe Miroslav Štěpán.³² Pálka dodal, že podľa vyhlášky MZV ČSSR č. 120/1976 o Medzinárodnom pakte o občianskych a politickejch právach je obhajoba zásahu ZNB neopodstatnená.

Záverečná správa o výsledkoch práce Komisie SNR na dohľad prešetrenia zásahu ZNB proti zhromaždeniu veriacich 25. marca 1988 v Bratislave

29 Tamtiež.

30 Tamtiež, šk. č. III. správu Š. Mikulu z 28. 3. 1988 pozri aj: SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. V.

31 SNA, fond SNR – sviečková manifestácia, šk. č. I.

32 Podľa portálu www.totalita.cz bol M. Štěpán odsúdený na 2,5 roka nepodmienečne za zneužitie právomoci verejného činiteľa práve za nasadenie sôl na potlačenie demonštrácií v roku 1988 a 1989.

z marca 1990 konštatuje, že zásahom bezpečnosti proti sviečkovej manifestácii boli hrubo zasiahnuté občianske práva a slobody a najmä sloboda zhromažďovania, zaručená Ústavou ČSSR z roku 1960.

Bol porušený aj Medzinárodný pakt o občianskych a politických правach, ktorý ČSSR prijala v roku 1976 a tiež boli porušené závery helsinského Záverečného aktu KBSE z roku 1975 a Záverečného dokumentu následnej madridskej konferencie z roku 1983.

Represia a politické násilie pri potlačovaní sviečkovej demonštrácie znamenali vlastne odmietnutie požiadaviek lídrov kresťanského disentu a tiež 31 požiadaviek podpisovej akcie „*Podnetky katolíkov...*“

Stratégovia režimu v politických špičkách KSČ (KSS) volili metódu stáleho potláčania prejavov nespokojnosti a odmietania požiadaviek, ktorých naplnenie by prirodzene negovalo legitimitu ich moci. A robili to tak dlho a intenzívne, až sa to stalo pre nich zničujúce. Ukázalo to, že metódy založené na neslobode a monológu majú obmedzenú politickú životnosť. Sviečková manifestácia Bratislavského veľkého piatku vznikla z podnetu veriacich, vyjadriťa však aj požiadavku za úplné dodržiavanie občianskych práv v Československu pre všetkých občanov. Vyrástla z koreňov náboženského a občianskeho disentu, tzv. tajnej cirkvi, laického apoštola, samizdatov, zavraždených kňazov a rehoľníkov, stoviek rokov nespravidlivo väznených, utrpenia intelektuálov a z pôdy pontifikátu Jána Pavla II. a jeho výzvy „Nebojte sa!“. Kvalitou občianskeho odporu, šírkou záberu požiadaviek, odvahou vzoprieť sa monolitnej moci a reálnym utrpením ju možno považovať za systémový začiatok definitívneho pádu komunistickej totality v Československu.

Záverečné slovo

Úloha represie a politického násilia v komunizme

Ján Langoš

Dovolím si zhrnúť podstatné z príspevkov a z diskusie k nim počas dvoch dní kolokvia. Zážitkom boli pre mňa, a považujem ich za veľmi dôležité, osobné svedectvá skutočných vlastencov, vlastencov zo starých čias, ktorí neváhali riskovať aj vlastný život za slobodu a demokraciu vo svojej vlasti – pani Zdeno Mašínovej, pána Josefa Mašína, pána Milana Píku, pána Milana Paumera – to sú príklady pre nás, pre naše deti, pre našu budúlosť. Ďakujem im, že prišli na Slovensko. Spomeniem aj pána Vladimíra Hučína. K jeho osobe a k jeho zápasu ma viažu osobné spomienky. Keď som bol v júli 1990 menovaný za člena československej vlády povereného riadením federálneho ministerstva vnútra, Úrad pre ochranu ústavy a demokracie, zriadený ministrom Sachrom niekedy začiatkom roku 1990, už vyvíjal činnosť ako nová kontrarozviedka. Tento úrad založilo niekolko „ľudí revolúcii“, spolu s „preverenými“ príslušníkmi komunistickej štátnej bezpečnosti. Títo boli preverení občianskymi komisiami, osobitne pre prácu v kontrarozviedke demokratického štátu. V decembri 1990 riaditeľ kontrarozviedky, chartista Jiří Müller potvrdil, že „oživili“ dvetisíc agentov ŠtB. Riaditeľa Müllera a jeho zástupcu Jaroslava Baštu som odvolal z funkcií, a novému riaditeľovi som prikázal prepustiť z úradu všetkých príslušníkov štátnej bezpečnosti a prerušiť spoluprácu s agentmi štátnej bezpečnosti. Táto radikálna zmena bola verejne podporená orgánmi Federálneho zhromaždenia a v bývalých komunistických krajinách jediná. Vznikala nová Federálna informačná služba prakticky bez príslušníkov ZNB spred roku 1989. Osobitne vybratí ľudia boli vyslaní na stáž do krajín NATO a stali sa personálnym základom novej kontrarozviedky slobodného Československa, obnovujúceho demokraciu. 1. júla 1991 bola zákonom zriadená Federálna bezpečnostná informačná služba ako nepolitická kontrarozviedka podľa vzoru britskej služby. Po zániku Československa činnosť FBIS pokračovala v Českej republike. V Slovenskej republike bola v roku 1993 založená Slovenská informačná služba na „zelenej lúke“, z bývalých príslušníkov ZNB, bezpečnostného orgánu starého režimu. Veríme však, že boli prepustení a zostali tam ľudia, ktorí nie sú nijako spojení s komunistickým režimom. Čas však ukázal, a aj pán Vladimír Hučín poskytol pre to dôkazy, že vlády bránia svojim kontrarozviedkam získavať

informácie z prostredia starých komunistických štruktúr. Aj to je nepríjemný dôsledok hrubej čiary za minulosťou alebo kontinuity v myslach a srdciach.

Svedectvo týchto ľudí je dôkazom, že pre prechod medzi totalitným štátom a demokratickým právnym štátom nestacia inštitucionálne reformy, ako je reforma práva, politického systému, reforma súdnictva, reforma ekonomiky. Podstatné, čo nám bráni žiť slobodne a zodpovedne, čo bráni obnoviť vlastenectvo, je nemožnosť zmeny v myslach a srdciach. Novú vlasť nevytvoria starí ľudia. To je moja skúsenosť a tu boli podané o tom osobné svedectvá. My sa už dnes nestretávame s vlastenectvom. Stretávame sa so skepsou, nezáujmom, ľahostajnosťou, kritikou, ale bez viery a nádeje v lepšiu budúlosť. A pritom budujeme demokratický právny štát – slobodnú demokratickú vlasť – v Českej republike aj v Slovenskej republike. Treba o tom hovoriť. A treba ísť príkladom. Osobný príklad môže spôsobiť zmenu v myslach a v srdciach aspoň niektorých ľudí.

Dôležité je, že tu zazneli prirodzené, racionálne a právne argumenty, že aktívny odpor voči komunistickému režimu bol legitímný a legálny, a dôležitý pre budúlosť. Svedčia o tom príspevky a svedčí o tom aj diskusia k nim.

Ďalší dôležitý záver. Komunistický režim, ktorý padol v roku 1989, bol parlamentmi označený za obdobie neslobody, za protiprávny a nemorálny systém, v Čechách aj na Slovensku. Hoci sú to iba deklarácie, tak nemôžeme vázne predpokladať, že právny štát môže byť kontinuálnym nástupcom bezprávia. To nie je dobré. Ak priupustíme kontinuitu, bez označenia a potrestania vinníkov, to nebude právny štát. Vyrovnanie sa s nacizmom bolo vykonané trojakým spôsobom – reštítúciami, rehabilitáciami obetí a potrestaním vinníkov – týmto spôsobom bola obnovená spravodlivosť. To nie je „mechanická“ práca, to je obnovenie spravodlivosti a základ právneho štátu. Keď nebudú potrestaní alebo súdmi označení vinníci, nebude v bývalých komunistických krajinách obnovená spravodlivosť. A to všetci cítime.

Pre skutkový opis správania sa komunistického štátu voči vlastnému civilnému obyvateľstvu je možné použiť zločiny proti ľudskosti, tak ako boli definované Štatútom medzinárodného vojenského tribunálu v roku 1945 a neskôr sa stali súčasťou medzinárodného trestného práva.

Zločiny proti ľudskosti, ktorých sa dopustil štát, trestnými činmi svojich predstaviteľov, predstaviteľov štátnej moci, ktorí páchali trestné činy voči civilnému obyvateľstvu v značnom rozsahu na základe určitého poli-

tického režimu: likvidáciou cirkvi, likvidáciou triedneho nepriateľa, usmrčovaním utečencov. Štát vo svojej ideológii dokonca používal vojenskú terminológiu. Dnes sa politológovia hrajú s pojmom *likvidácia nepriateľa* v abstraktnej opisnej rovine, ale v skutočnosti likvidácia nepriateľa boli vraždy, väznenie, kruté perzekúcie nevinných ľudí. To boli justičné vraždy, likvidácia nepriateľa štátnej mocou boli vraždy politických protivníkov. Pokiaľ si toto spoločnosť neuvedomí a neosvojí, budeme stále žiť v hmle, ktorá sa rozprestiera v našom vedomí ešte z 80-tych rokov 20. storočia. A zabúdajúc s milosrdenstvom ľudskej pamäti, pamätáme si už iba to, že 80-te roky minulého storočia už vlastne neboli zlé. Ale že v týchto 80-tych rokoch štátom na to cvičená svorka pohraničiarskych psov roztrhala Nemca Hartmuta Tautza, ktorý utekal za slobodou, to nám už akosi uniká. Aj konkrétne príklady bezprávia, ktoré tu boli prezentované, sú veľmi dôležité na pripomínanie toho, v akom režime sme štyridsať rokov žili. Je nebezpečné dopustiť, že časom budeme nakoniec nostalgicky spomínať na 50-te roky minulého storočia ako na roky veľkých stavieb a sna o bezriednej spoločnosti. Pri Trati mládeže sa ešte v 70-tych a 80-tych rokoch stretávali pamätníci a spomínali, ako ešte mladí iba za stravu a ubytovanie budovali lepšiu budúlosť.

Visí tu nad nami ešte jeden problém, ktorý je zatiaľ veľmi neurčitý a nemá jasné historické obrysy, a to je Jalta. Teda rok 1945, keď sme sa dostali do sovietskej okupačnej zóny. Budeme dokumentovať, akými formami a prostriedkami ovplyvňoval Sovietsky zväz našu nezávislosť, štátu suverenitu a výkon štátu. Pre túto úlohu je nevyhnutná medzinárodná spolupráca. S nemecko-poľsko-československo-maďarsko-ukrajinskou spoluprácou sa dostaneme k dokumentácii o riadení, nielen prostredníctvom poradcov KGB v Československu, Poľsku, Maďarsku, ale aj priamymi príkazmi moskovského Ústredného výboru KSSZ mocenským komunistickým centrálom satelitných krajín; koordinovaná podpora medzinárodného terorizmu, rozklad demokratických inštitúcií, nástroje studenej vojny. Je to úloha do budúcnosti.

Ešte jednu dôležitú vec chcem povedať, tu niekto dvakrát hovoril o občianskej vojne, ktorú rozprútal komunistický režim voči vlastným občanom. Toto je veľmi dôležitá vec. Akým spôsobom komunistický režim rozložil spoločnosť a likvidoval sebaobranné mechanizmy. A s akými dôsledkami na prítomnosť a budúlosť. Spoločnosť má dostať možnosť vlastnej reflexie. Uvedomiť si rozloženie zodpovednosti s nemennosťou a faktitou dejín. Rekonštrukcia udalosti ako občianskej vojny, ktorú vie dol štát a jeho predstavitelia voči civilnej spoločnosti, môže vytvoriť pravdivý obraz vzťahu medzi štátou mocou, ktorá likvidovala protivníka

a medzi tými, ktorí boli protivníkmi v občianskej vojne. Je potrebné pracovať aj s týmto modelom komunizmu vo svojej epoche. Aby sme aj u nás po päťdesiatich rokoch obdobia neslobody boli schopní rozlišovať s Karlom Jaspersom kriminálnu, politickú, morálnu a metafyzickú vinu. Že v roku 1989 sa neskončila len studená vojna medzi Východom a Západom, ale že vo východnom bloku sa skončí aj občianska vojna medzi štátnymi režimami a civilnou spoločnosťou, ktorá zatiaľ nemá víťazov ani porazených.

Chcem podakovať cteným hostom, aktívnym účastníkom a osobitne Nadácii Konráda Adenauera, pretože bez jej veľkej pomoci by sme pravdepodobne nemohli zorganizovať konferenciu v takomto rozsahu.

Dovidenia pri ďalšej diskusii v roku 2006.

Úloha represie a politického násilia v komunizme

V dňoch 10. a 11. novembra 2005 sa v Bratislave uskutočnil medzinárodný seminár Ústavu pamäti národa „Úloha represie a politického násilia v komunizme“. V štyroch tematických paneloch vystúpili prednášajúci ÚPN a partnerských inštitúcií z Poľska, Českej republiky a Slovenska s príspevkami týkajúcimi sa problematiky tzv. „Železnej opony“ a incidentov na týchto hraniciach oddelujúcich komunistickú a demokratickú Európu, III. protikomunistického odboja, politických procesov ako mocenského nástroja komunistickej strany voči obyvateľstvu a foriem perzekúcie bezpečnostného aparátu a stranických orgánov voči rôznym zložkám obyvateľstva. Piaty panel tvorili výpovede priamych účastníkov protikomunistického odboja a perzekúcií konca 40. a začiatku 50. rokov v Československu – pánov Josefa Mašína a Milana Paumera – členov odbojovej skupiny „bratov Mašínovcov“, pani Zdeny Mašínovej o perzekúcií rodiny po útek u Josefa a Ctirada Mašína do Nemecka v r. 1953 a pána Milana Píku, syna popraveného gen. mjr. Heliodora Píku, bývalého náčelníka Československej vojenskej misie v Moskve, ktorý bol odsúdený v r. 1949 vo vykonštruovanom politickom procese na trest smrti. Seminár sa uskutočnil s láskavou podporou Nadácie Konrada Adenauera za veľkého záujmu slovenských a českých médií.

An Account of the Nation's Memory Institute International Colloquium – The Role of Repression and Political Violence in Communism

„The Role of Repression and Political Violence in Communism“ was the title of an international colloquium hosted by the Nation's Memory Institute (ÚPN) on 10 and 11 November 2005 in Bratislava. The colloquium began with four thematic panels in which the representatives of ÚPN and its partnership institutions in Poland, the Czech Republic and the Slovak Republic read out their prepared statements. The statements given in each of the panels addressed the problems of the so-called „Iron curtain“ and related crimes on boundaries; the Third Communist Resistance; political trials as a power instrument of the Communist party against the pub-

lic; and the forms of persecution used by security machinery and party authorities against various segments of the population. The fifth panel consisted of testimonies of several participants in the anti-communist resistance movement. Mr. Josef Mašín and Mr. Milan Paumer spoke about being members of the „Mašín brothers“ resistance group, which was led by Josef and his brother Ctirad, at the end of the 1940s and the beginning of the 1950s in Czechoslovakia. Mrs. Zdena Mašínová, the Mašín brothers' sister, talked about the persecution of the family after the brothers' escape to Germany in 1953. Mr. Milan Píka spoke about his father, Heliodor Píka, former Chief Constable of the Czechoslovak military mission in Moscow, who was executed in 1949 after being convicted of treason. The conviction came about using evidence fabricated by the Czechoslovak government. The event was realised with the financial support of the Konrad-Adenauer-Stiftung and was in the centre of the Slovak and Czech media attention.

Program

Úloha represie a politického násilia v komunizme

Ján Langoš: Úvodné slovo

1. panel: Teória a prax politickej represie

Moderátor: Marián Gula

1. Petr Blažek (ČR): Politická represe v komunistickém Československu 1948 – 1989
2. Miroslav Lehký (SR): Trestné právo a komunistická represia (po-hľad roku 2005)
3. Ján Hlavinka (SR): Politická „totalita“ a „totalitárny režim“ ako organizátor represie v teórii
4. Grzegorz Majchrzak (Poľsko): Represie v období stanného práva v Poľsku

2. panel: Legitimita násilného odporu proti komunizmu

Moderátor: Peter Matijek

1. Eduard Stehlík (ČR): Vojenský odboj rodiny Mašínovcov
2. Lukasz Kaminski (Poľsko): Ozbrojený odpor proti komunizmu v Poľsku
3. Milan Hulík (ČR): Právny pohľad na násilný odpor v päťdesiatych rokoch
4. Pavel Žáček (ÚPN-ÚSD): Pomsta Prahy: príprava únosu a vraždy bratov Mašínovcov

3. panel: Osobné spomienky

Moderátor: Pavel Žáček

1. Josef Mašíň (USA)
2. Milan Píka (SR)
3. Zdena Mašínová (ČR)
4. Milan Paumer (ČR)

Diskusia

Moderátor: Michal Dzurjanin

4. panel: Násilie na hraniciach

Moderátor: Miroslav Lehký

1. Ľubomír Morbacher (ÚPN, SR): 11. brigáda Pohraničnej stráže v systéme ochrany hranice
2. Miroslav Černý (ČR): Trestný postih príslušníkov PS v Českej republike

3. Tomáš Vilímek: (ÚSD, ČR): Cesta za slobodou

5. panel: Politické procesy a represia v zakladateľskej ére režimu

Moderátor: Juraj Kalina

1. Helena Karasová (ČR): Konštrukcia monstrarprocesov ŠtB
2. Slavomír Michálek (SR): Americký pohľad na procesy v ČSR
3. Matej Medvecký (SR): Využitie „ľudáckej karty“ v politických procesoch (50. roky)
4. Peter Matijek (SR): Alexander Lehotský, poprava údajného amerického špióna (text referátu nie je uvedený v zborníku)

6. panel: Formy represie voči obyvateľstvu

Moderátor: Ladislav Bukovszky

1. Norbert Kmeť (SR): Represie voči cirkvám 1948 – 1951
2. Alexej Maskalík (SR): K osudom slovenských dôstojníkov po februári 1948
3. Juraj Kalina (SR): Formy represie voči bývalým príslušníkom RAF na Slovensku (text referátu nie je uvedený v zborníku)
4. Patrik Košický (SR): Obete okupácie 1968
5. Patrik Dubovský (SR): Sviečková demonštrácia v Bratislave

Ján Langoš: Záverečné slovo

Colloquium programme

The Role of Repression and Political Violence in Communism

Opening: Chair of the Board of Directors Ján Langoš

1. panel: The Theory and Practice of Political Repression

Anchorman: Marián Gula

1. Petr Blažek (Czech Republic): The violence typology in the years 1948 – 1989
2. Miroslav Lehký (Slovak Republic): Criminal law and communist repression (2005 scene)
3. Ján Hlavinka (Slovak Republic): Political „totalism“ and „totalitarian regime“ as the repression originator
4. Grzegorz Majchrzak (Poland): Repression in the war situation period in the years 1981 – 1983

2. panel: The Legitimacy of Violent Resistance towards Communism

Anchorman: Peter Matijek

1. Eduard Stehlík (Czech Republic): Military resistance of the Mašíň family
2. Lukasz Kaminski (Poland): Armed resistance towards communism in Poland
3. Milan Hulík (Czech Republic): Legal opinion to the violent resistance in the fifties
4. Pavel Žáček (Czech Republic): Prague's revenge – The planning of the Mašíň brothers' abduction and murder

3. panel: Personal memories

Anchorman: Pavel Žáček

1. Josef Mašíň (USA)
2. Milan Paumer (Czech Republic)
3. Milan Píka (Slovak Republic)
4. Zdena Mašínová (Czech Republic)

Discussion

Anchorman: Michal Dzurjanin

4. panel: Violence on the Borderlines

Anchorman: Miroslav Lehký

1. Ľubomír Morbacher (Slovak Republic): The 11. brigade of the border guard in the borderline protection system

2. Miroslav Černý (Czech Republic): Criminal prosecution of the border guard members in the Czech Republic
3. Tomáš Vilímek (Czech Republic): Shooting on the German – German borderline

5. panel: Political Trials and Repression in the Beginning Era of Communist Regime

Anchorman: Juraj Kalina

1. Helena Karasová (Czech Republic): The State Security construction of monster trials
2. Slavomír Michálek (Slovak Republic): American sight to the trials in Czechoslovakia
3. Matej Medvecký (Slovak Republic): Using of the „People’s card“ in the political trials in the fifties
4. Peter Matijek (Slovak Republic): Alexander Lehotský, the execution of supposed American spy

6. panel: The Forms of Repression towards Citizens

Anchorman: Ladislav Bukovszky

1. Norbert Kmeť (Slovak Republic): Repressions towards the church in the years 1948 – 1951
2. Alexej Maskalík (Slovak Republic): Slovak officers’s fates after February 1948
3. Juraj Kalina (Slovak Republic): The forms of repressions towards former members of RAF in Slovakia
4. Patrik Košický (Slovak Republic): The occupation in the 1968 and its consequences
5. Patrik Dubovský (Slovak Republic): Candel demonstration in Bratislava

Ending Ján Langoš

MOC VERZUS OBČAN

Úloha represie a politického násilia v komunizme

Zborník z medzinárodného seminára

Zostavili: Pavel Žáček

Patrik Košický

Eva Guldanová

Preklady: Alexandra Šimanská – anglický jazyk

Peter Balún – poľský jazyk

Jazyková korektúra:

Eva Sitárová – slovenský jazyk

Maia Troxel – anglický jazyk

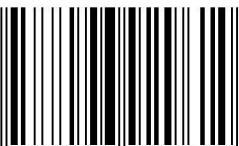
© Ústav pamäti národa 2005

Tlač: Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov

ISBN: 80-969296-1-5

ISBN 80-969296-1-5

9 788096 929610